

57.....	למח"ס דבר השם	1	פאה נכרית
68... ..	תגובה לקונטרס השטנה אפר תחת פאר	30	שאל מעליך
73.....	תגובה לקונטרס השטנה ותרגז הארץ	35	הגהות על הספר דת משה וישראל
82.....	תשובות למכתבים	49	הגהות על הספר פאה נכרית בהלכה
112.....	מקורות הסוגיא	55	הערות על תשובת יביע אומר

פאה נכרית

19.....	חינוך לצניעות	8	איסור ההסתכלות של האיש	1	תמצית המאמר
19.....	מה להעדיף	9	יפי הוא מעלה לאשה ולא חסרון	1	תמצית המאמר
20.....	מנהג טעות	10	הגדרת פריצות	2.....	הקדמה
20.....	לבנות ספרד	11	גירוי הדמיון	2.....	הסוגיא מלווה ברגשות
21.....	הוצאת לעז וגאווה	11	היצר אינו טרוד במקומות הגלויים	2.....	למי המאמר מיועד
21.....	מעשה רב	12.....	טיעוני החוברות המתנגדות לפאות	2.....	חומרת הקטרוג
22.....	דמגוגיה	12.....	מאות פוסקים אסרו	2.....	גדולי עולם עודדו
23.....	סוגיות התלמוד והסברן	12.....	חשש איסור תורה	3.....	הצורך בדיון
23.....	בסוגיות אין גזירה כללית	14.....	אסרו מחמת חובת הרדיד	4.....	חינוך יעיל לצניעות
23.....	ברכות	15.....	אסרו מחמת שינוי המקובל	4.....	כיצד היה ראוי להורות
23.....	שבת	15.....	חשש מראית העין	4.....	כפיית חומרות
26.....	יומא	15.....	פאות שאינן צנועות	4.....	שלוש בית
26.....	כתובות	15.....	הפאות שהתירו לא היו נאות	4.....	חובת כיסוי השער
26.....	סנהדרין	16.....	הפאות שהתירו לא היו מלאות	4.....	יסוד הויכוח
27.....	ערכין	17.....	פאה העשויה משער שלה	5.....	דת משה
27.....	נוזר	17.....	הפאה גורמת להרהור	5.....	דת יהודית
28.....	ירושלמי כתובות	18.....	הפרוצים נכשלים	5.....	ראשה פרוע
28.....	סיכום הסוגיות	18.....	הפמ"ג חזר בו מהיתרו	6.....	הצניעות תלויה במנהג המקומות
28.....	תמצית הדיון	18.....	נראית כפנויה	8.....	פרוע ראש לרווקה
29.....	סיכום	19.....	הפאות מיוצרות עבור הפרוצות	8.....	גילוי שער בחצר ובבית
		19.....	הפאה הונהגה על ידי הפרוצות	8.....	אין להתיר פאה פרוצה

תמצית המאמר

תמצית המאמר: מן התורה חובת כיסוי השער מתקיימת אף על ידי כובע קש - אף שמקצת השערות נראות, וחכמים חייבו את האשה לכסות את השער כמנהג הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה; אילו חז"ל היו אוסרים את חבישת הפאה בחוץ להדיא הרי שלא יכולנו להתיר לחבוש פאה צנועה אולם לא מצאנו שיאסרו זאת להדיא, והפוסקים שאסרו את חבישת הפאה ברחוב דברו רק לפני שחבישת הפאות התפשטה בין הצנועות, אך לאחר שחבישת פאות צנועות התפשטה בין הנשים הצנועות - מותרות הן בחבישה אף ברחוב. צורות לבוש והתנהגות הגורמים להתבלטותה אסורים בתכלית בפני גברים זרים וזה הנקרא פריצות ולכן יש לודא שהפאה מהווה כיסוי צנוע - וכאשר עשויה באופן שמעוררת תשומת לב או שגולשת על הכתפיים הרי נחשבת ככיסוי שער שאינו צנוע ואין להתיר חבישתה ברחוב, וכן אין להתיר מטפחת הגורמת להתבלטות כגון שיש בה פִּיטִים מנצנצים וכדו'. שאר החששות שחששו במשך הדורות [דת יהודית, חובת רדיד, מראית העין] כמעט ואינם קיימים במציאות שלנו שהפאה הצנועה הפכה גם לנחלת הצנועות והחובשת פאה צנועה אינה משנה מהמקובל, אין לנו יותר חובת כיסוי ברדיד ולא יחשדוה שאינה מכסה את שערה. מאחר ובמציאות שלנו אין משום איסור דת יהודית בחבישת פאה צנועה - ממילא אין כל חשיבות לדיון אם בעל שלטי הגבורים התיר לחובשה גם בשוק כי המנהג המקובל להתיר אינו מתבסס דוקא עליו. הרב אפרתי שליט"א אמר לי שהגרי"ש אלישיב שליט"א מעולם לא אסר את חבישת הפאות הצנועות אלא שאם בעל אומר לו שאשתו מסכימה לחבוש מטפחת - הרב אומר שבודאי תחבוש מטפחת [כפי מנהג ירושלים] ושאינן להתיר את הפאות החדישות [שאין להכיר שהן פאות]; הגר"נ קרליץ שליט"א והגר"ח קנייבסקי שליט"א הסכימו עם האמור שאין חשש איסור תורה בפאות הצנועות, ושכמקומות שנהוג - מותר לחבוש פאה אף ברה"ר [אם ניכר מעט שזו פאה], ושיש מקום להתיר חבישת פאה למי שהתחנכה במקום שנהגו בפאה אף אם מוצאה ממקום שנהגו בו לחבוש מטפחת, והוסיף הגר"ק שליט"א שהפאה מכסה את השער באופן הטוב ביותר.

אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות, אולם בודאי שהפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש בכך שאין להשתמש בה באופן המעורר תשומת לב מיוחדת [צבע, התנפפות], תסרוקת שנחשבת לאינה צנועה לרווקה - פשוט שגם אין להתירה בפאה נכרית [כגון שער פזור הגולש על הכתפיים], יש לפאה להיות בדפוס המקובל לפאותיהן של נשואות ולא בדפוס המיוחד לרווקות [כגון צמה או קוקו], הנסיון לשוות לפאה מראה זהה לשער הראש הוא מאוס [מראה רטוב, וכדו'], ומקובל שלא להתיר חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה.

הקדמה

הדיון בחבישת הפאה הנכרית מלווה בהבעת רגשות עזים וחורג ממסגרת דיון הלכתי. ממביעי הרגשות יש השוללים את חבישתה - מי בעקבות הוראת רבותיהם, מי בעקבות הפחדות מאש הגיהנום, מי מאחר וחבישת פאה נתפשת בעיניה ככניעה למקובל אצל החרדים [בדומה שקושי שיש לחלק מבעלי התשובה כשמתחילים לחבוש כיפה שחורה], מי כי הפאה מזכירה לה את עברה אשר בוזבו בעיסוק מוגזם ביופי, מי כהפגנת השתייכות עדתית ומי מחוסר יכולת כלכלית לממן פאה, ויש המצדדים בהיתר הפאה לאחר שחבישתה היתה מקובלת להיתר במקומותיהם, מי עקב הנהגת שכנותיה וחברותיה, מי עקב שאיפתה לשיפור יופיה, מי עקב לחץ אשתו ומי כדי שאשתו תהא יפה בעיניו.

מאמר זה אינו מיועד למי שמחפש היתר לחבוש פאות פרועות ופרוצות, וגם המתלהמים הנתפסים לסיסמאות ללא יכולת להשתחרר מרגשותיהם - לא ירוו ממנו נחת, אלא המאמר מיועד למי שמסוגל לבחון טיעונים עדינים בקנה מידה הלכתי ללא תערובת רגשות ומאווים. יש לדעת שאת המאמר צריך לקרוא בתשומת לב, ותגובות קשות רבות קיבלתי ממי שקרא את המאמר באופן שטחי וטעה בהבנתו.

מצער שסוגיא זו יצאה מכלל סוגיא הלכתית והפכה לסוגיא פוליטית המלבה את אש השנאה הקנאה והכתתיות, שהאוסרים מכנים את המתירים "פרוצים" ו"פורצי גדר", ואף מאשימים אותם במחלות שונות ובגזירות נוראות הנוחתות על עמנו הצמא לשלום; כל זמן שלא התברר על ידי נביא - אין רשות לאדם להאשים את זולתו שמחמת הנהגה מסויימת [שנוהג בה על פי רבותיו] נגרם אסון. מה מאוס לקטרג על נשים כשרות וצנועות בכל הנהגותיהן העושות את מעשיהן על פי הוראת רבותיהן ולהאשימן שכוונתן להתנאות דוקא בפני גברים זרים [ראה רש"י (מלכים א' י"ט ט"ז) שאליו הנביא הוחלף באלישע מאחר וקטרג על ישראל], שהרי פרט למיעוט של נשים חסרות דעת הרי כוונת הנשים היא רק להתנאות בפני בעליהן ובפני עצמן וחברותיהן ולא בפני זרים, וממילא אינו מובן מדוע כדי לשכנע נשים כשרות להחליף את הפאה במטפחת מזכירים להן את דברי הגמרא (יומא ט'): שהחורבן נגרם בעטיין של בנות שעשו פעולות כדי למשוך את תשומת לב הבחורים - ופירש רש"י (ישעיהו ג' ט"ז) שהשתמשו בפאות כדי למשוך תשומת לב, ומה נאה כתב הרב הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו - וראה בשו"ת שרדי אש א' ע"ז שגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות שלמים של בעלי יראת שמים, ושהגרי" סלנטר זצ"ל אמר על הגה"צ ר"ע הילדסהיימר זצ"ל הלואי שיהיה חלקי בגן עדן עמו [הוצרתי לכתוב זאת מאחר ובחברת השיטה "אפר תחת פאר" פצה פיו כנגד הרב הילדסהיימר, על"פ]) "אהפך בזכותן, וכן נכון הדבר לעשות וללמד זכות לנשים כשרות ולאבותיהן אשר בתוכן גדולי ישראל כאשר נודע לי" [ואכן ראוי להפך בזכותן שהרי כאשר התעוררו לחוש לחשש איסור תקרובת עבודה זרה בשער הפאות - נשות ישראל יראות השמים הפסידו את כספן ואת מראיהן והשליכו את הפאות שלא הוברר היתרן]. אף שיש חיוב גמור למחות במי שעובר עבירה אולם אין חובת מחאה כאשר יש לו על מי ועל מה לסמוך, וכתב המהר"מ אלשקר (כ"ה) שכל המוכיח בדבר המותר שנהגו בו היתר לא בדעת ידבר... ועתיד ליתן את הדין.

כבר לפני מאות שנים היו מקומות שחבישת הפאה היתה מקובלת כפי שכתב הרש"ר הירש (חורב עמ' 377) שכסוי שער האשה בנשאה על הראש פאה נכרית משערות זרות או משערותיה הכרותות הוא מנהג קדום ובלתי אסור, והעיד באפי זוטרי (אה"ע כ"א) שמנהג הפאה התפשט בכל איטליה [לפני יותר משלש מאות שנה], אמנם היו מקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת אצל הנשים הצנועות; במקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת אך החלה לחדור לשם בעקבות מעבר נשים ממדינה למדינה מצאנו שמורי ההוראה החשיבו את שינוי המקובל כפריצות ולכן יצאו בתוקף כנגד נשים המשנות את המקובל, כגון החת"ם סופר שכתב בצוואתו לבנותיו וכלותיו "להזהר מרעת נשים רעות שמוציאין אפילו שער אחת חוץ, וגם אפילו בפאה נכרית אני אוסר עליכם באיסור גמור". לאחר הסתת המשכילים בכל אירופה ולאחר גזירת הלבוש במזרח אירופה [תרי"א (1851) ברוסיה - שמתחילה הוכרחו הכלות שלא לגלח את שערותיהן כמנהג היהודים שם, ולאחר כמה שנים הגזירה הורחבה לכל הנשים: חלקן חדלו מלגלח והחלו לגלות את שערן ברחוב מפחד הצקות השוטרים, והצנועות שבהן חבשו פאה ובכך הטעו את השוטרים] התרבו

הסוגיא
מלווה
ברגשות

למי המאמר
מיועד

חומרת
הקטרג

גדולי עולם
עודדו

מגולות השער והתמעטו מאד חובשות הפאה והמטפחות, ובמציאות זו לא מצאנו התנגדות לחבישת הפאה. במרוצת השנים חובשות הפאה התרבו בעקבות לחץ כבד של גדולי הדור שעודדו את השימוש בפאה ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון הרב מברסק, הגר"ע, הרב הירש, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמיניצקי, הרב שוואב, וכן העיד הרב שך זצ"ל (לרב ע.ט.) על אשתו של החפץ חיים, ועוד עשרות גדולי עולם זצ"ל ויבלט"א, ואף נשותיהם של גדולי ישראל צאצאי החת"ם סופר ותלמידיו (הידועים בקנאותם) חבשו פאה בניגוד לצוואת רבם (וראה בשו"ת מהר"ם שיק ניו"ד מ"ט] שהתיר אף פאה העשויה משער מת וכלל לא הזכיר שרבו החת"ם סופר אסר פאות], וכתב במנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב) שבפולין פשט המנהג לחבוש פאה אפילו בין הנשים הכשורות, ובספר שרשי מנהג אשכנז (חלק ד' עמ' 46) כתב "בין חרדי גרמניה פאה נכרית היתה תנאי בל יעבור", וכבר לא ראו בה היתר בדיעבד אלא כיסוי שער מועדף ואף ראו בה את סמל הצניעות, וחינכו ועודדו לחבישתה עד שהביטוי "שייטעל יידענע" [יהודיית פאה] הפך לכינוי לאשה שמדקדקת במצוות. מאירופה המנהג הופץ לארץ הקדש ולארה"ב על ידי מיטב יהדות אשכנז ששרדו את מוראות השואה. מאחר ומקימי בתי החינוך לבנות היו מחובשות הפאה הרי שחבישת הפאות הופצה גם לבנות רבות של יוצאי ארצות אחרות שבארץ מוצאן היו רגילות בחבישת מטפחת ורעלה - אך הסירו את הכיסוי לגמרי בעלותן ארצה בעקבות הצקות מייסדי המדינה. מסתבר מאד שמי שרואה בפאה סמל לפריצות כלל לא הכיר את המציאות במערב אירופה שגדולי ישראל עודדו את השימוש בפאה ככיסוי שער לכתחילה, וראו בו את דרך הנשים הצנועות (דובב משרים א' קכ"ד ב'), וכשאמרו "כיסוי שער" כוונתם היתה לפאה, ובמטפחת ראו בזמנם כיסוי שאינו מכובד שמקומו רק בחדר השינה ואין יוצאים בו; לומר שנשות הרבנים עשו שלא ברצון בעליהן הוא סילוף היסטורי, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שמה שכתב... שהאדמו"רים אין מוחים בנשותיהם - הרי ידוע שהחסידיים האמיתיים לא יוכלו לסבול לראות נשיהן עושות שלא כדין, וידוע שהנשים הצדקניות עושות כל עניניהן בשמחה על פי הדין, וכן כתב בישיבת עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שעניניו הרוואות שרבים וגם שלמים נהגו היתר בכך ואף נשי רבנים וגאונים ואדמו"רים, ואף אחד לא פוצה פה ומצפצף; להאשים את הנשים הצנועות במערב אירופה בפריצות על כך שחבשו פאה זו האשמה ללא שחר שהרי הן נהגו כפי שהורו גדולי דורן לכתחילה, וכלל לא הכירו מציאות אחרת [ואף מסרו עצמן על כך שהרי רכישת פאה היתה כרוכה בקושי טכני וממוני עצום], והסובר שהצניעות מיוחסת רק אליו ולא לאחרים צריך לחוש שמא לא הבין את צידו האחר של המטבע, וד"ל; והמתבונן יראה שמה שמצאנו בספרי האחרונים שאת הפאה חבשו הפרוצות - מדובר במקומות שחבישת הפאה עדיין לא התקבלה אצל הצנועות. אעתיק בזה את לשונו של מו"ר שליט"א: "עובדה שאי אפשר להכחישה היא שבדורות האחרונים עכ"פ במערב אירופה הפאה הפכה סמל הצניעות והצדקות והדקדוק במצוות, אשה יראת השם - חבשה פאה חק ולא יעבור, ואילו אשה שלא דקדקה במצוות כל כך - לא חבשה פאה; לא היתה קיימת מציאות במערב אירופה בדורות האחרונים שאשה "תחמיר" שלא לחבוש פאה וחבישת הפאה ביטאה קבלת עול מלכות שמים בשלמות, ולא היה דבר אחר שכה המחיש את העובדה שאשה מבטלת את רצונותיה לרצון השם כמו חבישת הפאה; בהתאם למצב הקיים היתה דרושה מסירות נפש לחבוש פאה כי חבישת הפאה היתה כרוכה גם בהוצאות מרובות וגם היתה מחייבת את קציצת השער, ובכלל היתה מכבידה על הנשים, והקושי כמובן התחזק לאור העובדה שהרוב המוחץ של הנשים הלכו בגילוי שער; עוד עובדה שאי אפשר להכחישה היא שהפאות היו עשויות משער טבעי ומיוצרות בעבודת יד בהתאמה מיוחדת לראש הלקוחה ובהחלט היו נראות נאות לעין - ולא כמו שמנסים לטעון; לאור תיאור העובדות הנ"ל מובן כמה מגוכחת היא הטענה שנשים חבשו פאות שלא ברצון חכמים - שהרי הדרך היחידה שחכמים המליצו עליה בדורות ההם לכסות את השער היתה פאה נכרית ורק הנשים החרדיות ביותר היו מוכנות לקבל תכתוב זה".

בעשרות השנים האחרונות היתר חבישת הפאה הצנועה היה מקובל אצל כל הפוסקים המפורסמים, ולא נמצא פוסק מפורסם בעשרות השנים האחרונות שאסר את חבישתה במוחלט [פרט לבעל שו"ת יביע אומר ותלמידיו], וכן נהגו רוב הנשים החרדיות על פי רבותיהן באין פוצה פה; האוסרים היו בתקופה שחבישת הפאה הוותה פריצת גדר, ובדורנו מצאנו שיצאו לאסור רק את הפאות הארוכות והפרועות וכדו' - לכן כל מי שיוצא לאסור הרי עושה זאת כנגד הסכמת הפוסקים המפורסמים בעשרות השנים האחרונות וכנגד המנהג, וממילא עליו נאמר (יבמות ק"ב): "אם יבא אליהו ויאמר... אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל", וכלל אין צורך ממשי "להתיר" חבישת פאה צנועה שהרי ההיתר מיושם למעשה ברכבות בתים חרדיים בעולם בהנחיית רבותיהם; בדורנו דור הבלבול קמו כמה מערערים על המנהג וזרעו בלבול בציבור בעלי התשובה ודומיהם אשר אין להם מסורת ברורה בזה, והצליחו לעשות תעמולת רחוב על ידי מודעות ועלונים רדודים שפאה היא היפוך הצניעות ושחובשות הפאה הן עברניות - ולא שתו לבם לחלק בין פאה צנועה לפאה

שמושכת תשומת לב כפי שלא חילקו בין מטפחת צנועה למטפחת שמושכת תשומת לב.

חינוך יעיל
לצניעות

במאמר זה יוסבר הסבר אפשרי מדוע טענות מתנגדי הפאה לא צדקו, ויוגדרו גדרים הצניעות הראויים לנהוג בהם בפאות ובפריטי לבוש שונים על פי מקורותיהם בחז"ל ובראשונים, וכלל גדול הוא "תפסת מרובה לא תפסת" [כלומר - יש הורים ומחנכים שאין מסוגלים ללמד את החניך להתמודד עם דברים שעל הגבול ובוחרים לנעול ולאסור הכל, ואף שבכך מונעים מספר בעיות אולם אין הדבר נקרא חינוך, כי אדרבא טוב שהחניך יקלוט שהדברים אינם פשוטים ושחנכו מתרעמים על תופעות מסוימות, ושהרבנים דנים בהם - ובכך יפנים את העמידה נגד היצה"ר; גישתם השטחית לחינוך מצדדת לאסור את כל הפאות, וכתוצאה מכך אם הבת תמרוד באמה הרי שעלולה לחבוש פאות שאינן צנועות, אך חינוך מחושב להיתר בגבולותיו מסוגל להקנות את הפלס הנכון לאסור את הראוי לאוסרו ולהתיר את המותר; בת הרואה אצל אמה מראה מטופח ומכובד אך לא בולט ומושך תשומת לב - עשויה לשאוף להיות כמו שראתה בבית, והנסיון מעיד שבמקרים רבים אמהות שהניחו כליל את הופעתן גידלו בנות שפרקו את מוסרות הצניעות].

מאחר ובעת האחרונה יש המערערים על היתר חבישת הפאה שהיה מקובל בעשרות השנים האחרונות ללא פוצה פה אצל כמעט כל מורי ההוראה המפורסמים שהתירו לחבוש פאה וחלק גדול מהם אף העדיפו את השימוש בפאה על פני המטפחת כי הפאה מכסה את השער טוב יותר - היה לנו ללמוד מהנחיית חז"ל (ברכות מ"ה). שבמקרה של ספק "פוק חזי מאי עמא דבר" [צא וראה כיצד העם נוהג], וכן אמרו חז"ל (יבמות ק"ב). שאפילו אם יאמר אליהו הנביא שאין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם; גם המשנה ברורה הכריע כפמ"ג: "במדינות שיוצאין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם [לנשים היוצאות בפאה, ויש שהסביר שכונתו רק לגברים הקוראים ק"ש כנגד פאה] לסמוך על השו"ע... אם אין מנהג המקום שילכו הנשים בפאה נכרית בודאי הדין עם המחמירין בזה". אף אם הוא מאלו שאינם מצדדים בחבישת הפאה - לכל הפחות יש לו להמנע מלהביע שליטה נחרצת כנגד הנהוג אצל רבבות מבנות ישראל הצנועות בכל הנהגותיהן, כפי שכתב השבט הלוי (הקדמה לחלק א', וחלק ה' אה"ע קצ"ט) "בעצם המנהג של היום שהנשים שלנו יוצאות בפאה נכרית חלילה לי לתקוע עצמי בזה - דרוב הפוסקים אין דעתם נוחה בזה ויש מהם שאסרו זה מדין דת יהודית ממש, ואמנם היות כי מדברי הרמ"א ומג"א מוכח דהרבה היו מקילין בזה, וכן נהגו מדינות שלמות אפילו לצאת לרה"ר כאשר העיד לנו הפמ"ג... על כן אין לנו כח הכרעה", וכתבו בספר דרכי החיים (חלק ב') בשם הגרמ"י לפקוביץ שליט"א שלכתחילה כל אחת תלך כמו שנהגו אצל אבותיה ורבנותיה וכפי שנהגה עד עתה כדי שלא להיות יוצאת דופן כי אי אפשר לאשה ללכת נגד כולן, אך יש מאד מאד להזהר שלא להגדר אחרי ההמון אף ממשפחות יראי השם ולשמור ללכת רק עם פאות צנועות ומכובדות [ראה עוד בדבריו לקמן בעמוד 21].

מי שנוטלת על עצמה הנהגות צניעות מיוחדות בהסכמת בעלה היא בודאי בעלת מעלה גדולה, אך אין לבעל לכפות את אשתו להיות שונה מחברותיה בדבר שאינו אסור מן הדין, וכתב באגרות משה (אה"ע ב' י"ב) שאין כתר"ה יכול למחות ביד אשתו הרבנית החשובה מללבוש פאה נכרית, שאף אם כתר"ה רוצה להחמיר אינו יכול להטיל חומרותיו עליה שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדין שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם - אינו יכול להחמיר עליה אף אם לא תכסה כלל הפאה נכרית [ידוע שהרב איצ'לה בלאור זצ"ל הגיע לירושלים ואשתו היתה היחידה שחבשה פאה, והיו מקנאי ירושלים שהשליכו אבנים לביתם כי בזמנם הנהיגו חרם נגד חבישת פאות, וכששאלו אותו מדוע אשתו חובשת פאה אמר שהיה מוכן לעזוב את ירושלים אך לא יאמר לה להחליף למטפחת (עובדה זו שמעתי מנינו א.י.מ. הידוע בדיקנותו, והאוסרים השיבו לי שבספר אחד כתב שלבסוף נכנע ואמר לה שתחבוש מטפחת - אולם גם הם צריכים להודות שהרבנית הופיעה בירושלים בפאה ולא ראתה בזה בעיה מאחר וההיתר היה רווח באירופה, אף שרק לאחר שנים הפאה הפכה למקובלת גם בירושלים)].

כפיית
חומרות

בפרט נכון הדבר שאין לגרום הפרעות לשלום הבית כדי למנוע את האשה מחבישת פאה כפי שכתב בשו"ת יביע אומר (ה' אע"ה ה') שאם האשה מתעקשת לחבוש פאה ישתדל לפייסה בדרכי נועם ובכל הדרכים האפשריות ובלשון רכה ובניחותא, וגדול השלום, ובמהר"מ אלשקר (ל"ה) התיר הנהגת צניעות מסויימת במקום שנהגו בזה אף למי שבאה ממקום שלא נהגו בכך - כדי שלא תתנגה על בעלה, ובשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז) התיר את חבישת הפאות אף במרוקו כדי שנשי הרבנים והת"ח לא תהיינה שפלות ובזויות משאר העם המגלות שערן באיסור - ובכך הבעלים לא יביטו על שאר הנשים, וכמה טועות הנשים המפירות את שלום ביתן כשמתעקשות לנהוג בהנהגות שאינן מחוייבות בהן מן הדין בניגוד לרצון הבעל, ובכך מעמידות אותו בנסיון חמור.

שלום בית

חובת כיסוי השער

פוסקים רבים כתבו בסוגיא זו דעות שונות, ומחולקים הם לשתי דעות עיקריות - למתירים ולאוסרים את חבישת הפאה. מענין הדבר שהמתירים התירו את חבישת הפאה ברחוב כדבר המוכן מאליו ולא מצאו בסוגיות דבר המעיד על איסור, והאוסרים אסרו זאת כדבר המוכן מאליו ובפשיטות ואת הסוגיות הנוגעות לענין

יסוד הויכוח

פירשו לפי דרכם שלא מתחיל כאן היתר [פרט לשו"ת תשובה מאהבה שהבין מהסוגיא להיתר וסיים לאיסור, ולאחר מכן סבר שכלל אין מחלוקת ולכל הדעות יש לאסור, ובתשובה אחרת סיים שיש לסמוך על המתירים]. נראה שיש כאן מחלוקת יסודית אם המושכל ראשון הוא שאין לאסור את חבישת הפאה ללא גילוי מפורש מחז"ל - ומאחר ואין גילוי מפורש לאיסור הרי שהשימוש בפאה מותר, ולא הוצרכו לדון אם כוונת שלטי הגבורים היתה להתיר את הפאה בחצר או גם ברחוב ואם הגמרות עוסקות בפאה גלויה או מוסתרת - שהרי ללא גילוי מפורש מחז"ל לאסור את השימוש בפאה מגולה ברחוב הרי אין הפאה שונה מכל כיסוי שער אחר המותר; ואילו האוסרים הניחו כדבר הפשוט שחבישת הפאה אסורה וממילא פירשו שהגמרות שהוזכרו בהן הפאות מדברות רק בחצר או בפאה מכוסה.

כתוב בתורה "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא כָּהֵן עֲרֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ" - שזו מצוה לגרש אשה שנראים בה טכסיסי פריצות שהם סרסורי זמה (מאירי גיטין צ'), ונראה שפסוק זה הוא המקור למשנה בכתובות המלמדת שמצוה לגרש את העוברת על דת משה ויהודית (ראה גיטין צ', ירושלמי ריש סוטה, סמ"ק פ"ד) - וקבלנו מבט ראשון המלמד שהמשנה לימדה פרטים בהתנהגות האשה הגורמים שלא תמצא חן בעיני בעלה עד כדי כך שמצוה לגרשה. שנינו בכתובות (ע"ב) שניתן לגרש ללא כתובה את העוברת על דת משה, והעולה מהמאירי ומתשובת הרא"ש (ל"ב ח') שהעוברת על דת משה היא אשה שמכשילה את בעלה [מאכילתו שאינו מעושר, משמשו נדה, לא קוצה לה חלה] או שגורמת לו תקלה במצות הכתובות בתורה [נדרת ואינה מקיימת - שבניו מתים] או הרמוזות בה [יוצאת לשוק וראשה פרוע לגמרי - אז יש לחוש שמא תזנה תחתיו ותאסר עליו (ב"ש אה"ע קט"ו א)], וה"ה כשמכשילה אותו בשאר דברים שדרך האדם לסמוך על אשתו.

המשנה כתבה עוד סוג התנהגות שגורמת שיוצאת ללא כתובה הנקרא העוברת על דת יהודית, והעולה מרש"י ומפיה"מ ומהמאירי ומהשיטמ"ק ומתוס' רי"ד ומהח"מ (אה"ע קט"ו י') ומהלבוש (אה"ע קט"ו א'ד') שעניני דת יהודית הגורמים שלא תמצא חן בעיניו הם הדברים שאף שאינם כתובים ואין בהם איסור עצמי^א (רש"י ותוס' רי"ד כתובות ע"ב). אך הם גורמים לבעלה הפרעה לחיי הנישואין בכך שאשתו מתנהגת בחוצפה ובעזות כדרך הפרוצות, ובכך עברה על דת מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל [טוה בשוק (מראה זרועותיה לבני אדם, טוה ורד כנגד פניה), מדברת עם כל אדם (משחקת עם בחורים - מדברת עם דבורים מיותרים), המקללת יולדיו בפניו (מקללת את חמיה בפני בעלה או אפילו בפני בנו)] או שגורמת לו גנאי וחרפה ובוש ממנה [יוצאת וראשה פרוע (יוצאת לשוק בכיסוי חלקי שאינו נהוג), הקולנית (משמיעה קולה על עסקי תשמיש, גורמת לו חרפה כשמסרבת בתשמיש עד שמרבה עליה רעים והקול נשמע (שיטמ"ק))], והסביר המאירי שמנהגים אלו הם להיות בנות ישראל יתירות במדת צניעות על כל שאר נשים, ומדברי הפריצות יוצאים דרכים ושבילים לזנות.

בכתובות (ע"ב) פרטו בין שאר הנהגות הפריצות הנכללות ב"מִצָּא כָּהֵן עֲרֹת דָּבָר" גם את היוצאת וראשה פרוע - כלומר ששערה אינו מכוסה (סמ"ג עשין מ"ח, שאילת יעב"ץ ב' ב' ושרידי אש א' ע"ח [הלומד מספרי נשא י"א], דלא כשבות יעקב א' ק"ג הסובר שכונת התורה לשער סתור [כלומר שאינו אסוף - וכן פשטות סוטה ח.]), ולמדו זאת מכך שהכהן הוצרך לפרוע את ראש הסוטה כדי לנוולה - כלומר שעד אז ראשה היה מכוסה, או שמכך שהתורה הענישה את הסוטה מדה כנגד מדה כנגד מה שעברה וגלתה את שערה בפני הנואף - מוכח שאסור לגלות שערה, והעוברת על זאת מכונה "עוברת על דת משה" [כלומר שעוברת על מצות התורה (שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו)], וראה בהערה^ב על איזה איסור

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^א ראה סוטה כ"ה. "איבעיא להו: עוברת על דת ורצה בעל לקיימה מקיימה או אינו מקיימה - מי אמרינן בקפידא דבעל תלא רחמנא והא לא קפיד או דלמא כיון דקפיד קפיד? ת"ש ואלו שביט דין מקנין להן מי שנתחרש בעלה... ואי אמרת רצה בעל לקיימה מקיימה עבדי ב"ד מידי דדלמא לא ניחא ליה לבעל? סתמא דמילתא כיון דעוברת על דת היא מינח ניחא ליה" - שהיה פשוט לגמרא שהנדון של עוברת על דת הוא בין בעלה לבניה ואין זו תקנת ב"ד כנגד האשה, וגם לדעה שהדבר תלוי בדרך הבעלים להקפיד (ראה רש"י ד"ה או דילמא) - פשוט שזה דוקא במי שדרכו להקפיד ולא במקומות שאין הדרך להקפיד על צורת לבוש או התנהגות מסויימים, ולכן פשוט שבמקומות שחבישת הפאה מקובלת - אינן נחשבות כעוברות על דת, וכן פשוט שבמקומות שחבישת הפאה אינה מקובלת - היא אסור לחובשה אף שהפאה אינה נמנית במשנה כחלק מסעיפי "העוברת על דת"; לענ"ד היה מקום לפשוט מכאן שמועיל שינוי המנהגים במקומות ובזמנים שונים כדי שהפורעת ראשה והמגלה זרועותיה לא תהא נחשבת כעוברת על דת, וגם המ"ב (ע"ה י') שהחמיר בגילוי זרועות אף במקום שנהגו ללכת כך - הרי זה רק מפני שהצנועות עדיין ממשיכות ללכת בצניעות [ולכאורה לדבריו אם הצנועות גם נתנהגה לגלות זרועותיהן - היא מותר, כגון במקומות שגם הצנועות נוהגות שהשהוול יכסה רק עד מעבר למרפק]; אמנם אמר לי מו"ר שליט"א דלא נחה דעתו, שאף שפשוט שהחובשת פאה במקום שנהגו אינה בכלל העוברת על דת, אולם פשוט שישנן הנהגות צניעות נצחיות שאינן יכולות להשתנות - שלעולם המפספסת עם הבחורים היא עוברת על דת, אם כי צורת הפטופוט האסור עשויה להשתנות בתקופות ובמקומות שונים, ופשוט שהנשים שגילו את שערן באירופה עברו איסור, ואף שלעתים היה זה מתמימות ולא מחסרון צניעות - אולם איסור בודאי היה זה, והנדון בגמרא כאן הוא אם ב"ד כופין את הבעל לגרשה.

^ב לשון הגמרא (כתובות ע"ב) "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" מעיד שתנא דבי רבי ישמעאל הבין שבפסוק זה מונח איסור תורה, והסביר רש"י שני הסברים כיצד למדו לאסור גילוי שער: "מדעבדין לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור, א"נ מדכתיב ופרע מכלל דהוא שענתא לאו פרועה הות - שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש", וסיים את התירוץ השני: "וכן עיקר"; לענ"ד לתירוץ השני כלל אין בזה איסור, והלשון "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" - יכולה להתפרש שאינו איסור אלא מצוה, כפי שמצאנו (סנהדרין ז'): "שמעו בין אחיכם ושפטתם - אמר רבי חנינא אזהרה לבית דין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חבירו" שהוא אזהרה דעשה ולא דלאו - ואולי ה"נ שהרי לא מצאנו שהתורה תאסור את גילוי השער, ובבית יצחק (א"ח י"ד)

דת משה

דת יהודית

ראשה פרוע

עוברת. עוד אמרו חז"ל שמן התורה די בכיסוי שער שאינו מושלם [קלתה - סל מקש המתלבש על הראש שהיו רגילות להניחו על ראשן כדי לשאת בו משא], וחכמים הצריכו את הנשים הנשואות לנהוג בהנהגות הצניעות שנהגו בנות ישראל [=דת יהודית] שכשיוצאת לשוק לא תסתפק בכיסוי זה אלא תחבוש לראשה גם כיסוי מלא כדרך הנשים הצנועות [לגבי מנהג הרדיד - ראה בעמוד 14]. מבחינת תקנה זו - אין ספק שהפאה היא כיסוי מלא, אלא שבאופנים מסויימים הוא כיסוי שאינו צנוע.

הראשונים והפוסקים תלו את ענייני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות (רש"י [שנהגו בנות ישראל], שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו [עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות], רמב"ם אישות כ"ד י"ב [מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל], רמב"ן גיטין פ"ט. ט. [שלא נהגה כמנהג הצנועות], שיטמ"ק כתובות ע"ב. [דברים שאינם אסורין מן התורה אלא מנהג בנות ישראל הם לצניעותא בעלמא והיא עוברת על דת המנהג], מגן גבורים או"ח ע"ה שלה"ג ג' ואור לציון או"ח א' י"א [תלוי במנהג המקום], חקל יצחק פ"א [תלוי במנהג אבות אבותינו לאסור], ויתכן שלמדו כן מיסוד תקנות דת יהודית - שברור שהחוצפה והעזות שגורמות שלא תמצא חן בעיניו ובעטיין מצוה עליו לגרשה הן רק כשעושה דברים שאינם מקובלים, וברור שחוצפה ועזות נקבעות לפי תקופה ומקום ואינן דבר קבוע [ויתכן שמקורם לתלות את חיובי דת יהודית במנהגי הנשים היה מכך שהוכחת הגמרא למה שבחצר אין צורך ללבוש קלתה היתה מכך ששום אשה אינה עושה כן, ומשמע שאם הדבר מקובל להתיר - אינה נחשבת עוברת על דת יהודית ואין בעלה יכול לגרשה אף כשמתגנה בכך (כ"כ המאירי שכשראשה פרוע בחצר אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה), ואם הצנועות היו נוהגות לחבוש קלתה - היה זה כלול בחיובי דת יהודית המוטלים על כל אשה]. מאחר והגדרת העוברת על דת יהודית נתלתה במנהג הנשים ולא נמסרה כתקנה קבועה ניתן להניח שאם ביום מן הימים ישתנו הרגלי הנשים הצנועות מכפי שהיה בימי חז"ל - יקבעו מנהגים אלו כתקן מחייב לכל הנשים - בין לחומרא [כפי שמצאנו ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שבמקום שלבישת הרדיד נהוגה - חייב (אישות כ"ד ב') את הנשים לצאת ברדיד אף שאין לזה מקור בתלמוד] ובין לקולא [המהר"ם אלשקר (ל"ה) כתב שאפילו הנשים שנהגו לכסות את שער הצדעים מותרות לגלותו במקום שנהגו כן, במהר"ם פרובנצאלו (א' צ') כתב שקשה לשנות המנהג החדש לחבוש פאה - אף שבעקרון אין דעתו נוחה מפאה הדומה לשער, ובאג"מ (אה"ע א' ק"ד) כתב שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוע בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה], והרי כבר כתבו הראשונים (פיה"מ, מאירי) שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות; וכן המנהג הרווח בלי פוצה פה ללבוש בגדים בצבעים ובגזרות שלפני מאות שנים לא היה מקובל ללבושם [חציאת שאינה מגיעה לרצפה, צבעים שאינם כהים, גזרות צרות מעט], ואם מנהגי הלבוש שנהגו בהם בעבר היו מחייבים את נשותינו ללא אפשרות לשינוי הרי שהיינו נאלצים שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה, וכן חז"ל הרי ציינו שיש הבדלים בין הנהגות הצניעות שבכל מקום: "ערכיות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוה" (שבת ס"ה.), וכן מצאנו שענייני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם (אישות י"ג י"א, כ"ה ב'), מהר"ם אלשקר (ל"ה), פרישה (אה"ע קט"ו ט' [בתירוץ א']), לבוש (מנהגים ל"ו [בסוף או"ח]), אור לציון

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

כתב שיתכן שהוא דרבנן דומיא דאזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סומך לוטות, ובאג"מ (אה"ע ב' י"ב) כתב "אין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה", וכן הגר"פ פערלא (על הרי"ג עש"ן צ"ו) הסביר שמה שהרמב"ם לא מנה את איסור פריעת הראש במנין המצוות הוא כי אין מפורש בפסוק איסור ואף אינו דיוק - אלא רק מנהגן של בנות ישראל, וגם לשון הספרי (נשא י"א) מעידה שאין בו איסור - 'ופרע את ראש האשה - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה', ומה שהיה משמע לחז"ל שיש איסור בדבר לפירוש השני שהיה עיקרי לרש"י אינו מפסוק זה אלא מפני לפני עיור "מכיון דשמעין מקרא דדרך בנות ישראל בכך - ש"מ דדבר פריצות הוא ומביא לידי גילוי ערויות, וא"כ ממילא יש בו איסור דאורייתא דהו"ל בכלל לאו דלפני עור לא תתן מכשול".

העירוני שכל המובאות הנ"ל דנות בדברים שאינם מוגדרים בתקנת דת יהודית אלא נוספו עליה - ורק בהם מועיל שינוי המקומות והתקופות אולם תקנות המשנה בכתובות שרירות וקיימות לעולם ואין ראייה שתלויות בשינוי המנהגים, ודומות הן למה שכתב הרמב"ם (ממרים ב' ג') שדברים שראו בית דין לגזור ולאסור לעשות סייג, ופֶשֶט איסורן בכל ישראל - אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים ~ ונפלאתי על ההערה שהרי הרמב"ם (אישות כ"ד י"ב) להדיא הגדיר את חבישת הרדיד כדת יהודית אף שלעיל (אישות י"ג י"א) אמר שמנהג לבישת הרדיד תלוי במנהג המקומות, וגם לדברי המעיר שדת יהודית אינה אמורה להשתנות אינו מובן מדוע אין אנו נוהגים לגרש בכפיה וללא כתובה את הנשים המגלות את זרועותיהן מעל המרפק אף שגילוי הזרועות היא אחת מתקנות המשנה, וכן לגבי המדברת עם כל אדם [בשו"ת יביע אומר (ו' י"ד) הסיק מהמאירי שאין לגרשה בעושה כן בתמימות עד שיתר בה, וכן צירף סברא שדינים אלו אמורים במן שהעושה כן נחשדה על זנות משא"כ במננו אין העושה כן בהכרח חשודה על זנות], ואם יש מקום לומר שפרטי תקנות המשנה אין יכולים להשתנות הוא רק לומר שלא יועיל מנהג הנשים הצנועות להתיר לגלות את השער או את הזרועות, אולם כאשר מכסים - בודאי שיועיל מנהג כדי להתיר צורת כיסוי מסויימת, וכן כתב הרש"ר הירש (חורב עמוד 377) שאף שהמדה אינה יכולה לשנות את הדברים המפסידיים את תקנות המשנה כי אז נפסדת צניעות הנשים אולם מנהג חבישת הפאה הוא מנהג קדום; מכל מקום החובשת פאה אינה מוגדרת במשנה כעוברת על דת ולכן בודאי שיועיל מנהג הצנועות להתיר חבישתה.

בספר דת משה וישראל (ענף ג') הבין שחובת דת יהודית היא החובה לשמור על הנהגות מסויימות, והפרטים הנוגעים לחובה זו אינם משתנים בין המקומות ובין התקופות, ומאחר שהניח שהיוצאת בפאה מגולה היא בכלל עוברת על דת יהודית ק"ו מהיוצאת בקלתה שרק מקצת שיערה מגולה כל שכן בפאה שכולה מגולה - הרי שגם בתקופתנו אסר לחבוש פאה מגולה ברה"ר; את פירושו חייב היה לבסס על הראשונים הסוברים שנהגו לגלות את השער בחצר ולכן גם לפרש את הגמרא בכתובות (ע"ב): שאילו היה חיוב לחבוש קלתה בחצר הרי שאף אילו כולן היו מגלות את השער בחצר היה צריך לגרשן, וכדי לבסס את שאר מהלכו שגם שלטי הגבורים אסר חבישת פאה ברה"ר הוצרך לפרש את אותה גמרא גם כפירוש הב"ח שגם לבבלי גילוי השער אסור בחצר כמו לירושלמי ולכן גם לפרש את כוונת אותה גמרא שפשוט

יש לדעת שהנהגות הצניעות מושפעות לא אחת מדפוסי ההתנהגות של אותו מקום, שהרי במדינות ערב מקובל שהנשים כמעט שאינן יוצאות לרחוב, וגם כשיוצאות הן עטופות באופן מלא, ובעולם המערבי מקובל שהנשים מעורות בחיים הכלליים כמו הגברים וכלל אין משתדלות להסתיר את עצמן, וברור שדפוסי התנהגות אלו השפיעו לא במעט על חיי היהודים החרדים לדבר השם, שהרי הרהורי עברה תלויים במדת המורגלות בחשיפה זו; כמו כן ברור שצורת כיסוי השער הנדרשת מאשה החיה במדינות שכל הנשים עטופות בכיסוי מבד עבה [ששם חבישת הפאה היא מעשה חריג ופרוץ] אינה דומה לצורת הכיסוי הנדרשת ממי שחיה במדינות שהנשים גלויות שער ושומרות המצוות מכסות את שערן בפאה [כגון במערב אירופה ששם הפאה היא סמל לצניעות ולא לפריצות, ושם לא רק "מתירים" לחבוש פאות אלא "מחנכים" לזה, דוקא השימוש במטפחת אינו מקובל שם]. מסתבר מאד שבימי הראשונים חבישת הפאה לא היתה נפוצה וממילא מצאנו שפוסקים רבים הוצרכו לאסור את חבישתה מאחר והחובשת פאה נדמית לגלוית שער והוותה מכשול פריצות כי שינתה מהמקובל, אולם אין הדבר נוגע למציאות שהתפתחה בעשרות השנים האחרונות בארצות המערב שחבישת פאה צנועה התקבלה ככיסוי שער מקובל גם אצל הצנועות, וממילא כבר אין בחבישתה משום שינוי מהמקובל או משום פריצות. אחד מאוסרי הפאה בדורנו הגיב על זאת שלדעתו תקני הצניעות שהיו בימי חז"ל מחייבים גם אותנו ואינם משתנים עם שינויי המקומות והזמנים, ואף אמר שמאחר והלבוש המקובל על הנשים הצנועות היום היה נחשב שאינו צנוע לפני מאות שנים - א"כ גם בזמננו יש לנשים לחזור ללבוש את בגדי קדם, ואמנם מרבתי קבלתי שהנהגות הצניעות משתנות מדור לדור וממקום למקום לפי דפוסי המקובל, ויתכן שהנהגות שבמקום מסויים יעוררו השתאות כי אינן מקובלות ומעידות על פריצות ועל סטייה מהתקן - במקום אחר תתקבלנה בשוויון נפש כי אינן חריגה מהמקובל [לדוגמא: בעיה"ק ירושלים מקובל שנשים נוהגות ברכב אך מקובל שהשווילים מכסים עד כף היד ובבני ברק מקובל שנשים אין נוהגות ברכב אך השווילים מגיעים רק עד מעבר למרפק; אף שבזמן הרמב"ם (שגר בארצות ערב) נהגו שהאשה לבשה שאל החופה את רוב גופה - אך הרמב"ם עצמו (אישות י"ג י"א) תלה את חובת לבישת השאל במנהג המקומות, ובימינו לבישת שאל במקומות שלא נוהגים בו מעוררת תשומת לב ונוגדת את דרכי הצניעות; ראה לבוש (מנהגים ל"ו [בסוף או"ח]) שכתב שאין מהרין עכשיו מלברך שהשמחה במעונו במקום שאנשים ונשים רואין זה את זה כי עכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים ואין כאן הרהורי עבירה כל כך מתוך רוב הרגלן בינינו, וכן כתבו ערוה"ש (ע"ה ז') והבן איש חי (שנה ראשונה בא י"ב) לגבי גילוי שער, וכן הכריע באגרות משה (או"ח מ"ג) "שכיון שנתפרצו בזה הרבה נשים אף שהוא באיסור אין זה שוב בדין ערוה לק"ש וד"ת" [בציוף דעת הרמב"ם והרי"ף ששער באשה ערוה לא לענין ק"ש נאמר], וכ"כ בשרידי אש (א' ח') להתיר להתפלל בביכ"נ שנראות בו נשים גלויות שער "ומכ"ש בזמננו שרובא דרובא הולכות פרועות ראש וכבר הורגלו בזה ואין השערות בגדר מקומות שדרכן לכסותן, וכ"כ בערוה"ש, ודבריו ברורים לכל מי שדעתו ישרה ומודה על האמת"; ראה בסידור שערי שמים ליעב"ץ (עמ' ע"ו-ע"ח) שהתמרמר על הזריות שבאימוץ כל דקדוקי אופנות הגוים, אבל כתב שאין כוונתו לבטל לגמרי מנהג מלבושי המדינה שדרים בהם שהוא דבר שאין רוב צבור יכולין לעמוד בו ואסור לומר דבר שאינו נשמע - אלא תכלית המבוקש הוא לעמוד נגד חומרת דקדוקי האופנה]. מאחר וההנהגה למעשה תלויה במנהג המקומות - לכך מאחר ובקרב הקהילות החרדיות במערב אירופה מקובלת רק חבישת הפאה [כי לא שייך לחבוש מטפחת בין הגויות שם] ברור שמי שתחבוש שם מטפחת בחוץ עלולה להתבלט, ואינו מדרכי הצניעות אף אם מוצאה ממדינה שכיסו שערן במטפחת. בקרב הקהילות החרדיות בארץ ישראל כיום חבישת הפאה מקובלת אף על נשים שכל הנהגותיהן אומרות צניעות, וממילא מותר לכל אשה שחונכה לכך לחבוש פאה - שהרי כלל הוא שהנהגת הצניעות נקבעת על פי הנשים הצנועות שבכל מקום, אלא שאם מעוניינת לחבוש מטפחת לראשה רשאית לעשות כן כי גם חבישת המטפחת מקובלת על הנשים הצנועות שבדור. הטוען שהנהגות הצניעות אינן נתונות לשינויים, ומה שהיה מקובל בעבר מחייב גם אותנו - הרי שיש לו להקפיד גם שאשתו לא תצא מביתה יותר מפעמים בחודש (על פי רמב"ם אישות י"ג י"א), ושתלבש שאל (רמב"ם שם) ובגדים בצבעים שאינם רועשים וכיו"ב, ומ"מ אין לו להטיל את חומרותיו על כלל ישראל המנהיגים בביתם הנהגות צניעות הרלוונטיות למקומם ולזמנם; מצאנו שהרב משאש זצ"ל הנהיג חבישת פאה אף בעודו במרוקו מאחר וראה בה תיקון לדורו (תבואות שמ"ש אה"ע קל"ז). ונמצא שאף שתקנת דת יהודית אינה משתנה אולם התקנה אינה שמירה על

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

שיש לגרש את המגלות שערן בחצר כי בחצר צריך לחבוש עכ"פ קלטה - ומאחר ושני הפירושים אינם יכולים לעלות בקנה אחד כי מתבססים על פירושים הפוכים לאותה סוגיא הרי שהמהלך אינו יכול להיות מוכח; ועוד - ק"ו זה חייב להניח שפאה נחשבת כשער ולא ככיסוי, וכמעט ולא מצאנו מי מהפוסקים שייסבור כך, והמנהג הברור הוא שלא לחוש לזה. למהלך שלנו בסוגיא צריך לפרש את כוונת הגמרא שאילו היו נצרכות לחבוש קלטה בחצר הרי שהיה יוצא שכולן אין מתנהגות כראוי והיו צריכים לגרשן - וזה הרי לא יתכן כי כשכולן כך הרי שאין משיכת תשומת לב ולא היו אומרים על זה שצריך קלטה, ובהכרח שבחצר מותרות בגילוי שער ולכן שלטי הגבורים הוצרך ללמד היתר לצאת בפאה לרה"ר ולא רק לחצר [או שכל כוונת הגמרא היא לומר שאם תצריך קלטה בחצר הרי הנשים לא תוכלנה לעמוד בזה, ולשון "לא הנחת בת לאברהם אבינו שישבת תחת בעלה" - היא לשון משאלת].

פרטים מסויימים בלבד אלא התקנה היתה שאשה לא תחרוג ממה שנוהגות הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, ובכך לא תמשוך תשומת לב ולא תגרום בוושה לבעלה - ולכן מאחר וכיום חבישת פאה צנועה מקובלת אצל נשים צנועות רבות אין בחבישתה איסור אף אילו לא נהגו כן בזמן חז"ל. מה שטענו שאילו נניח לנשים הצנועות לקבוע את המנהג הרי שעלולות לחבוש פאות ארוכות - טענה זו יכולה היתה להטען גם לגבי שאר פריטי הלבוש, וכפי שאין אנו מונעים את הנשים הצנועות להתלבש באופן שונה מאד ממה שהיה מקובל בעבר בתנאי שתשמורנה על גדרי הצניעות בהתאם לתקופתן ולמקומן - כך גם יש לנו להניח להן לכסות את שערן בכיסוי שנחשב כצנוע בתקופתן ובמקומן.

מלשון הגמרא (כתובות ע"ב) "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" הבינו הרמב"ם (או"ב כ"א י"ז, אישות כ"ה ב') והגר"א (אה"ע כ"א י"א) שגם הפנויות לא תלכנה גלויות שער [וכן מנהג תימן (אבן ספיר א' ס"ה)]; אמנם המרדכי (ברכות פ') כתב שהפנויות רגילות לצאת בגילוי שער [וכן משמע מכתובות (ט"ו): שבתולה יוצאת בהינומא וראשה פרוע (ופירש"י ששערה על כתפיה)] - לכן י"א (פרישה אה"ע כ"א ג', ב"ש אה"ע כ"א ה') שרק גרושות ואלמנות מחוייבות בכסוי השער, וי"א (מג"א ע"ה ג' וכן משמע במהרי"ל מנהגים נישואין י"א) שממדת צניעות גם שער הבתולות לא יהיה סתור, ודומה שמנהג הנערות הצנועות בדורנו לאסוף את שערן היורד על כתפיהן [וכן משמע מהמהרי"ל מנהגים נישואין י"א]. מאחר ומראה זה של שער פזור וגולש על הכתפים התקבל לאיסור אף ברווקה שאינה מחוייבת בכיסוי שער מהסתבר לומר שמראה זה נחשב כפרוץ - וממילא אין להתירו אף בפאה כפי שברור הדבר שאין להתיר ללבוש בגד העשוי באופן שתווי הגוף מצויירים עליו אף אם הגוף עצמו אינו נראה דרכו; ונמצאנו למדים שאין להתיר לחבוש פאה הגולשת על הכתפים.

הנהגת הנשים הצנועות [=דת יהודית] מחייבת כיסוי שער מלא כשיוצאת לשוק, אולם נחלקו הראשונים אם מותרת לגלות את ראשה לגמרי בחצר שאין הרבים מצויים או בוקעים בה (תוס' רשב"א וריטב"א כתובות ע"ב, ב'; הג' אשר"י כתובות ז' ט', תה"ד י', וכ"כ בב"י אה"ע קט"ו ד') או שמחוייבת לפחות בכיסוי שאינו כדרך שהנשים יוצאות בו לשוק [=קלתה (סמ"ג עשין מ"ח בשם הירושלמי, הובא בשלטי גבורים כתובות ל"ב: ב', ב"ח אה"ע קט"ו ב', חת"ם סופר או"ח ל"ו)], ויש שכתבו שסתימת השו"ע כדעת המתירים (שו"ע אה"ע כ"א ב' - ראה חלקת מחוקק אה"ע קט"ו ט'). ספר הזוהר (פרשת נשא דף קכ"ה): החמיר מאד ברעה הנגרמת מכך ששערות ראש האשה נחשפות אף בביתה, ואף כשאין רואים, וכן מצאנו שקמחית תלתה את העובדה ששבעת בניה היו כהנים גדולים בכך שמימיה לא ראו קורות ביתה קלעי שער [יומא מ"ז]. ברור שגם אילו קמחית לבשה פאה בביתה היה ניתן לומר שקורות ביתה לא ראו קלעי שער], וכן כתבו כמה אחרונים שיש לנהוג למעשה [בב"ח שם כתב שנהוג בכל גבול ישראל שאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש, וכ"כ בחת"ם סופר שם שיש לחוש לקללת הזוהר ומי שחפץ בברכה ירחיק מכך], אמנם פוסקים אחרים כתבו שהנהגת קמחית נדירה ביותר [אג"מ (או"ח ה' ל"ז י"ב), ושם באה"ע (א' נ"ח) תמה מאד על החת"ם סופר וכתב שבכל מקורותיו מזכר רק שיש לכסות בחצר ולא מוזכרת חובת כיסוי בבית, אלא שמן הראוי להחמיר בזה מאחר ויצא מפי גאון וגם מפני מעלת קמחית, אך אין להמנע מלישא אשה שמקילה בזה אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות]; לפאה יש יתרון על המטפחת בהסתרת שערותיה שהרי דרך המטפחת לזוז - ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (שו"ת הרב הילדסהיימר שם, דת והלכה א'), וברור שגם בחבישת פאה ניצלים מקללת הזוהר (תשובה מאהבה א' מ"ח, יביע אומר ה' אה"ע ה') אפילו כאשר הפאה עשויה משערותיה - שהרי הפאה היא כיסוי שער גמור ומלא, וכן השיב הגר"ח קנייבסקי שליט"א שהפאה מכסה את השער באופן הטוב ביותר; הפאה אף טובה ממטפחת בהסתרת שער היוצא חוץ לקישוריה [שמותר מן הדין (אף לוהר - מהר"מ אלשקר ל"ה) אך יש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב)] - אך יש גם פאות קצרות שמעט מהשער היוצא חוץ למקומו מתגלה בצדיהן.

אין להתיר פאה פרוצה

דיני איסור ההסתכלות שעל האיש מחולקים לכמה סוגים: הסתכלות באשתו מותרת אף שיש לו הנאת הלב בראייתה [נחלקו הרמב"ם והראב"ד לגבי הסתכלות במקומות המכוסין של אשתו נדה (אס"ב כ"א ד' ראה ב"ש אה"ע כ"א ד')]. אמירת דברים שבקדושה מול ערוה אסורה אף כשאין חשש הרהור [כגון כנגד ערות עצמו, יתכן שהטעם הוא משום מיאוס]; אסרו לומר דברים שבקדושה מול טפח מגולה מבשר אשתו [לכמה ראשונים אסור כנגד טפח מגולה מבשרה שרגיל להיות מכוסה וכנגד השער הרגיל להיות מכוסה וכששומע קול שירתה (ראה ב"י בס"י ע"ה), לרא"ש (ברכות ג' ל"ז) אין איסור כששומע קולה, לרמב"ם (ק"ש ג' ט"ז) אין איסור גם כנגד שיערה, ולר"ף (מובא ברשב"א ברכות כ"ד). כלל אין איסור בדומה לנגיעת עגבות; נראה שהשו"ע והד"מ פסקו לאסור בבשרה ובשערה אך בקול שירתה אינו אלא זהירות]. אסורה אף ראייה לפי תומו של טפח מבשר אשה שאינה אשתו ממקומות שדרך הצנועות לכסותם ושל שערותיה שדרכן להיות מכוסות ולשמוע קול שירתה, ומותרת ראייה לפי תומו של מקומות הגלויים שבה כשאינו מתכוין כלל להכיר צורתה וכן של שערות שדרכן להיות גלויות ושמיצת קול דיבורה (ברכות כ"ד). אמר רב חסדא שוק באשה ערוה... אמר שמואל קול באשה ערוה...

פרוע ראש לרווקה

גילוי שער בחצר ובבית

איסור ההסתכלות של האיש

אמר רב ששת שער באשה ערוה" עפי"ח ב"ח או"ח ע"ה, וכן מוכח מב"ב נ"ז:); הסתכלות באשה האסורה לו מתוך מטרה להנות אסורה אף כשמסתכל במקום שדרכו להיות מגולה, ואמרו חז"ל (ברכות כ"ד.) "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה [ונתכוין להנות (רמב"ם אס"ב כ"א ב')] כאילו מסתכל במקום התורף", ועוד אמרו חז"ל (ע"ז כ'): "יְנַשְׁמֶת מִפְּלֵ דְבָר רַע - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה [אך מותר להסתכל בפנויה כשבדקה לצורך נשואין], באשת איש ואפילו מכווערת [שמא יבוא להרהר בה]... שלא ירהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה", והחמירו בעונש מי שעושה פעולה המיועדת להסתכל בה "כל העובר אחורי אשה בנהר - אין לו חלק לעולם הבא, תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה - אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנם", והוסיפו לאסור אף הסתכלות בבגדי צבע של אשה השטוחין על גבי כותל כשמכיר את האשה כדי שלא יבוא לידי הרהור (ע"ז כ'; רמב"ם אס"ב כ"א כ"א), ואף קראו רשע למי שמסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה [ויש לו דרך אחרת (ב"ב נ"ז):]. מגדרים אלו ניתן להניח שיש לאשה להסתיר את המקומות שדרכן להיות מוסתרים כשיוצאת למקום שמצויים בו גברים שהרי אסור לגברים לראות מקומות אלו אף בראיה לפי תומם, אך אין מכאן ראיה שאשה צריכה להסתיר את המקומות שדרכם להיות מגולים [פניה ידיה ורגליה במקום שמקובל ללכת יחפים] אף שלאנשים אסור להסתכל בהם, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שלא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעיף הרי מחמת רוב יופין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בבגד או בפאה - הוא כמלבוש על ראשה ועל הגברים מוטלת החובה שלא להסתכל.

אין לאשה חובה להסתיר את אותם המקומות שדרכם להיות גלויים אף אם בכך מתגלה יופיה, וכן נוהגים שגם אשה שפניה יפות יוצאת כשפניה מגולות, ויש לדעת שהטבע הנשי שונה במאד מהטבע הגברי גם בכך שאצל האשה הצורך להיות יפה בעיניה בעיני בעלה ובעיני חברותיה הוא צורך וכח חזק מאד הטבוע באופיה, ואין היופי פגם לאשה - כפי שנאמר על שרה "שהכל סכין ביפיה" [ראה בפסיקתא זוטרתא בהעלותך דף ק"ג: שהראיה על כך שנאמר ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה], והגישה שיש לאשה להתכער בניגוד לטבעה כבר הפילה חללים רבים בקרב הבעלים, בקרב הנשים עצמן, ובקרב בנותיהן שמרדו לכיוון ההפוך; את כח זה חז"ל לא דיכאו, ואף תקנו שיהיו רוכלין מחזירין בעיירות אף על חשבון פרנסת אנשי העיר כדי שיהיו תכשיטין מצויין לבנות ישראל שלא יתגנו על בעליהן (ב"ק פ"ב; ב"ב כ"ב); חז"ל לא מנעו את העיסוק ביופי אף למי שאינה נשואה (קדושין ל"א; וראה מ"ק ט': שאפילו בזקנה העומדת על קברה, וראה שם שטרחו ללמדנו כיצד מסירים שער), ואף בימי אבלה התירו לבוגרת להתאפר (תענית י"ג); ועשיית התכשיטין לאשה שבעלה במדינת הים הוחשבה בעיני חז"ל יותר מנתינת צדקה מממונו, וכאשר הבעל השתטה - פוסקין לאשתו תכשיטין מממונו אף שאין כאן בעל הראוי להתקטט לפניו (כתובות מ"ח, ט"ז אה"ע ע' ז) - מכאן שיופי שבח הוא לאשה ולא גנאי. כפי שכל אברך יזדעזע מהרעיון להגיע לבית המדרש כשכובע קש עם נוצה לראשו וסוודר בצבעי כתום סגול על גופו - כך בכפלים נכון הדבר לגבי אשה המאולצת על ידי בעלה להיות שונה מחברותיה, וכבר לימדנו חכמים שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (שבת פ"א); ידוע היטב מתוך הנסיון שמלחמה חזיתית כנגד המוטבע באופי בד"כ סופה כשלון ועלולה להוביל להתפרצות היצר בצורה חמורה יותר, וכבר כתב החזו"א (בהקדמה לספר טהרת בת ישראל) "אם באנו לאסור לגמרי... אנו מביאים את רוב העולם לידי נסיון שמפני הבושה אינם יכולים... ומוטב לעשות כדין מלעבור על הדין". חז"ל לא חששו להתיר לאשה להיות יפה גם בחוץ [באופן שאינו מושך - כפי שיתברר בהמשך] וסיפרו על הנהגת אשתו של אבא חלקיה שיצאה לקראתו מקושטת כשנכנס לעיר כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת אף שהיתה זו השעה שחזרו מהשדות [תענית כ"ג:]; מה שהיה משונה בעיני החכמים לא היה זה שיצאה מקושטת לרחוב (שהרי אם הדבר לא היה מקובל ודאי שאותה צדקת לא היתה עושה כן) אלא זה שיצאה לקראתו (ובכל זאת הוזכר לשבח עם שאר ההנהגות המשונות שהעידו על גדלות עושיהן); אמנם בירושלמי (תענית א' ד) הובא מעשה זה באופן שונה שתמיהת חכמים היתה מדוע כשבעלה לא היה בעיר לבשה בגדים צואין כדי שאחר לא יתן בה עיניו, וכשחזר לעיר לבשה בגדים נקיים כדי שלא יתן עיניו באחרת], ולא אסרו את השימוש בתכשיטים ברשות הרבים [שבת נ"ט: יוצאה אשה בעיר של זהב (פרט לחשש טלטול בשבת), וכן מבואר בירושלמי (שבת ל"ג): שהתירו לנשים חשובות לצאת במטפחת של זהב ובמשובצת במרגליות], ואפילו אמרו שנשים צנועות שיוצאות כשהן עטופות לגמרי ועוטפות אף את אחת מהעיניים - מאפרות את העין היחידה שנותרה גלויה (שבת פ'. צנועות כוחלות עין אחת, ראה ברש"י), וכן מנהג מקובל אצל בנות ישראל המושרשות במצוות מדורות שהנשים אינן לבושות בגדי שק בצאתן לרחוב אלא לבושות בחן ובצורה עדינה ומכובדת, ואין סיבה שכיסוי השער יהיה מופלה לרעה. כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שלא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה

ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בבגד או בפאה - הוא כמלבוש על ראשה ומותר. אמנם במדרש (תנחומא וישלח ה') כתוב "רבנן אמרי אף בחול אסור לצאת בהן לר"ה מפני שהעם מסתכלין בה ופגם הוא לאשה שלא נתנו תכשיטין לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה שאין נותנין פרצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב..." והסביר מו"ר שליט"א שאין זה כי אם על צד המעלה כמו המשך המדרש שם "לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תצא לרחוב שלא תכשיל עצמה ולא תביא מכשול לבני אדם ונמצאו מסתכלין באשת איש", וגם הצנועות כיום אינן מקפידות שלא לצאת, וכשיוצאות - יוצאות מטופחות באופן עדין ומכובד שאינו אמור לעורר תשומת לב¹, וכתב הרב הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור ומים גנובים ימקו, ומשום שמותר לבתולות לילך [בשער גלוי] על כן אין איסור בזה". ההיתר לחבוש פאה מכובדת אינו תלוי בהכרח בהיתר להתקשט ברה"ר שהרי הפאה אינה מוגדרת כקישוט אלא ככיסוי שער, והיתר חבישתה אינה שונה מההיתר לרווקה לצאת בשערה היפה - ובלבד שהפאה לא תהיה מושכת. אינו הוגן להשפיע על נשים בדרכים שאין להן את הכלים להתמודד עמן כגון הפחדות וציטוט מקורות מגמתי, שהרי כבר לימדונו חכמים שדעת הנשים קלה עליהן והן נוחות להתפתות (רש"י קדושין פ:), ואשה שמושפעת מתעמולה זולה זו בניגוד לרצונו האמיתי של בעלה מועלת בתפקידה לעשות רצון בעלה, וגורמת ליצרו שלא יהיה מפויס, וד"ל.

דברים אלו אמורים לגבי טיפוח היופי הנשי כדי שלא תתנוולנה, אולם שונה הדבר בתכלית כאשר מדובר בפריצות. התורה אמרה "וְהָיָה מִתְּנִיף קְדוֹשׁ וְלֹא יִרְאֶה כֶּךָ עֲרוֹת דְּבָר" (דברים כ"ג ט"ו), ופירשו חז"ל (ברכות כ"ד.) שכוונת "וְלֹא יִרְאֶה כֶּךָ עֲרוֹת דְּבָר" היא שלא להזכיר דבר שבקדושה במקום ערוה (יראים שצ"ב), והוסיפו להזהיר שבעת אמירת דברים שבקדושה יזהר שלא יפנה עיניו לשום דבר המביא לידי הרהור - כי הראייה גורמת הרהור [ואפילו הרהור באשתו אסור (מאירי ברכות כ"ד.)], ולכן אסרו לומר דברים שבקדושה בפני טפח ממקום צנוע שבגוף האשה שאין דרכו להתגלות (רשב"א ומאירי ברכות כ"ד.); יחיד הוא הנשמת אדם ה' א' שהיה לו צד לומר שטפח באשה דאורייתא, ונתנו דוגמא למקומות המביאים לידי הרהור באשה אף שגלויים הם אצל גבר כגון השוק [תחת הברך], וכן כנגד שער שלה או כששומע קול זמרתה. עוד אמרה התורה שמצוה לגרש (לבוש אה"ע קי"ט א') אשה שאינה מתנהגת בצניעות "וְהָיָה אִם לֹא תִמָּצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָתָהּ וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ" - וממילא למדנו שהתורה מעוניינת שהאשה תתנהג באופן שאינו מביא לידי הרהור פריצות [וכן מדוייקת לשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט.) שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה, וכן מבואר מדברי השואל בשאלת יעב"ץ ב' ח' (ודלא כספר "פאה נכרית בהלכה" שפירש שהלכות ערוה הן רק חובת האיש בעת אמירת דברים שבקדושה ואינן קשורות לחובת התנהגות האשה)]. התנהגות הגורמת לגברים לתת לבם לנשים שעל ידי כך יצרים מתעורר - מוגדרת כהתנהגות בפריצות (רש"י סוטה מ"ח. כאש, וכן ראה ברלב"ג משלי ו' כ"ה). חומר רבה ייחסו חז"ל להתנהגות פרוצה, ואף תלו

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

¹ יש לדעת שעד לא מזמן מעלת כל כבודו בת מלך פנימה התקיימה בפשטות - הנשים ישבו בבית והבעלים יצאו ללמוד לפרנס ולקניות, אולם בזמננו השתנה המצב מקצה לקצה והנשים הן המפרנסות, הן הלווקחות את הילדים לגן, הן הנמצאות בשעות אחר הצהרים עם הפעוטים בגינה והן היוצאות לקניות. בעבר רוב סדר יומן של הנשים עבר עליהן בביתן כפי שכתב הרמב"ם (אישות ג' י"א) "גנאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה, ולא ינחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמים בחודש כפי הצורך - שאין יופי לאשה אלא לישיב בזוית ביתה" - ובמצב זה האשה יכלה להיות במשך רוב היום מקושטת בביתה, וכשיוצאת חוץ לביתה היה נהוג שהיתה עטופה - כפי שכתב הרמב"ם (שם) "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד [=שאל, צעף (הגמ"י אישות כ"ד ו')] החופה את כל גופה כמו טלית - נותן לה בכלל הכסות רדיד... כדי שתצא בו לבית אביה או לבית האבל או לבית המשתה"; במצב זה שהנשים היו נדירות ברחוב מצאנו שצו חכמים (ברכות ס"א.) "לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו אשתו, נזדמנה לו על הגשר - יסלקנה לצדין", ואף הקפידו שלא לומר מלה מיותרת לאשה זרה (עירובין נ"ג): "אמר לה באיזו דרך נלך ללוד? אמרה ליה גלילי שוטה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה, היה לך לומר באיזה ללוד". רבותינו הנהיגו שהבעלים לומדים בכולל והנשים במשך חלק גדול מהיום נמצאות מחוץ לביתן לצורך פרנסתן ותחזוקת הבית ולצורך תעסוקת הילדים - וכתוצאה מזה גדרי הצניעות שחז"ל קבעו אינם מיושמים כלשונם אף על ידי המדקדקים במצוות וכן לא על ידי הקנאים, וכיום מקובל שהנשים אינן עטופות כבימי הרמב"ם, ואף הנשים הצנועות אינן נמנעות מלהיות מטופחות בעיני עצמן ובעיני חברותיהן במשך רוב שעות היום, וכן מקובל שלובשות בגדים יפים ועונדות תכשיטים [נראה בציף אליעזר (ט' ו') בשם לקט ישר (י"ד שע"ו) בשם התה"ד "שבזמן הזה אינו אנו מזהירין כ"כ מלילך אחר אשה", ופירש את דבריו שבזמן הקדום נשים היו נדירות ברחוב ולכן ההילוך אחריהן ברחוב היה מביא ביותר לידי הרהור, ובשם הגרש"א זצ"ל הסביר שבזמננו אף אם יברח מאחורי אשה ימצא תיכף את עצמו אחר אשה אחרת]. ראיתי במאמר הגר"א פולק (בירחון אור ישראל כ"ב) שמהות "צניעות" ו"פריצות" אינה מצד הכשלת הגברים אלא מצד האשה, כפי שמצאנו עניני צניעות גם באדם הנמצא לבדו בחדרו - כי צניעות היא ענין פנימי של בוששה והנהגה בדרך עדינה, ומהות גדר התנהגות בפריצות היא פריקת עול מסווה הבוששה מבת ישראל, ולכן נחשבת כפרוצה אף אם במקרה לא היה שום גבר ברחוב שהרי העיזה ללכת כך במקום שאפשר שיראוה, וברור שכשגברים רואים אותה יש בה יותר עזות וחוסר צניעות מצידה, וממילא מאחר והאשה יודעת ששערה מכוסה בפאה לא אכפת לנו שהגברים אינם יודעים כפי שיעיד הרגש שאינה מתביישת ללכת בפאה כמו שהיתה מתביישת אילו שערה האמיתי היה מתגלה.

את אחת מסיבות החורבן בהתנהגות שהביאה לגירוי היצר: "היו מהלכות בקומה זקופה... היו מהלכות עקב בצד גודל... דהוה מלאן כוחלא לעינייהו ומרמזן... שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה... מטילות מור ואפרסמון במנעליהן ומהלכות בשוקי ירושלים וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות בקרקע ומתיזות עליהם ומכניסות בהן יצר הרע כארס בכעוס" [שבת ס"ב:] ושם בגמרא פרטו את הפורענות שבאה עליהן, וכן ראה ברש"י ובמצודות דוד ישעיהו ג' כ"ד, וברש"י שם פסוק ט"ז]; כמו כן מצאנו שמצוה לגרש אשה שעוברת על תקנת הנשים הצנועות [=דת יהודית] בכך שטווה וְרַד כנגד פניה (ראה בשיטמ"ק כתובות ע"ב: כמה פירושים כיצד מושכת בזה תשומת לב) - ומכאן שהתנהגות המושכת את תשומת לב הגברים נחשבת פריצות, ולכן קול דיבור רעשני [נאום, פלאפון...], בגד בצבעים רועשים ומנצנצים או בגיזרה משונה, וכן לבישת בגדים שאין נהוג ללבושם באותו מקום [כגון חלוק ברחוב], איפור רועש או בולט, בושם נודף, ועמידה במקום מרכזי - הרי גורמים להבלטה ולמשיכת תשומת לב ומהווים פריצות, ועוד דוגמאות רבות לאותו עקרון; לכן ברור שכיסוי שער המושך תשומת לב כגון שיש בו פייטים מנצנצים או שהוא בעל צורה משונה [כובע שעליו מגדל וכדו'], וכן פאות הגורמות למשיכת תשומת לב כגון שמתנפנות באופן בולט וכדו' - אין להן מקום על ראש נשות ישראל, וכתב הגר"מ שטרנבוך (דת והלכה א') שיתכן שהפוסקים שאסרו את הפאות משום הרהור - כוונתם היתה לפאות המסולסלות שהיו נפוצות אז - שכוונתן להביא את ארס ההסתכלות על שערותיה ואינה מתנהגת כדת יהודית [אולם לא היו צווחים כל כך כנגד פאות צנועות], ואי אפשר לקבוע בזה כללים אלא העיקר שלא תעורר תמהון ולא תתבלט בתיקון שערותיה כדי שיסתכלו עליה דוקא, ובהנחיות בד"צ משמר התורה כתבו שהפאה לא תראה פרוצה או ארוכה: מאחור הפאה לא תהיה ארוכה יותר מכיסוי הצוואר ובשום אופן לא תעבור את קו הכתף, ומצד הפנים השערות לא תכסנה את הלחיים; כתבו בשם הגרמ"י לפקוביץ (דרכי החיים ב') שאם באמת יקפידו מאד ויזהרו ללכת רק עם פאות צנועות ומכובדות לא יגיעו למצב שההולכות בפאה יפרצו גדרו של עולם.

גירוי הדמיון

פשוט לכל איש שהיצר מתעורר ביותר כאשר מקום בגוף האשה מתגלה באופן חלקי ובכך הדמיון מתעורר להשלים את הנסתר, ולכן אין היתר לאשה ללבוש בגד שיש בו שסע [אף שהמקום שמתגלה דרכו הוא רק תחת הברך], או ללבוש בגד שניתן לראות דרכו מעט מבשרה או בגד הדוק מדי המבליט את מבנה גופה או בגד קצר מדי הגורם שבמצבים מסויימים בשרה יתגלה, וכן לפתוח מעט מכפתורי חולצתה או להקראות בכתונת לילה - שכל אלו גורמים לדמיון להתעורר ובכך מהווים גורם חזק לגירוי היצר [ראה כתובות ס"ה. בהדי דקא מחוויא ליה איגלי דרעא - נפל נהורא בבי דינא, קם רבא על לביתיה תבעה לבת רב חסדא; אולי ניתן אף להוכיח את עקרון זה ממה שמצאנו "ותסר בגדי אלמנותה מעליה ותכס בצעיף ותתעלף ותשב בפתח עינים אשר על דרך תמנתה... ויראה יהודה ויחשבה לזונה... ויט אליה אל הדרך" ופירש"י שתמר כסתה פניה שלא יכיר בה, ובכ"ז יהודה חשבה לזונה מאחר וישבה בפרשת דרכים, ולמדנו מכאן שכיסוי הפנים לא גרם שיהודה לא יטה אליה מאחר והישיבה בפרשת דרכים מעוררת. אמנם לגבי גרבים יש שהתקבל אצלן שהגרם צריכה לגרום שהרגל כלל לא תראה, ויש שהתקבל אצלן שדי שהרגל תראה כמכוסה בראייה בעלמא בלא התבוננות, וכתב בהליכות שלמה (תפלה כ' הערה 22) שהעיקר לדינא כהמ"ב דאין מקום זה חייב בכיסוי מעיקר הדין ולכן די בכיסוי שאינו נראה להדיא - ואינו תלוי רק במספר הדינ"ר אלא גם במתיחת הגרב וכדו']; מובן שבנות שחונכו בחינוך חרדי בתמימותן כלל אינן מעלות על דעתן למשוך תשומת לב גברים, ואם הן לבושות באופן מושך אין זה אלא כי כוונתן להקראות נחמד ואין כוונתן לפריצות.

חכמים לא אסרו לומר דברים שבקדושה כנגד המקומות בגוף האשה שרגילים להיות גלויים כגון פניה ידיה ורגליה או כנגד שיערה שיוצא מחוץ לצמתה [בגד המצמצם את עיקר השערות (אג"מ אה"ע א' י"ח)], וכן לא אסרו כששומע את קול דיבורה שאינו זמר - מפני שהוא רגיל בזה ואין יצרו טרוד ואינו בא לידי הרהור (רשב"א ברכות כ"ד. דאמנם הרשב"א דיבר על אשתו אך התקבל שגדר זה הוא גם באשה אחרת (מ"ב ע"ה י"ג)], מ"ב ע"ה א' ב'), ומאחר שאין הדרך לכסות את העינים והשיניים והשפתים והצוואר והראש והאף ואת שער הרווקות - מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות (אג"מ או"ח ד' ט"ו, ק"ב). גדולה מזו מצאנו בבן איש חי (שנה ראשונה בא י') שבשעת הדחק התיר לומר דברים שבקדושה כנגד אשה מניקה מאחר ובשעת ההנקה דרכה להתגלות [אך למעשה צריך להזהר בזה (מ"ב ע"ה ג')], וכן התיר הלבוש (או"ח ע"ה ב') לומר דברים שבקדושה כנגד שער נשים פרוצות ראש במקום שכולן נוהגות כך [ולמעשה אין להתיר בזה כיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין וכי בנות ישראל הצנועות מקפידות בזה (מ"ב ע"ה י')] - מכאן ניתן ללמוד שמראה שרגילים בו ביותר אינו גורם להרהור [שונה שער וזרועות הפרוצות שאסור לומר כנגדם דברים שבקדושה אף שמרגלים בהם - כי היה להן לכסותם]. לכן נראה שמאחר ודרך נשים צנועות רבות לחבוש פאה הרי שלא גרעה הפאה ממקום גלוי שבגוף האשה שלא שייך לחוש בו להרהור עבירה כפי שאין חוששים להרהור עבירה בראיית שער הבתולות, וממילא חבישת פאה צנועה שאינה מושכת תשומת לב - אינה מעשה פריצות ואינה אמורה להכשיל בהרהור, כפי שכתב הרב הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי

היצר אינו טרוד במקומות הגלויים

באיסור... ומשום שמותר לבתולות לילך [בשער גלוי] על כן אין איסור בזמן הזה [ברור שפאה צנועה אינה מכשילה יותר מאשר שער אסוף של רווקה ואם חושבים שהיא רווקה הרי שער הגלוי אינו מכשיל, ואם יודעים שהיא נשואה הרי יודעים שזה אינו שער האמיתי, ואין הפאה שונה מכל פריט לבוש יפה שמותר לה להתקשט בו, וכן ראה באג"מ (או"ח ד' ק"ב) שמה שנשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן], והפולמוס על הפאה בדורנו תלוי הרבה בהתנגשות בין תרבויות שונות - שיש שהורגלו לראות בפאה את סמל הצניעות, ויש שהורגלו לראות בה פריצות.

טיעוני החוברות המתנגדות לפאות

בעלי החוברות והעלונים מציינים מאות שמות של "פוסקים" שאסרו חבישת פאה ~ כשמתחילים לבדוק ציטוט אחר ציטוט מתגלה שניתן לסנן מכל הרשימה כמעט את כל הציטוטים: חלק מהציטוטים מזוייפים או שהוצאו מהקשרם או שהושמטו מהם חלקים כפי שנתקלתי כמה פעמים שהפכו את המתיר ל"אוסר"; מרבית מהציטוטים אינם ציטוטים של פוסקים בעלי שות"ם שהביאו ראיות לאסור אלא הם קטעי משפטים המביעים רגשות או משאלות לב וכדו' ואינם ניתוח הלכתי עמוק; רבים אסרו מטעמים שאינם רלוונטיים יותר כגון חשש מראית העין, חובת לבישת הרדיד, וכדו' (כמבאר בעמדים 14,15); רבים אסרו מחמת שחובשות הפאה שינו מהמקובל בתקופתן ונחשבו כפורצות גדר - וברור שבתקופתנו אין זו פריצת גדר [כמבאר בעמוד 15] ובזאת מובן גם מדוע פוסקים רבים יצאו כנגד הפאה - מאחר ובמקומם חבישתה היתה נחשבת כפירצה שיש לגודרה, מש"כ במקומות שהתירו הפוסקים לא הוצרכו לכתוב היתר]; חלקם נקטו שבחבישת הפאה עוברים על דת יהודית - מה שכבר אינו רלוונטי לאחר שגם נשים צנועות רבות חובשות פאה צנועה (כמבאר בעמוד 6); פחות מעשרה פוסקים נקטו שבחבישת הפאה עוברים על איסור תורה: מהם חששו לאיסור פריצות שאינו רלוונטי בפאה צנועה ושקטה, מהם חששו לאיסור ההליכה בחוקות הגויים שגם אינו רלוונטי לאחר שרוב הנשים בציבור החרדי חובשות פאה, ואילו רק פחות מחמשה פוסקים חששו ששער תלוש נחשב כשער הראש כלפי איסור פריעת הראש, והמנהג הברור אינו כדבריהם (כמבאר בעמוד 13), ועוד - בתוכם אין אפילו פוסק מפורסם אחד בן זמננו^ה.

טענו בעלי החוברות שמאחר ויש חשש איסור תורה בחבישת פאה הרי שיש להתרחק מחבישתן ~ במושכל ראשון אינו מובן מה מקום יש לאיסור תורה שהרי כדי להנצל מאיסור התורה של "פרועת ראש" די בכובע קש שאינו מסתיר היטב את כל שערותיה [ויש שהגדירו זאת כעשה או כמנהג תורה ולא כאיסור, ובתה"ד (רמ"ב) כתב שלדעת הרמב"ם חובת הכיסוי היא רק זהירות מדרבנן שיש בה רמו תורה בלבד] ורק מדברי חכמים נצרך כיסוי מלא כשיוצאת לשוק - והרי הפאה היא כיסוי מלא, ודומה הדבר לתמונה ששערותיה מצולמות בה המונחת על ראשה - שפשוט שאין בזה משום "פרועת ראש", ועוד פשוט שאם הכהן יפרע את המטפחת מעל ראש האשה ותתגלה הפאה - שיש לו להמשיך ולפרוע גם אותה (מהרב זלמן קורן שלי"א). בדבריהם ציטטו את שו"ת באר שבע שכתב לגבי המשנה בשבת: "משום לתא דשבת אין כאן איסור אבל לעולם איסור דת משה ויהודית במקומו עומד", ופירשו את דבריו שמאחר ואין דרך הצנועות לחבוש פאה הרי גרועה היא מקלתה, ולענ"ד איסור תורה אינו תלוי בהנהגת הצנועות אלא בכך שהשער אינו מכוסה אף באופן חלקי שהרי קלתה הוא רק דוגמא של כיסוי שער חלקי - ופאה לא גרעה ממנו [וכן מוכח מכך שהירושלמי המובא בעמוד 28 כתב שבחצר צריך כיסוי "קפליטין", ופרשוהו שאינה רשאית לגלות שער אלא שצריכה מטפחת או פאה - הרי שהפאה מועילה היכן שהשער אינו מועיל אלא היא תחליף עכ"פ לקלתה, וממילא ברור שאינה נחשבת כגילוי ממש], ואת כוונת הבאר שבע יש לפרש כדרך שכתב בתחילת דבריו "אין יעלה על הדעת שיהיה מותר להראות עצמה כעוברת על דת משה - דהא לצאת בשיער עצמה מגולה אסור מן התורה" וממילא גם כאן כוונתו רק שנראית כעוברת על דת משה, כלומר איסור משום מראית העין שכבר התבאר בעמוד 15 שבזמן הזה אין בזה חשש, וכן מעידים שאר דבריו: "והלא הרבה דברים אסרו חכמים לנשים מפני מראית העין... דפאה נכרית רכיב עליה איסור ממקום אחר דמשום דת יהודית הוא דאסור לצאת בה לחצר דבקעי בה רבים... דלרשות הרבים אפילו בחול אסור משום דהרי דת יהודית רביע עליה... דהכא לא איירי אלא לענין איסור שבת ולא

מאות פוסקים אסרו

חשש איסור תורה

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^ה מאחר והאוסרים טרחו ללקט את הפוסקים האוסרים ראוי ללקט גם חלק ממתירי חבישת הפאה: שלטי הגבורים (שבת פרק ו' עמ' כ"ט), רמ"א (או"ח ע"ה ב'), מהר"ם פרובנצאלו (א' צ'), אפי זוטרי (אה"ע כ"א), לבוש (או"ח ע"ה ב'), מגן אברהם (ע"ה ה'), כנה"ג (אה"ע קט"ו ט'), פרישה (או"ח ש"ג י"ט), א"ר (ש"ג י"ח), הגר"א (מוכח מביאורו לרמ"א או"ח ע"ה ב'), חורב (עמ' 377), שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו), שבת של מי (שבת ס"ד:), פמ"ג (ע"ה א"א ה'), מגן גבורים (או"ח ע"ה שה"ג ב'), שו"ע הרב (או"ח ע"ה ד'), שלחן שלמה (או"ח ע"ה ב'), מנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב), בית יצחק (או"ח י"ד), מ"ב (ע"ה ט"ו), יד אהרן ([אלפאנדארין] ע"ה), כף החיים (ע"ה י"ט), ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז), תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח), אור לציון (או"ח א' י"א), אג"מ (אה"ע ב' י"ב, אה"ע ד' ל"ב י'), הליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב), דת והלכה (סי' א', וכ"כ בהלכות הגר"א ומנהגיו [ע"ט]), חוט שני (שבת ג' ביאורים באה"ע י"א עמ' רע"ב) - הרי כמעט כל אלו פוסקים וגדולי הדורות אשר כל בית ישראל ילכו לאורם בכל דיני התורה כולה, ודבר שיש לו מתירים כאלו אפילו באלף אינו בטל.

מענין דת יהודית¹. עוד הביאו את בעל הישועות יעקב (או"ח ע"ה ג') שכתב שיש איסור תורה של פריצות כשיוצאת וראשה פרוע בשערות ארוכות שאינו ניכר אם השער הוא שלה או שזו פאה, וכן הביאו משו"ת חקל יצחק שהפוסקים שאסרו רק מדרבנן הוא כי בזמנם הפאה לא היתה דומה ממש לשער גופה, וכן הביאו משו"ת חסד לאברהם (אה"ע פ"ז [לנכד הנתיבות]) שעשה עיקר מהפירוש הראשון של רש"י בכתובות שפריעת ראש הסוטה הוא מדה כנגד מדה למה שגילתה שצורה בפניו - ומוכח שיש בגילוי השער איסור תורה משום פריצות שמתנאית לבני אדם, ודורש את טעם הפסוק לאסור גם פאה העשויה באופן שנראה כשער עצמה [אמנם רש"י כתב שהעיקר כפירוש השני שחובת הכיסוי נלמדת מכך שהתורה צוותה לפרוע את שער ומשמע שעד עכשיו היה מכוסה - כלומר שזו רק גזירת הכתוב ואין לדרוש מעצמנו את טעם הפסוק ולהוסיף לאסור גם פאה על פי דעתנו (השואל במהר"ם פרובנצאלו [א' צ'] הסביר שכונת הפירוש הראשון של רש"י שפריעת ראש האסורה היא כשמתנוולת בה, וכונת הפירוש השני משום צניעות - ולשני הפירושים התיר פאה), ופשוט שכך התקבל להלכה שלא להחשיב את הפאה כשער דאורייתא שהרי מתירים לקרוא ק"ש כנגדה וכן מתירים לבתולות לגלות שערן וממילא אין לומדים מטעם הפסוק, וגם החסד לאברהם עצמו הביא ראייה לסתור דברי עצמו; החסד לאברהם כתב שם שהפאה אינה ממש כשער כלפי קריאת ק"ש, והסתפק אם מה שהגמרא ציינה את היציאה בקלתה כדוגמא לעוברת על דת יהודית ולא הביאה דוגמא של יציאה בפאה - מעיד שבחבישת פאה כלל אין איסור או שיש איסור תורה], וכן כתב התשורת ש"י שאף אם כל נשי העיר חובשות פאה סינטטית מ"מ יש בזה משום דת יהודית משום פריצות "כי עושיין כן ליראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש" [התשורת ש"י לא הביא ראייה לדבריו, והמקור היחיד שכתב לאסור פאה הוא הסבר מוסף הערוך לירושלמי אשר הוא דלא כפירושי הראשונים והמפרשים (כמבאר בעמוד 28); מלשונו מוכח שהשתמש בביטוי "פריצות" אף שמדובר בעוברת על דת יהודית שאינו אלא מדרבנן, וכן מוכח מכמה ראשונים, וממילא למדנו שאי אפשר להכליל ברשימת האוסרים מן התורה את כל מי שהשתמש בביטוי "פריצות" כפי שעשו באחת החוברות], וכן משמע שפירש בעט"ז (ע"ה ג') את כונת הבאר שבע שפאה נחשבת שער ממש כלפי ק"ש וכלפי איסור פרועת ראש ~ אך לענ"ד מאחר וזו צורת כיסוי השער המקובלת היום על נשים צנועות רבות כבר לא ניתן לקרוא לזה פריצות שהרי הפריצות נובעת מהתנהגות המיועדת למשוך את תשומת לב הגברים, ואינני מאמין שבזמננו אשה שומרת מצוות מצויה חובשת פאה צנועה כדי ליראות כאילו ראשה פרוע בשערותיה ממש או כדי למשוך את תשומת לב הגברים, אלא חובשות את הפאה רק כדי להראות נחמד [בספר כפתור ופרח הוכיח שחבישת פאה אינה פריצות מכך שהלבוש (אה"ע קט"ו ד) כתב את טעם תה"ד שחובת כיסוי השער היא משום פריצות ואעפ"י כ התיר (או"ח ע"ה ב') חבישת פאה], וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שאף שבצ"צ הסיק שיש גם ענין פריצות כשאינו ניכר אם היא פרועת ראש, אך עכ"פ במקום שנהגו להתיר ודאי שאין בכחנו לאסור להן, ולענ"ד גם אינו מוכרח שיש לחוש לפוסקים אלו משום שספק דאורייתא לחומרא שהרי רוב ניכר של הפוסקים לא אסרו חבישת פאה מן התורה כשער עצמו אלא שאסרו משום דת יהודית או משום מראית העין או שכלל לא אסרוה, ולאחר שחבישת הפאה התקבלה גם בקרב רוב הציבור שומרי המצוות ואצל הנשים הצנועות ביותר על פי גדולי הדור הנוכחיים - הרי שהוכרע אצלנו שלא לחוש לפירוש שהפאה היא כשער ממש מן התורה [ולא בכל מקום שיש פוסקים האוסרים מן התורה חוששים להם כי ספק דאורייתא לחומרא, לדוגמא ראה רמ"א (יו"ד של"א ב') "ויש חולקין וס"ל דחייבין עכשיו בא"י בתרומ" מדאורייתא, אך לא נהגו כן"]. מאחר ובמציאות שלנו כל הרואה אותה מבין שזו פאה כי אין דרך הנשים לצאת גלויות ראש - הרי שאין צריך לחוש בזה להרהור ופריצות כפי שכתב במרדכי (ברכות ס"ו פ' בשם ראבי"ה): "כל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגלוי שער לא חיישינן - דליכא הרהור" וק"ו לפאה הרגילה בגילוי, וכן כתב בשו"ת הרב הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור ומים גנובים ימתקו, ומשום דמותר על כן אין איסור בזה [לבתולות לילך בשער גלוי, וה"ה בנדוננו בחבישת הפאה לנשואה], וכן כתב בישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שטעם ההיתר דקים לרבנן שאין היצר שולט אלא בדבר הדבוק בגוף האשה עצמה דאין שליטה ליצה"ר אלא בדבר שיש לו נפש חיונית, ולכן בנתלש מגוף האשה פקעה ממנו אותה הערוה שהיתה עליו בזמן שהיה דבוק בגוף האשה; אמנם ברור שאין להתיר צורת כיסוי שבפועל מושכת את העין כגון הפאות הארוכות ביותר והצבועות בשלל צבעים - אך בזאת הפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש

הערות והוספות ~~~~~

¹ וכן הביאו שכתב בשו"ת תשובה מאהבה שהשערות הנראות כפרועות ראש חמורות יותר מקלתה כי נראית כעוברת על איסור תורה, ולענ"ד כוונתו רק לאיסור מראית העין כנ"ל, ובזמננו זה אינו שייך כנ"ל. אמנם בשאלת יעב"ץ ב' ח' כתב שפאה שעומדת במקום שער הרי היא כשערה ממש ואסור משום ערוה [מן הסתם כוונתו ל"מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר קריאת" (ראה סמ"ק קפ"ד)], ולענ"ד מאחר ובדבריו שם הסתמך על הבאר שבע לא התכוין לדבר אחר ממנו, וכן מצאתי בדבריו (א' ט) שהפאה אינה עדיפה מקלתה שבשוק אסורה מדת יהודית, ולא כתב שהפאה גרועה מקלתה כי נחשבת כשער ממש.

בספר דת משה וישראל (ב' ד') חידש לפרש את כוונת המהר"י מינץ "אסרו חכמים לנשים מפני מראית העין" שהכוונה לא לחשש שיחשדה אלא שייביטו בה, אמנם אף שפירוש זה נכנס היטב למילים אולם במשך הדורות הורגלו הפוסקים לפרש (כגון בחסד לאברהם אה"ע פ"ז) שכונת המהר"י מינץ היתה לחשש שיחשדו בה, וכן מסתבר שהרי בשום מקום בתלמוד אין כלל צד לומר שחז"ל גזרו גזירה נגד חבישת הפאות ומדוע לייחס למהר"י מינץ שהמציא מדעתו שחז"ל גזרו כן, ומ"מ גם לדבריו אינו אלא מדרבנן - שבדאי מועיל לזה שינוי המנהגים.

[כולל מטפחות] שיש להזהר שלא ימשכו תשומת לב, וכן כתב הר"ד יצחקי (צפונות ו) שחשש פריצות וחשד זנות אינו שייך בפאה מכיון שהמנהג להקל, וגם לא יקילו ראש עמה בטעות בחשבם שהיא בתולה מכיון שדרך הנשואות ללכת בפאה, וגם רוב ככל הפאות ניכרות היטב. עוד הביאו את שו"ת דברי חיים שחשש שכשחובשת בגד העשוי לשם פריצות כדרך הגוים עוברת משום **ובחקתיהם לא תלכו**, ויש לדחות שלאחר שחבישת הפאות הצנועות התפשטה אצל הצנועות ובודאי שאינה נלבשת על ידי הצנועות מתוך מטרה למשוך עיני גברים - המחשיב זאת כבגד של פריצות המיועד לפריצות כדרך הגוים עליו להביא ראיה, וכתב בשו"ת דברי יציב (יו"ד נ"ו) שמדברי הדברי חיים נראה שחשש זה הוא רק במדינות שמנהג חבישת הפאה לא התפשט. עוד כתבו שבחבישת הפאה יש חשש איסור תורה של "**ולפני עגור לא תתן מקשיל**" בכך שמכשילות את הגברים בהסתכלות בהן [הגרי"פ פערלא (בביאורו על הרס"ג עש"ן צ"ו) לא מצא משמעות בפסוק 'פרע הכהן את ראש האשה' שיש בזה איסור אלא רק עדות על מנהג בנות ישראל, ולכן נאלץ להסביר שמה שתנא דבי רבי ישמעאל למד שיש אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרועות ראש בשוק אינו מפני פריעת השערות אלא רק מפני לפני עיור, ומעתה - האפשרות היחידה העומדת בפני האוסרים את חבישת הפאות משום הלפני עיור שיש בפריעת ראש - איננה מפני מראה השער (שהרי האיסור אינו מיוחד למראה שערות), ואם לא מראה השער היא האסורה אלא ההכשלה - הרי היה לנו לאסור גם להתלבש יפה גם במלבושי הנשים הרגילים, וזה דבר שפשט היתרו בכל ישראל] ~ ויש לדחות שאיסור תורה של **לפני עגור** אמור רק כאשר העבירה אינה יכולה להתבצע ללא המכשיל והמכשיל מסייע לעברה, וממילא הוא רק כשלבושה באופן חריג ביותר שהגברים כמעט מוכרחים להרהר בה [בתשובת יחזה דעת (ג' ס"ג) כתב שאשה ההולכת בבגדים פרוצים עוברת על לפני עור דאורייתא, אך מסתבר שכוונתו רק להתנהגות החורגת מהמצוי והרגיל אצל הצנועות שהרי בסה"מ לרמב"ם (לאוין רצ"ט) הגדיר שעובר על לאו זה כשיפתהו ויעזרהו להשלים עבירתו או יכין לו סבת העבירה כדוגמת המלוה והלוה בריבית ששניהם יחד עוברים משום ולפני עור לא תתן מכשול כי כל אחד מהם עזר חבירו והכין לו להשלים העבירה - ומכאן שסיוע זה צריך לקרב את העבירה ביותר, ולא מסתבר שכשלבושה בצורה סבירה ומקובלת נחשבת כמסייעת לעבירה]; נ"ל שגם אין בחבישת פאה מכובדת איסור דרבנן של **מסייע לדבר עבירה** - שהרי אינה מסייעת לו בעצם ההרהור כי כל גבר יש בחירה אם לשלוט על הרהוריו, והגברים המהרהרים הרי עלולים להרהר בה גם אם תחבוש מטפחת [ונשמרת מכל דבר רע - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת, ולא בבגדי צבע של אשה" (ע"ז כ"ג)] - נמצא שלא הפאה בדוקא היא הגורמת להכשלה; אם היא חובשת פאה צנועה לפי מנהג הצנועות מסתבר שגם אין כאן משום "כל שחבירו נענש על ידו - אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא" שהרי אין עליה טענה, ובזאת אינה שונה מאשה החובשת מטפחת צנועה ובכל זאת מסתכלים עליה (שבת קמ"ט); ראה תשובת חת"ם סופר קובץ תשובות י"ח ד"ה אולם [אם הצדיק מקללו ומענישו - הוא דאמרינן דגם לצדיק יש עונש כיון שחבירו נענש, אבל אם הצדיק לא עשה כלום רק הקדוש ברוך הוא נפרע ממנו ונוקם נקמתו של הצדיק - ודאי אין הצדיק נענש על ידו], אמנם במהרש"א (ביאורי אגדות סוטה כ"ב) כתב "ולא היתה מתפללת אלא שלא ישלחו בהם לאַוֶּנְסָה ויענשו על ידה וכדאמרינן כל מי שנענש חבירו ע"י אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא". שאלתי (ע"ש זכור תשס"ח) את הגר"נ קרליץ שליט"א אם צדקו החוששים לאיסור תורה בחבישת הפאה ואמר לי שלא שייך לדמות שער תלוש לשער מחובר, וכן אמר לי הגר"ח קנייבסקי שליט"א (חוה"מ פ' תשס"ח).

אסרו מחמת
חובת הרדי"ך

חלק מהפוסקים אסרו חבישת פאה מכיון שעל הפאה לא הניחו רדיד ~ איסור הפאה מחמת חובת לבישת הרדיד המבוארת ברמב"ם נכתבה על ידי הבאר שבע (י"ח) החת"ם סופר (או"ח ל"ו) והמשנה ברורה (בה"ל ע"ה מחוץ), אולם פוסקים אלו אסרו גם ללבוש מטפחת ללא רדיד, וממילא לאסור פאה מגולה ועם זאת להתיר מטפחת מגולה הוא סילוף. כאן המקום לבאר את ענין הרדיד: לדעת הרמב"ם (או"ב כ"א י"ג, אישות כ"ה ב') דת משה מחייבת כיסוי שער גמור אף לפנויות, ודת יהודית מחייבת לכסות את פני הנשואות ברדיד [הוא צעף (הג' מיימוניות אישות כ"ד ו' מתרגום ירושלמי)], לדעת רש"י (עפ"י שיטמ"ק כתובות ע"ב) דת משה מחייבת רק את הנשואות לחבוש קלתה שאינה מכסה את כל שערה, ודת יהודית מחייבת לכסות השער לגמרי; אף שפשטות הרמב"ם מחייבת גם כיסוי פני הנשואות אך הטוש"ע לא העתיקו שצריכות לכסות הפנים, וצ"ל שהבינו שכיסוי הפנים אינו חובה אלא הוא רק מנהג הצנועות והערביות, וכיום כלל אין נוהגים לכסות את הפנים. כתב החת"ם סופר שיש לחבוש שני כיסויים כדי לוודא שהשער לא יצא [על פי הירושלמי שלא די בקפליטין, וכן האריך בחקל יצחק פ"א], ולדבריו נמצא שהיוצאת במטפחת לבד עוברת על דת יהודית מאחר ויתכן שהשער יראה, וכן המשנה ברורה הזהיר שהיוצאת במטפחת ללא רדיד עוברת על דת יהודית, אולם לגבי פאה רק כתב שבמקום שנהוג - יש לחובשת הפאה על מה לסמוך ולא כתב שצריך רדיד על הפאה, ומסתבר שהטעם שלא הצריך רדיד על הפאה הוא שהפאה היא כיסוי שער מלא יותר שכלל אין חשש שהשער יראה דרכו משא"כ מטפחת - ונמצא שבחבישת פאה מתקיימת תקנת הרדיד מאחר ושערותיה מכוסות לגמרי, ועדיפה ממטפחת שדרכה לגלוש; הב"ח (אה"ע קט"ו סוף אות א') והפרישה (אה"ע קט"ו ט' [תירוצ' ב]) הבינו שגם לרמב"ם די בכיסוי שער מלא בלי רדיד היכן שנהוג,

ויסוד דת יהודית הוא כרש"י ששום שער לא יראה, וכן באגרות משה (אה"ע א' נ"ח) חלק על החת"ם סופר וכתב שאין הוכחה שצריכים שני כיסויים אלא די בכיסוי אחד תקין שמסתיר את כל השער, וכן נוהגים. הגר"מ שטרנבוך (דת והלכה א') כתב שמי שאוסר את חבישת הפאה מצד הדין אינו מחמיר אלא מיקל שהרי בחבישת מטפחת ללא רדיד יש שינוי ממנהג חבישת הרדיד משא"כ יתכן שהחובשת פאה אינה נזקקת לרדיד כי בדרך כלל אין שיערה מתגלה כשחובשת פאה, אולם בהמשך הסביר הסבר נוסף שחומרת הרדיד היא כדי להפריד את הנשים היהודיות מהגויות שנהגו לכסות ראשן בכיסוי אחד, ולפי טעם זה דת יהודית היא תוספת צניעות על המקובל אצל הגויות, ולטעם זה אצלנו די במטפחת בלי רדיד שהרי הגויות הן גלויות שער, וכן מתירים היום למעשה חבישת מטפחת המכסה את כל השער.

אסרו מחמת שינוי המקובל

טענו בעלי החוברות שפוסקים רבים אסרו את חבישת הפאה מחמת שחובשות הפאה הן פורצות גדר ~ אכן פוסקים רבים כתבו כנגד חובשות הפאות שפורצות גדר הן, אך המעיין בדבריהם יראה שאסרו מחמת שהחובשות פאה שינו מהמקובל בתקופתן ובמקומן [כגון עצי ארזים אה"ע כ"א ב': "המורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין", תורת שבת או"ח ש"ג: "על המתפרצות בעם לשאת פאה נכרית... ופורץ גדר ישכנו נחש", ועוד], אך בזמננו אין בזה שינוי כלפי המקובל אצל הצנועות, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שנראה שגם כל המחמירים לא צעקו אלא בזמן שהיו כל העם מכוסים והתחילו לעשות פאה שמא פריצת הגדר תתפשט ותבאנה לגלות לגמרי - אך לא כן היום.

חשש מראית העין

נחלקו האחרונים אם יש בחבישת הפאה משום חשש מראית העין שיחשדו שאינה מכסה את שיערה או שרק לחז"ל הזכות לגזור איסור משום מראית העין [ולא גזרו בכל מקום כפי שהתירו לגלח זקן במספרים כעין תער ובסם]; כתבו הפוסקים (שו"ת הרב הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו, אג"מ אה"ע ב' י"ב) שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים [או לגברים פרוצים הצופים בנשים] המאפשר להבחין שזו פאה, ואין צורך שההבדל בין הפאה לשער יהיה בולט כל כך שגם גברים צנועים יבחינו בו [כפי שדי בקשקשי דג בדם דגים כדי להנצל מאיסור מראית העין (ש"ע י"ד ס"ו ט"ז)], וכן הורה לנו הגר"נ קרליץ שליט"א, ולכן מאחר ועל פי רוב פאה אינה נראית כשער הראש לעין בוחנת מפני שהיא מלאה או מסודרת יותר וכדו' - הרי שאין לחוש בחבישתה משום מראית העין, גם הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לנו שהבעיה בחבישת פאה היא רק כאשר כלל אינו ניכר שזו פאה [מחשש מראית העין ומחמת הצניעות], ובהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב) כתב שאף שהתירו לצאת בפאה אך אין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי [לא יתכן שכוונתו שיהיה ניכר שאין זה שער טבעי - כי פאות משער טבעי הותרו כבר בגמרא, אלא כוונתו שיהא ניכר שזו פאה], והגרי"ש אלישיב שליט"א אמר בשיעורו (מיום כ"ח בתשרי תשס"ט) שאין להתיר פאה הנראית כמו שער של עצמה, ואף שהפאות בימי חז"ל היו נאות אך מ"מ היה ניכר שהן פאות. איסור מראית העין הרי יסודו שלא יחשדו בה שהולכת בגילוי שער, וחשש זה היה שייך בזמן שכמעט כולן כיסו את שערן בכיסוי בולט כמטפחת - אז החובשת פאה היתה עלולה להחשד שגלוית שער היא, אולם בזמננו שהפאות נפוצות מאד אצל הצנועות - כלל אין לחוש שיחשדוה שמגלה את שיערה [מגן גבורים, הובא בעמוד 17, דת והלכה א' [להגר"מ שטרנבוך]], ואם לא ידעו שהיא אשה כשרה ויחשדוה בגילוי שער - הרי לא יבואו ללמוד ממנה [אג"מ אה"ע ב' י"ב] ודומה הדבר למה שמקובל כיום להשתמש בשעון מעורר בשבת אף שפעם היה מקובל לאסור כדי שלא יחשדו שערך את השעון בשבת; ברור שהנסיון לשוות לפאה מראה זהה לשער הראש הוא מאוס, כגון מראה רטוב, ושאר המצאות [בספר כפתור ופרח (להרב גולדשלאגר) חשש שהחובשת פאה עם שביל לבן או פאה בתסרוקת "פטריה" או מטפחת שחורה שמעליה כובע - נראית כעוברת על דת משום הדמיון הרב לשער].

פאות שאינן צנועות

טענו בעלי החוברות שהמתירים את חבישת הפאה לא היו מתירים בפאות שלנו הארוכות והצבועות בשלל צבעים ~ אכן צדקו האוסרים חבישת פאות שאינן צנועות, ולא על חבישת פאות אלו באנו כאן להגן, אלא שבזאת הפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש [כולל מטפחות] שיש להזהר שלא ימשכו תשומת לב, וכתב בהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב) שאף שהתירו לצאת בפאה נכרית מ"מ חלק ניכר מהפאות המצויות היום המשוונות בצורתן ובבליטתן אין היתר ללבושן כי הן נוגדות לגמרי את רוח הצניעות.

הפאות שהתירו לא היו נאות

טענו בעלי החוברות שהמתירים התירו רק בפאות העשויות מקש או הדומות לקש ולא משערות טבעיות, ולא היו מתירים בפאות העשויות יפה כפאות המצויות היום ~ יש להשיב שאין להניח שאשה רצתה לכער את עצמה בדור מן הדורות אלא בודאי שהנשים השתדלו להיות יפות, והדבר מפורש ברש"י (סנהדרין ק"ב, הובא בכס"מ ע"ד י"ב) שהגדיר "פיאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושיין לנוי" [וממילא גם את דברי רש"י (שבת ס"ד:): "פיאה נכרית - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שיערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" סביר לפרש 'שתראה בעלת שער יפה' (וכן משמע שהבין הסבא קדישא אלפאנדיך), ואין הכרח לפרש 'שתראה בעלת שער עבה' ולהסביר שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותו תחת המטפחת בלי שנוי יראה], והמעייין בסוגיא דנזיר ובראשונים [המבוארת בעמוד 27] יווכח שגם בזמן חז"ל הפאה

היתה תחליף לשער שהרי הבעל אינו יכול למחות באשתו העומדת לגלח את שיערה כי "אפשר בפאה נכרית" - לכן סביר לומר שהפאה כיסתה את כל שיערותיה ולא רק בפאה חלקית שקרחתה נראית בין קווצות השער הדלילות, וכן מפורש בגמרא ובראשונים שיצאה בחוטי שער משער שלה או של חברתה ובתוס' רי"ד (שבת נ"ז.) פירש שחוטם אלו מכסים את שיערה [לדילמא שלפא ומחויא ליכא למיחש שאין דרכה של אשה לגלות שיערה משום פריצות" (מכין שתוס' רי"ד הסביר ששליפת החוטם מהוה גילוי שער הנחשב כפריצות - מוכח שהבין שחוטם אלו מסתירים את השער החייב בכיסוי), אלא שהעב"ץ העמיד את גמרא זו בחוטם היוצאים מבעד לצמתה ולא במקום צמיחת השערות (אמנם מכמה ראשונים שכתבו שנותנת החוטם על ראשה במקום שיערה משמע שלא כדבריו, וכן למדו המג"א והגר"א מכאן את היתר הפאה ברה"ר)], וכן מוכח מרוב האחרונים שדנו בפאה החל משלטי הגבורים והמהר"י מיניץ לפני כחמש מאות שנה ועד האחרונים המאוחרים - שכולם הגדירו את הפאה כתכשיט כקישוט וכנוי, וחששו שהאשה נראית כמגולת שער כי הפאה נראית כשערותיה ו"אין אדם יכול להבחין אם בשיער עצמן או בפאה נכרית היא מתקשטת" (תורת שבת ש"ג י'), ושעלולים לבוא להרהר בה, ושהפאות מעוררות את קנאת הגוים, וכן בזמן גזירת הלבוש השוטרים הרוסים לא נטפלו לחובשות הפאה מאחר ודימו שמגולות שער הן [ראה בשו"ת שנות חיים (שט"ז) וקנאת סופרים (ע"ב) למהרש"ק שכתב על הפאות שבזמן הגזירה "הרי הרואה לא ידע ויסבור דשלה הוא", "אי אפשר להכיר בלי הבחנה אם הוא השער שלה או של אחרת", ובסתרי ומגיני (מ"ד) כתב: "הפאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי" ואין לחוש שיחייבו עליה ותבא לשולפה בשבת... "לחוש שיסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה דכיון שידעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה כשערות עצמה"], וכבר העיד לי מו"ר שליט"א שאמו וסבתותיו וחמותו ואמה [לפני כמה שנה] חבשו פאה צנועה משער טבעי שנראתה יפה [ואף סיפר על ראש ישיבה מפורסם שלא אכל בביתם עד שאמרו לו שהאם חובשת פאה, כי הנהגתו היתה שלא לסמוך על אשה גלוית שער - ומכאן שגם לפני ששים שנה לא היה נראה הבדל בין פאה לשער, וידוע שהפאות אז היו מיוצרות משער טבעי בעבודת יד לפי התאמה מדויקת לראש (היום נוהגים לכות פאות אלו "קאסטם")], וכן אמר הגרי"ש אלישיב שליט"א בשיעורו (מיום כ"ח בתשרי תשס"ט) שלא כל הפאות המקובלות היום הן אסורות, ושמותר לחבוש אף פאות קצת יותר יפות ממה שהיה נהוג לפני מאה שנה. יש לדעת שהניילון הומצא רק לפני כשבעים שנה וממילא פאות סינטטיות באיכות טובה לא היו קיימות לפני כן, ובודאי שלא הכינו את הפאות הרגילות מקש אלא משערות טבעיות, ויתכן שהתמונות הקדומות של פאות שנראות רע הן של פאות שלא היו את האמצעים לשמרון ולסדרן ולכן לאחר זמן היו נראות מוזנחות. מ"מ היתר חבישת הפאה אינו תלוי דוקא בכך שהפאה נראית רע ומנין שהמתירים לא היו מתירים גם פאות צנועות מודרניות, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שאין לאסור חבישת פאה מפני שנעשתה במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - שהרי לא אסרו לאשה שתתפפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופין יש גירווי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם ישנן היום הלובשות כובעים או מטפחות על ראשן הנראות בזה נאות יותר מבשערותיהן - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין - בין אם תכסה בבגד או בפאה הוא כמלבוש על ראשה.

טענו בעלי החוברות שלשונות הראשונים מעידות שהפאות שהוזכרו בחז"ל נראו דוקא כקווצת שער המעורבת עם שערותיה, וממילא בודאי שלא יצאו בהן לרה"ר, וקווצות שער אלו היו מיועדות רק לנשים ששערן דליל או לבן כדי ששערן יראה מלא או שחור, ומאחר ולא יתכן שיצאו בפאות אלו לרה"ר כי אז גם שערן היה נראה מבעד לקווצות הפאה - לכן הסיקו שאין מקור שחז"ל התירו חבישת פאה גלויה לרה"ר ~ יש להשיב: א' - בחוברת לא כתבתי שמוכח מחז"ל שמותר לצאת בפאה גלויה לרה"ר, אלא רק הדגשתי שבדברי חז"ל אין הוכחה שגזרו שלא לצאת לרה"ר בקישוט הנראה כשער, ומ"מ ניתן להוכיח מחז"ל שגם הפאה בזמנם היתה עשויה לנוי ודמתה מאד לשערותיה, ומהסוגיא בנזיר המבוארת בעמוד 27 משמע שהבעל אינו יכול למחות באשתו העומדת לגלח את שיערה כי "אפשר בפאה נכרית" - לכן סביר לומר שהפאה כיסתה את כל שערותיה; ב' - חלק מלשונות מהראשונים אכן מעידות שהפאה היא כיסוי חלקי, ולענ"ד גם כוונת שלטי הגיבורים לא היתה שהפאה היא כיסוי על כל שערותיה, אולם ישבנו והוא אליבא דסוגיא דערכינן שמירי בפאה המהווה כחלק מהגוף, אולם אין זה סותר שהיו גם פאות העשויות לנוי של כל השערות, ולא הבנתי כיצד כותב החוברת משים עצמו כמכריע בין גדולי עולם שציידו להתיר פאה גלויה ברה"ר, וכך מורים גדולי הדור לכתחילה, ואם היה מיישב את המנהג באופן שונה - ניחא, אולם רק לזרות חול בעיני הנוהגים להתיר ולכנותם כפרוצים - לא יעשה כן; מ"מ חלק מלשונות הקדמונים אינן מחלקות שהפאה היא רק לבעלות מום, ראה באגור (הוצאת שבת תל"ו), בתשובות רב נטרונאי גאון (אופק, תנ"ז-תנ"ח) כתב: "פיאה נוכרית: שיער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן", ברש"י (סנהדרין קי"ב, הובא בכס"מ ע"ד י"ב)

הגדיר "פיאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי", וכן מעיד פירש"י בשבת (ס"ד:) "צוברתה על שיערה" ולא אמר שמייירי כששערן דליל [וממילא אין סיבה לפרש את דברי רש"י "פיאה נכרית - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שיערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותו תחת המטפחת, אלא כוונתו שתראה בעלת שער נאה], וגם לשונות הראשונים "גדיל של שערות שעושין לנוי" כמו מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי כדי שתקשט בשער" מעידות שמדובר בכיסוי המיועד להוסיף יופי ולא רק לכסות מום שהיה מיועד לחבישה דרך עראי כשיוצאות לרה"ר

טען בספר דת משה וישראל (פרק ז') שהמגן גבורים (סי' ע"ה שה"ג אות ג') אסר חבישת פאה משער שלה כי רק שער של חברתה אינו דומה במראיתו לשער שלה [והביא את העט"ז ע"ה ג' שהלבוש התיר דוקא בפאה משער שאינו שלה, דלא כרמ"א שלא חילק], והוסיף לכתוב בספרו פאה נכרית בהלכה (על פסק הפמ"ג המובא במ"ב) שמאחר שבשו"ע הרב (ש"ג ט"ז) הסביר ששער חברתה אינו דומה במראיתו לשער שלה - לכן הפאות המצויות היום שנראות ממש כשערות טבעיות וגם מותאמות לגוון פניה הרי נחשבות כשערותיה ואין להתירן ~ ויש להשיב: א' - המעיין בלבוש (ע"ה ב') יראה שלא היתה כוונתו לחלוק על הרמ"א ולחלק בין שער שלה לשל חברתה, אלא רק הגדיר מה היא פאה נכרית [המותרת לרמ"א] = "שאינה שלה" - כלומר העשויה משער תלוש [כנראה שכן פירשו גם בפמ"ג (א"א ע"ה ה') ובהגהות הגר"ב פרענקיל (על העט"ז), דלא כעט"ז], וממילא אין לנו מקור להחמיר יותר בפאה הנראית כשער שלה, וכן כתב הרש"ר הירש (חורב עמוד 377) שכסוי שער האשה בנשאה על הראש פאה נכרית משערות זרות או משערותיה הכרותות הוא מנהג קדום ובלתי אסור; ב' - המהר"ם פרוכנצאנו (א' צ') כתב שאף שלא נוחה דעתו מפאה הדומה לשער מאחר והיא דומה לאיסור של שער באשה ערוה, אולם מאחר וכך נהגו הנשים שמקרוב באו - לכן קשה לשנות המנהג, ולמנהג זה אין הבדל בין שער שלוש שלה או של אשה אחרת כי תלוש שחיברו הוא תלוש; ג' - המעיין בדברי המגן גבורים (או"ח ע"ה אלף למגן ח') יראה שדחה אחת לאחת את ראיות זקינו המהר"י מיניץ (שהוא מקור דברי הבאר שבע) נגד חבישת הפאה, והסביר שזקינו עורר מדנים אף שדבריו דחויים מפני שראה שבזמנו מצות כיסוי השער נפרצה וכל כוונת הנשים היתה להדמות לגויות [ובישיביל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) כתב שכנראה שהבאר שבע לא חדר והעמיק להבין טעם הדבר ויסודו לחלק בין שער תלוש למחובר], אלא שהוסיף המגן גבורים שאם אין מנהג המקום שהנשים הולכות בפאה ודאי יש לאסור משום מראית העין אבל אם רבים נהגו כן לא שייך חשש מראית העין שהרי לא יחשדו, וכל שכן שאין לחוש שיחשדו בה כאשר כל הנשים נוהגות כן שהרי אין אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית, וממילא מובן שכאשר סיכם את דבריו והביא (באלף למגן ח') את דברי הלבוש ששער של עצמן שנחתך וחובר לראשן אסור - כוונתו רק לומר שבשער שלה יש יותר חשש שיחשדו ששערה גלוי, ומ"מ אין לזה חשיבות לגבינו שאין אצלנו כלל חשש שיחשדו בה [כמבואר בעמוד 15]; ד' - מה שאסר את הפאות המותאמות לפניה כי נחשבות כשער שלה הוא תמוה שהרי מאז ימות עולם אינו מסתבר שאשה חבשה פאה שאינה מותאמת לפניה, וכן היתה הכרעה ברורה אצל גדולי אירופה שעודדו את השימוש בפאה ולא אסרו להכין פאה משער שלה או משער של חברתה או של אחותה אף אם נראית כשער שלה [והרי מי שאסר את הפאה משום החשש שיחשדו שאינה מכסה את שיערה הרי סבר שהפאה קרובה במראיתה לאשה זו, וראה באפי זוטרי (אה"ע כ"א) שכתב שיש לנשואות לכל הפחות לכסות מקצת מהפאה בצעיף כדי שיוכלו להבחין בינה לבין פניה - משמע שלולא הצעיף ההבחנה קשה], ואין לנו להמציא מדעתנו איסור בפאות הנראות כשער שלה אף אם הן יפות. אמנם ברור שהנסיונות לשוות לפאה מראה הזוהר לשער הראש הם מאוסים [מראה רטוב, וכדו'], ובהנחיות בד"צ משמר התורה כתבו שיש להמנע מכל דבר שמטרתו לשוות לפאה מראה טבעי כגון שביל לבן, צבע הרשת כחיקוי לצבע הקרקפת ותסרוקות כדרך הנערות, וכן משמעות דברי הגרי"ש אלישיב שליט"א בשיעורו (מיום כ"ח תשרי תשס"ט).

טענו הטוענים שאף אם נקבל שאין איסור בחבישת פאה, אולם המציאות מוכיחה שהפאה גורמת להרהור ~ ויש להשיב שחז"ל התירו לומר דברים שבקדושה כנגד מקום שרגיל להיות מגולה מאחר ולא חששו שיבוא לידי הרהור אף אם הוא יפה שהרי הרהור נובע ממשיכה [ומשיכה נובעת מסיטואציה מפתיעה ולא דוקא מיופי, כפי שידוע שבגד מסויים אינו מושך במקום שמקובל ללבוש אף שאותו בגד באמצע הרחוב ימשך את תשומת לב כל הרחוב, וד"ל], וקשה להאמין שפאה צנועה גורמת מכשול לאדם שאינו פרוץ בצפיה בנשים יותר מאשר ראיית אשה הלובשת בגד יפה או שתווי פניה יפים, וראה במרדכי (ברכות ס"ה פ' בשם ראב"ה): "כל הדברים שהזכרנו למעלה לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות, אבל בתולה הרגילה בגלוי שער לא חיישינן - דליכא הרהור" [ויתכן שהטוענים שראית פאה גורמת להם מכשול אינם שמים לב ש"מכשול" הוא כשולן בעבירה, ואינם יודעים שראיית מקומות שרגילים להיות מגולים לפי תומו אינה אסורה אף אם מודעים ליופיה, וממילא האפשרות ל"מכשול" היא רק אם יוסיף להרהר בה - ולזאת האשה שמתלבשת בצורה מכובדת ולא פרובוקטיבית אינה אחראית], וראה באג"מ (או"ח ד' טו"ק"ב) שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשיניים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים

פאה העשויה משער שלה

הפאה גורמת להרהור

והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות, ומה שנשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן, וכתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שאין לאסור חבישת פאה מפני שנעשתה במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - שהרי לא אסרו לאשה שתתפיה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן. עוד יש להתבונן בכך שגדולי עולם התירו ואף עודדו את חבישת הפאה, וכיצד יתכן להניח שלא חשבו על כך שהמציאות מוכיחה שהפאה מכשילה בהרהור?

טענו הטוענים שמאחר וחילונים מתלוננים שחובשות הפאה הן יפות לכן מוכח שהפאה מהווה מכשול ~ מגוכח הדבר שהם שרגילים בצפיה בנשים פרוצות יתלוננו שחובשות פאות צנועות מגרות אותם, אלא התרסתם כנגדנו הוא לפי הבנתם העקומה בתורת משה בחושבם שהתורה אוסרת על האשה להיות נאה וטעו לחשוב שדיני הצניעות מיועדים למעט את היופי - ולכן הם מתריסים כיצד נשותינו מטופחות, אולם מאחר ואנו יודעים שאין כוונת התורה למעט ביופי האשה אלא רק שלא יהיה זה יופי מושך - אנו יודעים שאין בזה סתירה, ואדרבה פאה מוסיפה למכובדות, ומאחר ואין שום איסור לאשה ללבוש בגדים יפים המייפים אותה, ובלבד שלא יבליטו אותה - כך גם אין לה איסור לחבוש פאה יפה המייפה אותה ובלבד שלא תבלוט, ומה שהפרוצים אינם שומרים את עיניהם ונכשלים - כבר אמרו חז"ל (ב"ק ס"ט) "הלעיטהו לרשע וימות", וכבר אמרו על אותו שנכשל בראיית אשה "מעשה באדם אחד שנתן עינו באשה אחת והעלה לבו טינא ובאו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה... תספר עמו מאחורי הגדר... אמרו חכמים... ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר... ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה שנאמר מים גְנוּבִים מְתָקוּ וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם" (סנהדרין ע"ה), וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (הובא לעיל) שכל מה שהוא מותר על פי הדין - בין אם תכסה בכגד או בפאה הוא כמלבוש על ראשה, ואין לנו ליכנס אם הוא מייפה אותה או לא כי זה הוא ענין הגברים שחובתם שלא להביט, ונראה ברור שבמגולות הראש אין תוספת הרהור לאחר חתונתן כי לא נראה שום שינוי בגופן שיעורר הרהור, ואף שאין בזה כדי להתיר שלא יכסו ראשן כי זהו מדינא דתלמוד - אבל דיינו שתכסנה את שערן, אך לא להוסיף חומרות בלי טעם שכיופי בפאה לא יועיל רק משום שהיא מתייפה יותר.

טען בספר פאה נכרית בהלכה שאף שהפרי מגדים התיר לחבוש פאה אולם נמצא כתב יד מאוחר שחזר בו וממילא נפל ההיתר וכבר אי אפשר להסתמך יותר על המ"ב שהעתיקו ~ יש להשיב שכדי להתיר את חבישת הפאות הצנועות כיום אין צורך להסתמך דוקא על שלטי הגבורים, הדרכי משה או הפרי מגדים אלא מאחר והפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות - לכל אשה הרשות לחבוש פאה צנועה, וכלל אין חשיבות לעובדה שהפמ"ג חזר בו [אם אכן חזר בו, שהרי מנין שנסמך על כתב יד שחזר בו נגד דבריו המפורשים כאשר לא פורסם ברבים שחזר בו, ועוד - יתכן שחזרתו היא רק על דרך ההתעוררות בהתאם למצב דורו ואינה הוראה לדורות; כשהתבוננתי במה שמביאים בשמו (במה שכתוב בספר אם לבניה אות "כתובה") ראיתי שכתוב שם שהחשש משום בחוקותיהם לא תלכו הוא כשעושה שלא יכירו שהוא בן ישראל (זה אינו שייך אצלנו), החשש משום מראית העין הוא כשאין סימן מובהק שזו פאה (בעמוד 15 כתבנו שדי שיהא ניכר לנשים), והחשש משום דת יהודית אפשר שאין כשכל בני המדינה מקודם מתן תורה ועד עתה הנהיגו כך (כלומר שסובר שיתכן שדת יהודית משתנית לפי מנהג המקומות, ואינו סובר שיכולה להשתנות לפי שינוי התקופות, ובאות כנראה שלא נהגו כמותו כל בית ישראל ששינוי מנהגם וכבר אין לבושות רדיד, ומאחר ויפתח בדורו כשמאל בדורו - יש לנו לברר עם פוסקי הדור שלנו אם לפי מצב הדור יש להתיר לחבוש פאות, ואכן כמעט ולא מצאנו מי מהם שמורה לרבים שפאה צנועה אסורה ברה"ר]; בהתבוננות בלשונו של הפמ"ג מוכח שלא חזר בו מהכרעתו שהיתר הפאה תלוי במנהג המקומות אלא רק מהיתר למעשה לבנות עירו, שבעירו נהגו לאסור, ומקרוב באו לשם נשים שהחלו לחבוש פאה - לכן הוצרך לצאת כנגדן, אך אין בזה כדי לאסור במקומות שנהגים להתיר (ממאמר הגר"א פולק)].

באחד הספרים חידש שהחובשת פאה ונראית כפנויה נראית כמזלזלת במצוות כיסוי השער וגם גורמת שיביטו בה כפי שמביטים בפנויה לצורך שידוכים, ואף הסביר שאיסור הפאות הארוכות והמתנפפות ובעלות השביל הלבן והפאות שכיוון צמיחתן כשל שער טבעי הוא כי נראית כפנויה, ואף אם הורגלו שם בחבישת פאות הרי ככל שהפאה איכותית יותר עלולים לטעות בזה יותר ולחשוך שהיא פנויה ושראשה אינו מכוסה ~ ויש להשיב שלחשש זה אין שום שורש בפוסקים הקדמונים [שוב מצאתי באפי זוטרי (אה"ע כ"א) כתב שיש לנשואות לכל הפחות לכסות מקצת מהפאה בצעיף כדי שיוכלו להבחין בינה לפנויה] וברור שהנשים המכסות שערן בפאה של צעירה אין מתכוונות לזלזל במצוה או להראות כפנויות או להראות כגלויות שער אלא רק להראות יפות יותר - ואין בזה איסור כמו שמצאנו בגמרא שהוצרכו לאסור לזקנה לצאת בשבת בחוטי שער של צעירה אף שהוא שבח לה מפני החשש שתסירם [מכאן שביום חול דרכן היה לצאת בזה; אמנם בתשובה מאהבה (א' מ"ז) פירש שהחטים מוסתרים כי אז מובן שחששו שבשבת החטים יתגלו ויחייבו עליה ותסירם ותטלטלם, ואם החטים היו מגולים הרי יצאה בהם מגולים ולא חששה שחייבו עליה (לא הבנתי את הראיה שהרי יתכן שחכמים חששו שיצחקו עליה בניגוד לתחיית שלה)], ומה שאין מתירים פאות ארוכות וכדו' אינו מפני

הפרוצים
נכשליםהפמ"ג חזר
בו מהיתרונראית
כפנויה

שנראית כפנויה אלא מפני שמושכת תשומת לב וממילא נחשב כפריצות, אלא שלעתים הנסיון לשוות לפאה מראה צעיר מהווה פגם בצניעות [כגון שמשמשים בפאה שאינה סימטרית, ושאר המצאות], וכתב בהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב בשם ספר מלבושי כבוד) שאין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי [לא יתכן שכונתו שיהיה ניכר שאין זה שער טבעי - כי פאות משער טבעי היו מותרות כבר בימי הגמרא, אלא כונתו שיהא ניכר שזו פאה], וכבר העידו רבים שרוב הפאות המצויות ניכרות [ורק הפאות שמחירן אלפי דולרים עלולות להטעות מחמת שכלול עשייתן משער ללא עיבוד וללא צביעה, וכיוון צמיחת השערות ככיוונו הטבעי, וצבע הרשת כשל הקרקפת, וקשירת השערות נעשית בזווית כפי שהשער המחובר יוצא מהראש, ועוד שכלולים]. אמנם התקבלה הנהגת צניעות שיש דפוס מקובל לפאה של נשואה ודפוס אחר לתסרוקות של רווקות לכן ישנן תסרוקות של רווקות שלא היינו מתירים כמותן לפאה של נשואה [כגון צמה או קוקו].

הפאות
מיוצרות
עבור
הפרוצות

טענו הטוענים שמאחר והפאות מיוצרות על ידי פרוצים ועבור פרוצות הרי יש להתרחק מהן ~ ויש להשיב שמסתבר שהפאות הצנועות מיוצרות בעיקר עבור הסובלות מנשירת שער כגון זקנות או חולות סרטן רח"ל, וכמעט ולא תמצא גויה שפזיה שתחבוש פאה צנועה [והפרוצות הרי תחבושנה פאות פרוצות למטרות פריצות], ומה ששחקניות משתמשות בפאות כדי להראות שונות לצורך תפקידן - אינו קשור לפריצות, וגם אילו הפאות היו מיוצרות למטרות פריצות אין בכך כדי לאוסרן על מי שחובשת פאה שנראית עליה צנועה, כפי שלא נאסור ללבוש חציאת בגיזרה צרה המיוצרת למטרות פריצות לבת שהחציאת נראית עליה צנועה; מה שהיצרנים הם פרוצים - הלואי וגם בשאר פריטי הלבוש נהיה כל כך ברנניים.

הפאה
הונהגה על
ידי הפרוצות

טענו הטוענים שלמנהג הנוהג היום שגם הצנועות חובשות פאה צנועה אין תוקף של מנהג שהרי מנהג זה הונהג על ידי קלות הדעת שלא בהסכמת חכמים ~ ויש להשיב שבעבר הרי רוב הנשים כיסו את שערן במטפחת, ובעקבות גזירת הלבוש שנבעה מהשתדלות המשכילים - השלטון ברוסיה הכריח את הנשים להסיר את כיסוי שערן, ורק לאחר עשרות שנים בעקבות לחץ כבד מצד הרבנים הצליחו לשכנע מעט מעט את הנשים הצנועות לחבוש פאות לראשן המגולה, ורק לאחר מכן הוכשר הדור שחבישת פאה הפכה לנחלת כל שומרות המצוות, וממילא חבישת הפאה הונהגה לא על ידי קלות הדעת אלא על ידי הצנועות ובהשפעת רבותיהן, ואדרבה - הפאה במשך עשרות שנים נחשבה כסמל הצניעות, ואף שמצב זה הוא תגובה כנגד גלויות הראש אולם לא ניתן לומר שהפאה הונהגה על ידי קלות הדעת לשם פריצות [ועוד - גם חובשות המטפחת נוהגות ללבוש פריט לבוש מסויים אשר ביסודו נועד להבלטה, ד"ל], ולאחר שחבישת הפאה התפשטה בין הצנועות כבר לא הורגלו לראות בה דיעבד אלא חינוכו ועודדו לחבישת פאה; וכן מצאנו שבשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח) אף בהיותו במרוקו הנהיג את חבישת הפאה ואף ראה בה תיקון לפירצת הדור להקל לנשים צדקניות לעשות פאה כדי להשוותן עם שאר נשים העושות באיסור - והצדקניות תעשינה פאה בהיתר ולא תהיינה בין הנשים ללעג, ומה שכתבו שהמנהג נוסד על ידי הפרוצות - י"ל שהפרוצות אינן חובשות פאה אלא מגלות שערן, והמנהג לחבוש פאה נוסד על ידי שומרות המצוות אשר רוצות לנהוג באופן מודרני אך על פי התורה, ומהן ילמדו גם שאר העם ויעשו בהיתר ולא יכשלו בגילוי שער.

חינוך
לצניעות

טענו בעלי החוברות שבת שתתרגל לראות את אמה חבושה במטפחת הרי תמשיך את מסורת הצניעות, ואילו בת שתראה את אמה חובשת פאה הרי תחבוש פאה שאינה צנועה ~ תאוריה זו אינה עומדת במבחן המציאות, וכנראה שכוחות הנפש אינם ניתנים להשפעה על ידי דוגמא אישית סתמית, ומסתבר שבמקרים רבים דוגמא אישית עלולה ליצור תגובת נגד חריפה לכיוון ההפוך - שהרי החניך מושפע לא ממה שמראים לו אלא ממה שהוא קולט, ובת המרגישה שאמא שלה משדרת מסכנות על כך שאינה יפה כמו שכנתה החובשת פאה [וכל שכן כאשר אמא שלה מזינה את הופעתה הכללית] - הרי במקרים רבים נוצרת אצלה שאיפה חזקה לנהוג אחרת לכשתוכל, ולאחר נישואיה [או הרבה קודם לכן] פורקת היא עול וחובשת פאות פרוצות ומתאפרת באיפור גס וכדו', רח"ל, ודוקא בת שראתה אמא שמשתדלת להיות תמיד מטופחת ונאה אך בגדרי הצניעות הראויים [אינה מעוררת תשומת לב] - עשויה לשאוף לחקות את הנהגתה המכובדת והיפה, כנודע מתוך הנסיון [ועד הייתי לסעודת שבע ברכות ששתי המחוננות חבשו מטפחות וכמעט כל בנותיהן חבשו פאות ארוכות].

טענו הטוענים שגם אם נקבל שמותר לחבוש פאה צנועה אולם לכל הדעות מהודר יותר ללבוש מטפחת ~ ויש להשיב שאילו היינו חוששים שהפאה נחשבת כשער גלוי הרי שהיה מקום לטעון כן אלא שמאחר שהמנהג להתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה כהוראת הרמ"א הרי שאין מחשיבים את הפאה כשער גלוי אלא ככיסוי - וברור שהפאה מכסה את השער טוב יותר ממטפחת שהרי המציאות מוכיחה שבפעמים רבות אי אפשר להשתלט על גלישת המטפחת וכך מתגלה שער הראש ונפגע עיקר דין כיסוי שער, ואילו בפאה - גם אם שערות מסויימות יוצאות ממנה הרי שאינן ניכרות כל כך, ומדהים הדבר שהמשנה ברורה (ע"ה ט"ו) כתב שהפאה מותרת במקומות

מה להעדיף

שנוהגים לחובשה ואילו את חבישת המטפחת אסר ללא רדיד מעליה (ע"ה בה"ל מחוץ); ועוד - לפאה יש יתרון חינוכי בכך שכמעט ואינו מצוי שבנות של נשים המקפידות על מראה נאה תפרוצנה את גדרי הצניעות שהרי הרגילו אותן ליופי אך בהגבלה, ויש להתבונן בעובדה שמועטות הן חובשות הפאה שהסירו כיסויין כשעלו לארץ אך רבות מחובשות המטפחת הסירוה [תלמיד החת"ם סופר רבי יוסף יונה צבי הורוויץ אב"ד פפ"מ כתב שבאותם מקומות בהם שימש ברבנות היו נשי ישראל הכשרות יוצאות בפאה נכרית, ואילו בכמה מקומות אחרים בהם אסרו את הפאה ועודדו לבישת צעפים ומטפחות היה הדבר גזירה שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה, ונשי המקומות הללו זלזלו לבסוף בכל כיסוי ראש, ומפני הבושה גילו את שער עצמן עד שכשרי ישראל לא יכלו להשתדך עוד עם בני קהלות אלו (מכתב בתו - נשלח לי ע"י מח"ס שרשי מנהג אשכנז); וכתב בשערי הלכה ומנהג (ד' אה"ע נ') שכשהראש מכוסה במטפחת ופוגשת בדידה חילונית לעתים תכופות המטפחת נשמטת או שגם נעלמת כליל בכיס, והכיסוי במטפחת אינו מחזיק מעמד כיון שבכל פעם ופעם עומדת האשה בנסיון אם לכסות שיערה מפני שמתביישת מפני המלעגים - מה שאין כן בלבישת פאה שאי אפשר להסיר הפאה]; ועוד - לעתים חבישת הפאה מהווה שורש פורה ראש ולענה בשלום הבית מפני שהבעל מפחד מהנאמר בחוברות ואשתו מעונינת שלא להיות שונה מחברותיה, או מפני שלעתים הבעל מפתח דחיה לאשתו שאינה מטפחת עצמה לטעמו [כשטעמו כולל פאה] ושלום הבית מופר; ועוד - לומר לאשה שלא להתייפות באופן המירבי המותר לה הוא כמו לומר לאדם לאכול רק לחם; וכן אמר לנו הגר"ח קנייבסקי שליט"א שיש להעדיף פאה, אמנם הגר"י אפרתי שליט"א אמר לי בשם הגריש"א שליט"א שאם בעל אומר שאשתו מסכימה לחבוש מטפחת - בודאי יש להעדיף חבישת מטפחת; עוד יש לדעת שבנות רבות אינן מוכנות להשתדך עם בחורים כלילי המעלות לאחר שהוברר שהבחור מעדיף פאה כדי למעט את נסיונותיו, וממילא היצע הבחורים המעולים שתוכלנה להשתדך עמם מתמעט מאד, ויש להן לדעת שנושא זה אינו כל כך חשוב בעת הבירורים, אלא לאחר נישואיהם יקבלו את הכרעת רבם כיצד יש לנהוג, ולא יעשו מזה ענין הדוחה מעלות חשובות יותר; עוד צריך לדעת שחבישת מטפחת אצל בעלת תשובה לעתים מעידה שעדיין לא קבלה על עצמה הכנעה ל"חרדיות" שהרי המעבר לפאה כרוך בשינוי תפיסה מהותי בדומה לקושי שבחבישת כיפה שחורה לראשו של בעל תשובה.

טען בספר פאה נכרית בהלכה שאף שהמנהג השתנה וכיום גם דרך הצנועות לחבוש פאות צנועות, אולם מאחר ומסתבר ששלטי הגבורים התיר את חבישת הפאה רק בחצר, וכן פירש בכוננת הרמ"א המ"א והפמ"ג - לכן צריך לומר שזהו מנהג טעות ואסור לקיימו ~ ויש להשיב שהמתירים לא הסתמכו בלעדית על שלטי הגבורים אלא התירו כי חשבו שאין סיבה לאסור או כי ראו שצורך השעה להתיר, והביאו את שלטי הגבורים רק כתוספת, ורק האוסרים הם שהוצרכו לדון בדברי שלטי הגבורים שהתיר, וממילא גם לאחר המצאת הפשט המחודש ששלטי הגבורים התיר רק בחצר - אין הדבר משפיע על ההיתר; ועוד - גם בשו"ת באר שבע כבר כתב שההיתר רק בחצר והבין ששלטי הגבורים התיר גם ברה"ר ולא ייחס את פשט זה גם לשלטי הגבורים [ומה שהשיבו שהבאר שבע לא ראה את שלטי הגבורים בכתובת אינה תשובה - מאחר ויכול היה להכניס את פשט זה בשלטי הגבורים במסכת שבת גם בלי לדעת מדבריו בכתובת; ועוד - כדי לקיים את הפשט המחודש חובה לדחוק את הגמרא במסכת נזיר שרצונו של הבעל הוא שאשתו תהא קרחת בחצר - שהוא דוחק גדול (שאם לא כן הרי משם ראה שהפאה הותרה בחצר, ומה צריך ששלטי הגבורים יחדש זאת, ראה בהערה א)]; ועוד טען בספר פאה נכרית בהלכה שהסבר זה כבר כתוב בדברי החוות יאיר, דבר שאינו מוכרח כלל למעיין בדבריי [כמבואר בהערה ז]; ועוד - יומרני וחוצפני לומר שכל גדולי וגאוני אשכנז במערב אירופה במאה השנים האחרונות שכל בית ישראל נסמך עליהם באיסורים החמורים טעו והתירו איסור הלכה למעשה למליוני נשים, ושרכבות הנשים הצנועות החובשות פאות צנועות בדורנו בהוראת רבותיהן הן עברייניות, ושרק בדורנו נגלה הפשט האמיתי שיציל את כל בית ישראל מאיסור - וכבר כתבתי קונטרס הדוחה מכל וכל את ראיות הספרים דת משה וישראל ופאה נכרית בהלכה.

טענו הטוענים שאף שלבנות אשכנז יש על מה לסמוך בחובשן פאה אך לבנות ספרד כלל אין על מי ועל מה לסמוך ~ מענין שדוקא הראשון שהתיר את חבישת הפאה היה הפוסק הספרדי שלטי הגבורים, וראשי החולקים עליו היו האשכנזים תשובה מאהבה, שאילת יעב"ץ, דברי חיים, חת"ם סופר ועוד; מאחר וכללי הצניעות נקבעים על פי הנהגת הנשים הצנועות שבכל דור ודור כפי שהתבאר לעיל - הרי שמאחר ובדורנו הפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות יש מקום להתיר חבישת פאה צנועה למי שהתחנכה במקום שנהגו בפאה אף אם מוצאה ממקום שנהגו בו לחבוש מטפחת, וכן הסכימו הגר"ק שליט"א והגר"ק שליט"א שיש להן על מה שישמכו. כמו כן התיר את חבישת הפאה בשו"ת אור לציון (א' א"ח י"א) שכתב שהיתר חבישת הפאה תלוי במנהג המקומות - וממילא בזמננו מותר לחבוש פאה בשוק, וכן בכף החיים (ע"ה י"ט) הביא רק את דברי המתירין, וכן הרב משאש (שו"ת תבואת שמש"ש אה"ע קל"ז-קל"ח) הביא את דברי שו"ת יביע אומר וחלק עליו והתיר חבישת פאות צנועות גם לבנות ספרד, וכתב שחבישת המטפחת בחוץ תלויה במחלוקת הפוסקים ולמקילים יש

מנהג טעות

לבנות ספרד

על מה שיסמוכו, ובפרט שכל האחרונים ראו את המחמירים ולא חששו להם [וראה בהערה ז שבספר זכרון דחה את דברי הרב משה לוי זצ"ל שאסר את חבישת הפאה], וכן בשו"ת ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) התיר את חבישת הפאה במקומות שמורגלים בזה. המעיין בדברי שו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה') יראה שבעובדה שהמציאות השתנתה וכיום גם דרך הצנועות לחבוש פאות צנועות יש כדי להשיב על כל הטעמים שהביא לאסור חבישת פאות צנועות [חשש מראית העין שיחשבו אותן לפרוצות, המנהג התפשט על פי פורצי הגדרות, להסבר מוסף הערך לירושלמי אסור לצאת בפאה (לאותו ירושלמי אסורה גם חבישת מטפחת ללא רדיד ובהו אנו בודאי אין מצריכים רדיד, וכמעט יחיד הוא הב"ח שלמד שהמטפחת היא כיסוי חלקי ודבריו יעלו בקנה אחד עם דברי מוסף הערך רק אם מדובר שם בפאה חלקית שמקצת שעה נראה כפירש"י בערכו, משא"כ בפאות שלנו שהשער אינו נראה, ודו"ק), הפאה שהותרה היתה מכוסה תחת הצעיף, הרמ"א לא התיר אלא לומר דברים שבקדושה כנגדה ולא לצאת בה לשוק כי היא פריצות (כ"כ גם בחדש לאברהם אה"ע פ"ו, ולא הבנתי את הקושיא שהרי מתוך ההשמטה אין להניח שהרמ"א חזר בו ממה שהתיר בד"מ (באו"ח ש"ג) לצאת בפאה בשבת בלי שיגלה לנו שחזר בו], ההיתר היה רק לצאת לחצר, המג"א התיר רק בזמנו שהנשים היו צנועות וההולכת בפאה נודע שאינה גלוית ראש וממילא לא באו להרהור משא"כ בזה"ז שהפרוצות מרובות וגם החובשת פאה גורמת הרהור כי מאין ידעו שזו פאה, וכל שכן שפאה הנעשית במומחיות והמחוברת יפה לשערותיה - לא ינקו מהרהור עבירה המסתכלים בה בעוברת בראש כל חוצות, לבני ספרד יש לאסור מאחר וכך מנהגם הקדום]. כתב הגר"מ שטרנבוך (דת והלכה א') שהיתר חבישת הפאה לבנות ספרד חלק יותר מאשר לבנות אשכנז שהרי פוסקים אשכנזים רבים אסרו את הפאה בזמן שחבישתה היתה פריצת גדר, ויש מקום לומר שחלק מהפוסקים שאסרו - אסרו את חבישתה אף אם יתפשט להיתר, אלא שהגדולים בזמננו הסכימו להתיר לאחר שהיתר הפאה התפשט בין הצנועות, אבל מנהג הספרדים לאסור כל גילוי שער היה חמור, וחבישת הפאה היתה נחשבת אצלם כפריצות כי הגויות הערביות היו מכוסות לגמרי [ולא הוצרכו פוסקים לאסור זאת בפירוש מאחר ובארצותיהם לא בא בחשבון לחבוש פאה], משא"כ אצלנו טעם הפריצות אינו שייך וגם אינו פריצת גדר, ובנות ספרד שהגיעו לארץ וחונכו במוסדות אשכנזים שהמורות חבשו פאות ככיסוי שער צנוע ולא כפריצות - הרי המשיכו בזה את מנהג מורותיהן ולא את מנהג עדתן, ורבות מאמותיהן הסירו לגמרי את הכיסוי בעלותן ארצה, ויש צורך להתיר לבנות ספרד את חבישת הפאה מאחר ואם נאסור להן הרי הצעירות יגלו את ראשן למחצה ולשליש - ושער ראשן יתגלה שהוא איסור ודאי [ואכן מצוי שחובשת מטפחת תחדל מלכסות שעה, אך כלל אינו מצוי שחובשת פאה תחדל מלכסות שעה, וכמה סיבות לכך], ומי שאוסר את חבישת הפאה מצד הדין - אינו מחמיר אלא מיקל שהרי המטפחת לעתים גולשת ואז יש בזה פגיעה בדת משה, וגם יש בחבישת מטפחת שינוי ממנהג הרדיד - משא"כ בחבישת הפאה יתכן שא"צ רדיד כי אינו מצוי שהפאה תזוז וששערה יתגלה, וכן במהר"מ אלשקר (ל"ה) כתב לגבי נדון דומה שהבאות ממדינות שמחמירים בהנהגת צניעות מסויימת למדינות שמקילים בה מותרות להקל מאחר ואין דעתן לשוב למקומן הראשון.

שמעתי ממור"ר שליט"א שמאחר והיתר הפאה פשט בזמננו גם אצל הצנועות ונשות הרבנים, הרי שהחובשת מטפחת מתוך תחושת צדיקות יש לחוש בה משום גאוה ומוציאה לעז על הראשונים, שהרי מראה בעצמה שטובה היא יותר מהאחרות, וראה ב"ק (פ"א:): שרבי ורבי חייא הלכו בשדה שבצידי הדרכים משום שהיו מהמורות בדרך [והדבר מותר על פי תקנת עזרא], ורבי יהודה בן קנוסא הלך לפניו בדרך, ושאל רבי את רבי חייא מי הוא זה שמראה גדולה בפנינו, ולאחר שהוברר שאדם גדול הוא וכל מעשיו לשם שמים אמרו שלולא כן היה ראוי לנדותו, והסביר המהרש"ל (ים של שלמה מ"א) שמכאן מוכח שראוי לנדות תלמיד חכם שמתיהר ומחמיר בדין שפשט היתרו בכל ישראל. כתבו בספר דרכי החיים (חלק ב') בשם הגר"מ לפקוביץ שליט"א שמי שמקובל אצלם לחבוש פאות ומשנה למטפחת - הרי מראה בעצמה שסוברת שהחובשת פאה עוברת על דת יהודית. מצוי שחובשות המטפחות מפנימות גאוה כה גדולה ובכך מתגברות על הסתירה בין מראה עיניה שרוב הרבניות חובשות פאה לבין מה שהחדירו למוחה שהפאה אסורה - וגאוה זו מסוכנת שבעתיים שהרי לא תהיה יותר מושפעת כלל מרבנים ומרבניות.

כתבו בעלי החוברות שקבלו מכתבי ברכה מרבנים או שציטטו דרשות התעוררות המחזקות שלא לחבוש פאה, ולא שתו לבם שמכתבים אלו נועדו לחזק פרט מסויים [כגון ההתרחקות מפאות שאינן צנועות או מחשש תקרובת ע"ז] או שמיועדים לציבור מסויים [כגון לקהל העדה החרדית ששם אינה מקובלת חבישת פאה], והתעלמו מכך שבדורנו לא יצאו פוסקי הדור בעלי האחריות הציבורית בגזירה המחייבת שלא לחבוש כלל פאות, אלא יצאו רק כנגד פאות פרוצות או שכלל אינן נראות כפאות; וכן ציטטו בחוברות התבטאויות של פוסקים המבטאות רחשי לב ומשאלות לב והציגו אותן כאילו הן הוראות, ולא שתו לבם לכך שכמעט כל בני ביתם ובנותיהם של אותם רבנים חובשות פאה לראשן בהסכמת הרב. הגר"נ קרליץ שליט"א אף הורה לבתו שתחבוש פאה למרות שהחתן הצהיר שדי לו במטפחת, ולבעל אחד אמר שיקנה לאשתו פאה יפה, ומה שכתב בספר אורחות רבינו שהקה"י זצ"ל אמר שבנותיו לא שאלו אותו אם לחבוש פאה - לא שמשו את הרב מספיק כדי לדעת שבאופן זה

דוחים בקש שואל טרדן, וכששאלתי את הגרש"ק שליט"א אמר לי שהשמועה איננה נכונה אלא אביו כלל לא אסר פאה שניכר שהיא פאה, וכן נוהגות נכדותיו על פיו, וכן נהגו אמו, ואשתו ואמו של החזו"א; המסלפים אף השמיעו לרבים את נאומו של הגרש"ה וואזנר שליט"א על הצניעות וניכר הדבר שחתכו את דבריו באמצע כדי שישמע שהרב יצא כנגד כל הפאות, וכן הביאו את דבריו בשבט הלוי וצינורו מתוכם את החלקים המראים שכלל לא הכריע לאיסור; והוראה למעשה שמעתי שבעלה של נכדתי של הגר"ש אלישיב שליט"א היה מעונין שרעייתו תחליף את הפאה למטפחת בהסכמתה - וכששאלו את הרב שליט"א אמר להם שבשום אופן לא יעשו כן אלא יחפשו חומרא אחרת כי חומרא זו מביאה לידי מתח ועצבנות כאשר ההתלהבות פגה, ורק לאחר שבמשך שנתיים הפצירו בו הסכים להתיר להם להחליף למטפחת מאחר והוכח שאין זו התלהבות רגעית העתידה לדעוך; ועוד שמעתי ששאלו את הגרש"ה זצ"ל מדוע התיר לאברך שאשתו תחבוש פאה מסוג מסויים אף שחתם על מכתב האוסר פאות אלו - והשיב שאותו אברך אמר לו שמחצית מנשות האברכים בכלל שלו חובשות פאות אלו, ולכן אמר לו שחבישת פאה זו מותרת שם. בעלי החוברות הגדילו לצטט רבנים ואדמו"רים ולא שתו לבם לכך שכמעט כולם דברו במציאות במקום ובתקופה שחבישת הפאה היתה פריצת גדר - ואי אפשר ללמוד משם על תקופתנו; מדהים לגלות כיצד התעלמו מהפוסקים הרבים שהתירו להדיא את חבישת הפאה ברחוב כאילו שדעתם אינה ראויה לדיון, וכיצד לא כתבו שכל גדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את סמל הצניעות [כנגד גלויות הראש], ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון הרב מברסק, הגר"ע, הרב הירש, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמינצקי, ועוד עשרות גדולי עולם זצ"ל ויבלט"א, וכן העידו הרב שך זצ"ל (לרב א.ט.) והרב הלל זקס (לרב נ.ק.) על אשתו של החפץ חיים], ומדמים בעצמם שהצלת הדור תלויה בהחלפת הפאות המכובדות במטפחות שלעתיים דרכן לגלוש, ויפה היו עושים אילו היו מרכזים את מלחמתם כנגד פאות פרוצות בלבד או שהיו מרכזים את מלחמתם כנגד קולות אחרות שנוהגים בהם וכמעט שאין להן בסיס [כגון טלטול בערוב על סמך שכירות כללית או אמירה לגוי להדליק תאורה בשבת, וכדו'].

דמגוגיה

לא אמנע מלהביע את רחשי לבי למקרא החוברות שהציגו בהבלטה את הפוסקים שאסרו את חבישת הפאות בלי שניתחו את טעמיהם כי אז היו מגלים שבדרך כלל טעמים אלו אינם רלוונטיים יותר לאחר שחבישת פאות צנועות הפכה לנחלת הכלל, וגם הוסיפו על רשימת האוסרים כמה פוסקים שכלל לא אסרו [כפי שביארתי מקור אחר מקור בגוף החוברת], ומצד שני הציגו את ההיתר כאילו מתבסס רק על שלטי הגבורים, ולא הבינו שגדולי העולם הרבים המתירים הביאו את שלטי הגבורים והרמ"א רק כסיוע ולא שההיתר מבוסס עליהם, כפי שסיכם באגרות משה את הדין שהאשה החובשת פאה "עושה כדין שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם" [אגב - אחד מהאוסרים אף ציין את האגרות משה כמחמיר מכיון שכתב לבעל שלא יטיל את "חומרותיו" על אשתו, ולא שת לבו שהאג"מ עצמו (אה"ע ד' ל"ב י') התבטא שהמנהג לאסור הוא כמעט בלא טעם]. עוד אביע את צערי על שהחלו לפנות ישירות לנשים אשר אין להן כושר שיפוט הלכתי, וכותבים להן שאין להן להשמע לרבם המתיר ושאלו לסנהדרין אסור להשמע להקל בדבר שאתה סובר שיש להחמיר בו אף אם לא למדת את הסוגיא כל עוד הסנהדרין לא דחו את טענותיך [ובזאת שיבשו את כוונת הסוגיא בהוריות ב': העוסקת רק בגמיר (למד את הדבר) או סביר (מבין דבר מתוך דבר)], וכן כתבו שאין לאשה להשמע לבעל שהרי הריסת שלום הבית של בתים אחרים לא עדיפה על שמירת שלום ביתה; והגדילו לעשות בהפצת מצגת לנשים אשר סובכת בעיקר סביב "איסור" הפאות, ובה מאשימים את חובשות הפאה כמנהג אמותיהן ונשות גדולי הדור בפיוגעים ובמחלות שונות - ואף שלמדונו חז"ל שצניעות היא המפתח לברכה אולם מי התיר להם לנהוג כנביאים ולהתיימר לדעת את גורמי האסונות ולקטר על נשים יקרות המוסרות את עצמן לתורה ויראת שמים שכאלו כוונתן להתנאות בפני גברים, ובכך נדחפת האשה שלא לשמוע בקול בעלה, והתוצאות - מי ישורם; ואף שבודאי כוונת בעלי החוברות והמצגת היא להגדיל צניעות ויראת שמים - אולם לא כך היא הדרך המסורה מרבתינו להפצת חיזוק [ראה מהר"מ אלשקר (ל"ה) שכתב לגבי נדון דומה שאף אם היה אסור אפילו באיסור תורה היינו אומרים שהנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהיו מזידין, כל שכן בדבר המותר שנהגו בו היתר - כל המוכיחן בזה לא בדעת ידבר ועתיד ליתן את הדין], וקנאות הדוקרת כפנחס מופיעה במסילת ישרים רק בשער החסידות. את קונטרס זה שלחתי לרבנים שידעתי שהם מאוסרי חבישת הפאה וגם לכותבי החוברות - על מנת לשמוע את תגובתם, וזכיתי רק למעט תגובות בכתב אשר לא היה בכחן לפרוץ את הבנין שנבנה בחוברת זו, ובעל פה אמרו לי טיעונים שונים ומשונים אשר התייחסתי אליהם בגוף הקונטרס, וכן שלחתי למחבר הספרים דת משה וישראל ופאה נכרית בהלכה קונטרס עם 147 השגות על ספריו ולא זכיתי שישבי לי, וכן שלחתי את הקונטרס לבית דינו של בעל היביע אומר ולא זכיתי לתשובה. אמנם חרפות וגידופים שמעתי מאנשים אנונימיים [אתה לא ירא שמים, אינך אפיקורס אבל אתה רשע גמור, תסמוך על רבך בגיהנום, סגנון כתיבתך הוא כשל עיתונאי ולא כשל מי שמורגל בהלכה, קודם כל הנחת מה שאתה רוצה ולאחר מכן תפרת את הסוגיות, אתה חמור גדול], וכן זכיתי גם

לצעקות לטריקות טלפון ולהפניות גב, ואף חוברת שיטנה הופצה כנגדי בשם "אפר תחת פאר" תוך סילוף מוחלט של מה שכתבתי, ואשר השוותה את הגר"ע הילדסהיימר זצ"ל ואותי לבלעם הרשע ולמרכבה הטמאה - והכותב והמפיץ של חוברת זו נכשלו בכמה איסורי תורה חמורים הרבה יותר מחבישת פאה, וכן הפיצו עוד חוברת אנונימית שסילפה את דברי ותקפה אותם בזלזול רב בלי שהביין את הנושא לאשורו, את חוברתי גנבו מבתי כנסת, ואף בני ביתי זכו לאיומים; עוד חוברת שיטנה הופצה בשם "ותרגז הארץ" אשר מתימרת להשיב על טענותי, ומלבד שסגנון הכתיבה בוטה ודוקר כמו הזולים אשר בארץ - הכותב מעיד על עצמו בסילופיו שמדת האמת אינה נר לרגליו, וניתוחו מעיד שיכולת חשיבתו טעונה שיפור; הפיצו נגדי מודעות רחוב: "איש בליעל... נאזור חיל בני התורה להוקיע אותו האיש אשר ממשיך עוד להפיץ דבריו בבתי כנסיות בראיות אשר כל השומע יצחק להם, עד היכן נשקוט לכבוד התורה המתחלל ולפריצת דרכי הצניעות והכל בשם דעת תורה..."; ככלל - תגובות האוסרים היו לא עניניות, ציניות, לא מכובדות ופוגעות, וניכר שלא הורגלו בשיטת הפסיקה הליטאית הלומדת את הדינים ממקורם, ושלא זכו לשמש את גדולי הדור המובהקים בהלכה, ואילו תלמידי חכמים אחרים התבטאו שהדברים הם פשוטים בנכונותם וכלל אינו מובן מה האוסרים רוצים, וכן לאחר העיון בירחונים שונים [אור ישראל, קנין תורה, ועוד] ראיתי שכיוונתי לכמה מחברים בני זמננו, והבוחר יבחר.

סוגיות התלמוד והסברן

עד כה התבאר שאף שחז"ל לא מנעו את האשה מלהתייפות גם מחוץ לביתה, אולם צורות לבוש והתנהגות הגורמים להתבלטותה אסורים בתכלית בפני גברים; חז"ל לא אסרו משום ערוה או פריצות מקום בגופה שרגיל להיות מגולה אלא אסרו רק את גילוי המקומות הרגילים להיות מכוסים - שגילויים מעורר את היצר, אך מקומות שרגילים להיות מגולים באותה מדינה - אין גילויים נחשב כפריצות שהרי אינם מביאים לידי הרהור עבירה [ומה שבכל זאת מחשיבים את שער הפרוצות כערוה אף שרגיל להיות גלוי הוא כי מגלות אותו שלא כדוין]. מעתה יש לנו לדעת אם חז"ל גזרו גזירה על חבישת פאה נכרית במקום הרבים [כמו שגזרו על גילוי השער] ולא יועיל שמנהגי הצניעות השתנו [שכעת חבישת פאה צנועה מקובלת גם על נשים צנועות], או שאין גזירה מיוחדת על חבישת פאה ודינה כשאר כיסוי שער - שאם חבישת הפאה גורמת להתבלטות האשה [אורך, צבע, התנפפות, מראה מיוחד, וכדו'] הרי אסורה כמו כל בגד פרוץ, ואם הפאה צנועה ולא בולטת הרי נחשבת ככיסוי שער המותר. להלן יובאו דברי חז"ל העוסקים בחבישת הפאה, ויבואר שחז"ל לא גזרו גזירה שלא לחבוש פאה במקום הרבים.

ברכות (כ"ד.) "א"ר יצחק טפח באשה ערוה, למאי אילימא לאסתכולי בה והא א"ר ששת למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, אלא באשתו ולק"ש... אמר רב ששת שער באשה ערוה שנאמר שְׁעָרָךְ פְּעָדְךָ הַעֲזִים". כאן פירשו חז"ל שכוונת "ולא יראך בך עַרְוֹת דְּבָר" היא שלא להזכיר דבר קדושה במקום ערוה (יראים שצ"ב), והוסיפו להזהיר מדרבנן שבעת אמירת דברים שבקדושה יזהר שלא יפנה עיניו לשום דבר המביא לידי הרהור - כי הראייה גורמת הרהור (מאיר), ולכן אסרו לומר דברים שבקדושה בפני טפח ממקום צנוע שבגוף האשה שאין דרכו להגלות כגון השוק (רשב"א ומאיר), וכן כנגד שער שלה או כששומע קול זמרתה. מגמרא זו למדו הראשונים שמותר לומר דברים שבקדושה כנגד מקומות בגופה שדרכם להיות גלויים כגון פניה ידיה ושער היוצא חוץ למטפחתה - שראיית מקומות אלו אינה גורמת הרהור מאחר ורגילים בהם. לפי הסבר זה הוצרכו להסביר שמה שבכל זאת אין להתיר לומר דברים שבקדושה כנגד שערן הגלוי של הפרוצות הוא מכיון שצריכות לכסות השערות מצד הדין וכי בנות ישראל הצנועות מקפידות בזה (מ"ב ע"ה י). טעמים אלו אינם שייכים לגבי פאה נכרית שהרי דרכה להיות גלויה למנהגנו שאין חובשות רדיד (מ"ב ע"ה ט"ו), וגם בנות ישראל הצנועות מגלות את פאתן.

שבת (ס"ד): "יוצאה אשה בחוטי שער בין משלה בין משל חבירתה... בכבול ובפאה נכרית לחצר... אמר רב כל שאסרו חכמים לצאת בו לרה"ר אסור לצאת בו לחצר חוץ... ופאה נכרית... מאי שנא הני אמר עולא כדי שלא תתגנה על בעלה". כאן ביארו חז"ל שמותר לאשה לצאת לרשות הרבים כשבראשה קישוט העשוי מחוטי שער טבעיים, ועוד אמרו שבשבת אסור לצאת לרשות הרבים כפאה נכרית שמא תסירנה ותבא לטלטל אותה, אך לא אסרו לה לצאת בפאה לחצר מחשש שתבא לצאת עמה לרשות הרבים - כדי שלא תתגנה על בעלה [ובזאת העדיפו את הפאה על שאר התכשיטים האסורים ללבושם בחצר - ומשמע שבפאה יש נוי מיוחד שחז"ל היו מעוניינים שתקשט בו לבעלה]. מגמרא זו ניתן ללמוד שחז"ל לא אסרו על האשה להתייפות אף ברחוב, וכן ניתן ללמוד שחז"ל היו מעוניינים שהאשה תהיה נאה בעיני בעלה במקום שהיא מצויה בו. לדעת שלטי הגבורים (שבת כ"ט.) חבישת הפאה הותרה אף ברשות הרבים ממש ורק בשבת אסרו שמא תסירנה ותטלטלנה; בשו"ת באר

בסוגיות אין
גזירה כללית

ברכות

שבת

שבע (י"ח) הניח שלא יתכן שחבישת הפאה הותרה ברה"ר שהרי נראית כעוברת על דת משה [כלומר שיחשדה ששערה מגולה] ולכן פירש שהיתר חבישת הפאה הוא רק בחצר, ויש שפירשו כך גם את דברי שלטי הגבורים [והסתייעו מדבריו בכתובות ל"ב: ב' שהביא רק את הירושלמי המצריך פאה בחצר²]; השאילת יעב"ץ (ב' ז') העמיד את ההיתר

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

² בספר דת משה וישראל (פרק ה') כתב שמאחר ואינו מסתבר שיש לחוש שאשה נשואה תסיר את הפאה ותשאר גלוית שער ברחוב לכן מוכח שגם השלטי גבורים התכוון רק שתצא בפאה לחצר, וממילא נפל ההיתר של האחרונים שהתבססו עליו ~ מתחילה סברתי שהחשש שתשלוף אמור ברוקות ששערן דליל החובשות פאה כשיוצאות לרה"ר ואין להן מעצור והרגל להשאר בשער גלוי, וכ"כ בפמ"ג (במיוחס לו בספר אמ לבניה ערך "כתובה") ובעצי ארזים (אה"ע כ"א ב') - אך בשלטי הגבורים דחה זאת שהרי אמרו שהיתרו את חבישת הפאה בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה, אך ראיתי בשו"ת הרי בשמים (ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה' ד') שהעמידו בארסא המותרת בגילוי שער; עוד י"ל שאולי החשש היה רק שתשלוף את הפאה בשעות שרק נשים מצויות ברחוב כגון בעת התפילה שהגברים בביהל"נ שבשדות, וגם את זאת יש לדחות שהרי לא אסרו לצאת בדבר שאין חשש שתשלפנו כגון כיפה של צמר מגולה - ואם היתה שולפתו כשרק הנשים מצויות היו גוזרים [אמנם ראה רמב"ן (שבת ס"ד): שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר ולא רק בחצר שמא תתגנה עליו ללא הפאה - אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר (ולפירושו הסבא קדישא [ב' א"ח א'] אינו רואה את הפאה כי הפאה מכוסה ברה"ר), ומשמע ששונים הרגליהם מהרגלינו]; עוד יתכן שדרכן של אלו שיצאו בפאה מגולה היה לחבוש גם כובע בד קטן תחת הפאה [כלאי פרוחי (רש"י שבת נ"ז:)] - שאף כשתסיר את הפאה לא תשאר חשופה (וכ"כ בתפארת ישראל בועז שבת ו' א'), ובכך מיושב גם מדוע בפאה חששו שמא תשלוף ולא חששו שתסיר את הכבול התפור לשבכה (כמבאר ברש"י שבת נ"ז, ס'). שיתכן שהנשים שלא יצאו בפאה הלכו בכבול התפור למטפחת ולא היה חשש שתסרנה אותו עם המטפחת כדי שלא להתגלות, אך כשיש כובע קטן תחת הפאה - הרי עלולה להסיר את הפאה כי אינה חוששת מלהתגלות, ואין להקשות מהסוגיא בערכין (ז'): שמשמע שהפאה היתה קשורה לשערות (ראה ש"ע י"ד שמי"ט ב') שהרי שם מדובר דווקא באשה בעלת מום שחובשת פאה כמעט כל הזמן [ולכן הפאה נחשבת כגופה] אך בשבת רש"י לא פירש שמדובר בבעלת מום וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער אלא שצוברתה על שערה - ויתכן שחבשה כובע קטן תחתיה; עוד י"ל שאין להקיש מהמורגל בזמננו עליהם [כדוגמת החשש של סו"ך בתה (נדה ס"ז): שאינו רלוונטי היום] שהרי כשהיו רגילות ללכת בשער מגולה בחצר ברור שהמחוסם מפני השליפה היה קטן יותר, וכ"כ הרמ"א (ש"ג י"ח) שהשתנו הרגלי השליפה לגבי חשש שליפת תכשיטים - אך יש לדחות שהרי מוכח מחז"ל והראשונים שלא חששו שתשלוף כאשר השער יתגלה; בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו) כתב שהמשנה לא כתבה היתר ברה"ר כי במשנה מדובר גם בפאה עם שבכה שבה יש לחוש שתשלוף את הפאה מתחת השבכה, אבל בפאה ללא שבכה מותר אף ברה"ר; עוד יתכן ששלטי הגבורים דן על פאות שמכסות רק מקצת הראש שאם תשלוף אותן הרי שכמעט כל שערה ישאר מכוסה [וכן מדויקת לשונו: "היוצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשאות אבל במקום קליעת שערך נשאות שערות חברותיה" (וכ"כ הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א), ואף שדן רק על פאה חלקית שהיתה במקומו - מ"מ ההיתר הוא גם בפאה מלאה שהרי טעם היתר שלטי הגבורים הוא שפאה אינה ערוה] ובהן לא חששו שתשלוף מאחר וגם אם תשלוף ומקצת שערה יתגלה הרי אין בזה איסור תורה; בתבואות שמ"ש תירץ (במאמר בספר הזכרון להגר"י פרנקל) שמוכח (ב"ק צ"ג; רש"י שבת ס"ה, ר"ן שבת עמ' 57, מאירי שבת נ"ז, ועוד) שכל מה שלא חששו שתשלוף כשתתגנה הוא רק באופן שתתגנה מחמת עצם הגילוי, אולם בהחלט יתכן שכאשר אינה מתגנה בעצם הגילוי עלולה לשלוף אף שתעבור על איסור גילוי השער - מפני שתשכח עצמה או שלא תקפיד על גילוי של כמה רגעים.

עוד כתב בספר דת משה וישראל (פרק ז') שמאחר ושלטי הגבורים (כתובות ל"ב: ב') הביא רק את הירושלמי שגם בחצר צריכה כיסוי ולא הביא את התוס' שבחצר מותרת ללכת מגולה - ממילא יתכן שגם בחידושיו בשבת התכוין רק שמותר לחבוש פאה מגולה בחצר, ואין הוכחה שהיתר גם ברה"ר, ואף טען שכן פירש החוות יאיר במקור חיים (ע"ה א' [לבעל החוות יאיר]) ~ ויש להשיב שאף שהבנה זו תאורטית תתכן [אלא שקשה להלום כיצד במשך מאות שנים האוסרים חלקו עליו ולא הסבירו את דבריו כל כך בפשיטות עד שהבנה זו התחדשה בדורנו (וכן פירש הפני יצחק), ואפילו הבאר שבע שהוא ראש החולקים על היתר הפאה בשוק ובעצמו פירש שהיתר רק בחצר - לא ייחס הבנה זו לשלטי הגבורים, והמעין במקור חיים יראה שאי אפשר ללמוד משם מאומה לנדוננו כי כל שהביא שם הוא שמקור הרמ"א הוא שלטי הגבורים ומפורש שם שמותרת בחבישת פאה גם בשער שלה כשנחלש, וכן שהפאה מותרת גם לפי הסבר מוסף הערוך לירושלמי (שהיוצאת בקפלטין אין בה משום פרועת ראש - ופירש מוסף הערוך שהוא פאה [מוסף הערוך הוא אחרון, ואין הסבר זה מהערוך, ולא מצאנו ראשון שיסביר שקפלטין הוא פאה]) ושהמהר"י מינץ אוסר להתקטש בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער - ואף שהמקור חיים הביא מקור לחבישת הפאה מהירושלמי שלא היתר חבישת קפלטין במקום שהרבים בוקעין בתוכו - אך מ"מ אין להכריח שכונתו שברה"ר יהיה אסור שהרי כוונת דבריו רק ללמד את מקור הרמ"א להיתר חבישת הפאה, וכלל לא דן בגדרי היתר, ובודאי שלא עלה על דעתו לקבוע עמדה בנדון אם שלטי הגבורים היתר גם ברחוב, ובפרט שהמקור חיים הרי הביא שם גם את המהר"י מינץ שאסר ודבריו הרי אמורים רק ברה"ר - ואם נדייק את דבריו אלו הרי יצא להיפך שמפרש ששלטי הגבורים היתר אף ברחוב, ואדבריה מוכח מדבריו שלא ראה את הירושלמי עצמו אלא רק את מוסף הערוך ולכן לא ידע שהירושלמי אוסר קפלטין במבוי ולכן הביא את הירושלמי כמקור לרמ"א המתיר ברה"ר] אלא שפשוט דברי שלטי הגבורים מעידים שהתכוון להיתר גם בשוק, וכן הבינו כל גדולי העולם שחלקו עליו, שהרי טרח לומר שבפאה "אין לא משום ערוה ולא משום פרועת ראש ואין בכך כלום" - ואם היה סובר בשבת כפי שכתב בכתובות בשם הירושלמי שגם בחצר צריכה עכ"פ כיסוי מועט וממילא השמיענו בזאת שפאה לא גרעה מקלתה ומותרת בחצר [וממילא אין הוכחה שיתיר גם לצאת בפאה לשוק] - הרי זה פשוט ואין צורך להשמיענו שהפאה לא גרעה מסל [ואינו מסתבר שרק בא לחדש שהפאה אינה ממש כשער ומותרת בחצר - כי מדוע שנעלה על דעתנו שהפאה נחשבת כשער ממש ושבבבישתה יש חשש שנחשבת פרועת ראש], והיה עדיף שישמיענו עכ"פ חידוש שלשוק אסורה לצאת בפאה כי אינה כיסוי מלא, וגם אם הפאות שבזמנו לא כיסו היטב את השער והיו דומות בכך לסל - הרי זה אינו רלוונטי בפאות שלנו המכסות היטב; ועוד - לדבריו הרי מה שכתב שלטי הגבורים שנמצא ששער באשה ערוה הוא רק בשער מחובר - אמור רק כלפי דין אמירת דברים שבקדושה ולא כלפי יציאה לשוק - והרי לא חילק בין הנדונים ["שיער המכסה שיערה אין כאן משום שער באשה ערוה וגם לא משום פרועת ראש"], וכן מלשונו בעין משפט (מיר כ"ה): "נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשאות נותנות בראשיהן" - משמע שאין כוונתו רק להיתר מועט להיות בחצר שהרי הפאה לא גרעה מקלתה, וכשאמרו שלא יפר כי אפשר שלא תתגנה בעיניו בפאה - מסתבר שלא התכוונו רק שלא תתגנה בתוך הבית או בחצר אלא שתמיד לא תתגנה - גם כשיוצאת עמו לשוק, שהרי אם שם תתגנה - הרי כבר התגנתה בעיניו, או כדי שלא יתן עיניו באחרת; עוד אוסיף מהרהורי לבי ששלטי הגבורים היה מאסף לדברי קודמיו, ורק במקומות מועטים כתב את דעת עצמו, ואין להסיק ממה שכתב בכתובות בשם ריא"ז לגבי דעת עצמו שהובאה בנזיר ובשבת. שו"ר שלא יתכן לפרש בדעת שלטי הגבורים בחיר שמתיר רק בחצר שהרי בחשבון הגמרא בערכין [המובאת בעמוד 27] מוכח ששערן היה גלוי בחצר כי אם לא כן הרי שדלילות השער היו חובשות פאה רק בבית לבעליהן ובחצר יכלו לחבוש קלתה כשאר הנשים בחצר ואז שימוש נדיר זה לא היה אוסר את הפאה בהנאה כגופן, אלא מוכח שחבשו את הפאה גם בחצר היכן שרוב תשמישן - כדי להדמות לשאר הנשים ששערן גלוי בחצר, וכן בגמרא בנזיר [המובאת בעמוד 27] מוכח שלרבי מאיר הלכה בחצר גלוית שער שאם לא כן למה מועילה הפרתו, ומשמע מלשון הגמרא שגם ת"ק לא נחלק עליו בזה, וא"כ הוא דלא כירושלמי שבחצר חויבו בכיסוי שער עכ"פ של פאה, ולכן ברור

לצאת לרשות הרבים דוקא בחוטי שער היוצאים חוץ לכיסוי השער ולא בפאה נכרית שעומדת במקום שער ממש, אך בתוס' רי"ד (שבת נ"ז.) פירש שחוטם אלו מכסים את שער החייב בכיסוי [שהרי כתב ששליפתם גורמת לגילוי שער הנחשב כפריצות, וכן מוכח מעוד ראשונים שכתבו שנותנת החוטם על ראשה במקום שער, וכן למדו המג"א (ע"ה ה) והגר"א (א"ח ע"ה ב) מכאן את היתר הפאה ברה"ר]; עוד פירש הבאר שבע שסוגיית הפאה עוסקת רק בדיני שבת אך עדיין יש בזה משום עוברת על דת יהודית; שלטי הגבורים והמאירי פירשו שהפאה היתה גלויה, והבאר שבע פירש שהפאה הוסתרה תחת שבכה ורדיד שאל"כ יש לחוש שיחשדו שאינה מכסה את שער¹, הגר"א (שנות אליהו שבת ו' ה) כתב שהפאה היתה עטופה בצעיף אך משמע שבביאורו (ע"ה ב) חזר בו, ופלפל בזה רבות בבית יצחק (א"ח י"ד) והסיק שניתן להוכיח מגמרא זו כשלטי הגבורים, התשובה מאהבה (א' מ"ח) בתחילה פירש שהפאה היתה גלויה אלא שבשבת חששו שתסירנה כי השימוש בפאה הוא עראי, ולאחר מכן פירש שהפאה היתה מכוסה, והסביר שגם שלטי הגבורים התיר רק בפאות היוצאות מבין קשוריה, ובתשובה אחרת (א' מ"ז) סיים שיש לסמוך על המתירים. דברי שלטי הגבורים הובאו להלכה בדרכי משה (שי"ג ו), וכ"כ המג"א (ע"ה ה) וכן הובא בפמ"ג (ע"ה א"א ה) ובמ"ב (ע"ה ט"ו)². מכל הנ"ל מבואר שנחלקו אם במשנה שכתבה את היתר ענידת חוטי שער שלה

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

שמה שכתב בעין משפט בנז"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשאות נותנות בראשיהן אינו בחצר בלבד שהרי בחצר מותרת אף בגילוי שער, אלא בשוק [אמנם היעב"ץ הסביר שקפידת הבעל היתה ששערה יראה בבית וכלל לא מענין אותו שבחצר תראה קרחת - ולא הבנתי כיצד לא תתגנה בעיניו כשתהיה קרחת בחצר]. מאחר ואי אפשר להוכיח לשום כיוון לכן מובן מדוע שלטי הגבורים רק אמר שמכאן סמך לנשים היוצאות בפאה, וגם מסתבר שלא התכוין להתיר חבישת פאה ברחוב במקומות שהדבר לא היה מקובל, וגם מסתבר שבזמן הגמרא לא היה הדבר נפוץ, וצ"ע. שו"ר שכתב הגר"א פולק (ירחון אור ישראל כ"ב) שמסתבר שמדובר בפאה גלויה שהרי אל"כ מה ספיקו של רבי אבהו אם חוששים שתשלוף את הכבול מתחת השבכה - הרי היה יכול להוכיח מפאה שחוששים שתשלפנה מתחת השבכה, וכן קשה על רשב"א ושמואל המתירים, וכן מוכח מהרמב"ן שהיה פשוט לו שלא יתכן חשש שתשלוף דבר שתחת הסבכה ונדחק לומר שהכבול הוא על המצח; לדעת תוס' האיסור הוא שמא יחייכו עליה, ואינו שייך לחשוש לזה בפאה מכוסה; משמעות הרמב"ם שמדובר בפאה גלויה כי כתב שמתקשטת בפאה, ושהיא שער נאה, ואם הפאה היתה מכוסה לא היה שייך לחוש שתפול; הירושלמי (שבת ו' א) מתיר לצאת בתכשיט טמון; המג"א והגר"א הוכיחו מחוטי שער שפאה מותרת - והרי שם בודאי מדובר בגלויים שאם לא כן לא שייך לחוש שיחייכו עליה, וכן ניתן להוכיח שלא מדובר רק בחוטם מועטים אלא כעין פאה שהרי הם שבח לה ולזבשתם להראות שהיא צעירה, וכן מבואר בתוס' רי"ד בריטב"א ובפרישה.

גם אם נפרש ששלטי הגבורים התכוין להתיר חבישת פאה רק בחצר - אין בזה חשיבות לגבינו שהרי היתר אצלנו אינו מתבסס עליו כי הרי היום מנהג הנשים הצנועות לחבוש פאה צנועה גם ברחוב [המעין בדברי הפוסקים יראה שהמתירים כמעט ולא הוצרכו לשלטי הגבורים, והאוסרים הם שהוצרכו לדון בדבריו], וממילא כל שיש לדון הוא אם חז"ל אסרו להדיא חבישת פאה ברחוב, ומאחר ואין כל הוכחה שגזרו על כך - הרי שמנהגו בהיתרו עומד.

שלטי הגבורים כתב שהפאה היתה גלויה שאם לא כן מדוע נחשבת קישוט, ומתאים הדבר למה שפירש שהפאה היתה כמין מגבעת שמדבקות לה שערות, והוא כהגדרת הרמב"ם, וכן מסתבר שהפאה היתה גלויה לדעת המאירי שכתב (שבת ס"ד): שהפאה מנעה את ראיית שער הלבן; אולם הבאר שבע כתב שלא יתכן שהפאה היתה גלויה כי לא יעלה על הדעת שתראה באופן שיחשדו בה שמגלה את שער, ולכן פירש שהפאה המוזכרת בתלמוד היתה תחת שבכה ועל ראשה רדיד ותועלת הפאה היתה רק לנפח את השער של נשים ששערן דליל כדי שבעליה לא ירגישו במיעוט שערן, והוצרך לפרש שאת הפאה חבשו רק נשים ששערן דליל כהגדרת רש"י בערכין, ולא הסכים להגדרת הרמב"ם שהפאה היא מגבעת שמדביקים בה שער כי אז אינו מובן מדוע דימו בסוגיא דערכין את הפאה לגוף האשה כלפי איסור הנאה ממת [הוסיף לפרש עוד שהיתר הפאה אמור בפאה מכוסה או רק בחצר או שכלל אין היתר והגמרא עוסקת רק בדיני שבת], ולכן כתב בספר דת משה וישראל שמאחר ודברי הבאר שבע מוכרחים הרי שמסתבר שהבנה זו לא נעלמה משלטי הגבורים, ובהכרח שכל מה ששלטי הגבורים התיר לחבוש פאה גלויה הוא רק בחצר ~ אמנם דחוק לפרש שמדובר בפאה מוסתרת שכל מטרתה רק להוסיף נפח לשער, כי מה משנה לבעלה אם תחת השבכה והרדיד יש לה עוד ס"מ עובי פאה [ואפילו לנשים בזמננו הנוהגות לגלח את שערן אין סוג תכשיט שמטרתו ליצור עובי תחת המטפחת], אלא נראה לומר שדוקא בערכין פירש"י שהפאה נקשרה לנשים ששערן דליל ומהלכות בה כל היום - כי רק בכך מובן מדוע הפאה נחשבת כגופה כלפי איסור הנאה, אך בשבת רש"י כתב שצוברתה על שער ולא פירש שמדובר בבעלות מום וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער כי שם מדובר בנשים רגילות שחובשות פאה לנוי, וכן ברור שבנזיר מדובר בפאה כמו שלנו שהרי האשה קרחת; יתכן שמה שפירש הגר"א (שנות אליהו שבת ו' ה) "פירוש שאין לה שיער נוטלת שיער ומכנסת תחת הצעיף כדי שתתראה בעלת שער" אינו אלא מפני המקובל בזמננו ללבוש רדיד מעל המטפחת, ולפי פירוש זה - מאחר ואין נשותינו מניחות רדיד על המטפחת גם לא תצטרכנה להניח רדיד על הפאה הגלויה מאחר ונתינת רדיד על כסוי מלא תלויה במנהג המקומות [ראה טור (אה"ע ס"ז ע"ג) ופרישה (אה"ע קט"ו ט)]; ואכן הגר"א על הש"ע (א"ח ע"ה ב) הביא סיוע לרמ"א שהתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה מהמשנה המתירה לצאת בחוטי שער - ומוכח שהתיר לצאת בפאה גלויה, ודבריו בביאורו הם המאוחרים והם העיקריים מאחר שנכתבו על ידי עצמו ולדינא, משא"כ ביאורו למשנה הוא על ידי תלמידים, וכן אנו מקובלים מתלמידיו שהתירו (הלכות הגר"א ומנהגיו ע"ט)]. גם אם נפרש את הסוגיא שמדובר בפאה מוסתרת כדעת הבאר שבע - אין בזה חשיבות לגבינו שהרי היתר אצלנו מתבסס על מנהג הנשים הצנועות לחבוש פאה צנועה גלויה, וממילא כל שיש לדון הוא רק אם חז"ל אסרו להדיא חבישת פאה גלויה ברחוב, ומאחר ואין כל הוכחה שגזרו על כך - הרי שמנהגו בהיתרו עומד.

בסוף ספר פאה נכרית בהלכה כתב שהפמ"ג והמ"ב שתלו את היתר במנהג המקומות לא הכריעו כפסק הרמ"א כשלטי הגבורים אלא רק הביאו שיש בזה מחלוקת, וכל שאמרו הוא שבמקומות שדרך הנשים לצאת בפאה גלויה - מותר לגברים לומר דברים שבקדושה כנגד הפאה, וממילא אין ללמוד מדבריהם היתר לצאת בפאה אף במקומות שנהגו בכך ~ אמנם המעין בדברי הפמ"ג יראה שפתח דבריו בכך שהמג"א מתיר לצאת בפאה מגולה לרה"ר וממילא הנדון כאן אינו רק לגבי ק"ש אלא גם לגבי יציאה לרה"ר, וכן מוכח גם מכל המשך דבריו, וכן מוכח גם מדברי המ"ב שהעתיקו, וממילא ברור שגם כשכתב שהמדינות שיוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על הש"ע - כוונתו לא רק לגבי גברים שקוראים ק"ש אלא גם לגבי נשים שיוצאות לרה"ר - שיש להן לסמוך על הש"ע שאין איסור ערוה בשער שרגיל להיות מגולה מאחר ואינו מעורר הרהור - וממילא אין סיבה שלא לצאת בפאה צנועה שרגילה להיות מגולה.

ברה"ר ואת היתר חבישת הפאה בחצר - מונח גם שמותר לחבוש פאה גלויה ברה"ר ביום חול לפי הרגלי הצניעות שלהם, אולם לכל הדעות אין מכאן מקור לומר שחכמים גזרו שלא לחבוש פאה ברה"ר [שגזירה זו היתה חלה גם לאחר שהרגלי הצניעות השתנו כבזמננו].

יומא (מ"ז.) "שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה אמרו לה חכמים מה עשית שזכית לכך אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו". וכן הזוהר (פרשת נשא קכ"ה): החמיר מאד ברעה הנגרמת מכך ששערות ראש האשה נחשפות אף בביתה, ואף באין רואים, וכן התקבל כמנהג שהנשים מכסות את ראשן אף בבית (חת"ם סופר או"ח ל"ו, אך האג"מ אה"ע א' נ"ח חולק) - אף שאינו מסתבר לומר שמרובות הנשים ששער ראשן כלל אינו מציץ מהכיסוי כדברי הזוהר. מכל מקום אין ללמוד מהנהגת קמחית ומדברי הזוהר לאסור לחבוש פאה מגולה (תשובה מאהבה א' מ"ח, יביע אומר ה' אה"ע ה') אפילו כאשר הפאה עשויה משערותיה שהרי אינה שער ממש אלא כיסוי שער גמור ומלא [גם אם קמחית היתה חובשת פאה בביתה היה ניתן לומר ששערה מוסתר (וכתב בקונטרס השטנה "אפר תחת פאר" שעלי לבקש מחילה על עלבון קמחית)]; הפאה אף מונעת בריחת שערות ולכן מהווה כיסוי נאות יותר מאשר מטפחת שדרכה לגלוש ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (שו"ת הרב הילדסהיימר שם); הפאה אף טובה ממטפחת בהסתרת שער היוצא חוץ לקישוריה שמותר מן הדין (אף לזוהר - מהר"מ אלשקר ל"ה) אך יש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב').

כתובות (דף ע"ב) "ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע, ראשה פרוע - דאורייתא היא דכתיב ופרע אֶת ראש הָאִשָּׁה ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש? דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור, אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן קלתה אין בה משום פרוע ראש, הוי בה רבי זירא היכא? אילימא בשוק - דת יהודית היא, ואלא בחצר - אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה? אמר אביי ואיתימא רב כהנא מחצר לחצר ודרך מבווי". התורה אמרה שמצוה לגרש (לבוש אה"ע ק"ט א') אשה שאינה מתנהגת בצניעות "וְהָיָה אִם לֹא תִמָּצָא חֵן בְּעֵינָיו פִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ" (דברים כ"ד א') - וממילא למדנו שהתורה מעוניינת שהאשה תתנהג באופן שאינו מביא לידי הרהור פריצות [וכן מדויקת לשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט). שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקטש בהן" בכך שאינו ערוה (ודלא כספר פאה נכרית בהלכה שהאריך לבאר שהלכות ערוה הן רק חובת האיש בעת אמירת דברים שבקדושה)], והגמרא כאן הבינה מכך שהכהן פרע את ראש הסוטה שעד כה ראשה היה מכוסה, ולמדה מכאן שרצון התורה שבנות ישראל לא תהיינה פרועות ראש [ויש לדון אם זה איסור או הנהגת התורה (שרידי אש א' ע"ח), ובאג"מ (אה"ע א' נ"ז) כתב שיתכן שאינו איסור לאו אלא מצות עשה, ובשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) כתב שבגילוי השער אין לא עשה ולא לאו אלא איסור דאורייתא כחצי שיעור, ובתה"ד (רמ"ב) כתב שלדעת הרמב"ם אינה אלא זהירות מדרבנן שרמו דאורייתא יש לה]; מלשון הגמרא שבנות ישראל לא תצאנה בפרוע ראש הבינו הרמב"ם והגר"א שאזהרה זו כוללת גם פנויות, אך מאחר ובכתובות (ט"ו:) אמרה הגמרא שבתולה יוצאת בהינמא וראשה פרוע [נפירש"י ששערה על כתפיה] לכן י"א (ב"ש אה"ע כ"א ה') שהאזהרה שלא לצאת בפרוע ראש היא רק לגרושות ואלמנות, וי"א (מג"א ע"ה ג') שממדת צניעות גם שער הבתולות לא יהיה סתור, וכן נוהגים; עוד אמרה הגמרא שמן התורה די בכיסוי שער שאינו מלא [=קלתה, שמעט משערותיה נראים דרכן] אך מדרבנן [=דת יהודית] יש לכסותו בכיסוי מלא; את חובת הכיסוי המלא חייבו רק לכשיוצאת למקום שמצויים בו רבים, אך כששויה בחצר או כשחולפת במבוי שבין חצר לחצר די בקלתה; נחלקו הראשונים אם בחצר הותרה להיות בגילוי ראש ממש (תוס' סמ"ג עפ"י ירושלמי [נראה בחקל יצחק פ"א שמסביר שתוס' הבינו שמאחר ופאה מותרת בחצר כערך אף שנראית כשער - ממילא גם גילוי השער עצמו מותר, ולסברתו י"ל שמה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער]). פאה בודאי אינה גרועה מקלתה כלפי חובת כיסוי השער [ובשו"ת תבואות שמ"ש כתב שבפאה אפילו לאוסרים אין אלא איסור דרבנן כי דומה לשערה - וממילא הוא ספק דרבנן להקל]; אלא שעדיין הפאה עלולה להראות בלתי צנועה ככל פריט לבוש אחר העשוי באופן בולט, וכן מסתבר שלא להתיר חבישת פאה ארוכה על הכתפים כפי שהתקבל לאסור מראה שער סתור אף לפנויה. בודאי שלא שמענו מגמרא זו שום גזירה שלא לחבוש פאה צנועה ברחוב, ולכן מסתבר שמאחר ומכסה את הראש היטב - תוכל הפאה להחשב ככיסוי מלא המותר גם ברחוב עכ"פ לאחר שאומצה על ידי נשים צנועות רבות, והחובשת אותה אינה עוברת על דת יהודית.

סנהדרין (ק"ב.) "בעי רב יוסף שיער נשים צדקניות מהו? ...בפיאה נכרית, היכי דמי - אי דמחובר בגופה כגופה דמיא? לא צריכא דתלי בסיבטא: כנכסי צדיקים שבתוכה דמי ואבד, או דלמא כיון דעיילא ונפקא כלבושה דמי, תיקו". כלומר רכושם של תושבי עיר הנדחת לע"ז צריך להשרף, ומסתפקת הגמרא אם פאה נכרית של אשה שלא עבדה ע"ז צריכה להשרף כמו רכושם של אנשי העיר, או שהפאה ניצלת כמו גופה ומלבושיה שעליה, והסבירה הגמרא שפאה המחוברת בגופה בודאי נחשבת כמלבושיה שעליה וניצלת, והנדון

יומא

כתובות

סנהדרין

הוא בפאה התלויה על יתד שאף שכעת אינה על גופה אבל מכיון שרגילה לקושרה תדיר ורגילה היא לצאת ולבוא עמה - לכן אף על פי שכעת אינה קשורה אליה אבל דנים אותה כמלבוש שעליה כי בכל שעה דעתה עליה ודינה כשאר המלבושים (רש"י, ולהלכה פסק הרמב"ם שפאה זו אסורה). מגמרא זו משמע שהשימוש בפאה היה רווח ותדיר גם אצל נשים צדקניות, ואף שאין ראייה מוחלטת שאשה צדקנית זו יצאה בפאתה גם לשוק [אם כי כך לכאורה פשטות המילים "ע"ילא ונפקא"], אבל מ"מ בודאי לא שמענו מכאן על גזירה שלא תחבושנה פאות בשוק.

ערכין (ז) "האשה שנהרגה נהנין בשערה... ואמאי איסורי הנאה ניהו? אמר רב באומרת תנו שערי לבתי, אילו אמרה תנו ידי לבתי מי יהיבין לה? אמר רב בפאה נכרית, טעמא דאמרה תנו הא לא אמרה תנו גופה הוא ומיתסר - והא מיבעיא ליה לרבי יוסי ברבי חנינא דבעי רבי יוסי ברבי חנינא שער נשים צדקניות מהו ואמר רבא בפאה נכרית? ...כי קמיבעיא ליה לרבי יוסי ברבי חנינא דתלי בסיכתא, הכא דמחבר בה טעמא דאמרה תנו הא לא אמרה תנו גופה הוא ומיתסר". כאן ביארו חז"ל שפאה נכרית אינה כגוף האשה וממילא אינה אסורה בהנאה כאשר לפני שהאשה נהרגה הספיקה לומר שיתנוה לבתה וממילא גילתה דעתה שאינו נוח לה שתאסר עמה והרי היא כנטולה מחיים - ומה שאינו מחובר בה בשעת מיתתה אינו נאסר (רש"י). ניתן ללמוד מכאן שהפאה נחשבה כמחוברת בה עד כדי כך שהוצרכו לדון באלו אופנים נאסרת כאילו היא גופה (וכ"כ בשו"ע י"ד ש"ט ב') ולכן פירש"י שמדובר דוקא באשה בעלת שער דליל שקושרת את הפאה לשערה, ולא פירש כמו שפירש במסכת שבת (ס"ד): שהפאה היא קליעת שער הצבורה על שערה - ששם לא פירש שמדובר בבעלת שער דליל, וכ"כ בבנין ציון (ק"ד); מכל מקום לא שמענו איסור גורף על חבישת בפאה.

נזיר (כ"ח): "בד"א בתגלחת טהרה אבל בתגלחת טומאה יפר מפני שיכול לומר אי אפשר באשה מנוולת [שאינה שותה יין (רש"י), ואז הוא כנדרי עינוי נפש שיכול להפר (קרבן העדה ירושלמי נזיר י"ט)], ור"מ אומר אפילו בתגלחת טהרה יפר מפני שיכול לומר אי אפשר באשה מגלחת, ות"ק אמר לך אפשר בפאה נכרית, ור"מ סבר בפאה נכרית אידי דזוהמא לא ניחא ליה". כאן ביארו חז"ל שהבעל יכול להפר את נזירות אשתו שנטמאה וצריכה למנות את ימי נזירותה שנית מאחר ויכול לומר שאינו מעונין באשה מנוולת שאינה שותה יין, ונחלקו אם יכול להפר את נדרה בתום נזירותה בטענה שאינו מעונין שתתנוול בתגלחת: לדעת ת"ק אינו יכול להפר מאחר ויכולה לחבוש פאה נכרית ולא לתנוול [וכן פסק הרמב"ם], ולר"מ יכול להפר כי יכול לטעון שמזוהם בעינוי שתתן על ראשה שער אשה נכרית (פי' הרא"ש). משמע מגמרא זו שכיסוי שער שאינו פאה עלול לגרום לה להתנוול בעינוי, כי לולא האפשרות לחבוש פאה גם לדעת ת"ק יכול היה להפר את נזירותה אף שיכולה לחבוש מטפחת, ומוכח שהפאה היתה יפה, שהרי ת"ק לא התיר לבעל להפר את נזירותה כדי שלא תגלח אף שתצטרך לחבוש פאה, ואין לנו לומר שהפאות שלנו שונות מהפאות שבתלמוד בכך שרק שלנו הן יפות. על גמרא זו כתב בעין משפט (אות ב' - שהוא בעל שלטי הגבורים) "נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן", ומסתבר שכוונתו שמאחר והתירו לבעל להפר את נזירותה כדי שלא תתגנה בעינוי ולא אמרו לו שישתפק בכיסוי כפי שרגיל לראותה ברה"ר - מוכח שיש בעלים שכלל אינם מורגלים במראה נשותיהם בכיסוי אף ברה"ר אלא רק במראה שער [בחצר - בשער גלוי, וברה"ר - פאה (ומה שאמרו "אידי דזוהמא" הוא טענת בעל שכלל אינו מורגל בפאה אלא בכיסוי)]; מדבריו משמע שכוונתו לא רק להיתר מועט לחבוש פאה בחצר בלבד אלא שתמיד לא תתגנה גם כשיוצאת עמו לשוק ולכן נחלק עליו הבאר שבע לשיטתו שלא יתכן שחבשו פאה מגולה בשוק שהרי נראות כעוברות על דת משה, ולכן פירש שההיתר לחבוש פאה בשוק הוא רק בפאה המכוסה בשבכה, ואם מדובר בפאה מגולה הרי ההיתר הוא רק לחובשה בחצר [בספר דת משה וישראל חידש הבנה זו גם בדעת העין משפט עצמן].

הערות והוספות

בתשובה מאבהה (א' מ"ז) פירש בגמרא זו שכל הויכוח בין ת"ק לר"מ הוא רק בחצר כי שם הבעל יכול לדרוש שאשתו תראה בשערה ולא בפאה, כי ברה"ר בודאי גם ר"מ מודה שאינה יכולה להראות בשערה - וא"כ ניתן לפרש שגם לדעת חכמים רק בחצר הפאה היתה מגולה, וברה"ר הפאה היתה עטופה בשבכה ~ ולענ"ד אין לזה הכרח כי הרי בגמרא מדובר בבעל שהפאה מנוולת בעינוי ובודאי שאינו מניח לאשתו לחבושה גם היכן שמותר, ולכן רגיל הוא שבשוק אשתו עטופה בשבכה - ובחצר היא גלוית שער, וממילא מעונין להפר את הנזירות כדי שתראה בשערה עכ"פ בחצר שנמצאת בה רוב היום, ולא דנו כאן כלל על השוק, ואילו ת"ק לא התיר להפר את נזירותה כי סבר שהגילוח אינו ניוול מאחר ויכולה לעשות פאה שהיא כשערה (קרבן העדה בירושלמי נזיר י"ט). כדי לחבושה רוב היום בחצר וכשיוצאת לשוק.

גם אם נפרש שהיתר הפאה אמור כאן רק בחצר ולא דנו בחבישתה בשוק - הרי עכ"פ ודאי ניתן ללמוד מכאן שלר"מ מותרת בגילוי שער בחצר שהרי מחמת כן מעונין היה להפר את נדרה, ומסתבר שת"ק לא נחלק עליו בכך [וכן משמע שהרי אמר "אפשר בפאה נכרית" שמשמע שבד"כ לא חבשה פאה] וא"כ מוכח בבבלי שגילוי השער מותר בחצר דלא כירושלמי (לפירוש ריא"ז) שבחצר צריכה לחבוש קפלטין, וא"כ העין משפט שמצא מהסוגיות בנזיר ובשבת היתר לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן - מסתבר שכוונתו לא היתה רק להתיר לחבוש פאה בחצר שזו משנה שאינה צריכה שהרי לבבלי מותרת אף בגילוי שער, אלא כוונתו היתה להתיר את חבישת הפאה אף בשוק, דלא כדעת ספר דת משה וישראל שכתב שהעין משפט היתר פאה מגולה רק בחצר [אמנם בשאלת יעב"ץ (ב' ח') ובעצי ארזים (אה"ע כ"א ב')] פירש שקפידת הבעל שלא תתנוול עליו בהיותה עמו בבית, אבל בחצר לא אכפת לו שתראה קרחת לחברותיה, ולא זכיתי להבין מדוע לא חשש שתתגנה בעיני בעלה כשיראה אותה קרחת בחצר - שהרי חז"ל חששו שלא תתגנה עליו בחצר ולכן התירו לה לחבוש פאה בשבת בחצר למרות החשש שתצא עמה לרה"ר ותטלטלנה

ירושלמי כתובות (ז' ו' [דף מ"ד:]): רבי חיייה בשם רבי יוחנן היוצאה בקפליטין שלה אין בה משום ראשה פרוע, הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע; יש חצר שהוא כמבוי ויש מבוי שהוא כחצר: חצר שהרבים בוקעין בתוכה הרי הוא כמבוי, ומבוי שאין הרבים בוקעין בתוכו הרי הוא כחצר. כאן ביארו שכשיוצאת לחצר צריכה ללבוש קפליטין ואינה יכולה להיות שם בגילוי שער, אבל אסור לצאת בקפליטין למקום שהרבים בוקעין בתוכו; מוסף הערוך (ערך קפליטין) פירש שקפליטין בלשון רומי הם שערות ותלתלים ופאה נכרית - ולדבריו כוונת הירושלמי לומר שיש ביציאה בפאה נכרית למקום שהרבים בוקעין בתוכו משום עוברת על דת יהודית, התשורת ש"י (תק"ע) כתב שפירוש זה הוא מהערוך וממילא היתה לו ראייה מראשון קדמון לאסור חבישת פאה, אלא שהבאים אחריו הוכיחו שאינו מהערוך אלא ממוסף הערוך [שהרי שהערך "קפליטין" לא הופיע בדפוסים הראשונים של הערוך עד שנת תט"ו שאז נדפס גם מוסף הערוך (שהוא אחרון), ובערוך השלם הופיע עם צורת יד לסמן שהוא ממוסף הערוך] ושאר הראשונים והמפרשים לא פירשו כמותו אלא שקפליטין הוא כיסוי מבד [המאירי (כתובות ע"ב). והסמ"ג (עש"ן מ"ח) פירשו שהוא מטפחת וכן ניתן להוכיח שפירש הרמב"ם (שהרי הביא הלכה זו באישות כ"ד י"ב רק לגבי היוצאת במטפחת ללא רדיד ואילו היה מפרש שקפליטין הוא פאה לא היה נמנע מלהביא ירושלמי מפורש זה לגבי איסור יציאה בפאה למבוי, ומוכח שסבר שאין הלכה כירושלמי כי הבבלי התיר לצאת בפאה גם למבוי או שפירש שקפליטין היא מטפחת), וכן פירש הפני משה, הרי"א (מונב בשלטי הגבורים כתובות עמ' 64) הבין שהוא צעיף, הב"ש (אה"ע קט"ו ט') פירש שהוא רדיד, ובקרובן העדה (שם) פירש שהוא בגד דק]. **שלטי הגבורים** (כתובות ל"ב: ב') הביא את הסמ"ג (עש"ן מ"ח) שלמד מהירושלמי שבחצר צריך כיסוי קפליטין ואין לה להיות בגילוי שער [וראה מש"כ בהערה י שאינו מסתבר בשלטי הגבורים עצמו סבר כן], אך בחקל יצחק (פ"א) פירש את הירושלמי גם לדעת תוס' הסוברים שגילוי שער מותר בחצר [שמאחר ופאה מותרת בחצר כערך אף שנראית כשער - ממילא גם גילוי השער עצמו מותר, וממילא לסברתו י"ל שמה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפליטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער]. גם להסבר מוסף הערוך בירושלמי אין כאן גזירה שלא לחבוש פאות ברחוב [כהבנת שו"ת יביע אומר אה"ע ה' ה'], אלא כל שאמרו הוא שאינו מנהג דת יהודית, אך לאחר שחבישת הפאה הפכה למנהג מקובל אצל הנשים הצנועות - פשוט שאין החובשת אותה נחשבת עוברת על דת.

משמעות הגמרות הנ"ל היא שחבישת הפאה היתה רווחת, ומטרת חבישתה היתה שהאשה תהא נאה בעיני בעלה, ויתכן שנכלל בזה שתהא נאה בעיניו על ידי חבישת הפאה אף במקום שהרבים מצויים בו כי חכמים היו מעונינים שלא תתגנה בעיני בעלה בהיותה שונה משאר הנשים; עוד מוכח שהפאה היתה נאה ואף יכולה היתה להעשות משערות טבעיות שלה או של חברתה. בשום מקום בתלמוד אין הוכחה שגזרו גזירה כללית שלא לחבוש פאה ברחוב, וממילא לאחר שחבישת הפאה ברחוב התפשטה גם אצל הצנועות - הרי שיש לנו לדון אותה כבגד, ולהתירה אם עומדת בגדר הצניעות.

סיכום
הסוגיות

לכבוד... שמחתי שיש כך יראת שמים וחששת להפיץ ברבים קונטרס נגדי בלי שאראה אותו תחילה, ובטרם תחשוב על הפצת החומר שלך מוטב תתבונן בנקודות הבאות.

מסוגיות התלמוד אין הוכחה חותכת לאסור את הפאה, ונחלקו האחרונים האם הפאה מותרת או אסורה. היו מקומות [כגון במדינות מערב אירופה במאה השנים האחרונות] שהפרוצות גילו את שערן וחבישת הפאה היתה רווחת אצל הצנועות כהנהגת צניעות של החרדיות ביותר - ובמקומות אלו לא מצאנו שהרבנים טענו שאין הפאה מהווה כיסוי או שיש להחמיר ולכסות את הראש בכיסוי מבד אלא חינוכו ועודדו להשתמש בפאה. היו מקומות [כגון בארצות ערב חוץ ממרוקו] שחבישת הפאה כלל לא היתה מצויה כפי צורת חייהם שהנשים היו מוסתרות, ואשה הנראית יפה בחוץ נחשבה כפרוצה - ושם לא מצאנו כתיבה רבנית אם יש מקום להתיר או לאסור פאה מאחר ולא היה זה רלוונטי. הכתיבה הרבנית שמצאנו לאסור חבישת פאה היתה במקומות ובתקופות שהצנועות כיסו את ראשן באופן אחר, והפרוצות חרגו וחבשו פאה.

תמצית
הדין

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

[וראה רמב"ן שבת ס"ד: ששמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר]. עוד טען בספר דת משה וישראל שבסוגיא זו מוכח שפאה מקבילה לשער, שאם לא כן היה יכול להפר את נדרה בטענה שאינו מעונין בפאה שאינה יפה כשערה גם לולא הטעם שמזהם בעיניו שתתן על ראשה שער אשה נכרית, וממילא טען שגם כלפי איסור פרועת ראש אין הבדל בין פאה לשער כי הניח שאיסור גילוי השער אינו דוקא בשער הטבעי אלא בכל אופן שנראה כשער, כדעת החסד לאברהם (הובא בעמוד 13) ~ ויש להשיב שבכל דון יש לדעת מה הוא השם המחייב כי הפרת הנזירות תלויה בנוי, איסור הנאה ממת תלוי בגוף, שריפה בעיר הנדחת תלויה ברכוש, דת משה תלויה בשער מחובר, ודת יהודית תלויה בפריצות, וממילא חשש הרהור פריצות אינו שייך ביציאה בפאה במקום שהצנועות רגילות לגלותה אלא היא כשאר בגד יפה שמותרת להתקשט בו [כמעט כל האחרונים שאסרו לחבוש פאה עשו זאת מטעמים אחרים ולא מטעם שהחשיבו את הפאה כשער מגולה].

במקומות שחבישת הפאה היוותה את כיסוי הראש הצנוע של הנשים הצנועות הרי שלא היה זה "היתר בדיעבד" אלא זו היתה צורת כיסוי לכתחילה לגמרי, וברור שלא שייך לדון את החובשות פאה שם בעידוד הרבנים כעוברות על דת או כגורמות למכשול הרהור.

מאחר ולאחר השואה רוב מנהיגי ומחנכי היהדות החרדית בארץ היו יוצאי אירופה לכן חבישת הפאה התפשטה אפילו בקרב הישוב הישן, וממילא נוצרה מציאות שדין הארץ כדין מקום שנהגו בו לחבוש פאה, שעל זאת קבלנו את הכרעת המשנה ברורה ש"יש להם על מה לסמוך".

הדין החריף על הפאות החל בעקבות מיזוג הגלויות שחל בארץ - שחובשות המטפחת [ובעיקר גלויות השער] נתקלו בחובשות הפאה שהיו רבניותיהן ומורותיהן ושכנותיהן. התגברות הפולמוס בזה חלה רק בשנים האחרונות לאחר התפשטות קונטרסים שדימו לאסור את חבישת הפאה מנימוקים הלכתיים, ולאחר מכן המאבק כנגד הפאה קיבל תדמית של מלחמת דת.

מסתבר מאד שצורת כיסוי השער היא חלק מחובת האשה להצטנע, ודבר זה מושפע ישירות ממקום ומתקופה, וממילא אין כלל חשיבות לדין כיצד ובאיזה אופן התירו שלטי הגבורים והרמ"א את הפאה, אלא העיקר הוא כיצד צורת לבוש זו התקבלה במקום זה אצל הצנועות, ומאחר וחבישת פאה צנועה מקובלת על נשים רבות הנחשבות צנועות בהנהגותיהן - הרי שמותר לכל אשה בארץ לחבוש פאה צנועה כמותן. מאחר ודיני צניעות מושפעים מהנהגת הנשים הצנועות שבכל מקום ולא מארץ המוצא כמבואר במהר"ם אלשקר (ל"ה) - לכן אין חשיבות למקום מוצאה של האשה, וכן מורים רבנים רבים מבני ספרד.

חלק מחובשות המטפחת החיות בארץ מושפעות מהרצון הטבעי להתיפות על ידי הפאה, והצפנת הנטיה לעתים מובילה למתח ולעצבים, כידוע למי שמבין בתחושותיהן של נשים [וכבר הורה מרן הגריש"א שליט"א לאחת מקרובותיו שלא תחליף את הפאה למטפחת אלא תחפש חומרא אחרת כי חומרא זו מביאה לידי מתח ועצבנות כאשר ההתלהבות פגה].

מה שחששו שחבישת פאה צנועה תוביל לחבישת פאה שאינה צנועה על ידי בתה נסתר מהנסיון, וכאשר מתירים חבישת פאה - יכולים לנתב את הנטיה ולשכנע לחבוש פאות צנועות [וגם אם לא מיד לאחר חתונתן - אך כמה שנים לאחר מכן כבר תחבוש פאה שפחות מושכת תשומת לב], אולם כאשר אוסרים לגמרי חבישת פאה הרי שעלול להוולד מרמור המסכן את שלום הבית או שעלול להוביל לפריצת המסגרת אצלה או אצל בתה, וגם אם לא תהיה ממורמרת הרי זה מפני שתצליח להפנים גאוה כה גדולה אשר תסייע לה להתגבר על הסתירה בין מראה עיניה שרוב הרבניות חובשות פאה לבין מה שהחדירו למוחה שהפאה אסורה - וגאוה זו מסוכנת שהרי לא תהיה יותר מושפעת כלל מרבנים ומרבניות - ומי הוא מחוסר האחריות אשר יטול על עצמו את הסיכון לגרום לכך.

מובן שאין בטעמים אלו כדי להתיר חבישת פאה ארוכה או מתנפנת שהרי פאה זו מושכת תשומת לב, ומוגדרת כפרוצה; עקב שכלול אפשרויות היצור ניתן לייצר כיום פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה - ופוסקי דורנו מורים שלא להתיר חבישת פאה כזו.

סיכום

סיכום הדברים: אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות, אולם בודאי הפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש בכך שאין להשתמש בה באופן המעורר תשומת לב מיוחדת [צבע, התנפפות], תסרוקת שנחשבת לאינה צנועה לרווקה - פשוט שגם אין להתירה בפאה נכרית [כגון שער פיור הגולש על הכתפיים], יש לפאה להיות בדפוס המקובל לפאותיהן של נשואות ולא בדפוס המיוחד לרווקות [כגון צמה או קוקו], הנסיונות לשוות לפאה מראה זהה לשער הראש הם מאוסים [מראה רטוב, וכדו], ומקובל שלא להתיר חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה.

ניתן לרכוש תקליטור המכיל את הקובץ המלא של קונטרס זה, ובו מקורות מלאים ומוסברים, קונטרסי תשובות למחברי ספרים שונים וחלופת מכתבים עם חלק מהאוסרים; עוד בתקליטור תצלומי מקורות מספרים נדירים, ושני שיעורים מוקלטים לגברים ולנשים - מחיר התקליטור עשרה שקלים [כולל משלוח].

הארות הערות והוספות - שילה, ת.ד. 6270, רכסים 20496, 04-9847719.

שאל מעליך

33.....דיכוי הנטייה הטבעית להתייפות.....	31.....הצניעות תלויה במנהג המקומות.....	30.....הקדמה.....
33.....חינוך לצניעות.....	31.....מנהג השאל תלוי רק במנהג המקומות.....	30.....המשנה.....
33.....גאווה.....	31.....נמצא.....	30.....רש"י.....
33.....חומרות.....	31.....אם יש מעלה בלבישת שאל.....	30.....ירושלמי כתובות.....
34.....מסקנה.....	32.....כיסוי עורף עלול להחשב כפריצות.....	30.....דברי הרמב"ם.....
	32.....הפרת שלום הבית.....	30.....המחלוקת בדעת הרמב"ם.....
	32.....דרישת הבעל.....	31.....המנהג.....
		31.....כיסוי הפנים.....

הקדמה

בשנים אלו אנו עדים לנסיון לשנות כמה מנהגים מקובלים, אשר מקור השינויים אינו מפוסקי הדור ידועי השם אשר נושאים באחריות ציבורית אלא ממיעוט אנשים אשר החליטו עבור הדור במה יש להם להתחזק, ותחת אשר יבחרו עבור הדור להתחזק במצוות שבין אדם לחברו כגון בזיהרות בממון ובכבוד הזולת וכדו' [ראה קב הישר (עמ' 96): "והכלל הזה נקוט בידך - מי שאינו רוצה להנות בממון של חברו ומכל שכן שאין רוצה בממון של גזל או ממון של גניבה ומשאו ומתנו הוא באמונה - הוא איש צדיק וישר בדאי, אבל כשהאדם רואה את חברו נושק התפילין ומתפלל ואינו עוסק במשא ומתן באמונה - צריך להרחיק ממנו בכל מיני הרחקות כי עיקר היראה והצדקות הוא בממון, וכל אדם שהוא עומד בצדקו על ממון - זה הוא צדיק גמור ועליו נאמר יגיע כפיך כי תאכל ביושר אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא"] - בוחרים הם שיש לדור להתחזק בהנהגות צניעות אשר כיום אינן מקובלות בקרב היהדות החרדית בארץ ובעולם [אלא רק בקרב המוסלמים השיעים], ובכך "זוכים" הם בקלות למעמד של "מתקני הדור"; במאמר זה יבואר אם נכון להנהיג בקרב היהדות החרדית השרשית את לבישת השאל [לבוש החופה את גופה] כפי אשר מבקשים להנהיג.

המשנה

שינוי בכתובות (ע"ב). שניתן לגרש ללא כתובה את העוברת על דת יהודית, ואחד מפרטי דת יהודית הוא היוצאת וראשה פרוע, והסבירו בגמרא שהיוצאת לשוק וראשה פרוע לגמרי נחשבת עוברת על דת משה, ואם יוצאת לשוק בקלתה נחשבת כעוברת על דת יהודית - כלומר ששינתה ממנהג הצנועות, וגם אותה מצוה לגרש. רש"י פירש (ראה שיטמ"ק) שמדובר ביוצאת בכיסוי שער שאינו מושלם ושערותיה נראות דרכו [קלתה - סל מקש המתלבש על הראש שהיו רגילות להניחו על ראשן כדי לשאת בו משא], וממילא לדבריו די בכיסוי שער מלא כדי שלא תחשב עוברת על דת, ואין מכאן מקור להוספת כיסוי מעל הבגדים.

רש"י

ירושלמי כתובות

אף שמשמעות הכבלי שבחצר מותרת להיות בגילוי שער, אולם בירושלמי (כתובות ז' ו' [דף מ"ד:]) אמרו: "רבי חייה בשם רבי יוחנן היוצאה בקפליטין שלה אין בה משום ראשה פרוע, הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע" - כלומר שכשיוצאת לחצר צריכה ללבוש קפליטין ואינה יכולה להיות שם בגילוי שער, וכשיוצאת למקום שהרבים בוקעין בתוכו אינו די אף בכיסוי קפליטין; מוסף הערוך (ערך קפליטין) פירש שקפליטין בלשון רומי הם שערות ותלתלים ופאה נכרית אך שאר הראשונים והמפרשים פירשו שקפליטין הוא כיסוי מבד [המאירי (כתובות ע"ב) והסמ"ג (עש"ן מ"ח) פירשו שהוא מטפחת וכן ניתן להוכיח שפירש הרמב"ם, וכן פירש הפני משה, הרא"ש (מובא בשלטי הגבורים כתובות עמ' 64) הבין שהוא צעיף, הב"ש (אה"ע קט"ו ט') פירש שהוא רדיד, ובקרבן העדה (שם) פירש שהוא בגד דק] וממילא למדנו שלדעת הירושלמי אינו די בכיסוי שער "קפליטין" העשוי בד ללא תוספת, ומהות התוספת לא התבארה.

דברי הרמב"ם

כתב הרמב"ם: "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית - נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין" (אישות י"ג י"א), "ואלו הן הדברים שאם עשתה אחד מהן עברה על דת יהודית יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אע"פ ששערה מכוסה במטפחת" (אישות כ"ד י"ב [מקורו מהירושלמי - חקל יצחק פ"א]), ומכאן שהרמב"ם למד שמה שהירושלמי לא הסתפק בקפליטין ביוצאה למבוי הוא כי נצרכת גם ללבוש שאל החופה את כל גופה.

החת"ם סופר (או"ח ל"ו) הבין שכוונת הרמב"ם שיש לחבוש שני כיסוי שער זה על זה, ולדבריו נמצא שהיוצאת במטפחת לבד עוברת על דת יהודית, וכ"כ הבה"ל (ע"ה ד"ה מחוץ), ונמצא שפירשו שה"קפליטין" המוזכר בירושלמי, או "קלתה" המוזכר בבבלי יכול היה להיות כיסוי שער מלא - אלא שלא די בו כדי לצאת לרשות הרבים ללא תוספת רדיד - ולדבריהם יתכן שתוספת הרדיד הנצרכת בירושלמי חופה את כל הגוף, וממילא לדבריהם יתכן לומר שהירושלמי חייב ללבוש שאל, אם כי בדבריהם מפורש רק שלדעת הרמב"ם יש ללבוש כיסוי שער נוסף על הכיסוי הראשון ולא כתבו שיש ללבוש בגד החופה את רוב הגוף; אמנם הב"ח (אה"ע קט"ו סוף אות א') והפרישה (אה"ע קט"ו ט' [תירץ ב]) ועוד מפרשים רבים הבינו שה"קפליטין" וה"קלתה" היו כיסויים דקים/שקופים/מנוקבים שהשער היה נראה דרכם, וממילא כל שהצריך הירושלמי הוא שהשער יהיה

המחלוקת בדעת הרמב"ם

מכוסה בכיסוי מלא ואין צורך בכיסוי נוסף, כוונת הרמב"ם רק שבמקומות שהדבר נהוג - שם נהגו הנשים גם בלבישת רדיד החופה את כל גופה, ובזאת קירבו את הרמב"ם לשיטת רש"י שכל המבואר בבבלי הוא שאינו די בקלתה שהיא כיסוי שער שאינו מלא.

נמצא שאף שיש מקום ללמוד בדעת הירושלמי שיש ללבוש שאל, וכן הבין הרמב"ם - אולם האחרונים הוציאו מהירושלמי רק שאינו די בכיסוי שער שאינו מלא, ויש אחרונים שהצריכו כיסוי שער על הכיסוי הראשון, אך לא הצריכו לבישת שאל, וממילא את כוונת הרמב"ם פירשו שיש ללבוש שאל רק במקומות שהדבר נהוג, וכן נקט באגרות משה (אה"ע א' נ"ח), וכן נוהגים להסתפק במטפחת מלאה אחת ללא כיסוי נוסף, וממילא אצלנו כלל אין מקום להנהיג לבישת שאל.

כתב הרמב"ם (אישות כ"ה ב') "...באותן המקומות שהיה מנהג הנשים שם להלך בשוק ופניהן גלויות... כמו ערי אדום בזמן הזה, אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל ואם תצא הבת למרחץ בנשף תצא מתנכרה ולא יראה אותה אדם חוץ מקרובותיה - ה"ז טוען אף במומין שבגלוי", ולמדנו מדבריו שיש מקומות שנהגו בהם שפני הנשים תהיינה מכוסות, אולם הטוש"ע לא העתיקו שיש לנשים חיוב לכסות הפנים, וצ"ל שהבינו שכיסוי הפנים אינו חובה אלא הוא רק מנהג הצנועות והערביות, וכיום כלל אין נוהגים לכסות את הפנים.

יש עוד לבאר שמאחר והראשונים והפוסקים תלו את עניני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות (רש"י [שנהגו בנות ישראל], שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו [עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות], רמב"ם אישות כ"ד י"ב [מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל], רמב"ן גיטין פ"ט. [שלא נהגה כמנהג הצנועות], שיטמ"ק כתובות ע"ב. [דברים שאינם אסורין מן התורה אלא מנהג בנות ישראל הם לצניעות בעלמא והיא עוברת על דת המנהג], מגן גבורים או"ח ע"ה שלה"ג ג' ואור לציון או"ח א' י"א [תלוי במנהג המקום], חקל יצחק פ"א [תלוי במנהג אבות אבותינו] - הרי שהדבר פשוט ביותר שמנהגי הצניעות תלויים במקומם ובתקופתם בלבד, והנהגות שנחשבות כצניעות במקום מסויים לא בהכרח נצרכות במקום אחר, ופעמים שאף אסור לנהוג בהם במקום אחר מאחר ומושכות תשומת לב, שהרי העוברת על דת יהודית היא אשה המתנהגת בצורה חריגה לרעה, וממילא רק אם היא מתנהגת כפי המקובל במקומה ובתקופתה הרי שאינה חריגה. המנהג הרווח בלי פוצה פה ללבוש בגדים בצבעים ובגזרות שלפני מאות שנים לא היה מקובל ללובשם [חציאת שאינה מגיעה לרצפה, צבעים שאינם כהים, גזרות צרות מעט], ואם מנהגי העבר היו מחייבים את נשותינו ללא שינוי הרי שהיינו נאלצים שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה, וכן חז"ל הרי ציינו שיש הבדלים בין הנהגות הצניעות שבכל מקום: "ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוה" (שבת ס"ה.), וכן מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם (אישות י"ג י"א, כ"ה ב'), מהר"מ אלשקר (ל"ה), פרישה (אה"ע קט"ו ט' [בתריץ א']), לבוש (מנהגים ל"ו [בסוף או"ח]), אור לציון (א' או"ח י"א). הטוען שהנהגות הצניעות אינן נתונות לשינויים, ומה שהיה מקובל בעבר מחייב גם אותנו - הרי שיש לו להקפיד גם שאשתו לא תצא מביתה יותר מפעמים בחודש (על פי רמב"ם אישות י"ג י"א), ושתכסה את פניה (רמב"ם שם) ושתלבש רק בגדים בצבעים בהירים, ושגם בנותיו הפנויות תכסנה את שערותיהן, וכיו"ב - ומ"מ אין לו להטיל את חומרותיו על כלל ישראל המנהיגים בביתם הנהגות צניעות הרלוונטיות למקומם ולזמנם כדי שלא תמושכנה תשומת לב.

גם הטוענים ששינוי המנהגים אינו יכול להועיל לדברים הכתובים במשנה במפורש כגון גילוי הזרועות והשער חייבים להודות ששינוי המנהגים מועיל כלפי דברים המוגדרים רק כתוספת צניעות כגון לבישת השאל, שהרי מפורש ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שאת הבגד החופה את רוב גופה לובשים רק במקומות שהדבר מקובל: "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד"; בספר "עולמות של טוהר" הביאו תמונות של נשים מקהילות שונות שחלקם לובשות שאל, והקוראת השטחית בספר זה נוטה שלא לשים לב לכך שתמונות אלו צולמו במקומות ששם לבישת השאל היתה מקובלת, אולם לא עלה על דעת איש להנהיג את השאל במקומות שהדבר אינו מקובל [ונמצא שאין ללמוד ממקומות אלו למקומות שאין הדבר מקובל].

נמצא שבמקום שלבישת השאל אינה מקובלת - אין כלל מקום לחייב את לבישתו, והלובשת שאל אך אין מכסה את שערותיה בשני כיסויים - נוהגת בעצמה מנהג סותר. עתה יש לדון האם יש מעלה ללבוש שאל אף במקומות שאין מקובל ללבושו.

האפשרות היחידה לומר שיש מעלה בלבישת שאל היא כאשר השאל נחשב מעלה בצניעות, ולכן יש להגדיר מה נחשב כצניעות ומה מוגדר כפריצות. הסתכלות של איש באשה האסורה לו מתוך מטרה להנות אסורה אף כשמסתכל במקום שדרכו להיות מגולה, ואמרו חז"ל (ברכות כ"ד.) "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה [ונתכוין להנות (רמב"ם אס"ב כ"א ב')] כאילו מסתכל במקום התורף", והוסיפו לאסור אף הסתכלות בבגדי צבע של אשה השטוחין על גבי כותל כשמכיר את האשה כדי שלא יבוא לידי הרהור (ע"ז כ'; רמב"ם אס"ב כ"א כ"א); אמנם ראייה

המנהג

כיסוי הפנים

הצניעות
תלוי
במנהג
המקומותמנהג השאל
תלוי רק
במנהג
המקומות

נמצא

אם יש מעלה
בלבישת
שאל

לפי תומו של טפח מבשר אשה שאינה אשתו אסורה רק כאשר רואה מקומות בגופה שדרך הצנועות לכסותם, אולם מותרת ראייה לפי תומו של מקומות הגלויים שבה כשאינו מתכוין כלל להכיר צורתה (ברכות כ"ד). "אמר רב חסדא שוק באשה ערוה" עפ"י ב"ח או"ח ע"ה, וכן מוכח מב"ב נ"ו). מגדרים אלו ניתן להניח שיש לאשה להסתיר את המקומות שדרכן להיות מוסתרים כשיוצאת למקום שמצויים בו גברים שהרי אסור לגברים לראות מקומות אלו אף בראייה לפי תומם, אך אין מכאן ראייה שאשה צריכה להסתיר את המקומות שדרכם להיות מגולים [פניה ידיה ורגליה במקום שמקובל ללכת יחפים] אף שלאנשים אסור להסתכל בהם, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) "לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן". ממילא ברור שאין חובת הסתרה על מקום שכבר מכוסה ואין אפשרות לראות דרכו את בשרה, אלא שיש לברר אם יש תוספת מעלה בכיסוי נוסף המטשטש את צורת הגוף.

לכאורה יש להוכיח שיש מעלה בכיסוי העודף על מה שנצרך, שהרי אמרו חז"ל שבמקום שנוהגים שהנשים מכסות את הפנים פרט לעיניים הצנועות עוטפות אף את אחת מהעיניים (שבת פ'. צנועות כחלות עין אחת, ראה ברש"י) - ונמצא שיש מעלה בכיסוי הגוף מעבר לנצרך, אלא שמעלה זו אמורה דוקא במקום שצורת כיסוי זו מקובלת וממילא הדבר אינו מעורר תמהון, אולם במקום שאין הדבר מקובל הרי שהוא מושך תשומת לב, ותשומת לב זו היא פריצות שהרי הגדרת פריצות היא התנהגות המעוררת תשומת לב של גברים אליה ועל ידי כך יצרם מתעורר (רש"י סוטה מ"ח. כאש, וכן ראה ברלב"ג משלי ו' כ"ה), וככל שהמעשה יותר אינו מקובל - הרי שדרושה עזות כדי לעשותו וממילא נחשב כפריצות יותר גדולה, כפי שמצאנו שבביתא ובחצרה התירו לאשה להיות גלוית שער [לפי הבבלי, ולפני התגלות הזוהר], וכשיוצאת מחצר לחצר דרך מבוי הצריכה כיסוי מסויים, וכשיוצאת למקום שמצויים בו רבים הצריכה כיסוי מלא, וכן ראיתי במאמר הגר"א פולק (בירחון אור ישראל כ"ב) שמהות "צניעות" ו"פריצות" אינה מצד הכשלת הגברים אלא מצד האשה, כפי שמצאנו עניני צניעות גם באדם הנמצא לבדו בחדרו - כי צניעות היא ענין פנימי של בוש והנהגה בדרך עדינה, ומהות גדר התנהגות בפריצות היא פריקת עול מסווה הבושה מבת ישראל, ולכן נחשבת כפרוזה אף אם במקרה לא היה שום גבר ברחוב שהרי העיזה ללכת כך במקום שאפשר שיראוה, וברור שכשגברים רואים אותה יש בזה יותר עזות וחוסר צניעות מצידה, ונמצא שפריצות אינה חסרון כיסוי אלא התבלטות, וצניעות אינה עודף כיסוי אלא חוסר התבלטות. מאותה סיבה יש להחשיב כפריצות גם קול דיבור רעשני [נאום, פלאפון...], בגד בצבעים רועשים ומנצנצים או בגיזרה משונה, לבישת בגדים שאין נהוג ללובשם באותו מקום [כגון חלוק ברחוב], חבישת כיסוי שער המושך תשומת לב כגון שיש בו פייטים מנצנצים או שהוא בעל צורה משונה [כובע שעליו מגדל וכדו'] או פאה ארוכה ומתנפנת או שאינה סימטרית או בעלת מראה רטוב וכדו', וכן איפור רועש או בולט, בושם נודף, ועמידה במקום מרכזי - מאחר והם גורמים להבלטה ולמשיכת תשומת לב אף שאינם בהכרח חשיפה של גופה, והגע בעצמך כיצד יתקבל שאשה תלבש שמלת כלה ברחוב - אף שגופה מוסתרת, ונמצא שבמקומות שחבישת השאל אינה מקובלת אלא היא מעוררת תמהון ומשיכת תשומת לב - היתרון שיש בכיסוי עודף הופך לחסרון ניכר בכך שהשאל מושך את תשומת לב הגברים, וממילא לבישת השאל במקומות אלו מהווה מעשה פריצות; יתכן שניתן אף להוכיח את עקרון זה ממה שמצאנו "וַתִּסֶּר בְּגָדֶיהָ אֶלְמִנּוּתָהּ מֵעֲלֶיהָ וַתִּכְסֶּה בְּצַעֲפֶיהָ וַתִּתְעַלֵּף וַתִּשָּׁב בְּפֶתַח עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל דְּרָף תְּמַנְתָּהּ... וַיֵּרָא אֶהּ יְהוּדָה וַיִּחְשְׁבֶהָ לְזוֹנָה... וַיֵּט אֶלֶיהָ אֶל הַדֶּרֶךְ" ופירש"י שתמר כסתה פניה שלא יכיר בה, ובכ"ז יהודה חשבה לזונה מאחר וישבה בפרשת דרכים - ולמדנו מכאן שכיסוי הפנים לא גרם שיהודה לא יטה אליה מאחר והישיבה בפרשת דרכים מעוררת. בחוברת "צעד אחד פנימה" השיג על דברי שאף אם אשה הלובשת שאל היא חריגה אולם דומה היא לעמוד חשמל חריג שאינו גורם משיכה ~ ויש להשיב על דבריו שגברים נמשכים לאשה לא רק בעקבות צורת גופה אלא גם בעקבות דבר המזכיר אותה, כפי שחז"ל אסרו להסתכל על בגדי צבע של אשה שמכירה (ע"ז כ':) או ללכת אחרי אשה ברחוב [גם בזמננו שמתברר שהנשים נהגו ללבוש בגדים צנועים לפחות כמו שאל], ומה שכתב "צא וראה מהי תחושת האנשים בזה" מוכיח שלא שוחח עם האנשים הגרים במקום שלבוש זה הוא חריג - הרוגזים על לבוש זה.

בקרב לובשות השאל המודרניות מצאנו נשים העושות כן בניגוד לרצונו האמיתי של בעליהן, ואשה זו מועלת בתפקידה לעשות רצון בעלה, וגורמת ליצרו שלא יהיה מפוייס, ונמצא ש"חומרותן" הופכת ל"קולתן", כפי שמצאנו שבעלה רשאי לדרוש ממנה להיות לבושה באופן מיטבי ולכן מותר לו להפר את נדרה אם נדרה שלא ללבוש בגד רקמה וכדו', והפרת שלום הבית בודאי נחשבת לחובתה ולא לזכותה, ואין בכח ה"מצוה" לכפר על הריסת שלום ביתה ועל העמדת בעלה בנסיונות רבים בכך שאשתו אינה יפה בעיניו בעוד שנשים זרות ממשיכות להראות נאות. כמובן שסעיף זה אינו נוגע לאשה שבעלה דוחף אותה ללבוש שאל.

ברור שאסור לבעל לדרוש מאשתו ללבוש שאל במקום שאין הדבר מקובל אם איננה באמת מעוניינת בזה

כיסוי עודף
עלול להחשב
כפריצות

הפרת שלום
הבית

דרישת
הבעל

שהרי במה שמאלץ אותה להיות שונה מחברותיה גורם לה צער רב, וכבר לימדונו חכמים שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (שבת פ"א:). כמובן שסעיף זה אינו נוגע לאשה המעוניינת בעצמה ללבוש שאל. עוד מצוי בקרב לובשות השאל שעושות כן מאחר ומדמות בנפשן שהקב"ה מעוניין בלבישת השאל כ"כפרה" על עברה החילונית אשר בוזבו בעיסוק מוגזם ביופי ובפריצות, ויש להן לדעת שהטבע הנשי שונה במאד מהטבע הגברי גם בכך שאצל האשה הצורך להיות יפה בעיניה בעיני בעלה ובעיני חברותיה הוא צורך וכח חזק מאד הטבוע באופיה, והיופי אינו פגם לאשה - כפי שנאמר על שרה "שהכל סכין ביפיה" [ראה בפסיקתא זוטרתא בהעלותך דף ק"ג: שהראיה על כך שנאמר ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה], והגישה שיש לאשה להתכער בניגוד לטבעה כבר הפילה חללים רבים בקרב הבעלים, בקרב הנשים עצמן, ובקרב בנותיהן שמרדו לכיוון ההפוך; את כח זה חז"ל לא דיכאו ולא מנעו את העיסוק ביופי אף למי שאינה נשואה (קדושין ל"א:; וראה מ"ק ט': שאפילו בזקנה העומדת על קברה, וראה שם שטרחו ללמדנו כיצד מסירים שער), ואף בימי אבלה התירו לבוגרת להתאפר (תענית י"ג:), ועשיית התכשיטין לאשה שבעלה במדינת הים הוחשבה בעיני חז"ל יותר מנתינת צדקה מממונו, וכאשר הבעל השתטה - פוסקין לאשתו תכשיטין מממונו אף שאין כאן בעל הראוי להתקשט לפניו (כתובות מ"ח., ט"ז אה"ע ע' ז') - מכאן שיופי שבח הוא לאשה ולא גנאי, וידוע היטב מתוך הנסיון שמלחמה חזיתית כנגד המוטבע באופי בד"כ סופה כשלון ועלולה להוביל להתפרצות היצר בצורה חמורה יותר; אמנם במדרש (תנחומא וישלח ה') כתוב "רבנן אמרי אף בחול אסור לצאת בהן לר"ה מפני שהעם מסתכלין בה ופגם הוא לאשה שלא נתנו תכשיטין לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה שאין נותנין פרצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב..." אך ברור שאין זה כי אם על צד המעלה במקום שהדבר מקובל כפי שאמרו שם "לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תצא לרחוב שלא תכשל עצמה ולא תביא מכשול לבני אדם ונמצאו מסתכלין באשת איש", אולם כיום גם הצנועות אינן מקפידות שלא לצאת לרחוב, וכשיוצאות - יוצאות מטופחות באופן עדין ומכובד שאינו אמור לעורר תשומת לב.

חלק מלובשות השאל מקוות שבנותיהן תמשכנה את מסורת אמותיהן בלבישת שאל לכשתגדלנה, אולם תאוריה זו אינה עומדת במבחן המציאות, ובמקרים רבים דוגמא אישית עלולה ליצור תגובת נגד חריפה לכיוון ההפוך - שהרי החניך מושפע לא ממה שמראים לו אלא ממה שהוא קולט, ובת המרגישה שאמא שלה אינה יפה כשכנותיה הנראות צנועות ונאות ללא שאל המפחית מיופיין [וכל שכן כאשר אמא שלה מזניחה את הופעתה הכללית] - הרי במקרים רבים נוצרת אצלה שאיפה חזקה לנהוג אחרת לכשתוכל, ולאחר נישואיה [או הרבה קודם לכן] פורקת היא עול ומתלבשת בחוסר צניעות ומתאפרת באיפור גס וכדו', רח"ל, ודוקא בת שראתה אמא שמשתדלת להיות תמיד מטופחת ונאה אך בגדרי הצניעות הראויים [אינה מעוררת תשומת לב] - עשויה לשאוף לחקות את הנהגתה המכובדת והיפה, כנודע מתוך הנסיון; וכל שכן שמה שחלקן "מהדרות" לעטות שאל על בנותיהן הפנויות בחושבן שבת שתתרגל להיות שונה מחברותיה תחפוץ לנהוג כן גם כשתגדל עלול לגרום בדיוק את ההיפך מהמצופה - שבת זו תשאף להגיע ליום שבו תוכל שלא להיות שונה, וכשתמרוד במנהגי אמה עלולה לפרוץ פרצות רחבות עוד יותר, רח"ל.

הלובשת שאל מתוך תחושת צדיקות יש לחוש בה משום גאווה והתנשאות, שהרי מראה בעצמה שטובה היא יותר מהאחרות, וראה ב"ק (פ"א:); שרבי ורבי חייא הלכו בשדה שבצידי הדרכים משום שהיו מהמורות בדרך [והדבר מותר על פי תקנת עזרא], ורבי יהודה בן קנוסא הלך לפנייהם בדרך, ושאל רבי את רבי חייא מי הוא זה שמראה גדולה בפנינו, ולאחר שהוכרר שאדם גדול הוא וכל מעשיו לשם שמים אמרו שלולא כן היה ראוי לנדונו, והסביר המהרש"ל (ים של שלמה מ"א) שמכאן מוכח שראוי לנדונו תלמיד חכם שמתיהר ומחמיר בדין שפשט היתרו בכל ישראל. ומצוי שלובשות השאל מפנימות גאווה והתנשאות ובכך מצליחות להתגבר על הסתירה בין מראה עיניה שרוב הרבניות אינן לבושות כמותה לבין מה שהיא נוהגת - וגאווה זו מסוכנת שבעתיים שהרי לא תהיה יותר מושפעת כלל מרבנים ומרבניות, ובכך מנתקת את עצמה מהקשר הברוך בין עם ישראל למסורתו. מאחר ואשה זו מרגילה את עצמה למצוא לעצמה דרך ל"עבודת השם" לפי הבנתה ואינה מכפיפה את דעתה לדעת רבנים ואנשי חינוך ידועי שם - הרי שתחל להמציא בעצמה עוד חומרות נוספות, ומתוך כך תגיע גם להקלות בדברים חמורים - הכל מפני שאינה מכפיפה את עצמה, ומה חמורות התוצאות של אשה הקובעת לעצמה את הנהגותיה [ואף שנשים אלו תמיד תמצאנה מי שיאמר כמותן שהרי גוונים רבים לרבני ישראל - אולם המקובל בעם ישראל מדורי דורות שרבני הקהילה או השכונה הם הקובעים את הנהגת מקומם, ולא יעלה על הדעת שאשה תנהג בניגוד לדעת מרא דאתרא אף אם מצאה רב אחר שיאמר כמו רצונותיה, ואף בקרב גדולי הדור מקובל להשאיר את קביעת הנהגת המקום ביד רבני המקום].

וכי ישאל השואל "על מה הרעש - הרי מה רע בכך שנשים מקבלות עליהן חומרות" - שואל זה מראה

בעצמו שאינו מבין מה היא חומרא ראויה ומה היא חומרא שאינה ראויה. חומרא בריאה הבונה את עבודת השם היא חומרא שהיא תוצאה של התקדמות פנימית בעבודת השם, חומרא הנובעת מעלייה נעשית בשמחה, וכלל אין לעושה החומרא נטיה שהנהגתו תראה לסובבים אותו, ואדרבה במסתרים תשמח נפשו כשאינן רואים לחומרתו כי אז החומרא מעידה שהתקדמותו היא פנימית ואמיתית [ראה מאירי סוכה מ"ט: "לעולם יזהר אדם לעשות כל עניניו בהצנע ובחשאי ולא דרך המייה ופרסום יתר - אפילו הוצאת המת והכנסת כלה שאין דרכן בהצנע יספוד במדה נאה ויעשה שמחתו במדה בינונית, והוא שדרשו והצנע לכת זו הוצאת המת והכנסת כלה - ומה דברים שדרכן בפרסום אמרה תורה והצנע לכת דברים שדרכן לעשות בצנעה כגון צדקה ודברי תורה לא כל שכך], ואדרבה ישאף שלא להקאות חריג כי אז עלול הוא להחשד שחומרתו היא חיצונית בלבד כמנהג החקיינים; חומרא בריאה אינה פוגמת בשמחת החיים בהיותה תוספת על עבודת השם הפנימית ולא תחליף אליה. ואילו חומרא שאינה ראויה היא הנהגה חיצונית אשר איננה מעידה על התקדמות פנימית אמיתית אלא על מעשה חיקוי, ואדרבה - הנהגה בחומרא חיצונית שש ושמח כאשר יש הרואים אותו בחומרתו שהרי בכך מקבל אישור שאדם "מחמיר" הוא וממילא פטור הוא מהתקדמות פנימית, אדם כזה נועל בפני עצמו את דלתות העליה הפנימית האמיתית שהרי עסוק הוא בבניית תדמית חיצונית שאינה מעידה מאומה על דרגתו האמיתית, אדם זה לא יחוש לאזהרת חז"ל (דרך ארץ ד' ה') "לא יהא אדם ער בין הישנים, ולא ישן בין הערים, ולא בוכה בין השוחקים, ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים, ולא שונה בין הקוראים - כללו של דבר לא ישנה אדם מדעת הבריות", אדם זה גם לא יבין מדוע מר עוקבא העיד על עצמו שהוא חומץ בן יין כנגד אביו שהרי אביו לא אכל גבינה ביום שאכל בשר, ואילו הוא אוכל בסעודה אחרת (חולין ק"ה). - ולא פשוט חיקה את הנהגת אביו; חומרא שאינה ראויה גוררת אחריה סתירות בהתנהגות - שבדברים מסויימים הוא מחמיר אך בדברים זהים או אף חמורים יותר מיקל הוא - הכל לפי דעתו של רואה, ובגרמניה היו אומרים שהכפתורים צריכים להתאים למעיל - ואינו מתאים שיהיו כפתורי זהב במעיל מרופט; חומרא שאינה ראויה גוררת אחריה מתח ועצבנות שהרי אינה מתאימה לדרגתו הפנימית האמיתית, ויש לאדם לדעת שכוחותיו זמנו מוגבלים ומצומצמים - ואם משקיע את כחו וזמנו במה שאינו ראוי - לא נשאר לו כח זמן וחשק לעבודה פנימית עמוקה; חומרא שאינה ראויה לעתים אף גוררת גאווה והתנשאות על ה"פושעים" שאין נוהגים בחומרא זו, ומצוי שבעל החומרא יקטר על מי שאינו בדרגתו הרמה, ויהא סר וזעף עליהם. אשה המבקשת להתחזק בצניעות - תחת אשר תלבש שאל ותהיה חריגה מוטב לה שלא תנהג ברכב, שלא תרבה מילים עם המוכר, שלא תשב על הספסל ברחוב, שלא תשוחח בקול עם חברה או בפלאפון, שתלך לחנות רק בשעה שהגברים אינם מצויים, שתמנע מלהעמד לשוחח באמצע הרחוב ושתמנע מלהכנס לחנות צפופה המיועדת לגברים [כגון חנות לחומרי בנין] וכדו' - הנהגות אלו הן פנימיות היות ואין מבחינים שמפני הצניעות הן נעשות, ואם כבר בוחרת לחקות אחרים - מדוע לחקות את נשות העבר בכך שלבשו שאל ולא לחקות נשים המוחזקות בצניעות שאינן לובשות שאל אלא מסתירות את עצמן באמת. גם הלובשת שאל ובוחרת להתבלט - בחורף יכולה היא ללבוש מעיל, ובכך גם תהיה מכוסה וגם תהיה צנועה.

וסקנה

מה שישנם המנסים לחדש מנהג חבישת שאל במקומות שאין הדבר מקובל - אף שיש יתרון מסויים בכיסוי הגוף העודף ובכך שתווי הגוף מטושטשים - אולם אין שום חיוב לנהוג כן במקומות שאין הדבר מקובל, והחסרונות שיש בחבישת השאל במקומות שאינם מקובל ללבוש גדולים מהיתרונות - שהרי השאל גורם למשיכת תשומת לב, לעתים הורס את שלום הבית, לעתים גורם לאשה לדכא את האופי המוטבע בנשים להתייפות - ובכך מופרת שלוותה ושמחתה, גורם לה להפנים גאווה והתנשאות, מנתק אותה מהכפיפות לרבנים, וחינוך בנותיה עלול להתקלקל מאד בראותן את הנהגתה החריגה של אמן.

הגהות על הספר דת משה וישראל

פרק ט', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים.....50	פרק ד', סוגיא דערכין.....40	חלק א'.....35
פרק י', דברי הדרכי משה והרמ"א...50	פרק ה', סוגיא דשבת.....41	חלק ב'.....35
פרק י"א, יישוב וביאור דברי הדרכי משה והרמ"א.....51	פרק ו', דברי בעל שלטי הגבורים.....42	ענף א'.....36
פרק י"ב, דברי המ"א.....52	פרק ז', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים.....43	ענף ב'.....36
פרק י"ג, יישוב וביאור דברי המ"א.....53	פרק ח', דברי הפרי מגדים.....47	טעם האוסרים פאה מן התורה.....37
דברי שו"ע הרב.....53	הגהות על הספר פאה נכרית	
פסק פמ"ג המובא במ"ב.....54	בהלכה.....49	
פרק ט'.....54	פרק ז', ביאור הסוגיא בברכות.....49	חלק שני, מבווא.....40
	פרק ח', דברי בעל שלטי הגבורים...49	הלומד על מנת לעשות.....40
		פרק ג', סוגיא דנזיר.....40

במאמר "ותשקוט הארץ" ביארתי שחובת כיסוי השער מחייבת את האשה לכסות את שערה במקום שמצויים בו גברים זרים בכיסוי שער עכ"פ חלקי, ודת יהודית מחייבת מדרבנן כיסוי מלא כמנהג הנשים הצנועות, ולאחר שחבישת פאות צנועות התפשטה בין הנשים הצנועות - נחשבות הן כדת יהודית ומותרות בחבישה אף ברחוב, והפוסקים שאסרו את חבישת הפאה ברחוב דברו רק לפני שחבישתן התפשטה בין הצנועות אלא היו נחלת פורצות הגדר בלבד, עוד התריעו הפוסקים על חובת חבישת הרדיד שנפרצה בעת המעבר לפאות, ועוד התריעו על החשש שיחשדוה שאינה מכסה את שערה. חששות אלו כמעט ואינם קיימים במציאות שלנו שהפאה הצנועה הפכה גם לנחלת הצנועות והחובשת פאה צנועה אינה משנה מהמקובל, אין לנו יותר חובת כיסוי ברדיד ולא יחשדוה שאינה מכסה את שערה. קונטרסי נמסר לביקורת להגר"ח קנייבסקי שליט"א, ותגובתו היתה שהוא כתוב טוב, ושיש לפרסמו בלי לחשוש שמא יביא קלקול, ושמה שמותר - יש לפרסם שמותר, ושאינן לירא מתגובת המחמירים.

חלק א'

בתחילה הביא המחבר את לשונות הפוסקים הרבים שהתריעו כנגד חבישת הפאה^א. עוד הביא שם פוסקים הסוברים שמאחר ואינו מסתבר שבעל שלטי הגבורים התיר את חבישת הפאה אף בשוק לכן מסתבר שכל מה שהתיר הוא רק חבישת הפאה בחצר, וממילא אין מקור להתיר את חבישת הפאה ברחוב^ב.

חלק ב'

בהמשך הספר מובאים 43 תמציות לשונות פוסקים שמדבריהם עולה לאסור את חבישת הפאה הן משום שנחשבת כמראה שער האסור משום פריצות, או כי נחשבת כעוברת על דת יהודית, או כי כל שלטי הגבורים וסייעתו התירו היה רק בחצר ולא ברחוב ואו כי חובשות הפאה הן פורצות גדר^ג, בן ההפלאה כתב שחבישת הפאה מכשילה בהרהורי עבירה, נכד הנתיבות כתב שמכיון שעיקר האיסור משום פריצות שהיא מתנאית לבני אדם מה לי שער עצמן או שער נכרית שעשויות באופן שנראין כשער עצמן ואין לחלק ביניהן הואיל וקישוט זה אסרה תורה, התשורת שי כתב שאף אם כל נשי העיר חובשות פאה סינטטית מ"מ יש בזה משום דת יהודית

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^א המתבונן בדבריהם יראה שדברי כולם אמורים במציאות של פריצת גדר, ומחמת הטענות דלעיל, ולא צוטט שם שום פוסק מפורסם שאוסר את חבישת הפאות גם לאחר שחבישת הפאה הצנועה התפשטה בין הנשים הצנועות, וממילא משם אין כל ראייה לאסור חבישת פאות צנועות כיום; העירוני שיתכן שהפמ"ג לאחר חזרתו יסבור שאין לשנות את הנהוג בימי קדם במקום זה גם אם המציאות השתנתה [ראה הערה קה] - אמנם מדברי הראשונים לא משמע כמותו, כמבואר בהערה מא.

^ב אמנם המתבונן יראה שאת דברי שלטי הגבורים הביאו בעיקר האוסרים את הפאה מאחר והיו צריכים להתמודד עם היתרו, אך הפוסקים הרבים שהתירו את חבישת הפאה [וכמעט שלא הוזכרו בספר זה] לא הוצרכו לדבריו כדי להתיר, ומאחר ובמציאות שלנו אין משום איסור דת יהודית בחבישת פאה צנועה - ממילא אין כל חשיבות לדיון אם בעל שלטי הגבורים התיר לחובשה גם בשוק כי המנהג המקובל להתיר אינו מתבסס דוקא עליו, אלא יבואר בהמשך. נקודות היויכות שנותרו לדיון הן אם יש איסור תורה בחבישת פאה וממילא לא יועיל לזה שינוי המנהגים, ועוד יש לדון אם תקנת דת יהודית היא תקנה על דברים קבועים שאינם משתנים במשך הדורות או שמהות התקנה היא שהאשה לא תחרוג ממנהג הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, וממילא במציאות שלנו מותרת בחבישת פאה צנועה מאחר ואינה משנה ממנהג הנשים הצנועות, וממילא מאחר ואינה עוברת על דת יהודית - כך גם מותרת לצאת לרה"ר.

^ג בעובדה שכיום דרך הנשים הצנועות לחבוש פאה יש כדי לדחות את האיסור העולה מדברי האוסרים משום דת יהודית, משום ההסבר המחודש בדברי שלטי הגבורים ומשום פורצות הגדר, ראה הערה מא; דברי הישועות יעקב שהיוצאת וראשה פרוע הוא מטעם פריצות כאשר אינו ניכר אם הוא שער שלה או פאה - ראה הרחבה בהערה כב.

משום פריצות⁷, וכן הובאו עוד כחמשה פוסקים שצעדו בדרך זו.

ענף א'

הענף הראשון דן בסוגיא בכתובות, ובשני הסברי רש"י מנין לחז"ל שיש איסור בגילוי שער, דכתב רש"י שהוא מדה כנגד מדה על שפרעה שעה לבועל - ש"מ שאסורה לפרוע, וכן נקט בחסד לאברהם, אך לרש"י העיקר כתירוץ השני שאין דרכן לצאת פרועות, והסביר שאף שמפירוש זה לא שומעים שיש בזה איסור אולם שמעין שאין דרכן בפריעה ומכיון שמסתבר שהוא משום פריצות דמביא לדבר עבירה - יליף מכאן ההפלאה שיש בזה איסור גם לתירוץ השני, ורק משמעות דורשין יש בין שני התירוצים¹⁰.

ענף ב'

בענף השני הביא את הריטב"א (כתובות ע"ב). שאמר את תירוצו הראשון של רש"י: "דכיון דאמרה תורה לפרוע האשה כדי לנוולה מכלל דפריעת הראש פריצות הוא לאשה", וכן הביא עוד פוסקים שטעם חובת כסוי השער היא משום פריצות, וכ"כ החפץ חיים בהקדמת גדר עולם: "שפורצת את הגדר אשר בינה לבין אחרים על ידי שמתנאית ומתייפה בשערותיה ומושכת את העין" וניתן ללמוד זאת מכך שאין חובת כסוי שער במקום שהרבים אין מצויים. וכן הביא מהחינוך (שע"ד) שיעקר הנוי באשה הוא שער ראשה לפיכך הצריכה התורה שתכסה את שעה¹¹. עוד הביא שהיוצאת בשער פרוע עוברת משום לפני עור כמה שנכשלים על ידה בהרהורים והסתכלות¹². עוד כתב שממה שהתורה חייבה לכסות את השער יש גילוי מילתא שגילוי שער מביא להרהור באופן שמוטל עליה לסלק את המכשול וממילא יש בו משום לפני עור, והוקשה לו מדוע פנויה אינה מכסה שעה ותירץ שלא חששו בה לפריצות דקילא טפי שאינה באיסור אשת איש¹³, וגם אין בשער של פנויה חשש הכשלה כי היצר באשת איש חמור טפי דאמרו "ונשמרת... שלא יסתכל בפנויה נאה ולא באשת איש

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

⁷ תורת ש"י זה הוא הראשון שראיתי כעת שחושש לפריצות אף כאשר כל הנשים הולכות כך, והוא מטעם "כי עושין כן ליראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש", ואיני מאמין שבזמננו אשה חרדית מצויה חובשת פאה כדי ליראות כאילו ראשה פרוע בשערותיה ממש, אלא חובשות את הפאה כדי להראות נחמד, וגם לא הביא ראה לדבריו, והאיסור היחיד שמצא בפאה הוא הסבר הערוך שהירושלמי מיירי גם בפאה ויש לך לדעת שלא היה זה הערוך אלא מוסף הערוך והוא דלא כפירוש הרמב"ם הפני משה וקרוב העדה שפירשו את הירושלמי לגבי מטפחת ללא רדיד, וגם המנהג הרווח הוא דלא כתורת ש"י.

¹⁰ לענ"ד לתירוץ השני כלל אין בזה איסור, ומה שאמרו "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" - אינו איסור אלא מצוה, כפי שמצאנו בסנהדרין ז': "שמעו בין אחיכם ושפטתם - אמר רבי חנינא אזהרה לבית דין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חבירו" שהוא אזהרה דעשה ולא דלאו, ואולי ה"נ שהרי לא מצאנו שהתורה תאסור את גילוי השער, ובבית יצחק (או"ח י"ד) כתב שיתכן שהוא דרבנן דומיא דאזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן, ובאג"מ (אה"ע ב' י"ב) כתב "אין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה", וכן הגר"פ פערלא (על הרס"ג עש"ן צ"ו) הסביר שמה שהרמב"ם לא מנה את איסור פריעת הראש במנין המצוות הוא כי אין מפורש בפסוק איסור ואף אינו דיוק - אלא רק מנהגן של בנות ישראל, וגם לשון הספרי (נשא י"א) מעידה שאין בו איסור - 'ופרע את ראש האשה - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה', ומה שהיה משמע לחז"ל שיש איסור בדבר לפירוש השני שהיה עיקר לרש"י אינו מפסוק זה אלא מפני לפני עור "מכיון דשמעינן מקרא דדרך בנות ישראל בכך - ש"מ דדבר פריצות הוא ומביא לידי גילוי עריות, וא"כ ממילא יש בו איסור דאורייתא דה"ל בכלל לאו דלפני עור לא תתן מכשול".

¹¹ בחינוך כלל לא כתב שהשער הוא עיקר הנוי אלא רק כתב שהחזיר "נתחייב לגלחם מכל וכל כי אין ספק שהשער הגדול ביותר או הגילוח הגמור יפסיד תואר האדם" - דבר שנכון גם לגבי אף או אוזן ארוכים מדי או שנקטעו [ביעב"ץ א' ט', ובתשובה מאהבה א' מ"ח כתבו שהשער הוא נוי לאשה וביש"ש יבמות י"ב י"ז כתב שהוא נוי האשה, אבל לא כתבו שהוא עיקר הנוי]; יש להוסיף עוד שבסוגיא דטפח באשה כללו מקומות שהיה ס"ד שאינם גורמים הרהור - קול וטפח בשוק [תחת הברך לרוב המפרשים], וממילא ברור שהשער הוא פחות משאר גופה, ולחלק מהראשונים גם למסקנא אין בשער משום ערה, ופשוט שאי אפשר להגדירו כעיקר הנוי.

¹² איסור לפני עור אינו אלא בתרי עברי נהרא וכאן אינו כתרי עברי נהרא כי הרי האיש יכול להרהר גם בלעדיו וכי כל גבר שליט על הרהוריו, אא"כ מתלבשת באופן פרוץ ביותר שממש מסייעת לו להרהר בה - שבזאת תדמה למכה בנו גדול ולמלוה וללולה בריבית שעוברים על לפני עור; נ"ל שגם אין כאן איסור דרבנן של מסייע לדבר עבירה - שהרי אינה מסייעת לו בעצם הרהור; מסתבר שיש כאן משום "כל שחבירו נענש על ידו - אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא" (שבת קמ"ט); אלא אם נאמר שמה שחובשת פאה צנועה ומכובדת נחשב שאינה עושה מאומה כדי להכשילו וממילא אינה בכלל שאין מכניסים אותה במחיצתו של הקב"ה (כמבואר בתשובת חת"ם סופר י"ח ד"ה אולם).

¹³ יתכן שכונתו למבואר בפיה"מ (סנהדרין ז' ד') שאיוב החמיר על עצמו שלא להתבונן על בתולה רק מחשש שימשיך בזה גם לאחר שתנשא אך אין איסור מן הדין להתבונן בבתולה [לרמב"ם - גם כשהיא נדה, ולש"ך י"ד קצ"ה כ' - דוקא כשהיא נדה], ומה שאסרו להסתכל על פנויה יפה הוא רק מחשש שיבוא לטומאה בלילה, ואילו על אשת איש אסור להסתכל גם כשהיא יפה כי הרהור כלשהו אסור בה ולא רק המחשש שעלול לבוא לטומאה; ונמצא שלטעם זה איסור ההסתכלות מחשש שעלול לבוא לטומאה שווה בפנויה יפה ובאשת איש, ובאשת איש נוסף איסור הסתכלות גם באינה יפה כי כל הרהור בה אסור, ומאחר וגילוי שער פנויה מותר מוכרחים לומר שלא מחמת שעלול לבוא להרהור טומאה קאיתנא עלה אלא רק מחמת תוספת החומרא שיש באשת איש; מאחר והסקנו שאין התוספת שיש באשת איש מחמת היופי אלא כי כך גזרה חכמת הבורא ששער אשה עלול להביא להרהור כלשהו - תו אין לאיסור בשער שאינו מחובר לגופה דלא גרע משאר בגד יפה שמתירים לה להתנאות בו ואין חוששים שיבואו לטומאה, אלא אם נניח שמראה השער הוא הגורם את סוג הרהור המיוחד שאסור רק באשת איש ולא יופי השער, ומראה שער יש גם בשער תלוש או סינטטי - אך חידוש זה שמראה שער שאינו יפה אסור בגילוי באשת איש צריך ראייה [גם בתשובת חסד לאברהם שחידש את חידוש זה לא הוכיח אותו ממקורות חז"ל].

אפילו מכוערת"^ט, וגם י"ל שהתירו לה לייפות עצמה כדי שיקפצו עליה.^י

טעם האוסרים פאה מן התורה

מאחר והתבאר שחובת כיסוי השער היא משום פריצות במה שמתנאית בשערותיה, ומכיון שהפאה מקבילה לשער בפעולת ההתנאות - דעת הרבה פוסקים שהפאה אסורה מן התורה, וכ"כ בישועות יעקב שיש איסור תורה מאחר ואינו ניכר שזו פאה, ובחקל יצחק הסביר שאלו שאסרו רק מדרבנן הוא כי בזמנם הפאה לא היתה דומה ממש לשער גופה^כ, ובחסד לאברהם כתב שאפילו פאה משער סינטטי אסורה כי עיקר האיסור משום פריצות שמתנאית לבני אדם^{כג}, וכן יש לומר מצד סברא פשוטה שהרי חובת הכיסוי היא או כי התורה הקפידה על נוי השער שהרי הענישה את הסוטה על שהתנאתה בשערה (לפי א' ברש"י^{כד}), או כי מצאנו מנהג תורה לכסות השער כדי להצניעו וא"כ ה"ה לפאה שמתייפית בה (לפי ב' ברש"י^{כה}), ואין נפ"מ אם אשה זו אינה מתייפה בפאה שהרי התורה חייבה לכסות שער גם של נשים שאינן יפות^{כז}, וכן יש בזה משום לפני עור בהכשלת הרבים בהסתכלות והרהורים^{כח}.

האוסרים פאה מדרבנן - דת יהודית

התורה הקפידה על גילוי שער שהוא עיקר הנוי שבאשה^{כט} משום צניעות ומניעת פריצות, ומדת יהודית הוסיפו בנות ישראל להחמיר על עצמן לאסור אף פריצות כלשהי שלא לגלות אף מקצת שער^ל, ומפורש

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^ט לדבריו אלו שבאשת איש אסור להסתכל גם במכוערת כי יש בה יותר חשש שיבוא להרהור - יתכן שהטעם הוא משום שמים גנובים ימתקו, ולטעם זה לא חששו שיבואו להרהור בפנויה שאינה יפה מאחר ואין מצטרף הטעם של מים גנובים, ורק באשת איש שמצטרף טעם מים גנובים חששו להרהור [ובאשה יפה נוסף גם החשש שעלול לבוא לטומאה לאחר שסתכל עליה]; מאחר וגילוי שער פנויה מותר אף כשהיא יפה הרי שאין בגילוי שער משום מים גנובים ימתקו, וכן הוא כאשר אשת איש מגלה את ראשה בהיתר כגון בבית - אין צריכה לחוש שיהרהרו בה כי בגילוי זה אין משום מים גנובים (וכ"כ בשו"ת הרב הילדסהיימר א' או"ח ח'); ולכן יש לומר שאם אין ראייה שחז"ל אסרו לצאת בפאה הרי אין בזה טעם של מים גנובים כי גילוי זה מותר, ואינו דומה לאיסור לצאת בשער טבעי גלוי כי רק האיסור לגלותו יוצר מציאות של מין גנובים [אלא שלאיש אסור להסתכל עליה מ"מ].

^י כמבואר בתענית י"ג; כדי להבין את טעם זה צריך לדעת שמותר להסתכל בפנויה כדי לדעת אם היא נאה לצורך נישואין עבורו או עבור מישהו אחר (רמב"ם אסו"ב כ"א ג') כי אילו ההסתכלות היתה אסורה כיצד היו מתירים לה להתייפות וגורמים לאנשים להכשל, ואשת איש אסורה בגילוי שער מאחר וטעם זה אינו שייך בה; אלא שלטעם זה קשה דמבואר בכתובות "אזהרה לבנות ישראל", והרי לדעת הרמב"ם והגר"א אזהרה זו כוללת גם את הפנויות, ובין המ"א ובין הח"מ שנחלקו בדיון בתולות - מודים שאלמנה וגרושה חייבות בכיסוי השער ואילו היתה כאן תקנה כללית להתיר את גילוי השער כדי שיקפצו עליה כפי שהתירו להסתכל עליה - מדוע גילוי שער אלמנה וגרושה אסור אף שמותר להסתכל עליהן לצורך נישואין? - אלא על כרחך שלא זה הוא טעם היתר גילוי שער הבתולות.

^כ כלומר - פוסקים אלו הבינו שמאחר ויסוד דת משה היא הסתרת השער כדי שלא ימשוך את הגברים - א"כ ה"ה כאשר חבושה פאה הרי הגברים נמשכים, והבינו שטעם הפסוק בכחו לאסור גם התנאות על ידי שער תלוש, וממילא כוונת מחבר הספר שיש לחוש לפוסקים אלו כי ספק דאורייתא לחומרא; יש להשיב על ההכרעה כפוסקים אלו שרובא דרובא של הפוסקים לא למדו שהפאה אסורה מן התורה כשער עצמו אלא שאסרוה משום דת יהודית או משום מראית העין או שכלל לא אסרוה ודעת המחמירים אלו היא דעת מיעוט, ומאחר והמנהג הברור גם אצל נשים צנועות ביותר שלא לחוש לדעות אלו הרי שאין חובה לאסור, ולא בכל מקום שיש פוסקים האוסרים מן התורה חוששים להם כי ספק דאורייתא לחומרא, לדוגמא ראה רמ"א (יו"ד ש"א א ב') "ויש חולקין וס"ל דחייבין עכשיו בא"י בתרו"מ מדאורייתא, אך לא נהגו כן", אמנם ברור שאין להתיר צורת כיסוי שבפועל מושכת את העין כגון פאות הארוכות ביותר והצבעות בשלל צבעים אך בזאת הפאה אינה שונה משאר פרטי הלבוש [כולל מטפחות] שיש להזהר שלא ימשכו תשומת לב. מסתבר שהפוסקים שלא אסרו חבישת פאה מן התורה הבינו שהתורה חייבה את כיסוי השער כפי שהגוף צ"ל מכוסה [אף שלא מצאנו במפורש חובת כיסוי הגוף מן התורה אך מסתבר שאשה שתצא ערומה תעבור על דת משה אף אם שער מכוסה, ורק בגילוי הזרעות וכדומה הוצרכו לומר שאסור משום דת יהודית], אך כיסוי השער על ידי בגד יפה מותר מן התורה כפי שמותר לכסות את הגוף בבגד יפה, ולא חששו לומר שכיסוי שער העשוי משער תלוש דינו כשער ממש או כגוף ממש שגילויים אסור מן התורה.

^{כב} באשר לחשש פריצות המתירים סברו שהגדרת פריצות היא פעולה המיועדת למשוך את תשומת לב הגברים (רש"י סוטה מ"ח. ד"ה כאש) ופאה שאינה מיועדת למשיכת תשומת לב מיוחדת אלא נלבשת בתור כיסוי רגיל הרי שאין בה משום פריצות כי לא כל התנאות בשערות היא פריצות; בפאה צנועה אין משיכה יותר מבשער של רווקה, ומה שמתירים לרווקה בודאי אינו בכלל איסור תורה.

^{כג} התורה רצתה שאשה לא תמשוך והענישה את הסוטה שעשתה פעולה המיועדת למשוך ולא התנהגה כאשר רגילה, מש"כ בפאה צנועה ומכובדת במקום ובתקופה שנהגו להתיר מתקיים רצון התורה שלא תמשוך.

^{כד} מה שמצאנו מנהג תורה לכסות השער כלל אינו מחייב שבכיסוי הדומה לשער לא יוצאת יד"ח.

^{כה} כלל אינו מחייב שבכיסוי הדומה לשער לא יוצאת יד"ח.

^{כו} מה שמכשילה את הרבים - הרי שכאשר חובשת פאה צנועה ומכובדת מסתבר שאין עליה שום טענה אם אחד הגברים בחר להסתכל עליה כמבואר בהערה יז, ודומה הדבר למי שנתן לחברו עוגה לאכול - והלה אכלה רק לאחר שהתמלאה בנמלים.

^{כז} כבר כתבנו שאת זה הוציא מספר החינוך - וליתא כי כל שכתב שם הוא ששער ארוך מדי או קרחת מפסידים את עיקר תואר האדם - דבר שנכון גם לגבי אף ארוך או חתוך, ויתכן לומר עוד שבסוגיא דטפח באשה כללו מקומות שהיה ס"ד שאינם גורמים הרהור - קול וטפח בשוק [תחת הברך לרוב המפרשים], וממילא ברור שהשער הוא פחות משאר גופה.

^{כח} מבואר כאן שאין בזה איסור, וכ"כ בתוס' ר"ד (כתובות ע"ב). שאין בזה איסור אלא שהנשים נוהגות בזה דרך צניעות, אלא שמצוה לבעלה לגרשה.

בראשונים שדת יהודית היא דרך הצניעות שקבלו על עצמן בנות ישראל^ט ונקודה עיקרית שבזה היא להצניע את הנזי שבה שלא למשוך עיני אחרים עליה^ז, פשוט שהפאה אסורה לכל הפחות מדת יהודית שהרי יש בה נזי גמור של שער והלא עיקר היפוי הוא על ידי שער^א עד שאפילו הגויים מבינים כן^ב, מלבד זה ק"ו לאסור את הפאה שהרי אסרו מדת יהודית אפילו את השער היוצא מבעד לחרכי קלתה כ"ש שיאסרו פאה שהיא ממש כמראה שער ויש בה נזי גמור של שער^ג, הסוגיא של דת יהודית מנתה כמה דברים הנכללים בהנהגות הצניעות הנצרכות והן תולדות של איסורי גילוי השער שהוא האב המלמד על כולם, ופשוט שאף שפאה לא הוזכרה שם להדיא - אטו כי רוכלא, אלא בודאי שהדבר הראשון שנאסר היא הפאה כי היא הדומה לו ביותר מכל איסורי דת יהודית^ד, וזוהי סברת כל הפוסקים העוסקים בסוגיא ששלטי הגבורים המתיר יצא מתוך סברא שאסור - והוצרך לראיות להתיר, והחולקים עליו הסתפקו בסתירת ראיותיו ללא צורך בראיות לאסור^ה, ומצאנו קדמונים שמתחו בדורותיהם שלא יחבשו משי בגוון השערות^ו; נראה שהאחרונים שכתבו שהאיסור משום דת יהודית לא אמרו שלא יתכן שאין בזה גם דת משה אלא דלא פסיקא להו^ז, פריצות אינה התנהגות השונה מאחרות אלא התנהגות המושכת את העין, וגם אם כולן תפרענה ראשן^ח עדיין הוי פריצות ואיסור תורה^ט וה"ה לכל עניני דת יהודית,

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^ט אכן מבואר בראשונים שחובת דת יהודית היא התנהגות כמנהג הנשים הצנועות אך לא מבואר בשום אחד מהם שמנהגים אלו אינם משתנים לפי שינוי המקומות והתקופות, כדלקמן הערה מא.

^ז אם כוונתו להתייפות המיועדת למשוך את תשומת לב הגברים כדרך הפרוצות - אף ידי תכון עמו לאסור את הפאות הארוכות הפרועות וכדו', אולם אם כוונתו שחז"ל רצו שיופי האשה הטבעי העדין והמכובד לא יראה - זה ליתא כי אז היו צריכים לצוות את הנשים ללבוש לבוש שק, ואף לחבושות מטפחות יפות לא היה על מה לסמוך, והרי חז"ל למדונו על הנהגת אשתו של אבא חלקיה שיצאה לקצה העיר כשהיא מקושטת, וכן אמרו שיוצאת אשה בעיר של זהב [פרט לחמש חילול שבת], וכן בעוד מקומות שראו מעלה ביופי שאינו מושך תשומת לב, וממילא פאות צנועות יפות ומכובדות לא גרעו מבגד צנוע יפה ומכובד.

^א זה ליתא כמבואר לעיל הערה טז.

^ב מסתבר שהיה זה רק כעין סימן אצל הגויים שאשה זו תפוסה כדי שלא יתעסקו עמה ולא כהנהגת צניעות - שהרי אין להם כלל תחושת צניעות, והכרבלתא שקרע רב יהודה תוכיח.

^ג באשר לק"ו מקלתה - אם מתעלמים מחז"ל ומגדירים את היופי כפריצות הרי הק"ו מצויין שהרי הפאה מייפה אותה יותר מקלתה, אולם אם מנתחים את דת יהודית של קלתה תוך זכירה שמה שמדאורייתא די בקלתה הוא כי בזה כבר אין שער גלוי והוא הפוך ממעשה הסוטה שגילתה את השער עבור הנואף (לפי א') או כי התורה הנציחה את מנהג הנשים הנשואות לכסות את שערן (לפי ב') - ודי היה לזה בכיסוי שאינו מלא [כפי המנהג הרווח להסתיר את הרגל בגרב דקה אף שמבנה הרגל נראה], ובנות ישראל החמירו על עצמן שמקצת מגילוי זה לא יראה, ואין לנו שום רמז שלא ניתן לצאת ידי כיוסו זה בפאה יפה לולא ה"ה הוכחה" מנזיר המתבססת על ההנחה השגויה שיופי זה למשיכה, ומאחר והמצאה זו ליתא שהרי התורה לא אסרה יופי אלא רק פריצות הנובעת ממישיכה - הרי שאין ביסוס לק"ו זה, ונשמט כל הבסיס למלחמה בפאות הצנועות והמכובדות שמסתירות את השער הטבעי באופן מוחלט וממילא אין מושכות תשומת לב מיוחדת במקומות שהנשים הצנועות נוהגות בזה, וגם אין מקור בקדמונים לומר שחז"ל אסרו מראה או נזי שער הנובע משער תלוש [ומה שמחבר הספר מכניס בספר זה פעמים רבות כוונה כזו לשלטי הגבורים - המעיין בדבריו היטב רואה שאין כאן שמץ הוכחה אלא שהכניס את סברותיו ופירושו הוא לדברי שלטי הגבורים על סמך המשואה שאינה מוכחת וגם אינה מסתברת שמאחר ובמסכת נזיר מוכח שהפאה נותנת לבעל נזי שער כך יש לומר שאין מתקיימת בה מצות כיוסו שער מדאורייתא, ומשוואה זו ליתא כי כל שמוכח מנזיר הוא שהפאה יפה כשער אך לא שמושכת תשומת לב בפריצות, ופשוט שאין הקבלה מוחלטת בין יופי למשיכה כפי שברור לכל אחד שאשה ללא בגדים מושכת יותר מאשר בבגדים למרות שהיא פחות יפה כן].

^ד לשיטתו - ברור שהיו צריכים להזכיר להדיא את הפאה שהיא עיקר האיסור ולא לסמוך שנדע ברוח קדשנו שפאה חמורה מיוצאת בקלתה וטווה בשוק ומדברת עם כל אדם; מנין לו שהסוטה היא אב לכל דיני דת יהודית הרי השורש אינו כאן אלא במקרא מלא: "כי מִצָּא בָּהּ עֲרֹוֹת דָּבָר וְקָתַב לָהּ סֵפֶר קְרִיאתָ" ומכאן נלמד שמצוה לגרש את היוצאת וראשה פרוע (סמ"ק קפ"ד), וממילא לא ניתן לומר שפאה היא האב ושפשוט שאסורה, ללא שחז"ל יאמרו כן להדיא.

^ה לא זכיתי לרוח הקדש לדעת להסיק מהשמטות הקדמונים כמלאכים על כוונתם הנסתרת ועל הנחות היסוד שלהם, ורק זאת ידעתי שאם אין בשום מקום בתלמוד רמז לגזירה שלא לחבוש פאות בשוק - גם לקדמונים לא היתה סיבה לייחס לחז"ל גזירה כזו, ומה שהתרעמו על שלטי הגבורים הוא מנין הוציא ראייה להיתר מהתלמוד שהרי מהתלמוד אין ראייה לא להיתר ולא לאיסור, ודוגמא לדבר התשובה מאהבה שבתחילה (א' מ"ח) פירש שהפאה היתה גלויה אלא שבשבת חששו שתסירנה כי השימוש בפאה הוא עראי, ולאחר מכן פירש שהפאה היתה מכוסה, והסביר שגם שלטי הגבורים היתר רק בפאות היוצאות מבין קשוריה, ובתשובה אחרת (א' מ"ז) סיים שיש לסמוך על המתירים - הרי שרפיא בידיה, וכיצד ניתן לדעת מה הקדמונים היו מורים במציאות שלנו לאחר שפאות שקטות ומכובדות הפכו לנחלת הנשים הצנועות.

^ו ברור שכל המוחים נגד לבישת בגד ממש שחור לא סברו שהוא בכלל איסור פריעת ראש אלא שידעו שבתקופתם ובמקומם לבישת משי בגוון שערות מהוה פירצה בחומת הצניעות המקובלת - וראו לנוכח לגודרה, אולם מה לזה ולתקופתנו שחבישת מטפחת שחורה נפוצה גם אצל מתנגדי הפאה.

^ז דבריו תאורטית יתכנו אלא שלא על דיוקי לשון האחרונים בונים בנינים אלא על הוכחות מהתלמוד, ואני לא מצאתי שום הוכחה שהתלמוד יאסור חבישת פאה משום דת יהודית וכ"ש משום דת משה - ללא הנחת היסוד שאינה מוכחת שנכתבה בסוף הערה לג.

^ח הדבר ברור, ועליה אני דן שרק פאות מיוחדות המושכות את העין באורכן או בסלסולן וכדומה הן שראוי לאוסרן, אולם הפאות העדינות והמכובדות אין מושכות את העין, ואף שמוסיפות יופי אך לא גרעו מבגד יפה, ואי אפשר להתעלם מכך שמישכת העין תלויה מאד ברגילות באותו מקום ובאותה תקופה.

^ט אף שדבר זה מוזכר בספר רבות אולם לא מצאתי ראייה שיש איסור תורה של פריצות בלבישת בגד המושך את העין [אף שברור שאין להתיר זאת למעשה] - שהרי כדי להחשב אביזרייהו דגלוי עריות צריך שיתוף פעולה של שניהם לשם פריצות כעין סוגיא ד"תעמוד לפני ערומה" (סנהדרין ע"ה) - דבר שכלל אינו מתקיים במי שחובשת פאה ברחוב, ומנין שבסוגיא ד"ברגליהן תעכסנה" (שבת ס"ב:) עברו על איסור תורה, ולפני עור דאורייתא בודאי אינו מתקיים שהרי יכול להרהר בה גם כשחובשת מטפחת ואינו כתי עברי נהרא, אא"כ מתלבשת באופן פרוץ ביותר שמשמ מסייעת לו להרהר בה - שבזאת תדמה למכה בנו גדול ולמלוה וללולה בריבית שעוברים על לפני עור, והא דלא יסתכל על אשת

וממה שהתורה הוצרכה לאסור גילוי השער משום פריצות ולא התירה שכולן תלכנה בגילוי שער אלמא שאף אם כולן תלכנה בגילוי עדיין יהא בזה פריצות.^מ

דת יהודית אינה משתנית

בכתובות (ע"ב:) מבואר שדת יהודית אין משתנה לקולא אף אם נפרץ אצל כולן, דפריך "אי בחצר - א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה" - ואילו דת יהודית היתה משתנה הרי כשכולן עושות כן הרי היה פוקעת חובת דת יהודית מחבישת קלתה בחצר^{מא}, ומדתצא בלא כתובה מבואר שתקנות דת יהודית הן קבועות ולא שייך שישתנו, ואמרו לשון איסור "אפילו קלתה נמי אסור", וכתבו הראשונים שהעובר על התקנה עובר בלא תעשה^{מב}, ובפרט שמפורש בהרבה פוסקים שהאיסור משום דת משה ואין מי שיוכיח להיפך^{מג}, והפאות בזמננו חמורות כי עשויות בדמות שער ממש - לכו"ע הוי דת משה כמ"ש בחקל יצחק^{מד}.

מראית העין

הרבה אחרונים אסרו פאה משום מראית העין - שלא יחשדו שעוברת איסור תורה, ולאחר שהאיסור נפרץ יתכן שאין חשש זה, אבל עכ"פ אכתי יתכן שעדיין יש בזה גם משום דת משה ויהודית^{מה}, ומ"ש המהר"י מינץ "אסרו חכמים לנשים משום מראית העין" אין כוונתו למראית העין דדם דגים אלא למשיכת העין של הגברים^{מז}.

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

איש ואפילו מכוערת (ע"ז כ:.) הוא כדי שלא יבא לטומאה בלילה והוא רק סניף של "נשמרת מכל דבר רע" - ובודאי שהיא אינה עוברת איסור תורה [הערה זו נכתבה ללא עיון כל הצורך].

זו רק ראייה שמשכית העין היא הקובעת ולא רגילות הנשים, אולם כאשר לפי מצב הדור אין בהנהגה מסויימת משיכת עין הרי שאין בזה משום פריצות, ובנוסף - התורה לא חיפשה להתיר דברים כדי שלא ישלחו אלא ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בהם... ובנוסף - ראייה זו כלל אינה מתחילה לפירוש שני שברשי" שהתורה רק העידה על מנהג בנות ישראל הצנועות [א"כ נאמר שאין הבדל בין שני הפירושים - מה שאינו מסתבר ל"ל].

מחבר הספר הבין שחובת דת יהודית היא החובה לשמור על הנהגות מסויימות, והפרטים הנוגעים לחובה זו אינם משתנים בשינוי המקומות והתקופות, ולפי זאת הניח שמאחר ו"הוכיח" שבזמן חז"ל יצאו לרה"ר רק בפאה מכוסה - הרי שיציאה בפאה מגולה היא בכלל עוברת על דת יהודית ויוצאת בלי כתובה, אמנם פירוש בעל הספר נצרך להעמיד את גמרא זו כדעת הראשונים הסוברים שבזמן הנשים הלכו בגילוי שער בחצר ונמצא שפירוש אינו עולה בקנה אחד עם פירוש הב"ח המובא בעמוד 44 הלומד מגמרא זו שגם בחצר הצריכו כיוסו, ומאחר וכדי לקיים את המהלך של מחבר הספר יש צורך להוכיח את שתי הסברות [שדת יהודית אינה משתנית ושגם לבבלי הצריכו כיוסו בחצר] והרי אי אפשר ללמוד את שתייהן מאותה גמרא אך על פי הסברים סותרים - הרי שהמהלך אינו יכול להיות מוכח. אמנם לשונות הראשונים אינן מעידות שפרטי תקנות אלו הן קבועות לכל המקומות ולכל התקופות אלא תלו את הנהגות דת יהודית במנהג הנשים הצנועות [לדוגמה - ראה בתוס' ר"ד כתובות ע"ב. "שאינו בו איסור אלא שהנשים נוהגות בזה דרך צניעות"], ואדרבה הרי חז"ל מציינים שיש הבדלים בין הנהגות הצניעות שבכל מקום: "ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוה" (שבת ס"ה.), וכן מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם אישות י"ג י"א, כ"ה ב', מהר"מ אלשקר ל"ה, פרישה אה"ע קט"ו ט' [בתירוץ א'], לבוש מנהגים ל"ו [בסוף או"ח], אור לציון א' או"ח י"א, וממילא מאחר וכיום חבישת פאה צנועה מקובלת אצל נשים צנועות רבות - אין בזה איסור אף אילו לא נהגו כן בזמן חז"ל. ידידי הרב מ. ברוכמן שליט"א העירני שכל המובאות הנ"ל מיירי בדברים שאינם מוגדרים בתקנת דת יהודית אלא נוספו עליה - ורק בהם מועיל שינוי המקומות והתקופות אולם תקנות המשנה בכתובות שרירות וקיימות לעולם ואין ראייה שתלויות בשינוי המנהגים, ודומות הן למ"ש הרמב"ם (ממרים ב' ג') שדברים שראו בית דין לגזור ולאסור לעשות סייג ופשט איסורן בכל ישראל - אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן אפילו היה גדול מן הראשונים, אך לפ"ז נפלאתי כיצד אין אנו נוהגים לגרש את הנשים המגלות את זרעותיהן [ראה ביבע אומר (ו' י"ד י"ד) שמירי מעל המרפק] - הרי גילוי הזרעות היא אחת מתקנות המשנה של דת יהודית שאינה אמורה להשתנות [וטוהו בשוק - אמר רב יהודה אמר שמואל במראה זרעותיה לבני אדם], וכן איננו מקפידים לגרש את מי שמדברת עם כל אדם [ומדברת עם כל אדם - אמר רב יהודה אמר שמואל במשחקת עם בחורים]. ומסתבר שאכן תקנת דת יהודית אינה משתנה אולם התקנה אינה שמירה על פרטים מסויימים בלבד אלא התקנה היתה שאשה לא תחרוג ממה שנוהגות הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, ובכך לא תמשוך עין, וכן ניתן לפרש כך את לשונות הראשונים, וכן נראה מהמאירי (כתובות ע"ב.) שכתב שבמשנה מדובר שמראה זרעותיה דרך חוצפה ושמשחקת עם הבחורים דרך חוצפה [בש"ת יביע אומר (ו' י"ד י"ד) הסיק מהמאירי שאין לגרשה בעושה כן בתמימות עד שיתרו בה, וכן צירף סברא שדינים אלו אמורים רק בזמן שהעושה כן נחשדה על זנות משא"כ בזמננו אין העושה כן בהכרח חשודה על זנות]. ממילא צריך לפרש את הגמרא כאן שאילו היו נצרכות לקלתה בחצר הרי שהיה יוצא שכולן לא בסדר והיו צריכים לגרשן - וזה הרי לא יתכן כי כשכולן כך הרי שאין משיכת תשומת לב ולא היו אומרים על זה שצריך קלתה - אלא ע"כ שבחצר מותרות בגילוי שער (ונלענ"ד שכן גם משמעות גיטין פ"ט.).

אכן תקנת דת יהודית היא קבועה אך פרטיה משתנים לפי המקום והתקופה, כלומר - אינו משתנה שבכל מקום אסור לה לחרוג מהמקובל אצל הצנועות.

מג כבר כתבנו בזה לעיל הערה כא.

מז גם סברת החקל יצחק לא היתה שהתורה אסרה מראה שער אלא כתב שיש בחבישת פאה הדומה ממש לשער משום פריצות ומשום בחוקותיהם לא תלכו, ולא כתב שהיוצאת בפאה עוברת על דת משה [אלא שכתב בשם הישועות יעקב שהיא פרועת ראש מן התורה - אלא שהמעין בישועות יעקב יראה שגם כוונתו לפריצות ולא ששער תלוש הוא כמחבור]. עיי"ש, ואף כתב שמאחר ולגרסת הערוך הפאה מותרת בחצר - ש"מ שאף גילוי שער מותר - ראה שו"ת הרב הילדסהיימר (א' או"ח ח') ובישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז); ולענ"ד אין בזה אף איסור דרבנן שהרי המחלקים בין נראית כשער לסינטטי הרי חילקו כן מחשש מראית העין שאינו קיים בדורנו מפני ריבוי הפאות.

מח טענה זו מביאה בחשבון שלכל הגדולים הללו לא פסיקא שיש בזה משום דת משה ויהודית - וכיצד למחבר הספר פסיקא ליה שיש איסור תורה עד כדי כך שישתדל לעקור את המקובל היתיר?

מז אף שפירוש זה נכנס היטב למילתיו אולם במשך הדורות הורגלו לפרש שכונת הבאר שבע היתה לחשש שיחשדו בה, וכן מסתבר שהרי בשום מקום בתלמוד אין הוכחה שחז"ל גזרו גזירה נגד חבישת הפאות, ומדוע לייחס למהר"י מינץ שהמציא מדעתו שחז"ל גזרו זאת.

חלק שני, מבוא

בהקדמה זו מבואר שבעל שלטי הגבורים יצא להתיר את חבישת הפאה על פי ראיות, ולולא הראיות היה אוסר, וגדולי הדורות לאחריו חלקו על ראיותיו, בהגלות כתי"י "מקור חיים" התגלה ששלטי הגבורים התיר רק חבישת פאה בחצר, וממילא גם הפוסקים שפסקו כמותו כוונתם היתה רק לחצר או שטעו בדבריו, בריטב"א כתב שאין חוששים למנהג להקל אפילו היה על פי גדולים כל שנראה שיש בו צד איסור, כמו כן הפמ"ג בתחילה כתב להתיר חבישת פאה בחוץ ולאחר מכן חזר בו; מוכח מסוגיות הש"ס ומדברי הראשונים שהשימוש בפאה היה מוגבל רק לנשים ששערן היה דליל או לבן וממילא הפאה שימשה לחבישה במקום שגילוי השער מותר - ולא שימשה ליציאה החוצה, ורק עקב גזירת הלבוש או לחץ הפרוצים חבישת הפאה התפשטה.^מ

הלומד על מנת לעשות

ספר זה משובץ מאמרי מוסר המעודדים את עמל התורה והמשבחים את מי שבוחר דברים מוסכמים - אולי ימצא בהם טעות.^מ

פרק ג', סוגיא דנזיר

איתא בגמרא שהבעל יכול להפר את נזירות אשתו כי אינו מעונין שתתקרח, ונחלקו התנאים אם יכול הוא להתנגד לכך שתחבוש פאה במקום לגלח בטענה קלושה של זוהמא, וכתב שלטי הגבורים שמכאן היתר לשערות שהנשואות נותנות בראשיהן, ותמוה מהיכן הוציא היתר זה שהרי כל שאמרו הוא שתחבוש פאה במקום שהיתה מותרת בו בשער גלוי, ועיקר טענת הבעל בחצר ששערה מגולה וגם בעלה רואה אותה ובמבוי וברה"ר יש לעיין שהרי מאי זוהמה איכא כשהפאה מכוסה בקלתה או בשבכה - ומ"מ אינו מוכן מהיכן שלטי הגבורים הוציא היתר לרה"ר^מ, והתורה שבת כתב שמבואר מהסוגיא שהפאה היא תחליף שער לבעל ונותנת לו את מה שהשער נותן, וא"כ כן הוא לגבי איסור יציאה לשוק יהא אסור כשער.^ג

פרק ד', סוגיא דערכין

שער של אשה שנהרגה מותר בהנאה כגופה, ומעמיד רב דמיירי בפאה נכרית כשאומרת תנו שערי לבתי, ומיירי כשהפאה מחוברת בה בשעת המיתה, ולולא אמרה תנו היה אסור בהנאה כנוי המת ומועיל להצילה בעיר הנדחת כגופה, ומתוך פירש"י שנשים ששערן מועט רגילות לקשור שער לשערן מוכח שרק מיעוט נשים היו נצרכות לפאה, ומסתבר שמיירי רק בחצר ששאר נשים הלכו בגילוי שער והיא לא רצתה להראות ששערה מועט, אבל אילו כל הנשים היו חובשות פאה בשוק מדוע פירש"י דמיירי דוקא במיעוט נשים הנצרכות לפאה.^מ

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^מ גם אילו י'היבנא ליה שהכל היה נכון - עדיין אין בכח מהלך זה לדחות את המנהג שהונהג על פי עשרות גדולי אירופה בדור הקודם לחבוש פאות צנועות, שהרי מנהג זה אינו מבוסס על היתר שלטי הגבורים אלא על פי הבנת הגדולים עצמם שחובת דת יהודית היא החובה להתנהג לפי תקני הצניעות של הצנועות שבדור זה ובתקופה זו, ומאחר והוכנס תקן צניעות המעודד את חבישת הפאה הרי שמנהג זה אינו מנהג בטעות ואינו תלוי בהבנה זו או אחרת בדעת שלטי הגבורים או בקיום כתב יד זה או אחר; ממילא - פטורים אנו לדון בדבריו בהמשך שהרי אין נפ"מ באיזה אופן מיירי שלטי הגבורים, וזאת בתנאי שלא נמצאת ראייה שחז"ל גזרו במפורש שלא תחבושה פאה ברחוב - דבר שלמיטב ידיעתי אין לו שום מקור.

^מ דברים אלו נכונים לא רק כנגד הלומד השטחי הגורס "מנהג אבותינו בדינו" אלא גם כנגד מי שעמל על סוגיא אחת עשרות שנים ואף זכה להסכמות נלהבות מרבנים חשובים.

^מ אף שאינו צריכים להתמודד עם זאת כדכתבתי לעיל אולם יש לדעת שכדי לומר ששלטי הגבורים חידש היתר רק בחצר שאסורה בשערה הגלוי על פי דבריו בכתובות בשם הרי"ז - יש לדחוק שהגמרא דנזיר מיירי שטענת הבעל היא רק בחבישת פאה בבית אך בחצר אין לו נפ"מ שתראה בקרחת שהרי בשערה אסורה ובמטפחת אינו מקובל ובפאה זוהמא ליה, ולומר שאין לבעל גנאי שאשתו תתגנה בקרחתה בחצר היכן שהיא שריוה רוב היום הוא דחוק מאד אף שמצאנו פירוש זה ביעב"ץ.

^ג זה היה נכון אם היינו מניחים שהתורה אסרה מראה שער, משא"כ למה שכתבתי שמסוטה אי אפשר להכריח איסור במראה שער באופן שאינו פרוץ, ואדרבה ניתן להוכיח שכבר בזמן הש"ס הפאות נראו ממש כשער, ואין לנו לומר שהפאות הצנועות הנהוגות אצלנו חמורות מהפאות שהותרו על ידי גדולי אירופה כי נראות יותר כשער טבעי. מ"מ לא ניתן להוכיח מסוגיא זו שחז"ל גזרו במפורש על איסור חבישת פאה בשוק.

^מ אין כל כך נפ"מ למנהגו גם אם נאמר שבזמן הש"ס לא חבשו פאה גלויה בשוק, וכן גם מסתבר בהתאם להרגלי הכיסוי שהיו נוהגים אז שהיו דומים למנהגי הערביות היום; עכ"ז ניתן לומר כאן שאדרבה פירש"י שמיירי בנשים ששערן דליל כי רק הן חובשות פאה כמעט כל הזמן ורק עליהן שייך לומר שהפאה היא כגופן, משא"כ לגבי נשים רגילות שחבשו פאה לנוי בלי להיות בעלות מום הרי ברור שלא כל הזמן חבשו פאה אלא רק לעתים כפי שגם היום חובשות הפאה לא כל הזמן חובשות אותה, ועי' ברמב"ם שיש לאדם להניח לאשתו לצאת מהחצר פעם פעמים בחדש - ועליהן ודאי לא ניתן לומר שהפאה היא כגופה שהרי רוב הזמן היא תלויה על היתד; עוד ניתן לומר שאילו פגומות השער היו חובשות פאה רק בבית לבעליהן ובחצר חבשו קלתה כשאר נשים הרי ששימוש נדיר זה לא היה אוסר בהנאה כגופן שהרי רוב תשמישן בחצר, אלא ע"כ שחבשו את הפאה גם בחצר היכן שרוב תשמישן כדי להיות דומות לשאר נשים ששערן גלוי בחצר, ומוכח ששערן היה גלוי בחצר ואזלה לה הראיה ששלטי הגבורים נקט כריא"ז שגילוי השער אסור בחצר [ואם זו מחלוקת בין הבבלי לירושלמי - לא היה לו לנקוט כירושלמי,

פרק ה', סוגיא דשבת

איתא בסוגיא דשבת (נ"ז, ס"ד:): דאסור לצאת בתכשיטין לרה"ר דלמא שלפא ומחויא ותבא לטלטל, ובככול התיירו לצאת לחצר שלא תתגנה על בעלה, נחלקו אם כבול הוא חותם העבד אבל בכיפה של צמר מותרת לצאת לרה"ר כי לא תשלפנו כדי ששערה לא יתגלה, או שהוא כיפה של צמר וחששו שתשלפנו ברה"ר מתחת השבכה ושערה לא יתגלה - וכן המסקנה, מגמרא זו מוכח שלא חוששים שאשה תגלה שערותיה ברה"ר ולכן מותרת לצאת בסוג תכשיט שכאשר תשלפנו שערותיה יתגלו; מדהוצרכה לכסות את הכפה בשבכה מוכח שהכפה לא מכסה את כל ראשה ולכן הוצרכה גם לשבכה⁷³, בפשטות הקישוט שבכפה הוא רק בחצר כי כשתצא לשוק הרי תכסה את הכפה בשבכה, ומה שאינה פושטת את הכפה כשיוצאת הוא שכדי שכשתגיע לבית אביה תוכל להסיר השבכה ולהשאר בכפה⁷⁴, ויתכן לומר שעיקר הקישוט שבכפה הוא ליצור עובי תחת השבכה⁷⁵, הקולא שהקילו בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה הוא שלא חששו שביציאתה מהחצר לרה"ר תשלוף את הכיפה המגולה בעת שתכסה את ראשה בשבכה ותלטל את הכיפה ברה"ר, ואם הכיפה היתה מכוסה בעודה בחצר - היו אוסרים לחבוש כיפה בחצר מחשש שברה"ר תשלוף את הכיפה מתחת השבכה לולא שהתיירו לחובשה בחצר כדי שלא תתגנה⁷⁶. לשונות הראשונים בהגדרת פאה: "רגילות נשים ששערן מועט" "אשה שאין לה רוב שער" "יש לה שער לבן" מעידות שהפאה היתה נצרכת רק למיעוט הנשים ששערן דליל או לבן והיוו תחליף לשער בעת היותן בחצר כדי שלא תתביישנה במומן - היכן ששאר הנשים התנאו בשערן הגלוי, ומוכח שאשה רגילה לא נצרכה לפאה, כי אם הפאות היו משמשות ככיסוי שער תקני לכל הנשים ברה"ר - הרי שלא היו אומרים שהפאות היו מיועדות רק למי ששערה דליל או לבן - ומכאן יש להוכיח שלא היו רגילות לחבוש פאות מגולות ברה"ר, וממילא בעלות המום חבשו פאה גלויה בחצר - היכן ששאר נשים גילו שערן, וברה"ר כל הנשים כיסו - אלו את השער ואלו את הפאה, וחששו שבעלות המום תשלפנה את הפאה מתחת לשבכה בשבת ותלטלנה⁷⁷, יש

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

ועוד אדבר בהערה נו על דברי הב"ח הסובר שגם הבבלי סובר כירושלמי. המושל ראשון הוא שכל הנשים חבשו פאה היכן שהיה מותר להן שהרי הפאה עשויה לנוי ואין אשה אלא לנוי וללא ראייה חזקה אי אפשר לומר שרק הנשים ששערן דליל או לבן חבשו פאה, ולומר שפאה יותר יפה משער פגום אך פחות יפה משער רגיל - הוא דברי נביאות שהרי בנזיר מבואר שהפאה לא גרעה במאומה משער טבעי - ומדוע שלא תהא יפה אף יותר, וממילא מדוע שאשה רגילה לא תתייפה בה היכן שמותר לה? לא שייך לומר שמראה שער הוא כשער ממש לכל דיני התורה וגם לאיסור פרועת ראש כי אז בפאה לא היה מועיל תנו כפי שבשערה אינו מועיל. מ"מ לא ניתן להוכיח מסוגיא זו שחז"ל גזרו במפורש על איסור חבישת פאה בשוק.

⁷³ וכ"כ ברי"ף שבת כ"ו: שרוב הכיפה שתי אצבעות; אם השבכה היא הרדיד [ראה רמב"ם אישות י"ג י"א] הרי שלא מוכח מידי כי נצרך כיסוי נוסף גם על כיסוי מלא היכן שנהוג בכך [תירוץ ב' בפרישה אה"ע קט"ו ט', וכתב שם שכיפה היא כיסוי מלא] ושבכה על כיפה היא קיום תקנת הרדיד אך היכן שאין נוהגים לכסות ברדיד על כיסוי מלא כגון אצלנו שנוהגות לצאת במטפחת גלויה - גם לא יצטרכו כיסוי על פאה, כי דוקא בזמן הש"ס כיסו את הפאה כדי לקיים את מנהג הרדיד.

⁷⁴ מאד מסתבר שכן היה בזמן התלמוד שצורת הלבוש שנהגו בה היתה של עיטוף מכסימאלי כדרך הערביות, ועל רקע זה התפתח מנהג הרדיד, אולם לאחר שמנהגו השתנה וכבר אין נוהגים להתעטף ברדיד אף על מטפחת - תו אין לתלמוד מהנהגו אז.

⁷⁵ זה נשמע משונה שהרי אפילו לנשים בזמננו הנוהגות לגלח את שערן אין סוג תכשיט שמטרתו ליצור עובי תחת המטפחת, וכ"ש בזמננו שגם הנשים שהוצרכו לזה עכ"פ היה להן שער דליל [ואין לדחות שאצלנו אין נצרכות לזה כי כולן מגלחות וממילא אינה מתביישת משא"כ בזמן התלמוד בעלות השער הדליל היו נדירות וממילא התביישו ועשו פטנט כדי להגביה את המטפחת - שהרי גם היום המגלחות מצויות בחברת נשים שאינן מגלחות ועלולות היו להתבייש בצמידות המטפחת לגולגולת, ואעפ"כ אין לנו תכשיט המיועד להגבהת המטפחת - ש"מ שהגבהת המטפחת על ידי עובי שער אינו נחשב קישוט לנשים].

⁷⁶ חז"ן מכאן דוגמא שחכמים לא העמידו דבריהם כאשר חששו שהאשה עלולה להתגנות בעיני בעלה אף במקום שישנם בו גברים זרים מדי פעם - ומכאן חיזוק לכך שהאשה חייבת להיות מטופחת ולא מוזנחת; דוקא פאה נבחרה לשמש כגורם שלא תתגנה עליו - ומכאן שבכיסוי אחר עלולה להתגנות עליו; מסתבר שהיתר חבישת הפאה בחצר לא נאמר דוקא כשבועלה עמה אלא שמאחר ומצויה בחצר רוב היום ובעלה רואה אותה שם פעמים רבות - חכמים היו מעונינים שתראה שם במיטבה, וחכמים יכלו להרשות לעצמם שברה"ר לא תחבוש פאה בשבת הואיל ובעלה כמעט ואינו רואה אותה שם אלא בעיקר בחצר - לא תתגנה עליו בזמן מועט כזה, ומכאן ניתן לתלמוד שלפי הרגלי החיים שלנו שמחמרים לכסות את השער גם בבית - יש להעדיף פאה על מטפחת, ומי שרוב היום נמצאת בחוץ וגם בעלה רואה אותה לעתים שם - יש לה להיות מטופחת על ידי פאה [אם לא שיוכח שחבישת פאה ברוח אסורה], ראה בדעת הרמב"ן המובא בהערה עו; לגבי יציאה לקצה העיר התחדש עוד גדר באשתו של אבא חלקיה שיצאה לקראתו לקצה העיר כשהיא מקושטת כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת - ומסתבר שגדר זה הוא דוקא כשנמצאת עמו.

⁷⁷ אין כל כך נפ"מ למנהגו גם אם נאמר שבזמן הש"ס לא חבשו פאה גלויה בשוק, וכן גם מסתבר בהתאם להרגלי הכיסוי שהיו נוהגים אז שהיו דומים למנהגי הערביות היום; עכ"ז ניתן לומר כן שביאור זה קשה להולמו: א' - חלק מלשונות הקדמונים אינן מחלקות שהפאה היא רק לבעלות מום, ראה באגור (הוצאת שבת תל"ו), בתשובות רב נטרוני גאון (אופק, תנ"ז-תנ"ח) כתב: "פיאה נוכרית: שיער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה יפה ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן", ברש"י (סנהדרין ק"ב, הובא בכס"מ ע"ז ד' י"ב) הגדיר "פיאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי", וכן מעיד פירש"י בשבת (ס"ד:): "צוברתה על שערה" ולא אמר שמייירי כששערן דליל [וממילא אין סיבה לפרש את דברי רש"י "פיאה נכרית - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותו תחת המטפחת, אלא כונתו שתראה בעלת שער נאה]; ומה שבערכין (ז'): פירש"י שמייירי במי ששערה דליל "רגילות היו נשים כששערן מועט לקשור שיער נשים נכריות לשערן - והוא פיאה נכרית" - הוא כי בסוגיא בערכין מדובר בנשים בעלות מום - שהן חובשות פאה תדיי [גם בחצר] ולכן הפאה קשורה, אבל סתם נשים שאין להן בעיה חובשות פאה שרק צבורה על השער ואינה קשורה - ששייך שתשלפנה, וזה חיזוק לפירושי שהפאה

להוכיח שלרה"ר אסורה לצאת בפאה בשבת מדתנן שלחצר התירו, וכן אי לרה"ר היה מותר לצאת בפאה בשבת - תו אין סיבה לאסור בחצר ללא טעם שמא תתגנה; מזה שאסרו לצאת בפאה לרה"ר אף שאין חשש שתשלוף כדי לא להתגלות מוכח שפשט המשנה שהפאה מכוסה דומיא דכבול המכוסה בשבכה דחיישינן שתשלוף מתחת השבכה.ⁿ¹

פרק ו', דברי בעל שלטי הגבורים

תמצית דברי שלטי הגבורים: סמך לנשים נשואות שנושאות שערות חברותיהן מדשנינו שיוצאת בפאה בשבת שהיא מגבעת שמדביקים בה שער נאה והרבה כדי שתתקשט בשער, ומיירי בנשואה, ומותרות להתקשט כי שער באשה הוא רק בשער הראש שנראה גם בשרה אך בשער תלוש אין שער באשה ולא פרועת ראש, ונראה דל"ש שער שלה או של חברתה כל עוד דעבידי לכסות השער והן תלושות אף שהוא קישוט אין בכך כלום, אף שאינן בערכין שהפאה היא כשער אך לא נאסר לצאת ולהתקשט בה דע"כ הצדקניות הנשואות היו מתקשטות בפאות, ואין לומר שהפאות היו מכוסות דמאי מהני הרי עשויות להראות בעלת שער, וכשתעיינן בערכין ובברכות ברש"י וברא"ש תמצא ששער באשה הוא רק במחובר וגם שהבשר נראה; לכאורה שלטי הגבורים התיר חבישת פאה גלויה ברה"ר, אך יש להקשות על דבריו לפי הבנה זו: א' - מדוע כתב "משמע להדיא" שמהמשנה בשבת מוכח שמותר להתקשט בפאה הרי ניתן לאוקמי שכשיוצאת לרה"ר - הפאה מכוסה בשבכה,ⁿ²

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

היתה מיועדת גם לנשים רגילות, שו"ר שכ"כ בבני ציון (ק"ד) שבסנהדרין הספק אם פאה היא כנכסין לכן לא היו מסופקים בפאה שקשורה בגופה שנחשבת כגופה שתהיה כנכסין ולכן שם פירש"י שהספק הוא באותה פאה שהיא גדיל לנוי וקשור בגופה כמו שקושרין מלבוש אבל בערכין שהאיסור הוא משום שהיא כגופה ממש להיות כגוף המת שהרי מלבוש המת אינו אסור בהנאה - שם פירש"י שמדובר בפאה שקשורה לשערן להיות כשערן, ופשוט שגם לרש"י ישנן פאות מלאות שהרי בנזיר ע"כ מדובר בפאה שאינה קשורה לשערות שאין לה, ב' - לשונות הראשונים "גדיל של שערות שעושין לנוי" כמו מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער" מעידות שמדובר בכיסוי המיועד להוסיף יופי ולא רק לכסות מום שהיה מיועד לחבישה דרך עראי כשיוצאות לרה"ר [ומח"ס דת משה וישראל פירש את לשון הרמב"ם "נאה" - למי ששערה לבן, "והרבה" - למי ששערה דליל, "דרך עראי" - ללא חשש התרת קשר כדי שתוכל לשלוף אותו בשבת, ולענ"ד הוא דחוק טובא בלשון], ג' - גם לפי פירושו מוכרח הוא לפרש שהיו נוהגות לגלות את שערן בחצר כמבואר בגמרא שהתירו את הפאה בחצר ולפירושו הוצרכו לזאת רק בעלות המום כי שאר נשים גילו את שערן - וממילא מוכח דלא כחידושו על פי ריא"ז שגילוי השער אסור בחצר, וממילא נפל חידושו בהבנת שלטי הגבורים בביאור מאחר ולא הוה ליה לפסוק כירושלמי כנגד הבבלי, ושו"ר לקמן שפירש שלדעת שלטי הגבורים כולן חבשו פאה ולא רק בעלות השער הפגום - והנה לנו עדות קדמון שחי עם הדייקים מפירש"י, ראה הערה קג, וכן ראיתי שכוונתו שגם הבבלי סובר כן כדעת הב"ח - וא"כ ההבנה בדברי הגמרא "א"כ לא הנחת בת לא"א" נתונה בסתירה בין פירושו לבין מה שהוציא ממנה שדת יהודית אינה יכולה להשתנות.

מתחילה סברתי שהחשש שתשלוף מיירי ברוקנות ששערן דליל החובשות פאה כשיוצאות לרה"ר ואין להן מעצור והרגל להשאר בשער גלוי - ויש לדחות שהרי אמרו שהתירו את חבישת הפאה בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה, שו"ר שהפמ"ג (לאחר שחזר בו) העמיד את הגמרא בבתולות [וכ"כ בשו"ת הרי בשמים (ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה' ד) שהעמידו בארסה המותרת בגילוי שערן]; עוד י"ל שהמחוסם מפני השליפה היה קטן יותר כשהורגלו ללכת בגילוי שער בחצר - ויש לדחות שהרי מוכח לעיל שלא חששו שתשלוף אם השער יתגלה; עוד י"ל שאולי החשש היה רק שתשלוף בשעות שרק נשים מצויות ברחוב כגון בעת התפילה שהגברים בביה"כ שבשדות וגם את זאת יש לדחות שהרי לא אסרו לצאת בדבר שאין חשש שתשלפנו כגון כיפה של צמר מגולה - ואם היתה שולפתו כשרק הנשים מצויות - היו גוזרים [אמנם ראה רמב"ן (שבת ס"ד): שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר ולא רק בחצר שמא תתגנה עליו ללא הפאה - אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר, ומשמע ששונים הרגליהם מהרגלינו]; עוד יתכן שדרכן של אלו שיצאו בפאה מגולה היה לחבוש גם כובע בד קטן תחת הפאה [כליא פרוחי (רש"י שבת נ"ז):] - ואם תסיר את הפאה לא תשאר חשופה, ובכך מיושב גם מדוע בפאה חששו שמא תשלוף ולא חששו שתסיר את הכבול התפור לשבכה (כמבואר ברש"י שבת נ"ז, ס'). שיתכן שהנשים שלא יצאו בפאה הלכו בכבול התפור למטפחת ולא היה חשש שתסרנה אותו עם המטפחת כדי שלא להשאר מגולה, אך כשיש כובע קטן תחת הפאה - הרי אינה חוששת מלהתגלות כשתסיר את הפאה, ואין להקשות מסוגיא דערכין (ז'): שמשמע שהפאה היתה קשורה לשערות (ראה שו"ע יו"ד שמי"ט ב') - שהרי כבר כתבתי בהערה נו שהתם מיירי דווקא באשה בעלת מום שחובשת פאה כמעט כל הזמן [ולכן הפאה נחשבת כגופה], אך אצלנו רש"י לא פירש שמיירי בבעלות מום וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער אלא שצוברתה על שערה ויתכן שחבשה כובע קטן תחתיה; ברור שגם אם מותר לחבוש פאה גלויה ברה"ר לא כל הנשים עשו כן אלא חלק מהן חבשו פאה מגולה רק בחצר והסירו אותה כשהחליפו לשבכה בעת שיצאו לרה"ר - ולגביה שייך שתמשך ותלטל את הפאה שבידה או שתסיר את הפאה מתחת לשבכה, והחשש אינו שייך בנשים שהמשיכו ללכת בפאה מגולה כשיצאו מהחצר לרה"ר אלא שגזרו על כל הנשים; עוד י"ל שאין להקיש מהמורגל אצלנו עליהם [כדוגמת החשש של סרן בתה (דה"ס):] שאינו רלוונטי היום וכלל אינו מובן לנו לפי הרגלי הצניעות הנוהגים אצלנו], וכ"כ הרמ"א (ש"ג י"ח) שהשתנו הרגלי השליפה; עוד יתכן ששלטי הגבורים דן על פאות שמכוסות רק מקצת הראש שאם תשלוף אותן הרי שכמעט כל שערה ישאר מכוסה [וכן מדויקת לשוננו: "היוצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נשואות שערות חברותיהן" (וכ"כ הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א), ואף שדן רק על פאה חלקית שהיו במקומו - מ"מ ההיתר הוא גם בפאה מלאה שהרי טעם היתר שלטי הגבורים הוא שפאה אינה ערוה]; ועוד ראיתי שתיירץ בעל תבואות שמ"ש (במאמר בספר הזכרון להגרי"י פרנקל) שמוכח (ב"ק צ"ג, רש"י שבת ס"ה, ר"ן שבת ע"א, מאירי שבת נ"ז, ועוד) שכל מה שלא חששו שתשלוף כשתתגנה הוא רק באופן שתתגנה מחמת עצם הגילוי, אולם בהחלט יתכן שכאשר אינה מתגנה בעצם הגילוי עלולה לשלוף אף שתעבור על איסור גילוי השער - מפני שתשכח עצמה או שלא תקפיד על גילוי של כמה רגעים. נקודה שיש לדון בה היא שאינו מובן מדוע אין חוששים שתסיר את השבכה להראותה ותשאר בפאה שתחת השבכה, וא"ת שמאחר והשבכה היא הכיסוי החיצוני אין חוששים שתסירנה כדי להראותה מכיון שחברותיה יכולות לראותה כשהיא על ראשה ללא הסרה - א"כ מדוע היו אוסרים לחבוש כיפה בחצר לולא הטעם שמא תתגנה הרי הכיפה גלויה ויכולות לראותה על ראשה.

כוונתו שהטעם שלא חששו שתבא ללטל הוא כי לא רצו שתתגנה על בעלה, ובשבת ראו לנכון להתיר רק בחצר ששם היא מצויה לכן שם

ב' מוכח שברה"ר הפאה היתה מכוסה כי רק אז מוכן מדוע חששו שתסירנה ברה"ר^ט, ג' - היכן מצא ראייה מערכין שהלכו בפאה מגולה ברה"ר^ו; יש לברר את דיוקי לשונו: ד' - האריך לומר "לנשים היוצאות בכיסויי שערות שלהן כשהן נשואות"^{כו}, ה' - "מהא דשנינו פרק במה אשה" משמע שכתב דבריו במקום אחר^{כו}, ו' - "משמע להדיא"^{כו}, ז' - כלל לא מוזכר בלשונו שמייירי ברה"ר^{טו}, ח' - אריכות לשונו מעידה שההיתר מתבסס על כך שפאה אינה שער ולפ"ז סברתו שללא ראייה להתיר - הפאה היתה אסורה מן התורה כשער, א"כ הנדון הוא דאורייתא^{טו}, ט' - היתר שלטי הגבורים אינו מבוסס על כך שהפאה אינה נראית כשערותיה אלא שרק שער הדבוק לבשרה ונראה גם בשרה אסור - ומשמע שאף כשמייפה אותה, וצ"ע שהרי היפוי הוא מהשערות ולא מהבשר ופאה מייפה כשער ומדוע לא תאסר כדכתב בחסד לאברהם^{טו}, י' - מדוע לא התייחס לדת יהודית^ט.

פרק ז', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים

בכתובות מבואר שדין פרוע ראש מחולק לשלשה מקומות: בשוק צריכה כיסוי מלא, במבוי צריכה קלתה ובחצר אינה צריכה כיסוי ולפ"ז שלטי הגבורים בודאי בא להתיר פאה ברה"ר כי בחצר ממילא מותרת בגילוי אך ע"ז הוקשו הקושיות דלעיל; בירושלמי חילקו אחרת "וראשה פרוע לחצר אמרו [שרק אז הוא דת יהודית בלבד] ק"ו למבוי, רבי חיייה בשם רבי יוחנן היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע" - שאף בחצר צריכה קפליטין, במבוי אינו מועיל קלתה מדת יהודית, ובשוק אסורה מן התורה ואינו מועיל קלתה; הב"י אה"ע קט"ו הקשה: "ויש לתמוה על רבינו שכתב 'במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא' דמשמע לא תצא מבעלה ע"י כך אף ע"פ שהוא דבר שאינו הגון - והא בחצר אפילו פרועת הראש ממש לית לן בה, ובמבוי שאינו מפולש נמי בקלתה מיהא לית לן בה", ויישב הב"ח דס"ל לטור שגם לבבלי אינו הגון לצאת למבוי בקלתה, ולחצר אינו הגון לצאת מגולה, ופירוש הגמרא שאם כיסוי קלתה אינו הגון לחצר א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו תחת בעלה כי כולן מכוסות

הערות והוספות

רואה אותה [אף שגם מעט אחרים רואים אותה] ולא התירו ברה"ר כי אינה מצויה שם, וזאת רק כשיש חשש חילול שבת, אך בחול שאין חשש איסור - הרי שלא אסרו עליה להתנאות בפאה כשיצאת עמו, וממילא "משמע להדיא" היינו מתוך הטעם שהתירו לה להתנאות בקישוט זה אף שמצויים עוד אנשים בחצר כדי שלא תתגנה בעיניו.^ט

התבאר לעיל הערה זו שגם אם מותר לחבוש פאה גלויה ברה"ר לא כל הנשים עשו כן אלא חלק מהן חבשו פאה מגולה רק בחצר והסירו אותה כשהחליפו לשבכה בעת שיצאו לרה"ר - ולגביהן שייך שתמשיך ותטלטל את הפאה שבידה או שתסיר את הפאה מתחת לשבכה, והחשש אינו שייך בנשים שהמשיכו ללכת בפאה מגולה כשיצאו מהחצר לרה"ר, אלא שגזרו על כל הנשים.^ו

לשיטת שלטי הגבורים הרי כשחובשת פאה - היא מגולה, ומאחר והמשנה מייירי בהרוגי ב"ד - א"כ מייירי שיוצאת בפאה למקום ההריגה שבודאי אינו בחצר.^{כו}

דלא מייירי ברווקות, ובהמשך הערה צד הסברתי אחרת.^{כו}

ברור שעיקר הנדון שלו מייירי בגדרי ערוה לגבי ק"ש ולכן אמר "מכאן סמך" - כלומר - מהלכות ק"ש שביאר שרק שער הגוף הוא כערוה ושער תלוש אינו בדין זה.^{כו}

התבאר לעיל הערה נח.^{טו}

פשיטא! הרי במשנה איתא שמוותרת בפאה בחצר שפשוט לשלטי הגבורים שהפאה מגולה [ואדרבה הרי לדברי ספר זה שנקט ששלטי הגבורים נקט כמיעוט הפוסקים שגילוי שער אסור בחצר - הרי שהיה חייב לנקוט בדבריו להדיא שמייירי בחצר, ואת זאת לא כתב].^{טו}

איך אפשר לומר כן הרי שער האשה אינו נדון דאורייתא כלפי ק"ש, וכלפי פריעת ראש הרי די בקלתה, ושלטי הגבורים בודאי אחז ששער תלוש אינו כמחובר וממילא בודאי לא העלה על דעתו שיהיה בזה חשש איסור תורה, וממילא לא ניתן לדייק את לשונו, הרי כשכתב את תשובתו לא שיער שיהיו חכמים שיעשו מפאה נדון דאורייתא כדי שיצטרך לאפוקי מהם.^{טו}

אין סיבה לאסור כי יופי הוא שבח לאשה כל עוד אינו מושך באופן מיוחד, ומה שהתורה אסרה שער - הוא בשער הגוף, ואין לדרוש טעמא דקרא ולהקשות על שלטי הגבורים מדוע לא למד כן, ודברי החסד לאברהם הם כמעט שיטת יחיד.^{טו}

לא כתב "דת יהודית" מאחר ולא פסק לדבר עליה שהרי לגבי אינו נדון דאורייתא, ונמצא שפירוש שלטי הגבורים הוא שמאחר ואין צריך היתר לפאה בחצר כי מפורש במשנה שיוצאת בפאה, והפאה היא מגבעת שיש בה שער הרבה ויפה המיועד למי ששערה דליל או לבן או לכל אשה המעונינת להיות יותר יפה ממה שהיא ובכך לא תתגנה על בעלה שהרי יראה אותה יותר יפה ממה שהיא - גם אם אינה בעלת מום, והתירו לה חבישת פאה בחצר בשבת כדי שלא תתגנה אף שיש חשש שאם תרצה להחליף את הפאה למטפחת ורדיד כמנהג אמא שלה או העדה שלה או כי היום יש לה שבכה יפהפיה - הרי שהיתה עלולה לשכוח את עצמה ולהמשיך ולטלטל את הפאה שבידה כדי להראות לחברתה שעומדת ברה"ר - ובכל זאת לא חששו והתירו לה לחבושה בחצר הרי שעכ"פ בחול נתיר לה לחבושה ברה"ר כדי שתהיה יפה בעיניו כל הזמן, וכלל אין בזה חשש דרבנן לגבי ק"ש או לגבי איסור יציאה שהרי רק שער מחובר הוא שער ולא פאה, ומה שהפאה היא כשער בערכין הוא רק לגבי שיש איסור הנאה ממת אם לא אמרה תנו מאחר והפאה קשורה לשערותיה כבר שנים וכמעט שאינה מסירתה כדי להסתיר את דלילות שיערה (רש"י) אך אין לזה דבר עם איסור פריעת שער כי איסור זה כולל רק את שער הראש ולא שער תלוש, ואף כשהשער שלה ולא רק של חברתה שהרי גם השער שלה תלוש "אין בכך כלום", ופשוט שהיא מגולה שהרי מיועדת שלא תתגנה על בעלה ותראה בעלת שער יפה, ומה שהביא מרש"י בברכות אולי כוונתו למ"ש ששער האיש היוצא מבגדו אינו ערוה שהרי בשרו אינו נראה - דמשמע שהבעיה בערוה היא שהבשר שתחת הערוה נראה ולא שהשער נראה, ובערכין ראה שרק השער שמחובר הוא בדין שער ולגבי אינו מועיל שתאמר "תנו" ושער תלוש שקושרתו מועיל בו "תנו" ולכן אינו ממש ערוה אלא שכלפי איסור הנאה דומה הוא לגופה אם לא אמרה "תנו", והרא"ש בברכות כתב שדבר הרגיל להיות מכוסה באשה הוא ערוה - וממילא רק שיערה הטבעי הוא ערוה כי דרכה לכסותו ולא שער הפאה שהרי דרכו להיות גלוי.

בקלתה [מטפחת] ופשיטא ומאי קמ"ל^{no}, והכי נהוג שאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש בלא מטפחת וכיפה דלא כתוס^{oo} וכן משמע בב"י שהשער מכוסה ולכן ראוי לגעור במי שקולעת אותה בשבת כדי שלא תתגנה על בעלה^y, וכן בבית שמואל כתב לפרש את הטור כהב"ח^{xy}, וכן בשלטי הגבורים בכתובות הביא בשם הרי"ז שהירושלמי אוסר לצאת בחצר בלא קלתה אלא שלא תצא בלא כתובה כי בזה הבבלי בודאי אינו מחמיר, ומזה שהביא רק את דברי הסמ"ג והרי"ז מוכח שפוסק כמותם^{yb}. מכאן שכונת שלטי הגבורים רק להתיר פאה מגולה בחצר לנשים שאינן מגלות שם שערן וברה"ר מכסות את הפאה, ובשבת אוסר לצאת כך דילמא שלפה מתחת השבכה, וראיותיו אינן מהפלפול אלא מהמציאות שנושאות השתמשו בפאה אלא שראיה זו היא רק לגבי שימוש בחצר שהרי איתא במדרש תנחומא שלא לצאת בתכשיטין לרה"ר לפי שמסתכלין בה^{yg}, וכן משמע מדברי החפץ חיים^{ty}, כל ענין הקישוט הוא כדי שלא תתגנה על בעלה, וזהו דוקא בחצרה^{ev} כמ"ש ברמב"ן^{uv}. המהר"י מיניץ שחלק על שלטי הגבורים לא יכול היה לפרשו דקאי בחצר כי ס"ל שבחצר מותר ללכת בגילוי שער וניכר שלא ראה את שלטי הגבורים בכתובות שהביא את ריא"ז שכתב כירושלמי וכן היעב"ץ

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^{no} פירוש זה אינו עולה בקנה אחד עם הפירוש המובא בעמוד 39 הלומד מגמרא זו שדת יהודית אינה יכולה להשתנות, ומאחר וכדי לקיים את המהלך של מחבר הספר נצרכות שתי הסברות [שדת יהודית אינה משתנית ושגם בבלי הצריכו כסיוי בחצר] והרי אי אפשר ללמוד את שתיהן מאותה גמרא - הרי שהמהלך אינו יכול להיות מוכח.

^{oo} מנהג זה מוכיח שפירוש הב"ח אינו מן הדין אלא רק מהנהגת קמחית שהרי גם לירושלמי אין חובת מטפחת בבית, וכל"ש שאין חובת רדיד [כיפה] בבית.

^y לא כתב שיש לאוסרה לגלותו בבית ואף לא כתב שראוי לגעור בה, אלא שיש לגעור על שקולעתו בשבת - ומוכח שמה שנהגו לכסותו הוא רק מחומרא, ובזמן הכל בו לא נהגו בזה.

^{xy} ראה בשו"ת דברי יציב (אה"ע פ') שהביא את הבית שמואל, ובשם כנסה"ג (אה"ע קט"ו הגב"י ו') פירש בירושלמי "רבים בוקעים" - רבים מבני המדינה שאינם דרים שם וכגון שיש שם חניות, ו"אין רבים בוקעים" - היינו בני החצר בלבד אע"פ שהם מרובים, ושאר כל אדם אינם באים אלא לצורך כשיש להם עסק עם בני החצר, וכתב ששלש מידות יש: בחצר שרבים בוקעים וחניות שמה דינו כרה"ר ואפילו בקלתה אסור, כשאין רבים בוקעים מיהא הן מרובים בקלתה שפיר דמי, וחצר שאין רבים מצויין אפילו בעתים רחוקות דינו כבית ואפילו בלא קלתה שפיר דמי - ונמצא שהירושלמי כהבבלי ושאפשר לפרש בטור כן; וכן ראה בחקל יצחק (פ"א) שפירש את הירושלמי גם לדעת תוס' הסוברים שגילוי שער מותר בחצר - שאין כוננת הירושלמי שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער.

^{yb} לדידי מספקא בזה שהרי שלטי הגבורים היה מאסף לדברי קודמיו, ורק במקומות מועטים כתב את דעת עצמו, ואין להסיק ממה שכתב בכתובות בשם ריא"ז לגבי דעת עצמו שהובאה בנזיר ובשבת; ודע ששלטי הגבורים ליקט בעיקר מריא"ז מסמ"ג ומאו"ז - וגם כאן הביא את ריא"ז לא כי התכוין לנקוט כן הלכה למעשה אלא כדרכו להביאו, ובפרט שהרי כששלטי הגבורים הביא שם את הסמ"ג שהביא את הירושלמי לא העתיק את המשך דבריו שכתב שהירושלמי אוסר גילוי שער בחצר, וגם יש להסתפק בלשון ריא"ז אם כוונתו היתה לנקוט כך נגד הבבלי או שהק כתב שכך שיטת הירושלמי.

^{yg} ברור שזה אמור רק על צד המעלה [ואם נדייק את המדרש הרי גם כתוב בו "שלא נתנו תכשיטין לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה" - ומשמע שגם אין לה להתקשט בתכשיטין בחצר כי יש בה עוד אנשים] ומסתבר שרוב הנשים לא נהגו כן שהרי חז"ל לא אסרו את היציאה מקושטת כפי שאמרו (שבת נ"ט:): יוצאה אשה בעיר של זהב [פרט לחשש טלטול בשבת], ואפילו אמרו שנשים צנועות שיוצאות כשהן עטופות לגמרי ועטופות אף את אחת מהעניים - מאפרות את העין היחידה שנתרה גלויה (שבת פ'. צנועות כחלות עין אחת, ראה ברש"י), וכן ראה בירושלמי (שבת ל"ג): שהתירו לנשים חשובות לצאת במטפחת של זהב ובמשובצת במרגליות, ואף שיבחו את אשת אבא חלקיה שיצאה לקראתו מקושטת כשנכנס לעיר אף שהיתה זו השעה שחזרו מהשדות - כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת [מה שהיה משונה בעיני החכמים היה זה שיצאה לקראתו, ולא זה שיצאה מקושטת לרחוב, שהרי אם הדבר לא היה מקובל ודאי שאותה צדקת לא היתה עושה כן], וכן מנהג מקובל אצל בנות ישראל המושרשות במצוות מדורות שהנשים אינן לבושות בגדי שק בצאתן לרחוב אלא לבושות בחן ובצורה עדינה ומכובדת, ואין סיבה שכיסי השער יהיה מופלה לרעה.

^{ty} גם החפץ חיים לא מיירי אלא בגילוי שער - שהוא אסור מן הדין בחוץ, ובבית מחומרת הזוהר, ולא כתב שאשה צריכה להתנוול ולא להתאפר או לא להתלבש יפה כשיוצאת, וממילא מה הראיה לפאה. מה שלא הזכיר את הפאה בהקשר לרה"ר - אכן לא ניקום ונסמוך על דיוק קלוש כזה לאסור דבר שגם במ"ב השאיר את הנדון ללא הכרעה, וכל"ש שיש לנו ידיעה ברורה שכל רבני אירופה בתקופה ההיא התחננו לנשים שתחבושנה פאה ברה"ר ולא תלכנה גלויות שער, והעדויות שהביא מנכדו של החפץ חיים מוכחשת על ידי הרב הלל זקס שאמר שסבתו חבשה פאה ברה"ר, וכן העיד הרב ש"ך לרב עמנואל טולדנו, וכן ישנה תמונה מפורסמת שלה שנראית בה בפאה ליד בחורים, והדוחים שמירי שצולמה במצלמה של חברתה בחצרה - מביא לידי גיחוך שהרי בודאי לא היה דרך הנשים לצלם בזמנם אלא שהיו הולכים לצלם מקצועי.

^{uv} איתא בשבת (נ"ט:): "לא תצא אשה בעיר של זהב ואם יצתה - חייבת חטאת... רבי אליעזר אומר יוצאה אשה בעיר של זהב לכתחלה" הרי שר"א התיר לצאת בתכשיט מיוחד זה לרה"ר, ומסתבר שלא נחלקו עליו אלא משום חשש חילול שבת, וכן מעידות כל הסוגיות העוסקות בדילמא שלפא ומחויא דמיירי ברה"ר - ש"מ שמוותרת להתקשט בחוץ.

^y המעיין בדבריו יראה שמתחילה סבר שכשאסרו את התכשיטים בשבת בחצר - אסרו אף בבית שמא תצא בהם, ולאחר מכן אמר שמא בבית מותר ורק בחצר אסור, והסביר ששייך בחצר הטעם שמא תתגנה כי בעלה רואה אותה גם בחצר ולא רק בבית, משא"כ ברה"ר טעם זה אינו שייך מאחר ואינו רואה אותה - לכן לא הוצרכו להתיר לה ללבוש כבול ברה"ר - וזהו לפי ההרגל שלהם שהנשים היו עטופות וגם כמעט ולא יצאו וממילא האופנים שתתגנה בעיניו ברה"ר הם נדירים ואפילו כמעט אינם שייכים, משא"כ לפי מנהגו שהנשים מצויות ברה"ר וגם אין עטופות שייך ושייך שתתגנה בעיניו ברה"ר, ואדרבה מרמב"ן זה יש להביא ראיה הפוכה שכל שלא התירו לה הוא מאחר ולא שייך שתתגנה בעיניו אך אילו היתה המציאות כמו שלנו - היו מתירים ומתירים לה ללבוש כבול גם ברה"ר ולא היו חוששים שתשלפן [אמנם בשו"ת הסבא קדישא (ב' או"ח א') כתב שכונת הרמב"ן שאינו רואה את הפאה כי הפאה מכוסה ברה"ר, ולענ"ד קשה להלומד שהרי הרמב"ן רוצה להסביר מדוע לא הוצרכו להתיר לחבוש פאה גלויה ברה"ר כי אינו רואה אותה ולא שייך שיתן כטעם את המסקנה], וביותר לפי מה שביאר בספר "דת משה וישראל" לעיל שגם מה שאסרו לה ללבוש כבול בחצר הוא מפני החשש שתטלטלנו כשתצא לרה"ר ובכ"ז התירו שלא תתגנה בעיניו - ואכ"ה לדידין שאיכא שמא תתגנה ברה"ר.

תקף את שלטי הגבורים ולא היה מתקיפו אם היה יכול ללמוד בו דמיירי על חצר^{טו}, ולא יכלו ללמוד בדבריו שפאה אסורה כי סברו שהפאה אינה חמורה מקלתה אולם שלטי הגבורים עצמו סבר שפאה אסורה ברה"ר מן התורה מטעם פריצות שמתנאית בשערותיה לעיני כל כמ"ש בחדש לאברהם^{טז}, ושער מגולה אסור בחצר מדת יהודית משום צניעות, והמנהג צריך היה לחול גם על פאה בחצר - לכן לא היה פשוט לשלטי הגבורים שפאה מותרת בחצר ועל זאת הביא ראיות שבחצר הפאה היתה מגולה^{טז} ועל כרחך צ"ל שרק בשער נהגו איסור בחצר ולא בפאה וזו כוונתו "מ"מ לא נאסר בשביל כך לצאת בה" כי אם מוכח בערכין שהפאה כגופה כלפי איסור הנאה ממת א"כ גם ברה"ר פאה דאורייתא כגופה^{טז}, ולכן פירש ש"לא נאסר" היינו שלא קבלו על עצמן כדי שלא תתנגנה על בעליהן^{טז}, אבל בדיני דאורייתא אינו תלוי במנהגן^{טז}, ואף שבחצר יש חילוק בין שער לפאה - אין ראייה שגם ברה"ר יש חילוק כי רק בחצר מועיל החילוק מאחר ותלוי במנהג שנהגו בנות ישראל מעצמן משא"כ ברה"ר שתלוי בפריצות - אין חילוק בין שער למראה שער^{טז}. מהלך זה מפורש במגן גבורים^{טז}, וכ"ז בפאה נכרית ולא בשער עצמה שנחתך החמור יותר^{טז} - ובזמננו הפאות נראות כשער עצמה^{טז}, וכן אמר הר"ר גדליה נדל שבפאות של זמננו לא היה אף פוסק אחד מתיר^{טז} כפי שכל ילדה ברחוב יכולה לומר^{טז}, ודברים אלו ששלטי

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^{טז} הסיבה שלא פירש דקאי בחצר כי הבין שהטור לא התכוון שגילוי השער בחצר אינו הגון כי משמע מהטור שבחצר שהרבים אין מצויים בה מותרות בגילוי שער אף שהטור נחת התם לכתוב מנהגי צניעות, ופירוש הב"ח עדיין לא היה כתוב בזמן שלטי הגבורים והמהר"י מינץ, ואף הבאר שבע לא הזכיר את הב"ח אף שהיה בתקופתו [וצעיר ממנו באחת עשרה שנים] - וא"כ היה פשוט להם שהבבלי חולק על הירושלמי ולכן לא יכלו להכניס בדעתו של שלטי הגבורים שאוסר גילוי שער בחצר על פי הירושלמי, אף שבדאי יכלו לשים לב לדיוקים שבדבריו שהוזכרו לעיל גם אם לא ראו שהביא את ריא"ז - שהרי חיפשו לסתור את דבריו ופשוט יותר היה להכניס בו פשט שמוסכם גם עליהם, ואנן ניקום ונחלוק על הפירוש שהיה דחוי בעיניהם רק מפני שלנו התחדש שמצאנו שבכתובות ליקט את ריא"ז - והרי שלטי הגבורים היה מלקט ולא פוסק, וליקט בעיקר מריא"ז מסמ"ג ומא"ז - וגם כאן הביא את ריא"ז לא כי התכוין לנקוט כן הלכה למעשה אלא כדרכו להביא, ובפרט שהרי כששלטי הגבורים הביא שם את הסמ"ג שהביא את הירושלמי לא העתיק את המשך דבריו שכתב שהירושלמי אוסר גילוי שער בחצר, וגם יש להסתפק בלשון ריא"ז אם כוונתו היתה לנקוט כך נגד הבבלי או שרק כתב שכך שיטת הירושלמי, אתמהא.

^{טז} אלו דברי נביאות שהרי שלטי הגבורים כתב שאין בפאה משום פרועת ראש אף שהוא קישוט, וכיצד ניתן להגיע מדבריו לכך שזה דוקא בחצר אבל ברה"ר קישוט זה אסור מן התורה?

^{טז} ניתן להביא לבסס רעיון גם אם לא סברו מתחילה להיפך, והרמזים שמתחילה סבר שיש לאסור ואח"כ הביא ראיות שמותר הם רמזים קלושים.

^{טז} גישה זו שטחית לראות כעין גזירה שוה פאה פאה הלממ"ס להשוות בין נדונים שאינם קשורים, אלא אי אפשר להשוות בין דיני איסור הנאה התלויים בחילוק בין קישוט לגוף, לדיני עיר הנדחת התלויים בחילוק בין ממון לגוף, ולדיני דת משה התלויים בחילוק בין שער תלוש או מחובר, ולדיני דת יהודית התלויים בחילוק בין צניעות לפריצות.

^{טז} כאן מודה שדינים אלו תלויים במנהגי הנשים הצנועות ואין תקנות שנקבעו על ידי החכמים, וברור שמנהגים אלו נקבעו לפי הנהוג בתקופתן ובכל תקופה יכולות לנהוג מנהגים אחרים, וממילא אם "איסור" הפאה אינו מדאורייתא אלא מדת יהודית - לדין מותר שכך נהגו הנשים הצנועות אצלנו [וכדי לומר שהן תקנות קבועות כחומר דרבי זירא צריך שח"ל יקבעו כן להדיא, וראה לעיל בהערה מא].

^{טז} אינו תלוי במנהגן אלא תלוי בחילוק בין שער תלוש למחובר כפי שכתב להדיא בשלטי הגבורים, וכן הביא מהראשונים - ולא כתב שפריצות הופכת את הפאה לאיסור תורה.

^{טז} כיצד ניתן לתפוס כעיקר סברא שהובאה באחרונים בודדים בלבד ולהופכה לסברא עיקרית בסוגיא, ואף לייחסה לשלטי הגבורים על סמך דיוקים חלשים כל כך - הרי שלטי הגבורים לא יכול היה לראות סברא זו בשום אחרון כי הוא קדמם, ואם המציא אותה מדעתו - הרי היה צריך לכותבה בצורה ברורה ולא ברמזי רמזים.

^{טז} פירוש המילים "ומה ראייה הוא לרה"ר דהתורה אוסרתה שפיר אסור אף בפאה נכרית" אינו כפי שהבין בספר דת משה וישראל שהפאה אסורה ברה"ר מן התורה באיסור פריעת ראש אלא הפירוש הוא: "ומה ראייה הוא לרה"ר דהתורה אוסרתה [בגילוי שער ממש] - שפיר אסור אף בפאה נכרית [גורין על פאה מרבנן משום מראית העין] = והאיסור מדרבנן בלבד משום מראית העין - שלא יחשדו שאינה מכסה את שיערה [שאינו רלוונטי במננן], וכן כתב להדיא לפני כן: "ברה"ר דאיכא איסור בפריעת ראש מן התורה - א"כ אף בפאה נכרית גזרין משום מראית העין, וכן כתב שאם אין מנהג המקום שהנשים הולכות בפאה ודאי יש לאסור משום מראית העין אבל אם רבים נהגו כן לא שייך חשש מראית העין שהרי לא יחשדו, וכל שכן שאין לחוש שיחשדו בה כאשר כל הנשים נוהגות כן שהרי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית - הרי שלהדיא הנדון הוא משום חשד ולא משום פריצות; חבל שלא הביא את דברי המגן גבורים באלף למגן שדחה אחת לאחת את ראיות זקיני המהר"י מינץ נגד חבישת הפאה, וגם הסביר שזקיני עורר מדנים אף שדבריו דחויים מפני שראה שבזמנו מצות כיוסו השער נפרצה וכל כוונת הנשים היתה להדמות לגויות.

^{טז} נראית כוונתו שבשער שלה יש יותר חשש למראית העין, ומ"מ אין לזה חשיבות לגבינו שאין כלל חשש שיחשדו.

^{טז} יש לתמוה שהרי מאז ימות עולם אינו מסתבר שאשה חבשה פאה שאינה מותאמת למראה פניה, והמגן גבורים הוציא מכלל ההיתר רק פאה העשויה משער שלה ולא אסר בעשויה משער של חברתה או של אחותה אף אם נראית כשער שלה, והרי מי שאסר את הפאה משום החשש שיחשדו שאינה מכסה את שיערה הרי סבר שהפאה קרובה במראיתה לאשה זו, וכן היתה הכרעה ברורה אצל גדולי אירופה שעודדו את השימוש בפאה ולא אסרו להכין פאה משער שלה, ולא חילקו בין פאה לפאה, ואין לנו להמציא מדעתנו איסור בפאות הנראות כשער אף אם הן יפות [ועוד - מה שהעט"ו והמגן גבורים פירשו שכונת הלבוש להיתר רק בפאות משער שאינו שלה - המעיין בלבוש (ע"ה ב') יראה שלא היתה כוונתו לחלוק על הרמ"א ולחלק בין שער שלה לשל חברתה, אלא בפשטות כוונתו רק לומר שפאה משער תלוש אינה ערוה, וכנראה שכן פירש בהגהות הגר"ב פרענקל, וממילא אין לנו מקור להחמיר יותר בפאה הנראית כשער שלה].

^{טז} אם כוונתו לפאות פרוצות - אף ידי תכון עמו, אולם אם כוונתו לפאות הצנועות והמכובדות - הרי שהתירו גם התירו, ואף עודדו ושיבחו את החובשות אותם, וכן ממשיכים היום להורות בזה היתר פוסקים מפורסמים, וכמעט ולא מצאנו פוסק מפורסם בעל אחריות שיאסור חבישתן, ומה שמפורסמים מכתבים, דרשות, הוראות וכדו' - יש לדעת שחלק מזה נובע מטעות [כגון מה שציטטו שהגרש"א זצ"ל אמר שאם אשה היתה באה לירושלים לפני שמונים שנה היו סוקלים אותה - הרי אין זה נדון לדין לאחר שהשתנה המנהג, והעידה על כך אחייניתו שהדוד אמר לה לחבוש פאה],

הגבורים התיר רק בחצר נמצאים כבר במקור חיים⁹⁹ ובפני יצחק ובגדולת מרדכי ובחלק יצחק¹⁰⁰, וגם הבאר שבע והיעב"ץ היו לומדים כך אילו יכלו¹⁰¹, האם בנדון דאורייתא יכול משהו לומר בבטחון ששלטי הגבורים קאי על רה"ר אף שלפ"ז ראיותיו דחיות בזמן שניתן לפרשו על חצר באופן מאיר¹⁰², בפרט שבכל דבריו לא הזכיר להדיא דקאי על רה"ר¹⁰³. מלשון שלטי הגבורים משמע שלא נכתב כהגה"ה על הרי"ף אלא הוא תשובה למעשה שהעתיקה כאן, ולפ"ז הנשים שנהגו לכסות ראשן בחצר כדעת אוסרים החלו לצאת בפאה לחצר מאחר וכל איסורו מדת יהודית, אבל לרה"ר שמפורש בפוסקים שצריך רדיד - לא פרצו שהרי רק מאות שנים לאחר מכן החלו לפרוץ בזה¹⁰⁴ כפי עדות הפני יצחק שבמקומו אין פרוצות בכך, ומה שלא טרח לכתוב שכוונתו רק להתיר לחבוש פאה מגולה בחצר הוא מפני שהיה פשוט לו שברה"ר אסור שהרי דן ממראה עיניו והמציאות היתה ברורה לכל¹⁰⁵, וכן מדוייקים דבריו במה שהאריך "לנשים היוצאות בכיסויי שערות שלהן כשהן נשואות"¹⁰⁶,

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

חלק נובע מסילוף [כגון מכתבו של הגר"ק שנכתב לקבוצה מסוימת, ולי אישית אמר לי הרב שמואל לצאת בפאה, ושיש מקום להתיר גם לבנות ספרד שהתחנכו אצל מורות חובשות פאה ולכן קבלו את הפאה כצניעות ולא כפריצות, וכן מדרשתו של הגר"ה וואזנר ניכר שהשמיטו את הקטע שמסייג אלו פאות גרועות, וכן בצ'טוטים מספרו השמיטו את הקטעים שכתב שהמנהג להתיר היה רווח במדינות שלמות, וכן הפכו את הגר"מ פיינשטיין שלהדיא התיר באג"מ לאוסר מאחר שכתב לבעל שאינו רשאי "להחמיר" על אשתו], חלק נובע משאלה ספציפית [כגון מה שהביאו בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאסר, ואמנם שנים סיפרו לי כמסל"ת שהרב התיר לבנות משפחתם, ובמוצאי פסח תשס"ח שאלתי את פי הרב שליט"א ואמר לי שהשמועות שאומרים משמו ומשם אביו זצ"ל לאסור את הפאות הן שטויות, ואמר לי נכדו שמשפחת נדל אינה עושה דבר בלי לשאול את פי הרב וממילא שמועה זו מזוייפת או שלא הובנה כראוי, וקל מאד לתלות שמועות במי שכבר בעולם האמת], ועוד.

⁹⁹ אכן ילדה ברחוב עלולה לטעות ולחשוב שמצות כיסוי השער היא כדי למעט את יופיה, אולם תלמיד חכם אמור להכיר את מקורות התלמוד שיפוי הוא שבח לאשה, ורק משיכת תשומת לב היא המכונה פריצות.

¹⁰⁰ המעיין במקור חיים יראה שאי אפשר ללמוד ממנו מאומה לנדונו ואדרבה הבין שהרמ"א התיר אף ברה"ר, שכל שהביא שם הוא שמקור הרמ"א להתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה הוא שלטי הגבורים ושמפורש שם שמותרת בחבישת פאה גם בשער שלה כשנתלש, וכן שהפאה מותרת גם לפי הסבר מוסף הערוך לירושלמי, אך המהר"ר מינץ אוסר להתקטש בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער - ונראה שכוונת הספר דת משה וישראל לדייק מכך שהמקור חיים הביא מקור לחבישת הפאה מהירושלמי, והרי הירושלמי לא התיר חבישת קפלטין במקום שהרבים בוקעים בתוכו - אמנם אין לדייק כך שהרי דבריו נסובים ללמד שחבישת הפאה הותרה - וכלל לא דן בגדרי ההיתר, ובדאי שלא עלה על דעתו להורות בנדון אם שלטי הגבורים התיר גם ברחוב, ובפרט שהמקור חיים הרי הביא שם גם את המהר"ר מינץ שאסר ודברי המהר"ר מינץ הרי אמורים רק ברה"ר - ואם נדייק את דבריו הרי יצא להיפך שמפרש שהמהר"ר מינץ אסר ברחוב ושלטי הגבורים התיר אף ברחוב; שו"ר במאמרו של הרב אליעזר פולק (בירחון אור ישראל כ"ב) שמדייק מכך שהמקור חיים הוצרך להביא ראייה להיתר: "גם בספר מוסף הערוך מיייתי ירושלמי דמותר" שקשה מדוע הוצרך להביא את הירושלמי דרך מוסף הערוך ולא ישירות, ועוד קשה שהרי הירושלמי אמנם כתב היתר "היוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע" אך גם אסר "הדא דתימא לחצר אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע", וכן קשה כיצד הביא שמוסף הערוך הביא ירושלמי שהתיר - הרי בירושלמי לא מפורש שמדובר בפאה ובמוסף הערוך לא מפורש היתר, ועוד קשה מדוע המקור חיים לא כתב להדיא שמתיר רק בחצר [וכשהביא את המהר"ר מינץ האוסר הרי הוכיח שכוונתו דוקא לרה"ר] - מכל זאת נראה שהמקור חיים לא ראה את הירושלמי בפנים אלא דרך מוסף הערוך, ולא ידע שבירושלמי אוסר קפלטין במבוי וממילא חשב שמצא מקור להיתר הרמ"א במוסף הערוך שהביא את הירושלמי - ונמצא שהמקור חיים דוקא הבין שהרמ"א התיר גם ברה"ר.

¹⁰¹ החקל יצחק לא למד כן בדעת שלטי הגבורים אלא בדעת הדרכי משה, גם הפני יצחק רק אמר מסברא ששלטי הגבורים התיר רק בחצר וממבוי למבוי לאחר שראה שכך המנהג, אך מיד חזר בו כי "כל החולקין עליו לא הבינו כן בדבריו", וגם המקור חיים כלל לא אמר דבר הדומה להבנה זו (כמבואר בהערה פט), ואת הגדולת מרדכי לא ראיתי בפנים, וגם אילו היו לומדים כן בשלטי הגבורים אכן לא ננקטו כאחרונים בודדים בניגוד לרוב רובם של האחרונים שלא אסרו כלל או שאסרו רק משום דת יהודית או משום מראית העין, וכן המנהג, וכן הורו גדולי אירופה הלכה למעשה, וכן מורים כל המורים היום שהפאה הצנועה מותרת אלא שחלקם אמרו שהיו שמחים יותר אם לא היו נוהגות לחבוש פאות מאחר ונשים רבות הרחיבו לעצמן את ההיתר גם לפאות פרוצות.

¹⁰² יכלו גם יכלו ללמוד כך כפי שלמדו בעצמם אך לא רצו לייחס לשלטי הגבורים שיפסוק נגד הבבלי.

¹⁰³ א"גם אם נפרשו על חצר אכתי אין הוכחה שברה"ר האיסור יהיה מן התורה ולא יועילו שינויי המנהגים, ב"גם כשיש מעט דעות שהנדון הוא דאורייתא מצאנו שהמנהג להקל חזק יותר (רמ"א יו"ד שלי"א ב', הובא לעיל), ג"בפרט בנדון דידן שכל מהות דת יהודית היא להיות צנועה כפי התקן שנוהגות בו הנשים כיום ואין זה תקנון צניעות שאינו משתנה - הרי שמי שאינה משנה מהנהגו אצל הצנועות שבמקומה הרי שמקיימת את דת יהודית בהידור, ד"הבנת שלטי הגבורים אינה כלל חד משמעית כמבואר לעיל, ה"המתירים כלל לא הוצרכו לשלטי הגבורים כדי להתיר וממילא אין כל כך חשיבות למה הוא התכוון.

¹⁰⁴ כמו כן יש לתמוה שכלל לא מזכיר בדבריו דקאי רק על החצר - ובכך נתן מקום לכל כך הרבה חכמים לטעות בדבריו, וראה בהערה צה.
¹⁰⁵ אם צדקו דברי נביאות אלו המתבססים על דיוק קלוש כל כך שכתב "מהא דשנינו", "והתם" - הרי שהיה לו לכתוב את עיקר הנידון ולהביא את המחלוקת אם גילוי שער מותר או אסור בחצר ולא היה די לו לכתוב שמוכח מהתלמוד שכבר אז יצאו בפאה לחצר ולהוכיח שהפאה היתה גלויה ושמיידי בנשואות, וגם היה לו להכריע לאיסור מאחר וקיום דת יהודית היא שלא לפחות מהנהגו אצל הצנועות באותו מקום; ומ"ש שברה"ר היה מוסכם שצריך רדיד ולפ"ז לא יכול היה להיות נדון על פאה - הרי מפורש ברמב"ם (אישות י"ג י"א) "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה...", וראה בפרישה (אה"ע קט"ו ט' בתרוץ ב') שכפה שהיא כיסוי מלא תלויה במנהג המקומות משא"כ כיסוי שאינו מלא מחייב רדיד בכל מקום - ולפ"ז פאה שהיא כיסוי מלא תלויה במנהג המקומות, מאריכות לשונו "לנשים נשואות היוצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשואות שערן נושאות שערות חברותיהן" אין לדייק שכוונתו להודיע שמדבר על אלו שמחמירות לכסות שערותיהן בחצר כי אז העיקר חסר מן הספר כי היה צריך להוסיף "בחצר" שזהו עיקר המכוון, ונלענ"ד שכוונתו לומר שמכסות שערן אלא שנוהגות לכסות בכיסוי רגיל את עיקר השער ועל מקום הצמה מניחות פאה - שאז לשונו מדוייקת להפליא, ובכך גם מובן מדוע חששו שתשלוף את הפאה בשבת.

¹⁰⁶ אם לשלטי הגבורים המציאות שהיה חי בה היתה ברורה - הרי לנו אינה ברורה כל עיקר, וחזינן שרבים דנו בדבריו אף שלא היו רחוקים ממקומו ומתקופתו והללו אומרים בכה והללו אומרים בכה בדעתו, ואדרבה הקרובים אליו ביותר במקום ובזמן פירשו דבריו דקאי על רה"ר; ומה שבזמן הפני יצחק לא פרצו בחבישת פאה ברחוב - הרי חזינן מהחולקים על שלטי הגבורים שבארופה כן פרצו בזה באותה

וברור שפשוט היה לו שפאה אסורה ברה"ר כי פריעת ראשה היא בזיון לאשה ואיך יעלה על הדעת שצריך לבאר שלא לחקות את הסוטה בניוולה^{טז}, וגם קאי על המשנה שיוצאה בפאה בחצר וראיתו רק מהמפורש במשנה דקאי על החצר^{טז}; (בהערה) רואים מהסוגיא בנזיר שהפאה נותנת לבעל בדיוק את מה ששער נותן, וא"כ ה"ה גם כלפי איסור פרועת ראש^{טז}, וכן רואים במקור חיים שפירש את שלטי הגבורים בחצר^{טז}, וכן הסבירו הפני יצחק והגדולת מרדכי^{קא}. שלטי הגבורים הוצרך לפרש שהראשונים המתירים גילוי שער בחצר מוכרחים לפרש שהפאה מיועדת רק לנשים ששערן פגום שהרי הנשים ששערן תקין לא הוצרכו לכך^{קב}, והוא שסובר שגילוי שער מותר בחצר יכול לסבור שכל הנשים התקשטו בפאה^{קב} [לא התייחסתי לשאר דבריו עד סוף הפרק כי נכלל במה שכתבתי לעיל].

פרק ח', דברי הפרי מגדים

פמ"ג (א"א ע"ה ה'): עי' מ"א שיוצאת בפאה משערותיה אפילו לרה"ר, וגם הלבוש לא חלק, ולבאר שבע דוקא כשמכוסה, והמדינות שיוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע, וכן משמע מדבכתובות לא העמידו שבפאה הוא דת יהודית; עט"ז: לרמ"א שער באשה ערוה ופריעת ראש הוא לא בנחתך, ויש אוסרים שכל ההיתר דוקא במכוסה, והלבוש אוסר בשער של עצמה שנחתך וחיברה וא"כ חולק על הד"מ שהתיר גם בשער של עצמה; פמ"ג (מ"ז ש"ג ט'): אם נאמר שבקרא ק"ש מול שער האסור צריך לחזור - ג"כ כשקרא מול פאה, וי"ל הואיל וכל הספק בפאות הוא מדרבנן - לא גזרו על ספיקן; פמ"ג (א"א צ"א ד'): אין לגבר ללכת ד"א בפאה מפני מראית העין; מ"ב (ע"ה ט"ו): נחלקו אם יש פרוע ראש בפאה וכתב הפמ"ג שהמדינות שיוצאים בזה יש להם לסמוך, ומשמע שאף בשער של עצמה שנחתך, ובמגן גבורים החמיר בזה, ואם אין מנהג המקום ללכת בפאה הדין עם המחמירים מפני מראית העין; הפמ"ג בספרו אם לכינה חזר בו ואסר לצאת בפאה בכל מקום כי פאה משער תלוש ותחתיו תפור בגד יש מראית עין לגבר ללכת ד"א ושם הוי מדת חסידות משא"כ לאשה פרוע ראש הוא מדאורייתא כשאינה מכוסה, וכשאינה מכוסה כשאר נשים הוי דת ישראל גם עם מטפחת, ושלטי הגבורים מיירי במכוסה או בפנויה^{קד}, ויש גם איסור בחוקותיהם לא תלכו אם מכוונים לכך כשעושה להכעיס או

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

תקופה, ואף אין לומר שגדרי הצניעות הולכים ונפרצים שהרי חזין שעד לפני זמן קצר כמעט כל הנשים באירופה גילו שערן וכעת כמעט ולא תמצא אשה כשרה שתעשה כן [בעיקר בזכות חכמת רבני אשכנז שהורו להן לחבוש פאות], וכן חזין שרוב בנות ספרד שהגיעו לארץ הסירו את מטפחתן - וחזרו לכסות שערן רק בעקבות שהחלו ללמוד במוסדות חינוך אשכנזים שהורו לחבוש פאות - ורק בעת האחרונה חזרו מעט מעט לחבישת מטפחת ללא רדיד בהשפעת התעמולה של אלו ששתו מהבור ולאחר מכן זרקו אליו אבנים, ולכן ברור שאי אפשר להקיש מהנהג במקום אחד בתקופה מסויימת על מקום אחר או על תקופה אחרת כי גדרי הצניעות משתנים תדיר, ומסתבר שגדרי הצניעות מושפעים גם מהנהג בחברה הגויית שסביב [שהרי ברור שלא הרי גדרי הצניעות הנצרכים בארצות ערב שבהן הנשים מכוסות לגמרי כהרי הנהגות הצניעות שבארצות

שהגויית פרוצות בהם ביותר].

^{טז} התבאר לעיל הערה צד שזה ליתא.

^{טז} חזין אצל חובשות הפאה שאלו הפאה תיפול מראשן מהרוח ברחוב - הן תתביישנה מאד, וכן חזין אצל הפרוצות ההולכות בביגוד מינימאלי - שאם פריט לבוש יפול מהן ברחוב - הן תתביישנה מאד אף שבסיטואציות אחרות נוהגות לגלות עצמן כך, ומוכח שאינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים (סנהדרין מ"ב), ואם הן נוהגות כך על פי ציווי המו"ה הרי שכלל אינן מתביישות, וממילא אין מכאן הוכחה.

^{טז} אין כאן דמדומי ראייה שהרי באותה מדה היה ניתן לפרש שקאי על היוצא מהמשנה שדוקא בשבת אינה יוצאת לרה"ר אך בחול מותרת, ואדרבה מוכח מדברי הרמב"ן שכל שהגבילו את חבישת הפאה לחצר ולא לרה"ר הוא לא מפני הלכות פריעת שער אלא רק מפני שאינו מצוי שיראה אותה שם וממילא אין צורך להתיר פאה וכבול יותר משאר תכשיטין מאחר ואינו רואה אותה שם - אך ביום חול שאין איסור טלטול אין שום חשש בזה, ואדרבה לפי המציאות שלנו שבעלה רואה גם רואה אותה ברה"ר - אין לאסור לה להתייפות בפאה ברה"ר כשנמצאת שם עם בעלה, ואשתו של אבא חלקיה תוכיח שכדאי לעשות את כל ההתייפות שמותר.

^{טז} אין כאן גזירה שוה "פאה" "פאה" לתת את אותן הגדרים לכל הסוגיות - אלא הפרת הנזירות תלויה במיעוט יופיה ומסתבר שהפאה לא ממעטת את יופיה כי אחרת מדוע שתלכנה בפאה, ואיסור פריעת ראש דדת משה תלוי בכיסוי והרי השער מכוסה גם בפאה, ודת יהודית תלויה בכך שאינה משנה את מנהגי הצניעות - ובמקומות שחבישת הפאה מקובלת הרי שמתקיימת תקנת דת יהודית, ומה שאסור לה להיות פרוצה מחייב שהפאה ושאר בגדיה יהיו צנועים ואין להסיק מזה שאסורה לחבוש פאה צנועה.

^ק זה ליתא, ראה הערה פט.

^{קא} אם בסוג הוכחות כזה עסקינן הרי כמות גדולה הרבה יותר של אחרונים הסבירו את שלטי הגבורים על הרה"ר - מהם הסכימו עמו ומהם חלקו עליו.

^{קב} המושכל ראשון הוא שכל הנשים [שיכלו להרשות לעצמן] חבשו פאה היכן שהיה מותר להן שהרי הפאה עשויה לנוי ואין אשה אלא לנוי, וללא ראייה חזקה אי אפשר לומר שרק הנשים ששערן דליל או לבן חבשו פאה, ואת לשונות הראשונים שנשים ששערן פגום חבשו פאה הסברתי לעיל בהערה נו שכונותם לומר שרק לגביהן שייך להחשיב את הפאה כגופה לגבי איסור הנאה ממת וכדו' כי הן "קושרות" פאה לשערן באופן קבוע, ואילו הנשים הרגילות "צוברות" שער על שערן באופן שאינו קבוע ולכן לא שייך שיאסר באיסור הנאה ממת, וכ"כ בבנין ציון (ק"ד).

^{קב} חזין ששלטי הגבורים יכול היה לחיות עם הדיוקים שדיוקו לעיל מלשונות הראשונים שחובשות הפאה הן רק בעלות השער הדליל או הלבן, והנה לנו עדות קדמון שדיוקים אלו ליתא.

^{קד} למאי דהתבאר אין נפ"מ אם הפמ"ג התייר פאה ברה"ר שהרי כך הוא מנהג הצנועות היום, ומ"מ יש לדון בדבריו משום יגדיל תורה. לתירוצ זה דמיירי בפנויה [וכ"כ בשו"ת הרי בשמים (כ"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה' ד') שהעמידו בארסה המותרת בגילוי שער] תו אין הכרח ללמוד שהסוגיא מיירי בפאה מכוסה, וממילא בנשואה אכן אין חשש שתסיר את הפאה, ולפ"ז כלל אין ללמוד מהסוגיא שהנשואות חבשו פאה מכוסה

שלא יכירו שהוא יהודי, ואפשר שאינה עוברת על דת יהודית כשכל בני המדינה הנהיגו ללכת כך מקדמת דנא מקודם מתן תורה ועד עתה^ק, ואין איסור מראית העין כשיש סימן מובהק שאינו משערה^{קז}; לאור חזרת הפמ"ג מוטל על כל אחד להשפיע על בני ביתו להסיר את הפאות^{קז}.

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

אלא מגולה, וממילא דברי שלטי הגבורים מיירי גם ברה"ר, וקרא כל ההכרח לבנין שבנה בספר זה.^ק כלומר שהפמ"ג מודה שאפשר שדת יהודית משתנית לפי מנהג המקומות, אלא שלא ס"ל שיכולה להשתנות לפי שינוי התקופות, ובזאת כנראה שלא נהגו כמותו כל בית ישראל ששינו ממנהגם וכבר אינן לבושות צעיף או רדיד, וגם אינן מכסות את פניהן אף שמקדמת דנא ודאי עשו כן, וגם מדברי הראשונים לא משמע כמותו, כמבואר בהערה מא, ומה שדחו שהראשונים לא מיירי בעניני דת יהודית אלא בתוספת צניעות - ראה בהערה מא.

מבואר בשו"ת הרב הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו ובאג"מ אה"ע ב' י"ב שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים או לגברים פרוצים הצופים בנשים המאפשר להבחין שזו פאה, ואין צורך שההבדל בין הפאה לשער יהיה בולט כל כך שגם גברים צנועים יבחינו בו [כפי שדי בקשקשי דג בדם דגים כדי להנצל מאיסור מראית העין (שו"ע יו"ד ס"ו ט')], ולכן מאחר ועל פי רוב פאה אינה נראית כשער הראש לעין בוחנת מפני שהיא מלאה או מסודרת יותר וכדו' - הרי שאין לחוש בחבישתה משום מראית העין, גם הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לנו שהבעיה היא רק כאשר כלל אינו ניכר שזו פאה [לא ברור לי אם כוונתו מחשש מראית העין או מחמת הצניעות], ובהליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב) כתב שאף שהתירו לצאת בפאה אך אין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי.^{קז} כדי להתיר את חבישת הפאות הצנועות כיום אין צורך להסתמך על השלטי גבורים, הדרכי משה או הפרי מגדים אלא מאחר והפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות - לכל אשה הרשות לחבוש פאה צנועה, וכלל אין חשיבות לעובדה שהפמ"ג חזר בו [אם אכן חזר בו, שהרי מנין שנסמך על כתב יד שחזר בו נגד דבריו המפורשים כאשר לא פורסם ברבים שחזר בו, ועוד - יתכן שחזרתו היא רק על דרך ההתעוררות בהתאם למצב דורו ואינה הוראה לדורות], ומאחר ויפתח בדורו כשמואל בדורו - יש לנו לברר עם פוסקי הדור אם לפי מצב הדור יש להתיר להן לחבוש פאה, ואכן לא מצאנו מי מהם שפוסק שפאה צנועה אסורה ברה"ר. כדי לומר שהמנהג אינו יכול להשתנות יש להוכיח שהמנהג התבסס על נתון שהשתנה, ולכן אילו המנהג היה מבוסס על שלטי הגבורים אולי היה ניתן לומר כן, אולם מאחר והמנהג מבוסס על כך שאין איסור תורה בשער תלוש ועל ההבנה שדת יהודית אינה תקנה שאינה משתנה אלא היא חובת האשה לנהוג כמנהג הצנועות שבדורה - לכן לא שייך בזה לומר שהמנהג הוא בטעות, וממילא נאמר על זה פוק חזי, וכן הא דיבמות (ק"ב). דאם יאמר אליהו שאין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם.

הגהות על הספר פאה נכרית בהלכה

פרק ז', ביאור הסוגיא בברכות

טפח באשה ערוה למאי אילימא לאיסתכולי בה... אלא לאשתו ולק"ש - מבואר שישנו דין שלא להסתכל על אשה האסורה לו ואפילו על מקום מגולה פחות מטפח, ודין זה נלמד מולא תתורו^{קז}, ומהפסוק ונשמרת מכל דבר רע למדו שלא יהרהר כדי שלא יבוא לטומאה, ומהפסוק לא תקרבו לגלות ערוה^{קט}, ומלא תנאף^{ק"ז}; ועוד דין יש שאסור לומר דבר שבקדושה כנגד ערוה דאסור אף כנגד ערות אשתו אך רק מול מקום המכוסה בשיעור טפח; לנשמת אדם היה פשוט שכלפי דין ק"ש שער הוא ערוה דרבנן, והסתפק לגבי שוק ונטה לומר שהוא דרבנן^{קיא}; החידוש במה שהשוק הוא ערוה הוא כי באיש הוא מגולה וגם באשה לעתים מתגלה, והחידוש בשער ובקול הוא שהם ערוה אף שאינם מגופה; חשש ההרהור הוא דוקא במידי דאינו רגיל להתגלות אבל לא חיישינן בקול דיבור שרגילים בו ומראה שער בתולה הרגילה בגילוי שער ובמראה פנים; כתב בתוס' הרא"ש שקול באשה לא נאמר לגבי ק"ש אלא שאסור לשמוע קול הנשים, וגם הטור השמיט דין קול באשה לגבי ק"ש; הערוה האוסרת את הדבור מן התורה היא ערוה ממש והאיסור אינו מחמת ההרהור אלא מחמת המאיסות כצואה ולכן אסור אף כנגד ערות עצמו, וטפח באשה וכדו' אוסר מדרבנן מחמת ההרהור; לדעת הרמב"ם קול ושער לא נאמרו לגבי ק"ש אלא לאיסור שמיעה והסתכלות ויתכן שטעמו כי הכתוב לא קרא להם ערוה כמו בשוק; נמצא שלרוב הראשונים שוק קול ושער אסורים גם לק"ש, לרא"ש טור ורי"ו בקול האיסור אינו לק"ש, ולרמב"ם שער וקול אינם לק"ש; לכו"ע האיסור הוא רק בדבר שדרכו להיות מכוסה. מכל הנ"ל מבואר שדין שער באשה ערוה אינו קשור לדין פרוע ראש כי דין פרוע ראש טעמו משום פריצות ומקומו ברה"ר ודין ערוה הוא על האיש ומדרבנן משום הרהור ומקומו אפילו בבית; דין פרוע ראש הוא הגורם שהשער יהיה מכוסה ויאסר לקרוא כנגדו ושייך שיהיה זה בלא זה^{קיב}.

פרק ח', דברי בעל שלטי הגבורים

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^{קז} צ"ע דלא מצאנו בחז"ל שילמדו מפסוק זה איסור הסתכלות אלא אמרו בפרק מאימתי (ברכות י"ב): "אֲחֵרֵי לְבַבְכֶם זוּ מִיְנוֹת... אֲחֵרֵי עֵינֵיכֶם זֶה הַרְהוּר עֵבִירָה שְׁנֵאמַר וַיֹּאמֶר שְׁמֹשֶׁן אֶל אֲבִיו אֹתָהּ קָח לִי כִּי הִיא יִשְׁרָה בְּעֵינַי...". ואולי קסבר רבינו יונה שהמסתכל בערוה כדי ליהנות קרוב הדבר שיבא לידי הרהור עבירה, ויש לעיין; לכאורה דברי רבינו יונה הם נגד המפורש בברייתא בע"ז (דף כ') שאפילו האיסור להסתכל באשת איש נלמד מ'ונשמרת', ועכ"פ הרמב"ם בסה"מ ("ל"ת מ"ז) ודאי לא ס"ל כרבינו יונה בזה שהסביר שלא בכל הסתכלות עובר משום ולא תתורו אחרי עיניכם אלא שמי שרגיל להסתכל בעריות תמיד עובר משום לא תתורו דאמרו בנדרים (כ'). שכל הצופה בנשים סופו בא לידי עבירה (ממו"ר שליט"א).

^{קט} אפילו לדעת הרמב"ם אין בזה אלא איסור דרבנן כמבואר באיסורי ביאה (כ"א ב'), וההסבר הוא שלא שייך קריבה ללא שיתוף פעולה, והרי בהסתכלות באשה - היא אינה משתתפת (ממו"ר שליט"א).

^{קי} לכאורה אינו שייך לא תנאף בהסתכלות ללא שיתוף פעולה, אלא הכוונה שם להחלפת מבטים מסוג מאד מסויים ולא להסתכלות פסיבית, וגם בזה מסתבר מאד שאינו אלא דרבנן שהרי כל עשרת הדברות הם עבירות שמחייבים עליהם מיתה - וזה לא שייך לגבי הסתכלות.

^{קיא} מפורש בראשונים שהוא מדרבנן, ויחיד הוא הנשמת אדם ה' א' שהסתפק בזה.

^{קיב} אמרה התורה שמצוה לגרש (לבוש אה"ע קי"ט א') אשה שאינה מתנהגת בצניעות 'וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָתָא...'. - וממילא למדנו שהתורה מעונינת שהאשה תתנהג באופן שאינו מביא לידי הרהור פריצות [וכן מדוייקת לשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט).] שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה, וכן מבואר מדברי השואל בשאלת יע"ץ ב' ח' (וּדְלָא כְּסַפֵּר פֶּאֶה נִכְרִית בְּהִלְכָה שְׁפִירָשׁ שֶׁהִלְכוּ עֵרוּה הֵן רַק חֻבַּת הָאִישׁ בְּעַת אֲמִירַת דְּבָרִים שְׁבִקְדוּשָׁה וְאִינוּ קְשׁוּרֹת לְחֻבַּת הַתְּנַהּגוֹת הָאִשָּׁה); הסביר הסמ"ק (קפ"ד) שכוונת "ערוה" היא כמבואר בכתובות כגון שיוצאת וראשה פרוע, וממילא ניתן לומר שמה שאינו בגדרי "ערוה" כלפי ק"ש מאחר ודרכו להתגלות - גם אינו בכלל ערוה כלפי גירושין וכלפי סוגיא דפרוע ראש אף שאינו אותו איסור [ויש לדון בזמן שכולן הלכו בגילוי שער אם שייך לומר דבר זה שהרי ברור כשמש שלא הביא לידי הרהור, וגם גילוי שער אינו מאוס כערוה המשולה לצואה]. מאחר וגדרי הדינים שונים שייך שיהיה איסור פרוע ראש ללא ערוה ולכן אם כולן מגלות שער ברה"ר יתכן לומר שעוברות על איסור פרוע ראש אך אינו מביא לידי הרהור מאחר ורגילים במראה כזה - וכן הורו כמה אחרונים למעשה שמותר לקרוא ק"ש כנגדן, והחולקים סברו שמאחר ודרך הצנועות לכסות את שערן - אכתי הוא בכלל חשש הרהור גם כנגד שער הפרוצות, וכן שייך שיהיה דין ערוה כלפי ק"ש ולא כלפי איסור פרוע ראש כגון ששערה מתגלה בבית - שגילוי שער שדרכו להיות מוסתר מביא להרהור אף כלפי בעלה אף שמותרת להתנאות בשערה לפניו. ומ"מ אם הדרך היא לחבוש פאות מגולות הרי שמראה זה כלל אינו מביא לידי הרהור, וגם אם נדמה את הפאה לשער [לפי מיעוטא דמיעוטא דהפוסקים שנקטו שהתורה אסרה מראית שער ולא רק שער מחובר] - מ"מ דומה הוא לשער הבתולות המותרות לצאת בו - ואף הפוסקים שבעבר נקטו שאסור לקרוא ק"ש כנגד פאה יודו שהאידינא שרי; והשתא דאיתנן להכי אולי היה ניתן עוד לומר שמאחר ולשון שלטי הגבורים (שבת כ"ט). מוכיחה שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה, וכן סבר השואל בשאלת יע"ץ (ב' ח') - א"כ יתכן שבדבר שכולן רגילות לגלות ולכן אינו מביא לידי הרהור - מסתבר שיהיה מותר גם לצאת בו, וכן מצינו שגילוי הזרועות בעת הטויה מוגדר כדת יהודית - כלומר כמנהג הנשים [שעל זה כתב בתוס' ר"ד כתובות ע"ב. שאין בו איסור אלא שהנשים נוהגות בזה דרך צניעות], וממילא אם מנהג הנשים הצנועות היה משתנה וכולן היו מגלות זרועותיהן בעת הטויה - כבר לא היתה נחשבת כעוברת על דת יהודית [בל נשכח ש"ופרע הכהן את ראש האשה" אינו איסור עצמי אלא מעיד שכך נהגו לפי הפירוש שהיה עיקר לרש"ן].

שלטי הגבורים החל דבריו ב"נשים היוצאות", וסיים בשני ענינים: "שער באשה ערוה לא הוי" ו"וגם לא משום פרועת ראש", ונראה שבא לאפוקי משני טעמים שמחמתם היה צריך לאסור לצאת בפאה - משום פריעת ראש ומשום ערוה, ותמוה שהרי רק איסור פריעת ראש הוא הקשור לענין, ומה ענין ערוה לכאן^{קי}, אלא שיתכן שבא לומר גם שמותר לקרוא ק"ש כנגד הפאה; אינו מובן מדוע האריך לאפיין שרק שער הדבוק לבשרה ממש ונראה גם בשורה עם השער שייך בו דין שער באשה ערוה - הרי אם דרכן לגלותו ברה"ר אין בזה משום ערוה אף ללא שבשרה יראה^{קי}; מה הראיות מערכין ומברכות מרש"י והרא"ש^{קט}; הוסיף עוד שעשועי דאורייתא^{קט}.

פרק ט', יישוב דברי בעל שלטי הגבורים

לדברינו שלטי הגבורים קאי רק על חצר מיושב שהוא דן גם על אם מותר לצאת בפאה לחצר ואם מותר לקרוא ק"ש כנגדה, וכתב שאף שהפאה מכוסה בשוק מ"מ מותר לקרוא כנגדה ואינה כשער שאסור לקרוא כנגדו אף כשמכוסה רק בשוק כי שער באשה ערוה הוא רק בשער הדבוק לבשרה ולא בפאה שאינה גוף^ק, ולכן הקדים לדון על ערוה כי איסור הפריעה בחצר הוא מנהג בלבד ואילו דין ערוה כלפי ק"ש הוא איסור, והחילוק הוא כי פאה נחשבת כשער כלפי פריעת ראש שהרי התורה אסרה את מראה השער שמתנאה בו ואילו לגבי דין ערוה הפאה אינה עצמיות הגוף ולא חל עליה שם ערוה; וראיתו מהרא"ש היא מכך שמיקל בקול אשה כלפי ק"ש כי אינו עצמיות הגוף, ובערכין רואים שפאה אינה כגוף ממש שהרי מועיל לומר בה "תנו" - ולכן פאה אינה בדין ערוה לק"ש כי אינה עצמיות הגוף, וראיתו מרש"י היא לפי גירסת הגר"א "שער [ולא "שוק"] באשה ערוה להסתכל, וכן באשתו ולק"ש" כלומר שחידושו של רב ששת שגם בשער אסור להסתכל אף שאינו גוף כמו אצבע קטנה ומפרש רש"י שה"ה דין ערוה דשער הוא גם לק"ש ולא רק להסתכל^{קט}; מכל הלין נוסף נדבך להוכחה שלטי הגבורים מיירי בחצר אך ברה"ר הפאה היתה תמיד מכוסה - שאז יש הוה אמינא שאסורה בק"ש כדין מקום מכוסה^{קז}.

פרק י', דברי הדרכי משה והרמ"א

טור (או"ח ש"ג): יוצאת בחצר בפאה [משמע שאסורה לצאת בשבת בפאה לרה"ר]; ד"מ (או"ח ש"ג ו'): מצאתי בשלטי הגבורים שמותר לנשואה לגלות פאה אף משער שלה דאינו ערוה אא"כ השערות המדובקים בבשרה, ולא התלושים - אף שעשתה לקישוט ~ שלטי הגבורים כתב שאין בפאה דין ערוה דק"ש וגם שאין בה משום פרוע ראש, ולעיל התבאר שכונתו רק לומר שאין בזה משום ערוה כלפי ק"ש, וממילא אינו מובן מדוע הד"מ בסי' ש"ג מביא שאין בזה ערוה וגם קשה מדוע לא הביא שאין בזה משום פרוע ראש^{קי}, לשון הד"מ שמותר "לגלות" ומשמע שדרכה בכיסוי, וקשה שהרי שלטי הגבורים אין לומר שהפאה היתה מכוסה^{קט}, ועוד קשה מדוע כלל לא הזכיר רה"ר^{קז}, וקשה מדוע לא הזכיר לשון יציאה^{קכ}, עוד קשה שהטור התיר לצאת בשבת בפאה רק לחצר

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^{קי} לדידי לא קשיא שהרי אם אין בזה דין ערוה כי רגילות לכסותו הרי שאין בזה הרהור, וממילא תו לית ביה משום איסור פרוע ראש [אם לא שגזרו בזה להדיא, אך לזה לא מצאנו סמך ברור], וזו פשוט לשונו שתלה את היתר ההתנהגות "מותרות בנות ישראל להתקשט בהן" בכך שאינו ערוה.

^{קיד} שלטי הגבורים לא תלה את היתר בכך שבשרה נראה אלא רק אפיין את השער שעליו חל איסור ערוה - שהוא השער המחובר - זה שהבשר יכול להראות דרכו, לאפוקי שער תלוש; ועוד "ל שפשוט שגם בתקופתו לא כולן הלכו בפאה מגולה ברה"ר אלא רק חלק מהנשים ולכן הוצרך להיתר עבורן שהרי לא ניתן היה לומר שדרכן לגלותו; ועוד "ל עפ"י מה שדייקתי לשונו לעיל (הערה צד) ששלטי הגבורים מיירי כאשר גוף השער מכוסה והפאה היא במקום הצמה; עוד "ל עפ"י מה שדייק מרש"י בברכות בסוגיא דשער הערוה היוצא בבגדו שעיקר הערוה בשער הוא הבשר הנראה עם השער - ראה הערה טז.

^{קטו} התבאר בהערה טז.

^{קטז} כבר התבאר בדברי לעיל, ועל הספר "דת משה וישראל".

^{קז} כבר התבאר לעיל בהערות נב ונג שמאד מסתבר שבזמן חז"ל הפאה היתה מכוסה ברה"ר מדין חובת רדיד שנהגה אז, ולכן היתה הוה אמינא שיש בפאה דין ערוה לק"ש כדבר שדרכו להיות מכוסה, אולם מאז שבטלה חובת הרדיד על ידי מנהג הנשים - תו אין לחוש בפאה משום ערוה.

^{קיח} לדברי לעיל בהערה קיב לא קשיא שהרי כל שהביא שאינו ערוה הוא לומר שמאחר ודרכו גם בגילוי הרי שאין בזה הרהור, וכונתו שאין בזה משום ערוה בהקשר ל"מצא בה ערוה דבר וכתב לה ספר קריית" שהוא היסוד למשנה בכתובות שמגרשים את העוברת על דת משה ויהודית - וממילא אין סיבה לאסור משום פרוע ראש, ואין כוונתו בדוקא להקשר של "והיה מְסַנֵּן קְדוּשׁ וְלֹא יֵרָאָה בְּךָ עֲרוֹת דָּבָר" שהוא המקור לדין ערוה כלפי ק"ש אם כי גדריהם דומים; אם כוונת שלטי הגבורים היתה רק ללמד על דין ערוה דק"ש קשה מדוע דבריו לא נכתבו בפרק ג' של מסכת ברכות אלא בהלכות הוצאה בשבת.

^{קט} כבר כתבתי בהערה נז שפשוט שלא כל הנשים יצאו בפאות מגולות אלא חלקן היו עטופות בשבכה, וכ"ש לפי מנהגם ללבוש רדיד ברה"ר, ושלטי הגבורים רק טען שבדאי שניתן היה לגלות את הפאה כי עשויה לקישוט, וכ"ש למאי דפירשתי בהערה צד בלשונו של שלטי הגבורים שעיקר השער היה מכוסה והפאה היתה רק במקום הצמות.

^{קכ} לא הזכיר רה"ר מאחר וקאי על הטור שהביא את בעל התרומות שאין לרחובותינו דין רה"ר, הארכתי בהערה קמח.

^{קכא} מאחר ופשוט שאין כוונתו לדבר על הלכות ק"ש כי אין כאן מקומו, וכי הזהירות משער אשה בק"ש הוא דין על האיש ולא על האשה וכאן הרי

ואילו לד"מ היה צריך להיות מותר לצאת גם לרה"ר בשבת שהרי אין חשש שתשלוף כי הפאה מגולה^{קכב}, ועוד קשה מדוע הד"מ כתב כן דוקא על הטור בהלכות שבת ולא בהלכות אה"ע^{קכג}; רא"ש וטור: טפח באשה - בנשים נשואות שדרכן לכסותו אבל מותר לקרוא כנגד שער הבתולות, והוסיף הב"י שהרמב"ם השמיט קול ושער שאינן ערוה כלפי ק"ש - וכן העיקר להלכה אלא שטוב להזהר לכתחילה, וכתב הד"מ שיש לחוש משום איסורא דרבים אוסרים, ובסי' ש"ג כתבתי שהפאות אינן ערוה ~ יש להבין לשם מה הוצרך לכתוב שאינו ערוה אם ברה"ר הלכו בגילוי הפאה^{קכד}, ועוד קשה מדוע לא הביא את כל דברי שלטי הגבורים כאן במקום בסי' ש"ג^{קכה}; רמ"א (ע"ה ב'): מותר לקרוא ק"ש כנגד השער הרגיל לצאת מחוץ לצמתה וכנגד פאה אפילו דרכה לכסות ~ לפי ההבנה הרגילה שמותר ללכת בפאה מגולה והחידוש הוא שמותר לקרוא ק"ש אף כנגד הפאה של אשה שרגילה לכסותה הרי זה היפך סברת שלטי הגבורים שהפאה מגולה לצורך קישוט^{קכו}, ועוד קשה מהיכן למד שההיתר גם בפאה שדרכה לכסותה - הרי בשלטי הגבורים פרט זה אינו מבואר^{קכז}, ועוד קשה שהרי כשהשו"ע כתב "שדרכה לכסות" כוונתו לא לאשה מסויימת אלא לכלל הנשואות, וא"כ צ"ל שגם כוונת הרמ"א כן וממילא אינו מתאים לפירוש היוצא מדברי הרמ"א שהרי הרמ"א דייק לכתוב באותה לשון שכתב המחבר^{קכח}, ועוד קשה מדוע הרמ"א כתב את דין פאה רק בהלכות ק"ש והשמיטו לגמרי בהלכות הוצאה בשבת (ש"ג) ובהלכות פריעת ראש (אה"ע כ"א וקט"ו) אף שהוא דין חמור יותר^{קכט}.

פרק י"א, ישוב וביאור דברי הדרכי משה והרמ"א

לפי ההסבר דלעיל בשלטי הגבורים שהפאה אסורה ברה"ר כמו שער - מובנים דברי הרמ"א שהוא למד ששלטי הגבורים קאי רק אחצר; מרש"י תוס' והר"ן נראה שבחצר מותרת בפריעת ראש, ותמה הב"י על הטור שכתב רק שלא תצא מבעלה דמשמע דהוא דבר שאינו הגון ולכן בשו"ע השמיט את סיום דברי הטור; הד"מ הסביר שכוונת הטור להנהיגת קמחית - ונראה שגדר צניעות זו היא לכסות בחדרי חדרים את המקומות שרגילים להיות מכוסים, וצניעות זו היא לאו דוקא בשערות, וטעם הנהגה זו משום שעומד לפני המלך [ואינו כגדרי ק"ש ששם הוא משום הרהור ומיאוס], וממילא ניתן לומר שבסי' ש"ג קאי רק אחצר, ולכן לא הביא את שלטי הגבורים כי סבר שמותר לגלות השערות בחצר, ומה שכתב שם שמותר לנשואה לגלות הפאה דאין ערוה אלא בשער הדבוק - כוונתו שצניעות דקמחית אינו שייך בפאה^{קל}, וכן הסביר בחקל יצחק שהד"מ מיירי רק בחצר^{קלא}.

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

כתב "מותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית" דמוכח דמיירי באשה - ממילא ברור שכוונתו להתיר לצאת גם אם לא כתב כן במפורש. התבאר בהערה נז.

מאחר ושלטי הגבורים ראה לנכון לכתוב הלכה זו על המשנה העוסקת בדיני יציאה בשבת ולא בכתובות במשנה של דת יהודית וגם לא בברכות בסוגיא דק"ש - גם הד"מ כתב כן כאן ולא באה"ע ולא בסי' ע"ה; ועוד - הרי אין דרך הרמ"א לכתוב את כל הדינים, וכ"ש שדין פאה שהתחדש בימיו אינו צריך לזכות להתייחסותו, ואף אם הביאו - ודאי אינו צריך להביאו כמה פעמים (ראיתי). התבאר בהערה קיט.

קושיות מעין אלו אינן קושיות דלא עלה על דעת האחרונים שידייקו בדבריהם כדברי הגמרא, ולא כך היא צורת הלימוד המקובלת עלינו מגאוני ליטא הלומדים את הסוגיות בשרשן ואינם מתעסקים בדקדוקים בדברי האחרונים, ומ"מ התבאר בהערה קיח מדוע בסי' ש"ג הביא שאין בפאה משום שער באשה ערוה ולא היתה כוונתו ללמד דיני ק"ש אלא הוצאה בשבת, ובסי' ע"ה הוסיף שאף אין בזה משום ערוה כלפי ק"ש שהוא פועל יוצא מכך שפאה אינה כשער.

מה הסתירה - הרי בהערה נז מבואר ששלטי הגבורים לא טען שכל הנשים מגלות את הפאות אלא שהפאה עשויה לקישוט וממילא דרכן לגלותה - וזו בדיוק כוונת הרמ"א.

כבר כתב במקור חיים (ע"ה ב') שאף שמקור הרמ"א הוא בשלטי הגבורים ושמפורש שם שמותר גם בשער שלה כשנתלש, אך מה שהרמ"א כתב שההיתר אפילו כשדרכה להתכסות אינו מפורש בשלטי הגבורים - וממילא ברור שאת זאת הוסיף מדעתו הרחבה דאל"ה מה החידוש הנוסף בדברי שלטי הגבורים שאין דין ערוה על הפאה אם היא תמיד גלויה.

גם קושיות מעין אלו אינן קושיות דלא עלה על דעת האחרונים שידייקו בדבריהם כדברי הגאונים, וכ"ש שמוכן שנתפאר הלשון ידייק לכתוב באותה לשון של המחבר, ואם יש להקשות הוא מדוע המחבר נקט לשון יחיד "שדרכה לכסות" ולא לשון רבים "של נשים שדרכן לכסות" אבל ודאי שאין טענה על הרמ"א שמיירי באשה יחידה שדרכה לכסות את הפאה בניגוד לרוב הנשים שמגלות אותה אלא הטענה על הטור והמחבר - שהרי לשון הרא"ש כולה בלשון רבים "בנשים שדרכן לכסות שערן", והטור ערבב לשון יחיד בלשון רבים וכתב "אשה שדרכה לכסות", והמחבר הפך את הכל ללשון יחיד "אשה שדרכה לכסות", ודוקא לשון הרמ"א מדוייקת לפי מש"כ לעיל בהערה קכו.

קושיא זו של היעב"ץ אינה מובנת לי שהרי מה יש לדרוש מהרמ"א יותר לאחר שהמחבר הביא (או"ח ש"ג י"ח) מחלוקות אם בתכשיטים מותר להתקשט בחצר שאינה מעורבת ובחצר מעורבת ובבית, ופאה בודאי מותרת בחצר שאינה מעורבת כדי שלא תתגנה, ושנחלקו אם למחות בהן, ושלמדו עליהן זכות לשיטת רש"י שאין לה"ר ללא ששים רבוא, ושכל רה"ר היא ככרמלית שדינה כחצר שאינה מעורבת, ומותר, וכתב עליו הרמ"א שהשתנו הרגלי השליפה (ומקורו משלטי הגבורים) - כלומר שהסכים שמותר לצאת בפאה לרה"ר בשבת האידנא, ומה עוד צריך היה לכתוב כדי שנדע שמותר לצאת בפאה בשבת אף לרה"ר, וק"ו ביום חול; ומה שלא כתב זאת גם באה"ע - מדוע היה צריך להוסיף על שלטי הגבורים שגם לא כתב כן לא בברכות ולא בכתובות. מ"מ גם אילו צדקו הדברים שהרמ"א לא התכוון לקבוע כן הלכה, וגם אם נכון הדבר שהח"ח לא לקח על עצמו עצה זו כדי להנצל עכ"פ מאיסור תורה - מ"מ פוסקים אחרים לקחו על שכמם להתיר חבישת פאה בחוץ גם לפני שהמנהג הפך למנהג הצנועות.

לרעיון זה להניח שכוונת הרמ"א במילה "ערוה" היא להנהיג הצניעות של קמחית שלא גילתה בביתה מקום המכוסה וממילא הוא מעין ערוה

פרק י"ב, דברי המ"א

מאחר שמהמבואר לעיל פשוט שבזמן חז"ל חבשו פאות ברה"ר רק תחת כיסוי, ומאחר וכן היה בזמן הפני יצחק [שחי בדמשק בשנת תרט"ו = 1856] - לכן פשוט שכן היה בזמן שלטי הגבורים [שהודפס באיטליה בשנת שי"ד = 1554] קלב, ומאחר והרמ"א קלג והמקור חיים קלד למדו את שלטי הגבורים על חצר וכן היה לומד גם הבאר שבע אילו יכול היה קלה, וברור שהמ"א ראה רק את הראשונים שפירשו שרק אשה שאין לה רוב שער צריכה לפאה קלי, וכן מוכרח מהמשנה שברה"ר הפאה היתה מכוסה קלז, וכן הוא הפשט בראיות שלטי הגבורים מערכין ומגזיר קלח, וכן ברור שהמ"א שתמיד מביא את שלטי הגבורים ידע שבכתובות הביא את ריא"ז שאוסר שער בחצר קלט - ולכן ברור שגם המ"א למד שברה"ר הפאה היתה מכוסה כי שלטי הגבורים מיירי רק בחצר, ובזה סרו מעליו קושיות הבאר שבע. כתב הרמ"א שמותר לקרוא ק"ש כנגד פאה אפילו דרכה לכסות - וכתב המ"א שכן הוא בשו"ע ובשלטי הגבורים שמותר לכתחילה כדתנן שיוצאת אשה בחוטי שער וכו' דלא כב"ש שחולק והאריך בדברים דחיים, ועי' סי' ש"ג ס"ד, וקשה מדוע כתב שהוא דלא כבאר שבע הרי הקושיות על שלטי הגבורים מובנות לכל והמ"א לא הסביר דבריו במאומה קמ, עוד קשה מדוע גם המ"א לא הזכיר שמיירי ברה"ר קמא, עוד יש לדקדק מה כוונת דקדוק לשונו שהנדרון הוא אם ההיתר הוא לכתחילה או לא, עוד קשה מדוע המ"א הביא שראיית שלטי הגבורים מהמשך המשנה [שכתב "יוצאה אשה בחוטי שער וכו'"] כלומר מ"בפאה נכרית בחצר" - והרי מאחר ופשטות המשנה מיירי בפאה מכוסה תחת השבכה קמב הרי שהראיה משם היא נגד שלטי הגבורים וכיצד המ"א מביא משם ראיה בלי להסבירה, ועוד קשה שהמ"א עצמו מביא ראיתו מסי' ש"ג דהיינו מדין חוטי שער ומדוע שלטי הגבורים עצמו לא הביא ראיה מחוטי שער קמג, וגם קשה שהראיה מחוטי שער אינה מובנת שהרי החוטים אינם במקום השער אלא חוץ לצמתה קמד [תנן דלא תצא בחוטי צמר, והסבירה הגמרא שחששו דוקא בחוטי צמר או פשתן שהם חוצצים שמא תתירם לטבול בהם ואתי לאתויינהו, וכן שבחוטי שער של ילדה בזקנה או להיפך חששו שתתייש ותשלוף אותם ותטלטל, אך בחוטי שער של ילדה בילדה אין חשש שיחייכו עליה וגם אינם חוצצים ואינם תכשיט - ומותרים; מהראשונים עולה שהאשה משתמשת בחוטים אלו לקלוע או לקשור שערה או שהחוטים כרוכים סביב שערה, ולובשת שבכה מעל השער ומעל החוטים קמה, ולעתים השער והחוטים נראים על מצחה - וזקנה עלולה להתבייש בחוטים של ילדה [או להיפך] ולשולפם מתחת השבכה שתשאר על ראשה, וכן חששו שתרפה את החוטים החוצצים ותטבול ותלבש השבכה בלי קשירת החוטים ועלולה לטלטלם].

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

- אין כלל ראיה מוכחת, וגם אינו מסתבר שהרי אף המושג "עורה" משמעותו גילוי ["לראות את ערות הארץ באתם"], אולם משמעותו הרווחת היא בהקשר של הרור - ואינו מתאים להשתמש במושג זה כדבר הפשוט כאשר מיירי רק בהנהגת צניעות הנובעת מכח "מלא כל הארץ כבודו".

דע דהחקל יצחק פ"א הסביר שתוס' פירש בירושלמי שבחצר מותר גם גילוי שער, ומה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער, ואם צדקו דבריו וגם צדקה ההשוואה בין שלטי הגבורים לדרכי משה - הרי שלדעת שלטי הגבורים גילוי שער מותר בחצר - דלא כשיטת מחבר הספר. קלב
ראה הערה צה שמסקנא זו כלל אינה מבוססת. קלג
אינו מוכרח, כמבואר בהערות קיח-קלא. קלד
אינו מוכרח, כמבואר בהערה פט. קלה
אינו מוכרח, כמבואר בהערה עז. קלו
אינו מסתבר, ראה בהערה נו. קלז
אינו מוכרח, ראה הערה נז. קלח
אינו מוכרח, ראה הערה נא. קלט
אינו מוכרח, ראה הערות עב, עז. קמ

אמנם החת"ם סופר הצדיק את הבאר שבע אולם על המ"א שלא הסביר מאומה אין טענה כי מאחר וקיצר מאד מותר היה לו להתעלם מהקושיות על שלטי הגבורים כפי שהד"מ התעלם מהן, ומן הסתם סבר שאין כל כך קשות כי תירצן כפי שכתב המגן גבורים (או"ח ע"ה אלף למגן ח') שראיות זקיני המהר"ל מינץ דחיות [והסביר אחת לאחת את הדחיות], והסביר שזקיני עורר מדנים אף שדבריו דחויים מפני שראה שבזמנו מצות כיסוי השער נפרצה וכל כוונת הנשים היתה להדמות לגויות. קמא

לא הזכיר רה"ר מאחר וסובר שאין לרחובותינו דין רה"ר, הסברתי בהערה קמח; הפמ"ג (ע"ה ה) כתב שהמ"א התיר לצאת בפאה לרה"ר. קמב
אינו מוכרח, ראה הערות קד, קיז, קיז. קמג

לא הבנתי את הטענה - הרי ברור שעדיף להביא ראיה מדין פאה לדין פאה מאשר להביא ראיה מחוטים שאינם דומים במהות למראה שער, כפי שברור שגם האחרונים שהחמירו לתת לפאה דין של שער ממש כי סברו שהתורה אסרה מראה שער ולא רק שער ממש - יודו שיש להתיר בחוטי שער ברה"ר שהרי הם רק חוטים ואינם נראים כשערותיה. קמד

לפי מה שפירשתי בהערה צד בלשון שלטי הגבורים שכונתו שהשער מכוסה בשבכה והפאה גלויה על מקום הצמה - יתכן שיש דמיון חזק בין חוטי השער לפאה. קמה

התבוננתי במקורות שציין לדין החוטים וראיתי שמכל הראשונים שציין אין עולה שהחוטין מכוסים בשבכה שהרי כמעט כולם לא הזכירו את השבכה, והיחידים שהזכירוהו היו המאירי שכתב שהרבה נוהגות ללכת בשבכה מלבד החוטים [ש"מ שאצל חלק מהנשים החוטים אינם תחת השבכה], הראב"ן שכתב שקושרת את השבכה בחוטין [לא משמע שהחוטים מכוסים], והרמב"ן שכתב שהנשואות המכסות את ראשן בשבכה אין צריכות חוטין כל כך [משמע שכשהראש מכוסה בשבכה לא לובשות חוטים] - וממילא לא הבנתי כיצד הסיק שהחוטים מכוסים בשבכה, וממילא ברור שגם המ"א הבין שהחוטים גלויים, וממילא ניתן להביא ראיה לדין הפאה הגלויה ברה"ר מדין החוטים.

פרק י"ג, ישוב וביאור דברי המ"א

ברמ"א מוזכר שמותר לקרוא ק"ש אפילו כנגד פאה שדרכה לכסות כי אינה עצמיות הגוף, וכתב המ"א שכ"כ שלטי הגבורים, והסביר המ"א שראיית שלטי הגבורים שמותר לכתחילה בק"ש מכך שלטי הגבורים מתיר ללכת בפאה לכתחילה בחצר שהרי לשון המשנה שמותרת בפאה לכתחילה בחצר - שמשמע שאין בה אף ענין לכתחילה של צניעות דקמחית, ועל זאת סיים שלבאר שבע שסובר ששער מותר לכתחילה בחצר אין ראייה שפאה קלה משער ולכן אוסר בק"ש, משא"כ לשלטי הגבורים ששער אסור לכתחילה בחצר ופאה מותרת - פאה בחצר קלה משער וממילא יש ראייה שמותרת גם בק"ש, וגם מובן מדוע כתב שהבאר שבע האריך בדברים שאין בהם ממש, והמ"א איירי לגבי ק"ש כפי שהרמ"א קאי לגבי ק"ש - ולפ"ז מתבאר שאין שום מחלוקת בין שלטי הגבורים הרמ"א והמ"א כי לא עלה על דעתם להתיר פאה ברה"ר.^{קמ}

דברי שו"ע הרב

כתב שו"ע הרב (או"ח ע"ה ד): "ופאה נכרית אפילו דרכה לכסותה מותר לקרות כנגדה וגם מותר לגלותה ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש", ויש לדקדק בדבריו: א' - כשכתב "אפילו דרכה לכסותה" משמע שתלוי ברצונה ואינו מעיד על הנהגה כללית ואילו לעיל כשכתב על ק"ש כנגד השערות כתב "שער של אשה שדרכה לכסותה", "אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש" - שמעיד על הנהגה כללית ולא פרטית^{קמ} וכן חסרה בדבריו המילה "אם" אם היתה כוונתו לאשה מסויימת, ב' - אם כוונתו לרה"ר מדוע לא הוסיף "ברה"ר" במקום להאריך "ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש"^{קמ}, וכ"ש שהמילים "ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה" לקוחות מהמשנה שמיירי בדת יהודית^{קמ}, ג' - מדוע הזכיר דין זה בהלכות ק"ש^ק, מדוע כתב "ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש" דמשמע שעכ"פ יש בזה איסור דרבנן והיה לו לכתוב לשון "ואין בה משום דת יהודית"^{קמ}, ומנין מקורו שמותר אפילו כשדרכה לכסותה הרי שלטי הגבורים מיירי בפאה גלויה^{קמ}, אם היתר שלטי הגבורים לפאות גלויות מיירי ברה"ר מדוע צריך תוספת היתר לקרוא ק"ש כנגד הפאה הרי הפאה נחשבת כמקום גלוי כשער הבתולות^{קמ}, פסק הרב שמותר לצאת בפאה גלויה סותר למה שאסר לצאת בפאה בשבת שמא תפול ותטלטלנה^{קמ}, וביותר קשה שהרי מבואר בראשונים שהפאה היתה מיועדת דוקא לנשים ששערן פגום ולא לכל הנשים שגילו שערן בחצר וברה"ר כולן כיסו ראשן בשבכה - ונמצא שהפאה היתה מגולה רק בחצר^{קמ}. ישוב דברי שו"ע הרב: גם שו"ע הרב סובר כמבואר לעיל בשלטי הגבורים שפאה מגולה ברה"ר אסורה מן התורה משום פריצות, והתיר רק לחובשה בחצר, וכן התיר לקרוא ק"ש כנגדה כי שער באשה ערוה הוא רק בשער

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^{קמ} המעיין בכל הערותי יראה שבנין זה עומד על יסודות רעועים שבלתי ניתנים להוכחה, ואין בכח דקדוקי לשון להוציא את הדברים מפשטותם כדי לאמץ תאוריה שתתאים לכמה הנחות יסוד הפורחות באויר ללא בסיס איתן, ושבכל הדורות הורגלו לפרש אחרת, ושגם המנהג הברור אינו כך, ושיטת לימוד זו של המצאת סברות ואישושן על ידי דקדוקים בדברי האחרונים ללא בסיס איתן לסברות אלו מדברי התלמוד אינה תואמת לשיטת הפסיקה הליטאית הרואה בדקדוק התלמוד את הגורם הראשון לקביעת ההלכה גם אם לשונות האחרונים לא יתאמו לכך במדוייק.

^{קמ} שו"ע הרב נקט לשון הרמ"א כדרכן של פוסקים שמצטטים לשונות ומוסיפים לשונות לקישור, ואת לשון הרמ"א ביארתי בהערה קכח, וראה במאמרו של הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א המיישב את דברי שו"ע הרב מהשגות המחבר.

^{קמ} דקדוקים אלו בלשונות האחרונים אינם מתאימים לשיטת הפסיקה הליטאית, שהרי לא עלה על דעתם שידקדקו בדבריהם כל כך [אף אם בהקדמה לשו"ע הרב כתבו בניו שאין בספר חסד או יתר אך לא התכוונו שכל מי שרוצה לפרשו כראות עיניו רשאי לעשות כן], והדקדוק לפי קוצר דעת המדקדק עלול להביא למסקנות מוטעות שכלל לא עלו על דעת המחבר ולכן גם לא נשמר מהן, כגון כאן שדקדק שלא לכתוב "רה"ר" כי הרי ידועה הפסיקה האשכנזית שאין לנו דיני רה"ר ללא ששים רבוא בוקעים בו - פסיקה ששמשה יסוד לביטול האיסור על היציאה בתכשיטין לרה"ר, וממילא כתב לשון ברורה שמשמעותה איסור פריעת ראש מן התורה בלי להזכיר את המילה "רה"ר" שהיתה נותנת מקום לומר שהאידינא מותר כפי שהתירו תכשיטין, וכן י"ל בדעת הרמ"א והמ"א שסוברים שאין לנו רה"ר האידינא.

^{קמ} אדרבה - מילים אלו דוקא שמשו לגמרא עילה לשאול: "ראשה פרוע דאורייתא היא" וממילא חזינן שלשון זו משותפת הן לאיסור תורה והן לאיסור דרבנן.

^ק מה נעשה למ"א שגם הזכיר דין זה כאן, וכ"ש שאחרון שדרכו ללקט כהשו"ע הרב אינו תמוה שיזכיר דין זה כאן איידי דכתב שמותר לקרוא ק"ש כנגדה.

^{קמ} כוונתו לומר שאפילו כלפי חשש איסור תורה יש להתיר לצאת בפאה גלויה ולא רק כלפי חשש איסור דרבנן של שער באשה ערוה דק"ש, ולשון "ואין בה משום דת יהודית" אינה מתאימה שהרי היה במשמע שמהני רק כלפי איסור דרבנן.

^{קמ} התבאר בהערה קיט.

^{קמ} התבאר בהערה נז שפשוט שלא כל הנשים יצאו בפאות מגולות אלא חלקן התעטפו בשבכה, וממילא אכתי צריך תוספת ביאור שמותר לקרוא ק"ש כנגד הפאה [וביותר - שחידושו של המהר"מ אלשקר שמותר לקרוא ק"ש כנגד שער הבתולות אינו כל כך מוסכם - ראה מקור חיים ע"ה ב' שסובר שאסור].

^{קמ} אין כאן סתירה, כמבואר בהערה נז.

^{קמ} כבר התבאר לעיל, ראה הערה נז.

מחובר, והחידוש הוא רק שאין בפאה איסור שהיה בבית בשער מגולה.^{קנ}

פסק פמ"ג המובא במ"ב

המ"ב העתיק את דברי הרמ"א שאין בפאה משום איסור פריעת ראש ושיש חולקים, ושהפמ"ג הכריע שבמדינות שהנשים יוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע [ועוד הביא שנחלקו אם דין פאה משער שלה חמור יותר], ושהפמ"ג כתב עוד שאם אין מנהג המקום לצאת בפאה גלויה בודאי שהדין עם המחמירים בזה משום מראית העין - ונמצא שבין הפמ"ג ובין המ"ב לא התירו לצאת בפאה לרה"ר אלא כתבו שיש בזה מחלוקת, ושבמקומות שהנשים רגילות לגלות את הפאה ברה"ר [בלי לשאול את החכמים] - הרי שהפאה נחשבת כמקומות הגלויים שאז מותר לגברים לקרוא ק"ש כנגד הפאה כפסק השו"ע המתיר לקרוא כנגד דבר המגולה, והמ"ב הביא שבפאה משער שלה הפמ"ג מתיר והמ"ג אוסר - וממילא הפאות שלנו שמוטאות לפניה - נחשבות כפאות משער שלה שהמ"ב אינו מתיר אף כלפי נדון דק"ש, והוה נידון דאורייתא כפי שהמ"ב מציין בשעה"צ לישועות יעקב שפאה הדומה לשער אסורה מדאורייתא.^{קנ}

פרק ט'

הרבנים שהתירו חבישת פאה ברה"ר כי אינם יודעים את הדברים המבוארים בספר זה כי הרי מי שלומד את הסוגיא רואה שהצדק עם האוסרים כי לא יתכן ששלטי הגבורים לא ידע מכל התמיהות עליו, והאחרונים הסבירוהו שכוונתו רק לחצר, וגם החולקים עליו היו לומדים כך אילו יכלו, ומצוה לפרסם זאת, והתורה שלנו היא תורת אמת, ואף אם הסנהדרין פסקו להתיר דבר - מי שמסתבר לו לאסור אסור לו להקל אף אם לא למד את הסוגיא כל עוד לא דחו הסנהדרין את טענותיו - וה"ה בנדון הפאות שכל ילדה יודעת שהפאות אסורות.^{קנ} דפים אלו לא נכתבו כדי לקנטר ח"ו, אלא כדי לישב את המנהג על תילו, והינם השלמת הקונטרס "ותשקט הארץ".
בברכה - יואל שילה, ת.ד. 6270, רכסים 20496, 04-9847719.

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

^{קנ} מדהים כיצד באופן מופלא אות אחר אות מבוארת בלשונו של שו"ע הרב, כמבואר בספר זה [לא העתקתי את כל הקושיות, וגם לא את הדיוקים לאחר היישוב], אולם על משמתי אעמודה שאם שו"ע הרב היה מעונין להשמיע לנו חידושים אלו - היה כותב ברור יותר, וכ"ש שאילו היה סובר שכך גם כוונת שלטי הגבורים הרמ"א והמ"א אף שפשטות לשונם מורה על היתר ברה"ר - היה דואג לבאר היטב כוונתו ולא משאיר את הלשון כל כך נעלמת ומוצפנת שרק דקדקנים מופלגים בעמל של שנים יוכלו לחשוף את האמת, ואילו שאר העם היה נכשל באיסור תורה [לשיטתו] של גילוי שער ברה"ר, ולכן יש לנו לנקוט שפשטות לשונם מורה שרצה להשמיע היתר פשוט לחבישת פאה ברה"ר כפשטות הפוסקים האשכנזים שעליהם נסמך, וכ"ש למאי דכתיבנא לכל אורך קונטרס זה שכלל אינו מוכרח ללמוד כן כוונת חז"ל ובכוונת הראשונים והאחרונים, ובביטול ההכרחים - מתבטלת גם הכוונה המוצפנת. מ"מ לנו אין צורך לבאר את כוונת שו"ע הרב לאחר שמנהג הצנועות השתנה וכתת נוהגות גם לחבוש פאה צנועה, וממילא אינה עוברת בזה על דת יהודית, שהוא דוקא כשעושה מעשה דרך חוצפה, כדכתב המאירי, ולא כששומרת בזה על מסורת אמה וסבתה ומורתיה, ודומה היא לנשות גדולי הדור החובשות פאה צנועה בעידוד ובהסכמת בעליהן [אמר לי הרב מ.צ. נכדו של הגר"ק שליט"א שסביו אינו מרשה לסבתא, הרבנית קנייבסקי תח"י, לצאת בלי פאה].

^{קנ} גם לשיטת ספר זה שפשט דברי המ"ב מורים שקאי על ק"ש י"ל שגם הם גם לא הכריעו שאסור לנשים לחבוש פאה במקום שהדבר נהוג כי דרך הפמ"ג והמ"ב במקומות רבים שלא להכריע, ובפרט כשיש מנהגים ברורים, וממילא אף שהביאו שיש מחלוקת בהיתר חבישת הפאה אך אין בכך לגרוע שבמקומות שהצנועות נוהגות להיתר כמו אצלנו - תהינה מותרות לצאת בפאה גלויה [ופשוט שלגבינו מותר לומר דברים שבקדושה כנגדה ללא חשש]. וכך מעיינת בדברי הפמ"ג תראה שפתח דבריו בכך שהמ"א מתיר לצאת בפאה מגולה לרה"ר וממילא הנדון כאן אינו רק לגבי ק"ש אלא גם לגבי יציאה לרה"ר, וכשהביא את הלבוש - כוונתו גם לגבי היתר יציאה בפאה, וכשהביא שהב"ש חולק שפאה מכוסה מותרת בשבת ואין לחוש שמא תשלפנה - ג"כ כוונתו לגבי איסור יציאה, וכן כשסיים דבריו ואמר שקצת דמדומי ראייה מכתובות - גם כוונתו לגבי היתר יציאה - וממילא ברור שגם כשכתב שהמדינות שיוצאות בפאה מגולה יש להם לסמוך על השו"ע - כוונתו לא רק לגבי גברים שקוראים ק"ש אלא גם לגבי נשים שיוצאות לרה"ר - שיש להן לסמוך על השו"ע שאין איסור ערוה בפאה מגולה - וממילא אין סיבה שלא לצאת בה. ונמצא שכשהמ"ב מביא את הכרעת הפמ"ג גם כוונתו להיתר יציאה לרה"ר, וכן הוסיף פעמיים שהנדון הוא גם לגבי איסור פריעת ראש, וכן מוכח מכך שהמ"ג החמיר כשהפאה עשויה משערות שלה - הרי שטעמו משום חשד כמבואר למעין בדבריו - וזהו גם רק נדון של יציאה החוצה ולא של ק"ש, וכן מוכח מכך שהמשיך שאם אין מנהג המקום שנשים הולכות בפאה - הדין עם המחמירים משום מראית העין - הרי שכוונתו רק לגבי איסור יציאה ולא לגבי ק"ש.

^{קנ} דברים אלו מזעזעים, והופכים את כל הרבנים האחראים על דורנו לקלי דעת המורים להיתר בחשש איסור תורה ובחשש מכשול לרבים בלי שמוגלים לברר נושא זה לעומקו, ואף אם אין להם את הבקיאיות של מחבר הספר בנושא זה - אולם סייעתא דשמיא שלא תצא תקלה על ידם בודאי יש להם, ובפרט שנושא זה אינו כה סבוך אלא שמחבר הספר לא ירד לעומקן של הסברות הנצרכות כדי להיתר את חבישת הפאות הצנועות ברה"ר כמבואר בקונטרס זה ובקונטרס "ותשקט הארץ" אלא רק עסק בניסיון להרוס את המנהג בלי לטרוח כלל ליישוב. ובאשר לביאור הגמרא בהוריות - ראה רמב"ם (שגגות י"ג ה') "במה דברים אמורים כשהיה זה שידע שטעו חכם או תלמיד שהגיע להוראה אבל אם היה עם הארץ הרי זה פטור שאין ידיעתו באיסורין ידיעה ודאית ומצטרף לכלל השוגגים על פיהם", וראה לחם משנה שם "בגמרא אמרו שם דאפילו גמיר ולא סביר וסביר ולא גמיר ואולי לזה קורא רבינו ז"ל הגיע להוראה כלומר דאינו יכול להורות במוחלט מ"מ קרוב להוראה הוא", וכן ראה ברש"י (סנהדרין ה'). "דגמירנא - שמועות דינין מרבתי, וסבירנא - יודע אני להוסיף וליישב טעמים מדעתי" - ופשוט שזה אינו אמור בכל מי שמסתמך על סברות של ילדות ברחוב, אלא במי שהוא עצמו הגיע להוראה - ואין זה אלא בחכמים בודדים ביותר, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול. ותשקט הארץ.

הערות על תשובת יביע אומר

תמצית תשובת יביע אומר (ה' אה"ע ה'): אין חשש הוצאת לעז על הראשונים מאחר שרוב הפוסקים אוסרים הדבר בהחלט^{קנט}; מכיון שאין שום היכר בין הפאות המודרניות לשערות הטבעיות ודאי שיש לחשוש בהן משום מראית העין שיחשבו אותן לפרוצות ההולכות בגילוי שערות ראשן ברה"ר^{קס}; לא אומרים שמוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין אלא כשידוע לנו בודאי שלא יקבלו; אין חוששים למנהג שנראה לחכם בעל הוראה שיש בו צד איסור והרי כתבו כמה אחרונים שהמנהג נתפשט ע"פ אפיקורסים, והמתחדשים הפורצים גדרות ישראל^{קס}; מ"מ אין למהר לגרש אשה שמסרכת לחבוש מטפחת אלא ישתדל לפייסה בדרכי נועם; איתא בירושלמי שהיוצאת בקפליטין לחצר שרבים בוקעים בתוכה יש בה משום פרוע ראש ופירשו המפרשים שמייירי במטפחת, וביאר הב"ח שהמטפחת שקופה ושערה ניכר עדיין כעין קלתה, אולם מוסף הערוך פירש שקפליטין היא פאה נכרית - וממילא מוכח שאסור לצאת בפאה נכרית לרשות הרבים^{קס}; שלטי הגבורים התיר לנשים לצאת בפאה גלויה וכ"פ הרמ"א המ"א והפמ"ג, ולדעת ב"ש המשנה מיירי בפאה נכרית תחת השבכה ועליה רדיד או בחצר שאין הרבים בוקעים בו בלבד וכ"פ היעב"ץ והחת"ם סופר^{קס}; כתב בשו"ת שנות חיים שהמג"א דיבר בזמן שרוב הנשים היו כשרות וצנועות ולא היה דרכן לצאת בגילוי שער שלהן כלל, לפיכך כשאחת הולכת בפאה נכרית מידע ידעי שאין אלו שערותיה ולא יבואו לידי הרהור, אבל בזה"ז שבעוה"ר רבות בנות פרוצות הולכות בגילוי ראש ברה"ר הרי גם ההולכת בפאה נכרית גורמת להרהורי עבירה, כי מאין ידע הוראה שפאה נכרית בראשה, והוא יסבור כי שערותיה הן, ויבאו לידי פריצות והרהורי עבירה הקשים מעבירה, ששער באשה ערוה ומכל שכן בדורות הללו שעושים הפאות נכריות במומחיות רבה עד שלא ניכר כלל אם האשה הלזו הולכת בשערותיה הטבעיות או בפאה נכרית, ובודאי שיש בזה פריצות^{קס}; בעצי ארזים כתב שהמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין ובשו"ת דברי חיים כתב שנשתרבת המנהג להקל ראש בזה ע"י האפיקורסים^{קס}; עיקר המנהג של פאה נכרית יצא ע"פ הגוים באופנות המתחדשות חדשים לבקרים ובודאי שיש בזה ובחקותיהם לא תלכו הואיל ויש בו פריצות וחציפות^{קס}; אין להתפעל כל כך ממה שענינו

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

מאמר זה אינו לוקח בחשבון שגדולי הדור באירופה דבור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את סמל הצניעות, ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן, ובמטפחת ראו בזמנם כיסוי שאינו מכובד שמקומו רק בחדר השינה - וממילא לאסור את הפאה לאשה שכן מנהגה להקל על פי רבותיה הוא הוצאת לעז, וכן כתבו בספר דרכי החיים (חלק ב') בשם הגרמ"י לפקוביץ שליט"א.^{קס}

חשש מראית העין נאמר על ידי מהר"י מינץ "איך יעלה על הדעת שיהיה מותר להראות עצמה כעוברת על דת משה דהא לצאת בשיער עצמה מגולה אסור מן התורה" והועתק על ידי אחרונים רבים, ואמנם כל זאת בזמן שהנשים כיסו ראשן במטפחת והפרוצות גילו שערן - וממילא החובשת פאה נדמתה למגלה שעה, משא"כ האידיא שבקרב הנשים שומרות המצוות כלל אין גילוי שער, והפרוצות חובשות פאות פרוצות או מטפחות חלקיות - ברור שמי שחובשת פאה צנועה לא תחשד שמגלה שעה; בשו"ת הרב הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו ואג"מ אה"ע ב' י"ב כתבו שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים ואין צריך שינוי בולט הניכר גם לגברים צנועים, וכן אמר לי הגר"ח קנייבסקי שליט"א.

בתקופה מסויימת בהסטוריה אכן הפרוצות גילו שערן, אולם לפני כמאה שנים באירופה כמעט כל הנשים גילו שערן, ורק הצנועות ביותר כיסו ראשן בפאה על פי הוראת הרבנים, ואט אט התפשט המנהג לחבוש פאה - וא"כ אינו נכון לומר שהמנהג הונהג על ידי הפרוצות.^{קס}

לב"ח הוקשה שאם המטפחת היא כיסוי מלא מנין לרמב"ם שצריך גם רדיד במבוי לכן תירץ שהמטפחת היא כיסוי חלקי כעין קלתה המוזכר בבבלי, וממילא כשמכסה בכיסוי מלא אינה צריכה גם רדיד, אולם שיטתו כמעט שיטת יחיד ורוב המפרשים הבינו שחובת הרדיד היא חובה גם על כיסוי מלא, עכ"פ היכן שנהוג (ראה פרישה אה"ע קט"ו ט' בתירוץ השני), וממילא תו לא מצוין למימר שהמטפחת היא כיסוי חלקי - וניתן לומר שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי מוסף הערוך רק אם מדובר שם בפאה חלקית שמקצת שעה נראה כפירש"י בערכין, משא"כ בפאה מלאה כמו אצלנו שהשער אינו נראה - אין מקור לאסור; מאחר ולשאר המפרשים הקפליטין היה כיסוי מלא והוצרכו לכסותו ברדיד מכח תקנת הנשים הצנועות - לכן יש לומר שגם לפירוש מוסף הערוך שקפליטין היא פאה - י"ל שגם את הפאה צריך לכסות ברדיד, אמנם בזמננו שאין יותר חובת רדיד לאחר שהנשים הצנועות פסקו מלהתכסות בו - גם אין יותר מקור לאסור פאה גלויה ברה"ר מכח פירוש מוסף הערוך.^{קס}

מחלוקת זו היתה לפני שחבישת הפאות התפשטה גם אצל הנשים הצנועות על פי הוראת רבותיהן, ובזמננו אין בחבישת פאה צנועה משום חציפות וחשש זנות - וממילא כלל אין יותר חשש שהיא כעוברת על דת יהודית.

הגדרת פריצות היא פעולה או לבוש המושך את תשומת לב הגברים, ומראה שרגילים בו ביותר אינו נחשב פריצות, וגם מותר לקרוא ק"ש כנגדו - ואכן בזמן שחבישת הפאה לא היתה נפוצה מצאנו שנחלקו אם מותר לקרוא ק"ש כנגד פאה אולם בזמננו שחבישת הפאה נפוצה - כלל אין בזה חשש; מסתבר מאד שמי שרואה בפאה סמל לפריצות כלל לא הכיר את המציאות באירופה שגדולי ישראל עודדו את השימוש בפאה ככיסוי שער לכתחילה, וכשאמרו "כיסוי שער" כוונתם היתה לפאה, ובמטפחת ראו בזמנם כיסוי שאינו מכובד שמקומו רק בחדר השינה, ולהאשים את הנשים הצנועות באירופה בפריצות על כך שחבשו פאה זו האשמה ללא שחר שהרי הן נהגו כפי שהורו גדולי דורן לכתחילה, וכלל לא הכירו מציאות אחרת. מובן שלא באנו להגן על חבישת הפאות הארוכות והפרועות והמתנפפות שמטרתן למשוך תשומת לב.^{קס}

מה שמצאנו בספרי האחרונים שאת הפאה חבשו הפרוצות - מדובר לפני שהפאה התפשטה גם אצל הצנועות, כפי שמחו חלק מהפוסקים בנשים שחידשו ללבוש משי שחור הנראה כשערות, משא"כ החובשת פאה צנועה בזמננו אינה פורצת שום גדר.^{קס}

לאחר שחבישת הפאות הצנועות התפשטה אצל הצנועות ובודאי שאינה נלבשת על ידי הצנועות מתוך מטרה למשוך עיני גברים - המחשיב

הרואות כמה נשי רבנים ואדמוורי"ם שמקילות בזה כי שלא ברצון חכמים עושים^{תק}; מצוה רבה לפרסם האיסור ברבים, ובפרט לספרדיות שנהגו לאסור מימות עולם ומשנים קדמוניות, ורק כעת התחילו ללמוד מאלו המורות היתר לעצמן שלא ברצון חכמים^{תק}.

~~~~~ הערות והוספות ~~~~~

זאת כבגד של פריצות המיועד לפריצות כדרך הגוים עליו להביא ראיה; מסתבר שהפאות הצנועות מיוצרות בעיקר עבור הסובלות מנשירת שער כגון זקנות או חולות סרטן רח"ל, וכמעט ולא תמצא גויה שפויה שתחבוש פאה צנועה, ומה ששחקניות משתמשות בפאות כדי להראות שונות לצורך תפקידן - אינו קשור לפריצות, וגם אילו הפאות היו מיוצרות למטרות פריצות אין בכך כדי לאוסרן על מי שחובשת פאה שנראית עליה צנועה, כפי שלא נאסור ללבוש חצאית בגיזרה צרה המיוצרת למטרות פריצות לבת שהחצאית נראית עליה צנועה.^{תק}

לומר שנשות הרבנים עשו שלא ברצון בעליהן הוא סילוף ההיסטוריה, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שמה שכתב ביביע אומר שהאדמו"רים אין מוחים בנשותיהם - הרי ידוע שהחסידיים האמיתיים לא יוכלו לסבול לראות נשיות עושות שלא כדין, וידוע שהנשים הצדקניות עושות כל עניניהן בשמחה על פי הדין, וכן כתב בישיביל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) שעיינו הרואות שרבים וגם שלמים נהגו היתר בכך ואף נשי רבנים וגאונים ואדמוורי"ם, ואף אחד אינו פוצה פה ומצפץ; ואף שיתכן שחלק מהנשים אינן נשמעות לבעליהם המורים להן לחבוש מטפחת אולם אי אפשר לומר שכל הנשים החובשות פאה הוא שלא ברצון בעליהן, שהרי כמעט כל הפוסקים האשכנזים מתירים לחבוש פאה לכתחילה.^{תק}

מאחר ומהות התקנה שעל האשה לנהוג לפי כללי דת יהודית היא שכללי הצניעות המחייבים נקבעים על פי הנהגת הנשים הצנועות שבכל דור ודור כמבואר מלשונות הראשונים ומאחר שבדורנו הפאה הפכה גם לנחלת הנשים המוחזקות בצניעות - יש מקום להתיר חבישת פאה צנועה למי שהתחנכה במקום שנהגו בפאה אף אם מוצאה ממקום שנהגו בו לחבוש מטפחת, וכן הסכימו הגר"ק שליט"א והגר"ק שליט"א.

למח"ס דבר השם

אייר תשס"ח, ק"ק רכסים

קבלתי את מכתבך דרך הר"ר גרשון שרעבי, ותמהתי עד מאד הרי ניכר מתוך מכתבך שלאחר שהנחת כמה הנחות יסוד כלל אין לך צד שני [שהרי כתבת שאם לא אסכים לדברך אז יש להפיץ את דברך וכלל לא נתת הזדמנות להשיב ולדון כדרכה של תורה] - והרי בדבר שנהגו בו רבבות להיתר במשך עשרות שנים על פי גדוליהם ורבותיהם וגם היום שום מורה הוראה אשכנזי רציני וגם רבים ממורי ההוראה הספרדים אינו אומר שאסור לחבוש פאות אלא הנדון רק אלו פאות מותרות והאם להעדיף מטפחת על פאה - הרי המושכל ראשון שלך היה צריך להיות שהם צודקים או שעכ"פ יש מקום לדבריהם. אילו היית מחדש חידושים שלא נתגלו לקדמונים עוד היה מקום לדיון אולם כל החידוש של ר"א ליפשיץ רבך מסתכם בגילוי כת"י של הפמ"ג, ובהמצאת פשט טועה במקור חיים, ובחיבור שלטי הגבורים בכתובות עם דבריו בשבת ובנזיר - חידושים אלו אינם מעלים ואינם מורידים לעצם מקורות הסוגיא, ואם החידוש הוא המצאת הק"ו מקלתה, והמצאת הרעיון שפרטי הנהגות דת יהודית תלויים ברמב"ם בממרים - הרי שאין חדש תחת השמש, ומאחר ולעשרות גדולי עולם באירופה הפאה היתה היתר פשוט להלכה ולמעשה בהנהגת הדור - הרי שחוצפה גדולה היא לדחות דבריהם בגילא דחיטתא, ובודאי שהוראת "פוק חזי" היא ההוראה הראויה אף אם היה כאן מקום לספק - ובזאת יצאתי ידי חובת תוכחה. מאחר ובדברך כלל לא הוכחת שיש טעות בדברי עשרות גדולי העולם שהתירו חבישת פאה להלכה ולמעשה הרי שעכ"פ היית צריך לקרוא את הקונטרס במבט זהיר, לשבח את הנכון ולחלוק על שאינו נכון, כדרכה של תורה [אגב - הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לאחר שקרא את קונטרסי בחוה"מ האחרון: "כותב טוב", ואמר לי לפרסם את הקונטרס ולא לחוש שיבואו בעקבותיו להקל יותר, וגם לא לפחד מהמערערם עלי].

הנחות היסוד שהתבססת עליהן הן שחבישת הפאה אסורה משום דת יהודית ודת יהודית אינה יכולה להשתנות [יסוד זה מהר"א ליפשיץ], ושחבישת הפאה היא מעשה פריצות [יסוד זה מהגר"ע יוסף] ולפני שאשיב על דברך אחת לאחת אבאר את תמצית שיטתי על פי היסודות שקבלתי ממו"ר שליט"א:

כתוב בתורה שמצוה לגרש אשה שנראים בה טכסיסי פריצות שהם סרסורי זמה (מאירי גיטין צ'): "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו פִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָת וְנָתַן פִּיגְדָה וְשִׁלְחָה מִבֵּיתוֹ", ופסוק זה הוא המקור למשנה בכתובות המלמדת על חובת דת משה ויהודית (ראה גיטין צ' וירושלמי ריש סוטה וסמ"ק קפ"ד) - וקבלנו מבט ראשון המלמד שהמשנה קמ"ל פרטים בהתנהגות האשה הגורמים שלא תמצא חן בעיני בעלה עד כדי כך שמצוה לגרשה.

תנן בכתובות (ע"ב) "ואלו יוצאות שלא בכתובה - העוברת על דת משה ויהודית, ואיזו היא דת משה מאכילתו שאינו מעושר ומשמשו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת", ומסבירה הגמרא ש"מאכילתו שאינו מעושר" מדובר כשמכשילה אותו באכילת טבל בשקר, ו"משמשו נדה" מדובר כשהסתירה ממנו נדותה בשקר, וכן "לא קוצה לה חלה" מדובר כשהאכילתו טבל בשקר ואף שיכול להפריש אחריה אך אין אדם דר עם נחש בכפיפה, ו"נודרת ואינה מקיימת" הוא מפני שגורמת למיתת הבנים, ואף שיכול להפר לה אולם אין אדם דר עם נחש בכפיפה ~ והסביר המאירי שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה אינו כשנכשלת בעצמה אלא כשמכשילה את בעלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה, וה"ה בשאר מצוות כי אין אלו אלא דוגמאות למכשולות שדרך בני אדם לסמוך בהם על נשיהם; והב"ש (אה"ע קט"ו א') הוסיף שיוצאת בלא כתובה כשעשתה דבר פריצות דאז יש לחוש שמא תזנה תחתיו [ותאסר עליו], והביא את תשובת הרא"ש (ל"ב ח') שמפסידה כתובתה רק בדברים שמפסידה כתובתה רק כשמכשלת את הבעל או שגורמת לו תקלה שבניו מתים, והוסיף הרא"ש שאם המירה דתה אין יוצאת בלא כתובה מאחר ואינה מכשילה אותו אלא שמ"מ יש תקלה לבעלה ולבנים שיהיה להם לעז גדול שאמם היתה בין הערלים [עפ"י הסבר הב"ש] וגם שאפשר שיהיה סכנה לבעלה לדור עמה במקום אשר המירה. מכל הנ"ל התבאר שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה היא אשה שמכשילה את בעלה או שגורמת לו תקלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה.

עוד איתא במשנה של היוצאת ללא כתובה [שככור היא פירוט התנהגויות הגורמות שלא תמצא חן בעיניו] "איזוהי דת יהודית: יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם, אבא שאול אומר אף המקללת יולדיו בפניו, רבי טרפון אומר אף הקולנית ואיזוהי קולנית לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכיניה שומעין קולה", ומסבירה הגמרא ש"היוצאה וראשה פרוע" שמפסידה כתובתה היא אשה שיוצאת בקלתה לשוק [וכשיוצאת וראשה פרוע לשוק היא עוברת על דת משה (מאירי)], ו"הטווה בשוק" מדבר כשמראה זרועותיה לבני אדם או בטווה ורד כנגד פניה, ו"מדברת עם כל אדם" מדבר כשמשחקת עם בחורים [כגון שמדברת עמם דבורים מיותרים כגון: "עולם הב לי פלך"],

ו"המקללת יולדיו בפניו" מדבר כשמקללת את חמיה בפני בעלה או אפילו בפני בנו, ו"קולנית" מדבר כשמשמיעה קולה על עסקי תשמיש ~ והסביר המאירי שדת יהודית נאמרה על מנהגים הנהוגים באומה מצד צניעות להיות בנות ישראל יתירות במדת צניעות על כל שאר נשים, וכל הפרטים שבדת יהודית הם ענינים של צניעות, ומדברי הפריצות יוצאים דרכים ושבילים לזנות, והיוצאת כשראשה פרוע עוברת על דת משה כשיוצאת לשוק כשראשה פרוע לגמרי, וכשאינה יוצאה לשוק בגילוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה עוברת על דת יהודית עד שיתכסה שיערה במטפחת, ואם מגלה שיערה בחצירה אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה; והטוה בשוק ומדברת עם כל אדם הוא כשעושה זאת דרך חוצפה כמנהג הפרוצות וכן כל כיוצא בזה לפי מה שענייני דין רואות, וכן כוונת פיה"מ שהטוה בשוק היא דוגמא לפריצות ומיעוט הצניעות, והח"מ (אה"ע קט"ו ס"ק י) הביא כמה פירושים בטוה ורד וכתב שכל הפרושים עולים להלכה שכל שהוא עזות היא עוברת על דת יהודית; הוסיף בשיטמ"ק שה"קולנית" גורמת לו חרפה כשמסרבת בתשמיש עד שמרבה עליה רעים והקול נשמע. מכל הנ"ל מוכח שעניני דת יהודית הגורמים שלא תמצא חן בעיניו הם הדברים שאף שאינם כתובים ואין בהם איסור עצמי (רש"י במשנה ותוס' ר"ד כתובות ע"ב). אך הם גורמים לבעלה הפרעה לחיי הנישואין בכך שאשתו מתנהגת בחוצפה [טוה בשוק, מדברת עם כל אדם, המקללת יולדיו בפניו] או שגורמת לו גנאי [יוצאת וראשה פרוע, הקולנית].

הראשונים תלו את עניני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות "שנהגו בנות ישראל" (רש"י על המשנה), "עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות" (שו"ת הרשב"א ה' רמ"ו), "מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל" (רמב"ם אישות כ"ד י"ב), "שלא נהגה כמנהג הצנועות" (רמב"ן גיטין פ"ט). - ויתכן שמקור הראשונים לתלות את חיובי דת יהודית במנהגי הנשים היה מכך שהגמרא הוכיחה שבחצר אין צורך ללבוש קלתה מכך ששום אשה אינה עושה כן - דמשמע שאם כך היו נוהגות הצנועות מנהג זה היה כלול בחיובי דת יהודית המוטלים על כל אשה, ואם הדבר מקובל להתיר - אינו בכלל חיובי דת יהודית ואינו יכול לגרשה אף שבעלה מתגנה בכך [כ"כ המאירי שכשראשה פרוע בחצר אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה]. ועוד יתכן לומר שהראשונים למדו כן מיסוד תקנות דת יהודית שהעוברת עליהן אינה מוצאת חן בעיניו - וברור שהחוצפה והעזות שגורמות שלא תמצא חן בעיניו ובעטיין מצוה עליו לגרשה הם רק כשעושה דברים שאינם מקובלים, וברור שנקבע הדבר לפי תקופה ומקום ואינו דבר קבוע.

מאחר וחיובי דת יהודית נתלו במנהג הנשים ולא נמסרו כתקנות קבועות אף לקולא [גילוי שער בחצר] ניתן להסיק שאם ביום מן הימים ישתנו הרגלי הצנועות מכפי שהיה בימי חז"ל - יקבעו מנהגים אלו כתקן מחייב לכל הנשים בין לחומרא [כפי שמצאנו ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שבמקום שלבישת הרדיד נהוגה - חייב (אישות כ"ד ב') את הנשים לצאת ברדיד אף שאין לזה מקור בתלמוד], ובין לקולא [ראה אג"מ (אה"ע א' ק"ד) שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוע בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה]. חידוש הר"א ליפשיץ שיש שני סוגי דת יהודית - זו שמעוגנת במשנה או הנלמדת בק"ו מהמשנה והיא אינה יכולה להשתנות לעולם אף אם כך מקובל אצל כל הצנועות וגם הבעל מפוייס בזה, וזו שנוספה מחוץ לגדרי המשנה שרק היא תלויה במנהג המקומות - מביאה לידי תמיהה מנין לו זאת, שהרי אם לא שהיה מחליט שהפאות אסורות הרי לא היה לומד כך את פשט חז"ל והראשונים.

וכן חייב אתה להודות שהנהגות הצניעות הראויות משתנות עם שינויי הדורות שהרי לא הרי סגנון וצבע הלבוש המקובל היום כהרי המקובל פעם, וברור שלפני מאות שנים היו מזדעזעים מהרעיון שחצאית לא תגיע עד הרצפה, ושהצבעים לא יהיו רק כהים ושהגזרות התיינה צרות מעט, והרוצה להחזיר את הגלגל לאחור יאלץ שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה שהרי כבר כתבו הראשונים שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות וה"ה כל כיו"ב.

ובמה שהוספת בעלי הגהה בנושא דת יהודית שלא יתכן שדת יהודית תשתנה שהרי לא יתכן שלאחר כמה שנים של שינויים וכל הנשים תצאנה מבעליהן בלי כתובה ולפתע פתאום לכולן יהיה מותר - יש להעיר שהפעלת הגרושין ללא כתובה היא רק כשמעשה זה נעשה כחוצפה ועזות וכשביל המוביל לזנות - אך לא שמענו שתהליך שינוי איטי יחייב גירושין, והרי הנשים אינן פרוצות מטבען, והתבונן בשינוי שעברה ירושלים תוך חמשים שנה עקב ריבוי החוצניקים ותושבי הערים האחרות שבאו להשתקע בירושלים. ומה שהבאת מהדברי יציב - הרי ידעת שהפמ"ג ובעקבותיו המ"ב והשבט הלוי תלו את ההנהגה למעשה במנהג המקומות [ומה שרברך ר"א ליפשיץ הסביר פשט אחר בפמ"ג - הרי טעה טעות להדיא בהשמיטו את פתיחת הפמ"ג שמיירי ברה"ר, וד"ק]. ומה שהבאת את הוכחת ר"א ליפשיץ מלא הנחת בת לא"א שדת יהודית אינה משתנה - לקמן באות כג אתייחס לזה. ועוד הארכת לחלק בתרי גווני רדיד - ולא ידעתי מנין הפשיטות לכתוב כנגד דברי הרמב"ם המפורשים לזה. (אישות כ"ד י"ב) שרדיד הוא מהנהגות דת יהודית, ובמקום אחר (אישות י"ג י"א) אמר שמנהג לבישת הרדיד תלוי

במנהג המקומות, ואם היה לך הכרח להוציא את דבריו מפשטותן - ניחא, אולם לא ראיתי בדבריך שם הכרח, והנלענ"ד כתבתי.

ובאשר מה שהנחת שהפאה מכשילה בהרהור יש להשיב שכאשר הצנועות יוצאות - יוצאות מטופחות באופן עדין ומכובד שאינו אמור לעורר תשומת לב, וכתב הרב הילדסהיימר (א' או"ח ח') "הרהור תלוי באיסור ומים גְנוּבִים יִמְתְּקוּ, ומשום שמותר לבתולות לילך [בשער גלוי] על כן אין איסור בזה", אף שמנגנון הנפש הגברי שאפילו תזכורת של אשה [בגדי צבעונין] עלולה לעורר אותו להרהר בה אך לא נובע מזה שהאשה צריכה שלא להראות, וכשנראית - מותר לה להיות יפה אם עושה זאת באופן שאינו פרוכטיבי, ומה שהפרוצים בוחרים להתבונן בה ולהרהר בה אינו הבעיה שלה, ובזה בודאי גם אתה מודה שאשה שפניה יפים מותר לה לצאת לרחוב בלי לכסותם היכן שנהוג שאינן לובשות רעלה, ואם אין בפאה איסור בעצם הרי שאינה שונה מהותית ממטפחת ומשמלה יפה שמותרת להתקשט בה ברחוב; והרי לא באתי להגן על חבישת פאות ארוכות ומתנפנות ורטובות ואי-סימטריות וכל כיו"ב.

ועתה אחל להשיב על דבריך אחת לאחת:

א. מש"כ "בעלי החוברות" בלשון שנשמעה לך כולזול לא היתה כוונתי לזלזל אלא כי עד רגע הכתיבה לא מצאתי טענה זו באחד מספרי הפוסקים המקובלים, ולאחר שהשאלו לי את הספרים "דת משה וישראל" ו"פאה נכרית בהלכה" יכולתי להחליף זאת בציון מקום מדוייק, וכשהבאתי טענות שמצאתי בספרי הפוסקים כתבתי ציון מקום מדוייק.

ב. מש"כ שיש המצדדים לאסור משום הפחדות הגהנום ומחוסר יכולת למימון - כוונתי היתה רק להסביר מדוע סוגיא זו מלווה בהבעת רגשות עזים עד כדי כך שיצאה מכלל סוגיא הלכתית וכלל לא כתבתי שאלו טעמי האוסרים; ומה שכתבת שהחזו"א אמר שהחובשת פאה מסיקה לעצמה את הגהנום - אינו יתכן כפי שידוע לכל מי שהיה באירופה בזמן החזו"א שאלו שכיסו שערן עשו זאת רק בפאה ובודאי שהחזו"א לא הכניס לגיהנום את רעייתו של הגר"ח זצ"ל והגר"ז זצ"ל ועוד רבבות נשים צדקניות, וכן אמרו לי תלמידיו המובהקים הגר"ק שליט"א והגר"ק שליט"א שאין איסור בחבישת פאה; ומה שהבאת את מרן שבט הלוי - עדיין לא זכיתי לשמוע מפיו מה דעתו אולם בספרו לא הכריע [ונדהמתי לשמוע כיצד עורכי המצגת המופצת נגד הפאות חתכו את דבריו באופן ניכר וממילא שינו את דבריו המקוריים]; ומה שהבאת את הגר"שז"א - לא שימשת אותו כי אם היית משמשו היית יודע שלמעשה הורה להיתר [עפ"י עדות אחייניתו שגדלה ביתמותה בביתו (מחותנת של מ"ר שליט"א) - שכך הורה לה למעשה] והציטוט שציטט הגר"ד סגל את הגר"שז"א אינו מוכיח דבר שהרי ברור שכשאשה היתה באה לירושלים לפני שמונים שנה היו מוחים בה אולם לאחר שהשתנה המנהג כתוצאה מאשתו של הגר"י בלאזר והגר"ז מבריסק וכדומה - תו ליכא חשש דת יהודית בזה שהרי כך הוא מנהג הנשים הצנועות, ומה שהפאה נראית טוב יותר - אין בזה בית מיחוש כדכתבתי בקונטרס.

ג. ומש"כ שהיה זה תקנה לצנועות ובסוגריים הוספתי כנגד גלויות הראש ולא פירשתי שהיה זה מפני צורך השעה וגזירת המלכות כדי שלא ילכו בפרוע ראש כמבואר במהרש"ק והמהר"ץ חיות ולא היה זה מנהג מעולם - כוונתי מבוארת מתוך המשפט "בדורנו חוששים להזכיר שגדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את סמל הצניעות [כנגד גלויות הראש], ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון הרב מבריסק, הגר"ח ע, הרב הירש, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמיניצקי, הרב שוואב, וכן העיד הרב שך זצ"ל (לרב עמנואל טולדנו) על אשתו של החפץ חיים, ועוד עשרות גדולי עולם זצ"ל ויבלט"א] (אגב - יתכן שהציטוטים שישנם עמדי כעת אינם תואמים למהדורה שיש בידך מפני כמה חודשים)" שכוונתי היתה לדורות שלאחר גזירת המלכות (שהיתה בימי הצאר ניקולאי - בערך בשנים שהח"ח נולד) וממילא אין זה הדור של המהרש"ק והמהר"ץ חיות והדברי חיים, ושם גדולי אירופה יכלו להורות שיחבשו מטפחות ובכל זאת בחכמתם העדיפו להורות לחבוש פאות כי ידעו שיש לפאה יתרון חינוכי עצום בכך שלא במהרה תוסר מהראש, וגם בזמננו טעם זה שייך, ומאחר והם עודדו - לנו בודאי שאין לחדש שיש בזה איסור, ומש"כ שראו בה את סמל הצניעות הוא מתוך ידיעת המציאות (עפ"י מ"ר שליט"א שגדל במציאות זו) שחובשות הפאה נחשבו לסמל הצניעות, ובמטפחת ראו לבוש מוזנח שאין מקומו על ראש אשה.

ד. לא טענתי שמנהג הפאה היה מנהג מעולם מאחר וידעתי שבדורות המוקדמים יותר רק הפרוצות חבשו פאה כדי להדמות לגויות ולכן יפה צווחו הרבנים שהזכרת כי חובשות הפאה פרצו גדרות, אך במציאות שלנו כלל לא היו צווחים כפי שאין רבני דורנו צווחים על הפאות הצנועות.

ה. מה שכתבת שגם המקילים מודים שהמטפחת עדיפה - תלוי במקום המוצא שלו - שהרי רבני ירושלים [כגון

הגרשז"א זצ"ל ויבל"א הגרש"א שליט"א] שגדלו עם מנהג המטפחת - אף שאינם מורים בזה איסור אולם בודאי שיאמרו שהמטפחת עדיפה, אולם הרבנים שבאו מאירופה והורגלו לכך שכשאומרים "כיסוי שער" הכוונה לפאה - אומרים איפכא [אג"מ זצ"ל, הגר"ק שליט"א, הגר"ק שליט"א ועוד ועוד].

ו. מה שכתבת שהחובשות פאה אינן יודעות את חומר הענין - הדבר יתכן היה בדורו של החסל"א שחבישת הפאה נחשבה פריצת גדר, משא"כ בזמננו חבישת הפאה היא היתר לכתחילה [וכדוגמא כתבתי שהגר"ק שליט"א חיתן את כל בנותיו בפאה, ואף כשחתנו הגר"מ לובין שליט"א אמר שאינו צריך פאה - הגר"ק שליט"א התעקש על פאה].

ז. מה שהתרעמת על שכתבתי את הנלענ"ד כשורש הויכוח מעיד שבלהיטותך להשיג עלי כלל לא התעמקת להבין מה היתה כוונתי וייחסת לי כוונה אחרת, וכשתעיין שוב בדברי תראה שכל מילה מדוייקת, שהרי האוסרים הניחו שצריך להיות אסור ולא פלפלו בראיות לאסור וכל שדנו היה בדברי ובראיות שלטי הגבורים, פרט לתשובה מאהבה שנחת לפלפל בכוונת הסוגיות, והמתירים כלל לא פלפלו בראיות לא להתיר ולא לאסור אלא הסתפקו בהעתקת ההיתר, והדיו שנשפך היה על ידי האוסרים ולא על ידי המתירים שההיתר היה פשוט בעיניהם, ואף שלטי הגבורים לא דן ארוכות בראיות עד שהוצרכו לתמוה מנין היה ההיתר כל כך פשוט לו, וכשכתבתי "לא הוצרכו לדון אם כוונת שלטי הגבורים היתה להתיר את הפאה בחצר או גם ברחוב, ואם הגמרות עוסקות בפאה גלויה או מוסתרת" הרי שדברתי על המתירים ומה הקשית מהבאר שבע והיעב"ץ שדנו בזה; ומה שטפלת עלי שלא ראיתי את דבריהם במקורם אלא רק על ידי קיצורים - דע שלא הנחתי קיצור אחד ממה שמצאתי כדי לראות אולי יש בו ממש אך לא כתבתי מילה אחת בלי לעיין במקורה [פרט למהר"מ חאגיז - וכתבתי במפורש שלא ראיתי בפנים, ופרט לאם לבניה שראיתי דבריו במק"א] אלא שאתה הוא שלא הבנת שכוונתי היתה רק שהמתירים לא דנו בזה כי ההיתר היה פשוט בעיניהם [ואגב - ציינת את המקור חיים כמקור לומר שלטי הגבורים מייירי רק בחצר - ומי ביקש ממך לחזור על הטעות של ר"א ליפשיץ שהרי אם תעיין בציטוט שהבאת בספרך תראה שאין משם כל ראייה לנדוננו כי כל שהביא שם הוא שמקור הרמ"א הוא שלטי הגבורים ושמפורש שם שמותרת בחבישת פאה גם בשער שלה כשנחלש, וכן שהפאה מותרת גם לפי הסבר מוסף הערוך לירושלמי ושהמהר"י מינץ אוסר להתקשט בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער - ואף שהמקור חיים הביא מקור לחבישת הפאה מהירושלמי שלא התיר חבישת קפלטין במקום שהרבים בוקעין בתוכו - אך מ"מ אין להכריח שכוונתו שברה"ר יהיה אסור שהרי כוונת דבריו רק ללמד את מקור הרמ"א להיות חבישת הפאה, וכלל לא דן בגדרי ההיתר, ובודאי שלא עלה על דעתו להורות בנדון אם שלטי הגבורים התיר גם ברחוב, ובפרט שהמקור חיים הרי הביא שם גם את המהר"י מינץ שאסר ודבריו הרי אמורים רק ברה"ר - ואם נדייק את דבריו אלו הרי יצא להיפך שמפרש שלטי הגבורים התיר אף ברחוב - אלא שאין להוכיח מדבריו מידי לנדוננו].

ח. במה שכתבת לגבי גדרי ק"ש ופרועת ראש - לא הבנתי מה הנקודה המרכזית שהתרעמת עליה, ומתחילה אעתיק לך את תמצית דברי [ששופצו לאחרונה ולא היו לנגד עיניך]: "דיני איסור ההסתכלות שעל האיש מחולקים לכמה סוגים: הסתכלות באשתו טהורה מותרת; הסתכלות באשתו נדה מותרת אף שיש לו הנאת הלב בראייתה [ונחלקו הרמב"ם והראב"ד לגבי הסתכלות במקומות המכוסין]; אמירת דברים שבקדושה מול ערוה אסורה משום מיאוס אף כשאין חשש הרהור [כגון כנגד ערות עצמן]; אסרו לומר דברים שבקדושה מול טפח מגולה מבשר אשתו [לכמה ראשונים אסור כנגד טפח מגולה מבשרה שרגיל להיות מכוסה וכנגד השער הרגיל להיות מכוסה וכששומע קול שירתה (ראה ב"י בס"י ע"ה), לרא"ש (ברכות ג' ל"ז) אין איסור כששומע קולה, לרמב"ם (ק"ש ג' ט"ז) אין איסור גם כנגד שיערה, ולר"ף (מובא ברשב"א ברכות כ"ד) כלל אין איסור בדומה לנגיעת עגבות; נראה שהשו"ע והד"מ פסקו לאסור בבשרה ובשיערך אך בקול שירתה אינו אלא זהירות]; אסורה אף ראייה לפי תומו של טפח מבשר אשה שאינה אשתו ממקומות שדרך הצנועות לכסותם ושל שערותיה שדרכן להיות מכוסות ולשמוע קול שירתה, ומותרת ראייה לפי תומו של מקומות הגלויים שבה כשאינו מתכוין כלל להכיר צורתה וכן של שערות שדרכן להיות גלויות ושמיעת קול דיבורה; הסתכלות באשה האסורה לו מתוך מטרה להנות אסורה אף כשמסתכל במקום שדרכו להיות מגולה, ואמרו חז"ל "כל המסתכל באצבע קטנה של אשה [ונתכוין להנות] כאילו מסתכל במקום התורף".... מגדרים אלו ניתן להניח שיש לאשה להסתיר את המקומות שדרכן להיות מוסתרים כשיצאת למקום שמצויים בו גברים שהרי אסור לגברים לראות מקומות אלו אף בראייה לפי תומם אך אין מכאן ראייה שאשה צריכה להסתיר את המקומות שדרכם להיות מגולים אף שלאנשים אסור להסתכל בהם, וכן כתב בשו"ת תבואות שמ"ש שלא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן...". מתוך דבריך ניכר ששגית בכמה דברים: א' - במה שייחסת לי שיהיה מותר להסתכל במקומות הגלויים שבה לפי שאין הרהור - לא כך כתבתי אלא ראייה לפי תומו אינה אסורה (עפ"י ב"ח רש"י ע"ה), ב' - שייחסת לי שמותר לאשה לצאת באופן מגרה - כל שכתבתי הוא שמותר לה לצאת באופן המקובל אף אם הוא יפה, אלא שטעית לחשוב שיפה הוא מושך כמ"ש בהקדמה למכתב זה, ג' - אין לך דבר

שמושך יותר משער אשה - זה ליתא שהרי השער מוזכר כדבר שהיתה הוה אמינא שאינו ערוה, ולענין ק"ש הרי לרמב"ם ולרי"ף מותר לקרוא כנגדו, ומותר לרווקה לצאת בשערה, וכד מעיינת שפיר תחזי שכלל אין פגם ביופי אשה שניכר גם לאנשים אחרים והקפדת חז"ל היתה רק על משיכה והתבלטות ולא על יופי, וראה באג"מ (או"ח ד' ט"ו, קי"ב) שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשינים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות, ומה שנשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן - ולכן הגישה הרווחת שפאה מושכת יותר אינה מתבססת על אמת אלא על תעמולה [נבשולי הדברים - משיכה נובעת ממקום זמן ומהפתעה ולא מיופי, כפי שדוע שאשה בבגד ים בים אינה מושכת, ואותו בגד באמצע הרחוב ימשוך את תשומת לב כל הרחוב, וד"ל, ואברי האשה המוגדרים כיפיים הם דוקא אלו הגלויים, והאברים המוסתרים הם המושכים אף שאינם יפים (ושוב - סליחה על הדוגמאות הבוטות אך הנצרכות להמחשה)], וכן טעה בזה רבך ר"א ליפשיץ שייחס זאת לספר החינוך והמעייין שם יראה שטעה בכוונתו; ד' - מה שכתבת בשם גדולי הפוסקים שהפאה היא פריצות ומי יבוא אחריהם - ברור שדבריהם צדקו בדור שהם חיו בו שחבישת הפאה לא היתה מקובלת אלא נחשבה לפריצת גדר וממילא גם גרמה הרהור כדרך המכוסה שהתגלה, ומסתבר שמעולם לא היתה סיטואציה כזו שרוב רובן של הצנועות חובשות פאה, ועל מציאות זו כתבתי, ובדורנו כמעט ואין שום פוסק אשכנזי מפורסם שאוסר את חבישת הפאה במוחלט [אף שחלקם הביעו חוסר שביעות רצון ממנה].

ט. מש"כ ששער גולש לרווקה "התקבל לאיסור" ולא הבנת כיצד כתבתי נגד המג"א - כוונתי לא היתה שהתקבל אצל הפוסקים הקדמונים אלא שהתקבל כמנהג מצוי בקהילות החרדים הליטאים בארץ, וממילא ניתן לומר על זאת פוק חזי, ומה שכתבתי על הפאה ש"לא התקבלה לדבר פרוץ" כוונתי היתה לא לדברי הפוסקים הקדמונים אלא למנהג הנהוג בקהילות החרדים כנ"ל - שמנהג זה הוא הקובע את תקני הצניעות המחייבים כל אשה לשיטתי שדת יהודית היא כלל תביעות הבעל מאשתו שלא תהיה חריגה וממילא לא תעטה עליו חרפה, ומאותה סיבה גם כתבתי שבארץ ישראל מותר לחבוש מטפחת [גם אם בסוגיית הרד"ך נכרע דלא כפירוש הב"ח] מאחר וכך נוהגות צנועות רבות; ומה שכתבת שהפוסקים קובעים את ההלכה ולא המנהג - דבר זה נכון אך אינו קשור לסוגיא דידן שהרי גם פסיקת דת יהודית מותנית במה שמקובל כמנהג אצל הצנועות כלשונות הראשונים, ואינה ענין לתקנות קבועות, וכן על דרך זו מה שכתבת שפוק חזי אמור רק במקום שההלכה רופפת בידך משא"כ בנדור"ד - אין זה קשור מאחר ואין ההלכה רופפת בידי שהרי תקנת דת יהודית היא ללכת אחר הנהוג אצל הצנועות די בכל אתר ואתר ובכל דור ודור - וכן הוראה רווחת אצל גדולי העולם שאת מימיהם אנו שותים בכל הסוגיות.

י. מה שכתבת שכתבתי שהפאה עדיפה על המטפחת משום חומרת הזוהר - ואני לא כך כתבתי אלא "הפאה אף מונעת בריחת שערות ולכן מהווה כיסוי נאות יותר מאשר מטפחת שדרכה לגלוש ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (שו"ת הרב הילדסהיימר שם) והפאה אף טובה ממטפחת בהסתרת שער היוצא חוץ לקישוריה שמותר מן הדין (אף לזוהר - מהר"מ אלשקר ל"ה) אך יש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב') ובקובץ המעודכן הוספתי "עינים רואות שחובשות מטפחות רבות אינן מסוגלות להשתלט על גלישת המטפחת וכך מתגלים חלקים נרחבים משער הראש ובכך פוגעות בעיקר דין כיסוי שער, ואילו גם אם שערות מסויימות יוצאות מהפאה הרי שכלל אינן ניכרות", וחוף מזה כתבתי שאינו ידוע לי על אשה שמקפידה על חומרת הזוהר - וממילא אינך יכול לטעון כנגדי שצריך לישון עם פאה, ויהיה מענין לראות את פירושו לזוהר שלפיו שייך לקיים את חומרא זו האידנא.

יא. מש"כ שחלק מהפוסקים כתבו נגד הפאה משום ששינו מהמקובל - כוונתי היתה לכל אלו שכתבו לאסור משום שכך נוהגים המתפרצים החדשים, ושאר לשונות כה"ג, ומאחר וספרך אינו מצוי כעת תח"י לכן אינני יכול לצטט לך את שמותם - קחם משם; ומה שכתבת בשם כמה רבנים שגם המקילים היו אוסרים בפאות דידן - אף ידי תיכון עמך בפאות הארוכות והפרועות וכיו"ב, אולם אתה הרי מעונין לאסור את כל הפאות, וכך כתבתי "הניילון הומצא רק לפני כשבעים שנה וממילא פאות סינטטיות לא היו קיימות לפני כן, ובודאי שלא הכינו אותן מקש אלא משערות טבעיות, ויתכן שהתמונות הקדומות של פאות שנראות רע הן של פאות שלא הקפידו לחופפן ולסדרן ולכן לאחר זמן היו נראות מוזנחות, וכבר העיד לי מו"ר שליט"א שאמו וסבתותיו וחמותו ואמה [לפני כמה שנה] חבשו פאה צנועה משער טבעי שנראתה יפה [ואף סיפר על ראש ישיבה מפורסם שלא אכל בביתם עד שאמרו לו שהאם חובשת פאה, כי הנהגתו היתה שלא לסמוך על אשה גלוית שער - ומכאן שגם לפני ששים שנה לא היה נראה הבדל בין פאה לשער] - ומה שהבאת רבנים שאמרו אחרת [אם באמת אמרו] - הרי מעולם לא

טענתי שאין מי שאמר אחרת, אלא שרבותי הורו לי כפי שכתבתי, וכן המנהג הרווח גם אצל הצנועות. וכוונתי "שלא שימש כל צרכו" לא היתה למושג "שימוש" הרווח היום של קריאה בספרים והאזנה לקלטות ומדי פעם לשאול רב - שאין לו שום קשר לשימוש אמיתי [ולא שמועות בשם הרב נדל או של הגר"ד סגל בשם הגרש"א נחשבות כשימוש], אלא כוונתי היתה למושג האמיתי של שימוש שהוא להתייגע בלימוד הסוגיא עם רב הראוי להוראה שיש לו מסורת מרבית, ואת זאת כמעט אין איש הזוכה לקיים, ודוקא אני שפר חלקי להצמד כחברותא במשך יותר מאחת עשרה שנים למו"ר שליט"א שנסמך להוראה ע"י גדולי עולם לפני יותר מארבעים שנה.

יב. מה שהתקפת אותי בהקשר לרדיד - לא הבנתי מה ההתקפה, שהרי ברור שכשכתבתי שיש פוסקים שאסרו מחמת חסרון הרדיד התכוונתי לבאר שבע, ולא נעלם ממני שיש שלא ראו בזה בעיה מפני שהירושלמי מיירי בכיסוי חלקי, ומה שכתבתי שמהות דת יהודית היא להיות עדיפים על הגויים - לא אמרתי שכך דעתי אלא הוא ציטוט מהספר "דת והלכה" להגר"מ שטרנבוך, ואה"נ ידועה המציאות שהלבוש השתנה מאז ימות עולם ועד היום, וכפי שלבוש היהודיות במדינות ערב הותאם לסביבה כך היה גם באירופה וכך היום בא"י ובארה"ב שהצנועות הן יותר צנועות מסביבתן, ואינני יודע מה יורו גדולי העולם אם המציאות תוסיף להשתנות לרעה וכך גם תנהגנה הצנועות, וכבר כתבתי לעיל שגם הצנועות לובשות את אותו בגד שבמקורו נועד להבלטה ואין פוצה פה מאחר וכך מקובל.

יג. מש"כ שאיני יודע אם אכן הפמ"ג חזר בו - כוונתי לא היתה שבדבריו אינו מבואר שחזר בו אלא שאיני יודע אם אכן כתב היד שהמציא לנו הר"א ליפשיץ הוא אמיתי ולא מזויף, ואם אכן נכתב ע"י הפמ"ג; ומה שהערת שהמעייין בדבריו יראה שכוונתו לא היתה רק בנוגע לחשד אלא מכמה טעמים - אכן צדקת, ומתחילה ראיתי רק את הציטוט המובא באחת החוברות, ולאחר מכן ראיתי את הציטוט המלא בספרו של הר"א ליפשיץ.

יד. מה שתמהת מנין שפוסקי זמננו לא הצריכו היכר אלא הסתפקו בזה שניכר לנשים וצינית לשבט הלוי - גם כאן טעית בכוונתי שהרי לא כתבתי שלא הצריכו היכר אלא שכתבתי "כתבו הפוסקים (שו"ת הרב הילדסהיימר אה"ע ב' ל"ו, אג"מ אה"ע ב' י"ב) שכדי להנצל מחשש מראית העין די בשינוי מועט הניכר לעיני נשים [או לגברים פרוצים הצופים בנשים] המאפשר להבחין שזו פאה, ואין צורך שההבדל בין הפאה לשער יהיה בולט כל כך שגם גברים צנועים יבחינו בו [כפי שדי בקשקשי דג בדם דגים כדי להנצל מאיסור מראית העין (ש"ע י"ד ס"ו ט)], ולכן מאחר ועל פי רוב פאה אינה נראית כשער הראש לעין בוחנת מפני שהיא מלאה או מסודרת יותר וכדו' - הרי שאין לחוש בחבישתה משום מראית העין, גם הגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לנו שהבעיה בחבישת פאה היא רק כאשר כלל אינו ניכר שזו פאה", ולא נעלם ממני שפוסקים אחרים אמרו לשונות מעט יותר מחמירות, וב"ה שאינך מבין בזה אולם שאל נא לרעייתך אם רוב הפאות ניכרות, אלא שמאחר וחשש מראית העין אינו רלוונטי בימינו שהרי אין חשש שיחשדו שמגלה שיערה (כמ"ש האג"מ) הרי שאין צורך בהבדל [עכ"פ כלפי חשש מראית העין - ויתכן שגדרי הצנועות הם שונים]; ומה שהפנית לשבט הלוי - גם כאן הציטוט אינו מדויק, אלא "שתהא הפאה עשויה שלא תראה ממש כהולכת בשערה אלא ניכר שהוא גוף זר עליה" - ואין בזה סתירה למה שכתבתי.

טו. מה שכתבת שהפאות של פעם היו מקש - זה ליתא, ואינני מאמין שנפקא מפומיה דהגרשז"א, ובעיני ראיתי את התמונה שהראה לי מו"ר שליט"א של אמו מלפני ששים שנה שהפאה נראתה בדיוק כשערות [וכמובן שהיתה עשויה משערות ולא מקש - והוצרכו להזמין אותה חדשים מראש מאחר ונעשתה בעבודת יד] וכן העיד לי שהיתה המציאות באירופה, ופשוט שאם כל כך הרבה פוסקים חששו למראית העין שיחשדו שמגלה את שיערה - הרי שהפאה דמתה ממש לשער, וכן מוכח ממסכת נזיר.

טז. ומה שכתבת שאין הבדל בין אשכנזים לספרדים וכולם שווים לאסור הוא בהתאם לגישתך, אולם בהתאם לשיטתי בביאור דת יהודית מובן שאינך צודק, וכן אמרו לי במפורש הגר"ק שליט"א והגר"ח ק"ק שליט"א שגם בת שבאה מרקע של חובשי מטפחות שלמדה במוסד של חובשי פאות "יש לה על מה לסמוך", וכ"ש שהיחיד מפוסקי הספרדים שכתב תשובה נגד הפאות היה בעל יביע אומר שליט"א, והמעייין בדבריו יראה שלאחר ההסבר שלי לא נשאר מאומה מכל הטעמים שכתב לאיסור, ועדיין מחכה אני לתגובת בית דינו לחומר ששלחתי להם, ואילו פוסקים ספרדים רבים כתבו להיתר [כף החיים, ישכיל עבדי, תבואות שמ"ש, אור לציון].

יז. ומה שכתבת ששייך טעם של בחוקותיהם כל היכא שהבגד נועד מתחילתו לפריצות אף אם היום הוא לבוש סטנדרטי שכלל אינו מושך את העין לרוב רגילותו - בטוח אני שכשאתה רואה אשה בפאה היצר היחיד שמתעורר אצלך הוא הכעס, ומדוע להמציא המצאה שאינה אמיתית שפאה מעוררת יותר הרהור משער של רווקה, והפאות שהגויות חובשות לפריצות כלל אינן דומות לפאות הצנועות דידן.

יח. מה שהערת מדוע פירקתי כל טענה מטענות בעלי החוכרות וכתבתי עליה כאילו שאלו טעמי האוסרים - מה אעשה וקונטרס זה אינו מיועד דוקא לת"ח כמוך אלא לכמה שכבות ציבור, ומאחר וזכיתי לדבר עם אנשים רבים וראיתי שכל אחד מתפעל מדבר אחר - יצאתי לסתור את כל המצאותיהם, ובודאי שלא התכוונתי שאלו הטעמים העיקריים, ולא ידעתי מדוע הבאת את דעת הפרוצים המתגרים מחובשות פאה לאחר שמורגלים להזין את עיניהם בעבירה, מה להם ולנו - הרי חז"ל הורונו בכה"ג "הלעיטהו לרשע וימות", וכי יעלה על הדעת שאשה יפה תצטרך לשפוך חומצה על פניה כדי שהפרוצים לא יתנו בה עיניהם?

יט. ומה שעשית ק"ו על הפאות שלנו מהפוסקים מלפני שלש מאות שנה שצווחו על הפאות שבימיהם - ברור שהפאות השתכללו אולם גם המראה הזה הורגל בינינו, וחז"ל הקדושים גילו לנו שככל שהמראה יותר רגיל כך פחות יש בו חשש להרהור; ומה שאמרת בשם הרב מוצפי שליט"א - הגרח"ק שליט"א אמר לי בחוהמ"פ השנה שמה שאומרים בשמו דברים אלו הם "שטויות", אלא די שלא תראה ממש כשער.

כ. מה שהבאת מפירוש מוסף הערוך לירושלמי - הנה הירושלמי אוסר גילוי שער בחצר ומחייב כיסוי "קפליטין" ופירשו כמעט כל המפרשים שקפליטין היא מטפחת, ומאחר ובמבוי שמצויים בו רבים לא די בקפליטין לכן חייב הרמב"ם גם רדיד, ומאחר והוא מנהג דת יהודית [כמפורש ברמב"ם] לכן תלה הרמב"ם את חובה זו במנהג המקומות; מוסף הערוך פירש בירושלמי שקפליטין היא פאה, ולדבריו דת יהודית תחייב שלא לצאת בפאה לרה"ר, ומאחר ולשיטתי חובת דת יהודית היא החובה להתנהג בכל מקום ותקופה כפי הצנועות שבאותו מקום - לכן מאחר והצנועות שבדורנו אין מכסות ברדיד את המטפחת ואת הפאה - לכן גם אין ראיה לאיסור מפירוש מוסף הערוך [ביביע אומר הבין שמנחת כאן גזירה שלא לחבוש פאות ברחוב, ואינו נראה לענ"ד שכך ההבנה הנכונה כאן]. לב"ח הוקשה שאם המטפחת היא כיסוי מלא מנין לרמב"ם שצריך גם רדיד במבוי לכן תירץ שהמטפחת היא כיסוי חלקי כעין קלתה המוזכר בבבלי, וממילא כשמכסה בכיסוי מלא אינה צריכה גם רדיד, אולם שיטתו כמעט שיטת יחיד ורוב המפרשים הבינו שחובת הרדיד היא חובה גם על כיסוי מלא, עכ"פ היכן שנהוג (ראה פרישה אה"ע קט"ו ט' בתירוץ השני), וממילא תו לא מצינן למימר שהמטפחת היא כיסוי חלקי - וניתן לומר שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי מוסף הערוך רק אם מדובר שם בפאה חלקית שמקצת שערה נראה משא"כ בפאה מלאה כמו אצלנו - אין מקור לאוסרה, ודו"ק. לענ"ד אילו הרמב"ם היה מפרש שקפליטין היא פאה לא היה נמנע מלהביא ירושלמי מפורש זה לגבי איסור יציאה בפאה למבוי, ומוכח שאו שפירש שקפליטין היא מטפחת או שסבר שאין הלכה כירושלמי כי הבבלי התיר לצאת בפאה גם למבוי.

כא. מה שהבאת להוכיח מדקדוקים שונים ששלטי הגבורים מיירי בחצר בלבד - אין לזה נפ"מ לדידן שמנהגנו להתיר אינו מתבסס עליו אלא על הנהוג אצל הצנועות, ודקדוקי הר"א ליפשיץ אין בהם ממש - וכבר השבתי על ראיותיו אחת לאחת בקונטרס המכיל 148 הערות על ספרו, ואם מעונין אתה להרחיב את ידיעותיך - אמור לי מספר פקס כדי לשלוח את הקונטרס אליך. ומה שהבאת שממה ששלטי הגבורים הביא את ריא"ז וסמ"ג ש"מ דס"ל כוונתייהו - לדידי מספקא לי בזה שהרי שלטי הגבורים היה מאסף לדברי קודמיו, ורק במקומות מועטים כתב את דעת עצמו, ואין להסיק ממה שכתב בכתובות בשם ריא"ז לגבי דעת עצמו שהובאה בנזיר ובשבת; ודע ששלטי הגבורים ליקט בעיקר מריא"ז מסמ"ג ומאו"ז - וגם כאן הביא את ריא"ז לא כי התכוין לנקוט כן הלכה למעשה אלא כדרכו להביאו בכל מקום, ובפרט שהרי כשלטי הגבורים הביא שם את הסמ"ג שהביא את הירושלמי לא העתיק את המשך דברי הסמ"ג שהירושלמי אוסר גילוי שער בחצר, וגם יש להסתפק בלשון ריא"ז אם כוונתו היתה לנקוט כך נגד הבבלי או שרק כתב שכן שיטת הירושלמי.

כב. מה שהארכת בביאור הגמרא בנזיר - לא זכיתי להבין במה חלקת עלי בעקרון, ומה שכתבת שמרבי מאיר לא מוכח שלבבלי שרי לצאת בגילוי שער לחצר כי אפשר שנחלקו רק בבית אך בחצר לא אכפת לבעל שאשתו תראה קרחת - לא נעלם ממני שכ"כ היעב"ץ ועוד אחרונים שקפידת הבעל שלא תתנוול עליו בהיותה עמו בבית אבל בחצר לא אכפת לו שתראה קרחת לחברותיה, אלא מסתבר שגם אתה אינך מבין מדוע לא חשש שתתגנה בעיני בעלה כשיראה אותה קרחת בחצר - שהרי חז"ל חששו שלא תתגנה עליו בחצר ולכן התירו לה לחבוש פאה בשבת בחצר למרות החשש שתצא עמה לרה"ר ותטלטלנה [וראה רמב"ן שבת ס"ד: ששמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר - דלא כהבנת ר"א ליפשיץ ברמב"ן].

כג. מה שכתבת שמוכח כפירוש זה דאל"ה כיצד נקטו הסמ"ג וריא"ז כירושלמי - כבר כתבתי שאינו ברור לי שהריא"ז אכן נקט כן לדינא אלא יתכן שרק העיר שהירושלמי מפרש אחרת מהבבלי, והסמ"ג שנקט לדינא שגילוי שער בחצר אוסר [מדהים ששלטי הגבורים לא הביא זאת אף שציטט את דברי הסמ"ג] יתכן שפירש כהב"ח שגם הבבלי ס"ל כן, אלא שמכאן פירכא על שיטתו של ר"א ליפשיץ כי כדי לנקוט כן מוכרחים לפרש כב"ח כפירוש "לא הנחת בת לא"א..." שפשוט שמחוייבות בקלתה, וא"כ תו ליכא מקור לפרש באותה גמרא ממש

שגילוי שער בחצר מותר, ולהוכיח מגמרא זו שדת יהודית אינה משתנה כהוכחת ר"א ליפשיץ שלא שם לבו ששני ההסברים מתבססים על נתונים הפוכים וממילא אין להוכיח את שניהם מאותה סוגיא [אם כי תאורטית שני ההסברים היו יכולים להיות נכונים אם היו להם ראיות ממקומות אחרים].

כד. ומה שניסית ליראני בשמות של רבנים שהעמידו את שלטי הגבורים בחצר או שמורים היום לאיסור הרי שהפני יצחק דן ממה שענינו ראו כמנהג הרווח במקומו כמפורש בדבריו וממילא הכניס את המנהג הרווח גם בשלטי הגבורים, ומיד חזר בו מהבנו זו בשלטי הגבורים מאחר וכל החולקין על שלטי הגבורים לא הבינו כן בדבריו, ומוכן שלא הוכיח שכך מוכרחים לפרש בשלטי הגבורים; ומה שהבאת מהחקל יצחק - דע שהחקל יצחק (פ"א) אסר את הפאה מטעם פריצות ומשום בחוקותיהם לא תלכו ולא מפני שהפאה כשער, ודע שהסביר שתוס' פירש בירושלמי שמאחר ופאה מותרת בחצר ש"מ שגם גילוי שער אסור, וממילא פירש שמה שאמרו בירושלמי שהיוצאה בקפלטין שלה אין בה משום ראשה פרוע הדא דתימא לחצר - אין הכוונה שגילוי שער אסור בחצר אלא הכוונה רק להדגיש שבמבוי יש איסור גילוי שער, ואם צדקו דבריו וגם צדקה ההשוואה בין שלטי הגבורים לדרכי משה - הרי שלדעת שלטי הגבורים גילוי שער מותר בחצר - דלא כשיטתכם, ונפל בניכסם; המקור חיים כלל לא כתב דבר בכיוון זה; הגדולת מרדכי אינו לפני אולם גם אילו כתב כן הרי שאנן לא ננקוט כדעת מיעוטא דמיעוטא בניגוד לרוב רובם של האחרונים שלא אסרו כלל או שאסרו רק משום דת יהודית או משום מראית העין, וכך המנהג, וכך הורו גדולי אירופה הלכה למעשה, וכך מורים כל המורים היום שהפאה הצנועה מותרת אלא שחלקם אמרו שהיו שמחים יותר אם לא היו נוהגות לחבוש פאות מאחר ונשים רבות הרחיבו לעצמן את ההיתר גם לפאות פרוצות; ומה שהבאת מהחוות יאיר - כבר כתבתי לך שפירוש זה למקור חיים שגוי ואין ממנו ראיה לשום צד; ומה שהבאת מהב"ש והיעב"ץ שכך היו מפרשים בשלטי הגבורים ולא פירשו כן מפני קושיא צדדית - כך העתקת מרבך ר"א ליפשיץ שחזר על טענה זו כמה פעמים אך כד תעיין היטב בסוגיא תראה שיכלו גם יכלו ללמוד כך כפי שלמדו בעצמם אך לא רצו לייחס לשלטי הגבורים שיפסוק נגד הבבלי; ומה שכתבת בשם גדולי דורנו - כבר כתבתי לך שנאמנה עלי עדות אחייניתו של הגרשו"א שהדוד הורה לה לקנות פאה, ונאמן עלי הרב אפרתי שליט"א שאמר לי שהגרשו"א מעולם לא אסר לחבוש פאה אם לא שהיא מהפאות המודרניות [ואמר לי מורנו הגר"מ זוננפלד שליט"א ששימש את הגרשו"א שליט"א - שהגרשו"א אמר לו שלא להאמין לשום אדם האומר דברים בשמו פרט לרב אפרתי שהוא היחיד שמבין אותו].

כה. ומה שכתבת שעלי לחזור בי מהכוונה לפרסם את הקונטרס - שאלתי את הגר"ק שליט"א אם יש לי לחוש שילמדו מקונטרס זה לפרוץ להתיר גם פאות מודרניות והשיב לי שאין צורך לחוש, ועודד אותי לפרסם, ואמר לי שלא לחוש מבעלי הפשקווילים למיניהם [שטררו לפרסם בארץ ובחול חוברת שטנה נגדי בשם "אפר תחת פאר" אשר האמת היחידה שכתובה בה היא המילה "לענ"ד" המעידה על קטנות כותבה שלא חס על העוה"ב שלו להוציא שם רע בשקרים איומים, כפי שכבר התמחה לעשות לרב הילדסהיימר זצ"ל ולגרשו"א שליט"א ולגר"ע יוסף שליט"א ואף לרבתי רבני הבד"צ], ומה שכתבת בשם רבני הבד"צ - אין הם רבותי, ורבותי [כולל הגר"ק שליט"א] הסכימו עמי.

כו. ומה שכתבת שגם לדידי עדיף להמליץ בעד המטפחת - הנה אילו הייתי סבור שהפאה מרבה פריצות הרי שהייתי נוהג כעצתך, אלא שסבור אני שהמציאות לא כן היא, ואינני מאמין שפאה צנועה גורמת לאדם שפוי שאינו פרוץ בצפיה בנשים מכשול יותר מאשר ראיית אשה בבגד יפה או שתווי פניה יפים, ומאחר ונושא זה מהווה שורש פורה ראש ולענה ביחסי בעל ואשתו - אם מפני שהבעל מפחד מהנאמר בחוברות ואשתו מעונינת שלא להיות שונה מחברותיה, או מפני שאצל הבעל מתפתחת דחיה לאשתו שאינה מטופחת היטב אלא מזניחה את מראה, וידועות התוצאות המרות של בעל שאשתו אינה מעוררת את חמדתו, וד"ל; ובנוסף המתבונן יודע שמצוי הדבר יותר שבנות של נשים בעלות מראה מוזנח תמרודנה בקו המוזנח שראו בביתן - ואז כבר פורקות עול לגמרי מאשר אצל בנות של נשים המקפידות על מראה יפה שכמעט ואינו מצוי שבתן תפרוץ [אם לא מפני סיבות אחרות], וקל הרבה יותר לחנך בת לצניעות כאשר גדלה עם התחושה שההיתר אינו גורף ושיש דברים שאיננו מתירים, ואילו אם אוסרים הכל - יצר המרד מתעורר, והתבונן בזה היטב; ודע שלומר לאשה שלא להתייפות באופן המותר לה הוא כמו לומר לאדם לאכול רק לחם, וזכור גם מי הורידה את כיסוי השער לאחר שפרצה המדינה - האם חובשות המטפחות או הפאות - ומברך אני אותך שתזכה לנחת יהודית אמיתית מכל יוצאי חלצריך.

בברכה - יואל שילה, ת.ד. 6270, רכסים 20496, 04-9847719.

ליקוט ממכתב ב'

...לגבי האדמו"רים שמפרסמי מודעות הרחוב משרבבים את שמם לרשימות האוסרים - רק קטני הניתוח

מסוגלים לסלף את שמם לאוסרים שהרי כמעט כולם יצאו למחות בפורצי הגדר בזמן ובמקום שחבישת הפאה נחשבה כפירצה וכמעט ולא תמצא טענות נצחיות [כגון שפאה נחשבת כשער דאורייתא וכו'] אלא רק טענות התלויות בזמן ומקום כגון דת יהודית, מראית העין, פריצת גדר וכו', וכשכתבתי שאיני חסיד כוונתי שאיני חסיד שוטה הפועל ללא דעת על פי מודעות רחוב המצטטות אדמוריים בלי קשר ופשר; כשכתבתי שרק מרן הראש"ל שליט"א אוסר בדורנו מחכמי הספרדים לא נעלם ממני שכמותו כתבו הרב משה לוי זצ"ל והרב מוצאפי והרב טהרני והרב מזוז והרב ברדא והרב רצאבי, אלא שהתשובות שהם כתבו בענין אינן ניתוח עמוק ומקורי אלא חזרו על טענות הגר"ע יוסף בשינויים מועטים בלבד, ואת שאר השמות שכתבת של חכמי הספרדים או שאיני מכיר או שלא ראיתי מה שכתבו בענין או שכל שמצוטט מהם הוא התבטאויות - וממילא להביא את דעתם כדעה חולקת ניתן רק לפי צורת לימוד ששוקלת במאזנים שמות מול שמות לראות מי כבד יותר ולא כאשר מנתחים ניתוח מעמיק של הטעמים, ואדרבה דוקא האור לציון והישכיל עבדי ותבואות שמ"ש כתבו תשובות מקוריות, והסיקו להיתר, ולא הבנתי מדוע כתבת שהכף החיים והאור לציון אינם מהמתירים, אולם אין בזה נפ"מ כל כך שהרי אין דרכי להיות כרוכל וכשוקל אלא לנתח; ודעת הגרשז"א זצ"ל אינה שונה ממנו שהרי הורגל לראות במטפחת אל כיסוי השער המקורי ולכן בנו הגר"ש שליט"א אומר בשמו שאביו יצא נגד חבישת הפאה אולם בהוראה למעשה לא אסר את חבישת הפאה כמו שאמר לי משמשו של הגר"ר עזריאל שליט"א בשם רבו וכפי שכתבו בהליכות שלמה וכפי שאמרה למו"ר שליט"א מחותנתו הרבנית שפירא - אחייניתו של הגרשז"א שגדלה בביתו כיתומה [אגב - ר"א ליפשיץ כתב שלאחר שני לילות שכנע את הגר"ש שליט"א שאין להתיר את הפאה -

כלומר שלא נבע זה מקבלה מאביו] - כלומר שאף שדעתו לא היתה נוחה מהפאות מ"מ לא ראה לנכון לאוסרן.

בטרם אחל לנסות להבין את דבריך עליך לדעת שאתה הוא המוציא ולא אני, הרי גם צדיק כמותך שמקפיד לשמור על עיניו לא יוכל לטעון שאין מנהג רווח לחבוש פאות בין אצל בנות אשכנז ובין אצל בנות ספרד, ורק שקרן יאמר שזהו רק מנהג הפרוצות שהרי כך נוהגות רוב סלתה ושמנה של הנשים הצדקניות בארץ כדוגמת הרבנית פילץ מתפרח, הרבנת עמית מאופקים והרבניות יפה, ברנדייס וקלרמן מרכסים, הרבנית פרבשטיין אשת ראש ישיבת חברון ועוד רבות רבות הידועות בצניעותן, וממילא לומר שאין מנהג כזה אצל הצנועות הוא שקר וכסילות, וממילא אתה הוא שמנסה להוציא מהמנהג הרווח - ועליך הראיה, ולגביך נכון לומר שצריך להוכיח הוכחות מוחצות, ועלי נכון לומר שמותר לי לדחות את דבריך בקש - להיפך ממה שכתבת. החידוש בדברי הוא שניסיתי לבסס את המנהג הרווח סוגייתית על ידי הבנת פשט בסוגיית דת יהודית מה שלא מצאתי כן באף אחד מאלו שביססו את המנהג [וגם לא מצאתי שהאוסרים התייחסו לסוגיא זו].

לא מצאתי בשום מקום שהעוברת על דת יהודית יוצאת מבעלה על ידי כפיית בית דין כאשר בעלה מוכן לסבול אותה [וכן משמע מהח"ס סופר בכתובות ד"ה והנה יש] אלא רק שמצוה לגרשה, וממילא מה הביסוס שלך להתייחס לדת יהודית כלתקנת חכמים המחייבת את כל הנשים בכל התקופות ובכל המקומות? ואף שאינו מסתבר שבית הדין שבכל אתר ואתר ישתקו כאשר אשה פורצת את גדרי הצניעות אולם זה אינו נוגע לדין יוצאת בלי כתובה, ומאחר ויסוד דין דת יהודית הוא בין אדם לאשתו אין מקום לומר שתקופה ומקום מסויימים בהסטוריה יחייבו את כל הנשים עד ביאת גואל צדק, ולא ראיתי בדבריך הוכחה לדבריך, וכבר כתבתי לך שאיני יודע מה יהיה הדין כאשר הצנועות תתחלנה לגלות את זרועותיהן ושערן [מה שאינו מסתבר שיקרה] אולם פוק חזי ששום בעל אינו מגרש את אשתו שלובשת בגדים בגזרות ובצבעים שפעם היו נחשבים כפורצים, ושגורבת גרביים במקום שהשמלה תגיע עד הקרסול [ובפרט תמוה לפי דבריך מדוע אין מגרשים אשה הלובשת חזייה אף שבגד זה מטרנו להבליט ולא להסתיר] - ומה שתשיב שדברים אלו אינם כתובים במשנה במפורש - יש לך לדעת שהראשונים כתבו שפרטי המשנה הם דוגמאות בלבד, וכן יש לך לדעת שגם לא כתוב במשנה שאסור לחבוש פאה נכרית.

מה התימא שדבר שפוסקים רבים מכל חוג ועדה בכל תקופה יצאו נגדו מ"מ יתקבל כמנהג הצנועות - הרי בכל תקופה ובכל חוג ועדה היו גם רבנים שקבלו את הפאה ככיסוי שער לגיטימי אלא שהם לא הוצרכו לעשות כל כך הרבה רעש כמו עשרות הרבנים שיצאו לגדור את הפרצה במקומם ובזמנם.

מה שחילקת בין תרי גווני דת יהודית בדברי הרמב"ם - כבר כתבתי לך שלא ראיתי בדבריך הכרח, וכל הבא בשער ההלכה צריך להשתחרר במהירות מהיצר לומר כל תיאוריה נוצצת. כל הבא בשערי ההלכה חייב לדעת שאין להמציא ברמב"ם פשטים כדי לדייק את דבריו - כי בכך מגיעים לשגיאות פטאליות, אלא את הרמב"ם יש ללמוד בצמידות למקורות חז"ל, וחידוש שלא היה לרמב"ם יסוד לכותבו - אכן לא התכוון לכותבו אף אם נדמה שכן דיוק לשונו.

מה שדייקת מהח"ס סופר בכתובות שדת יהודית היא תקנה קבועה כדם טוהר - לא הבנת את כוונתו, וז"ל:

"דת משה ויהודית, הנה במתני' קחשיב ב' ענינים א' דברים איסורים ושנית עניני פריצות או קטט כגון מקללת יולדיו, והנה בעניני איסורים לא קנסי' אלא כשמכשילתו דוקא או בנדרים משום דבני' מתים, אבל זולת זה אפי' היא עוברת על תורת ד' ואוכלת חלב ביה"כ אין לבעל עלי' כלום כיון שלא הכשילתו, משא"כ בעניני פריצות, ומה שנסתפקתי, אם לא הכשילתו בדת משה כגון מעשר וחלה שהמה עכ"פ איסורי דרבנן, אלא שהכשילתו רק במנהגי ישראל שאינם אפי' מדברי חכז"ל, כגון שמשמשתו על דם טוהר וכיוצא בזה או האכילתו תבשיל של בשר מר"ח אב עד התענית וכדומה מה יהי דינה, כי לא לחנם נקטה משנתנו ברישא גבי המכשולת דת משה, ובסיפא גבי פריצות דת יהדות וצ"ע לדינא", ואף אין צריך לעיין בדבריו כדי לדעת שכוונתו שבעניני המשנה הקשורים לאיסורים קונסים אותה לצאת בלא כתובה רק כשהכשילתו, והסתפק מה דינה כשמכשילה אותו בדבר שאינו איסור אלא רק מנהג כגון דם טוהר ואכילת בשר בתשעת הימים, ומה פשר הנסיון ללמוד מדוגמא של מנהג לתאוריה שלך שדת יהודית אינה משתנה, ואגב - כבר כתבתי לך שגם אני מסכים שדת יהודית אינה משתנה - אולם הני מילי ביסוד תקנת דת יהודית כלומר שהאשה צריכה לנהוג כמקובל - אולם אינו סותר שהמקובל תלוי במקומות ותקופות.

ומה שהתפלאה מדוע לא התייחסתי ל"ראייתך" מהט"ז ומהיש"ש - נעלם ממך שלא כתוב בט"ז שגם הנשים הצנועות מגלות זרועותיהן, וממילא מה ה"הוכחה" מהם; ומה שהבאת את הדברי יציב - אדרבה היה לך להעלים את דבריו שהרי אף שכתב: "דבאמת באיסור שאסרו חכמים מדת יהודית אין חילוק אם נתפשט או לא דכל הרוחות שבעולם לא יבטלו ח"ו תקנת חכמים" מ"מ הוסיף לכתוב: "כיון שבעוה"ר בזמנינו נשאר רק מעט מזעיר ממש הנוהים אחר פסק אא"ז הד"ח בזה, ונתפשט מהמקילין שהולכין בפאה נכרית, ועיין גם בשבילי דוד לאו"ח סי' ב' אות ב' שג"כ מחלק שתליא בחילוקי מנהגי המקומות עיי"ש, והם סומכים על הפוסקים המקילים, ואף שח"ו להתיר בזה, מ"מ לגבי עשיית פאות הללו לאחרים שסומכים על המתירים, י"ל דליכא בזה משום מסייע אפי' אם לדידן אסור לנו, דמ"מ כיון שהם סומכים על המתיר אין זה לדידן בגדר מסייע וכנ"ל ודו"ק".

לא הבנתי מה סתרת את עצמי - את כל המקורות שהבאתי בקונטרס ראיתי במקורם ולא מספרי קיצורים, ומה שכתבתי שלא ראיתי את טענות הפוסקים כי לא היה לי ספר דמו"י - הני מילי בפוסקים אחרים שלא הבאתי כי לא ראיתם [והשתא בשלהי חודש מנחם אב יוכלני לומר שלמדתי וסיכמתי כמעט את כל דברי הפוסקים במקורם, ואילו היה לך מחשב הייתי שמח לשלוח לך את הקובץ שבו המקורות ואת סיכום דבריהם להגדיל תורה].

מה שטענת נגד מה שכתבתי "הלעיטהו לרשע" שלא ידעת אם כתבתי זאת ברצינות שהרי לא כולם קדושים לשמור עיניהם, ואתה לא התרגלת למראה הפאה - שוב לא ירדת לסוף דעתי - לא אמרתי שכל ישראל שומרים על עיניהם אלא טענתי שמאחר ומראה הפאה רגיל בינינו אינו מביא להרהור, ומי שיטען שמראה פאה צנועה מביא אותו להרהור עבירה יותר ממראה שער הרווקות - הוא או חולה נפש או שקרן, והנשים החובשות פאה צנועה כמנהג ישראל סבתא אינן צריכות להתחשב בחולי נפש ובשקרנים; וגם אתה שאתה צדיק ולא התרגלת למראה פאה כי אינך רגיל להסתכל בהן ובחובשותיהן - אם תאמר שמראה פאה צנועה מביא אותך להרהור עבירה - אענה לך מדברי הגר"ח מוולאז'ין בכתר ראש (קצ"ה) שככל שמתעסקים בשמירת העינים היצה"ר מתגבר [הסתכלות עריות ושיחתן אמר: זה הכלל כל מה שיגדור א"ע ויפרוש מראה - אח"כ אם יראה ויביט יבער בו היצר כאש, אלא כשדעתו לילך בשוק יתפלל ויבקש רחמים לבל ישלח ח"ו בשום נדנדו חטא והרהור עבירה ר"ל] אלא יש להתייחס לדבר זה כמאן דליתא; ומה שכתבת על בחורי החמד שנפגמו עיניהם מראה אסורה - האם אתה מאמין שהראיה שפגמו בה היתה רק של פאות צנועות? הרי אתה כתבת שכמעט ואין חנות המוכרת בגדים צנועים, ושנינו יודעים שרבות הן הנשים החובשות פאות ארוכות ומסולסלות - שלא עליהן באתי להגן, ואדרבה - אתה שאתה חוסם להן כל פתח היתר - מאלץ אתה אותן לפרוץ לגמרי כל עול.

מה שכתבתי שמישיכה תלויה במקום ובזמן - הוא פשוט, וכן הוא להדיא ברשב"א בברכות ובמהר"מ אלשקר ובעוד פוסקים רבים, וממילא מקום שדרך כל הנשים [גם הצנועות] לילך בו מגולה - אינו אמור להביא להרהור, והאומר אחרת הוא בכלל המגלה פנים בתורה שלא כהלכה, ואילו יצויר שמנהג הנשים הצנועות יהיה ללכת בבגד ים ברחובות [מה שאף בדורנו אינו מתחיל] אה"נ שמראה זה לא יביא לידי הרהור אף שאכתי יהיה אסור להן להתלבש כך מאחר והתורה אסרה מראה זה; בפשטות היצר מתרגל לכל מראה רגיל גם אם לא כל הנשים לובשות כך אך כדי שלנשים עצמן יהיה מותר להתלבש כך צריך שיהיה כך גם מנהג הצנועות כמ"ש המ"ב ע"ה י'.

יתכן ויתכן שדבר שהיה נחשב כפריצות יתקבל ע"י הצנועות כדבר צנוע בתהליך איטי, ובפרט יתכן הדבר על ידי הגירת אוכלוסין ממדינה שנוהגות לחבוש פאות למדינה שאין נוהגות, כמו שקרה בירושלים עיה"ק תוך

עשרות שנים בודדות מאז שזרקו אבנים על ביתו של ר"י בלאזר ועד היום; אני לא ראיתי להדיא שיצאו כנגד הפאות אלא רק כשהדבר נפרץ ולא בסתמא [עד דורנו העניי שכל שוטה שחשקה נפשו להיות קנאי לדבר ה' מפרסם קול קורא לפי דעתו העניה]; ומה שכתב שבט הלוי שכבר דורות רצו לשנות זה - מניין לך שכוונתו למקומות שנהגו בזה הנשים הצנועות? ומה שחילקת בין פריצות לפירצה הוא נכון אך אינו קשור, כי היוצאים כנגד אלו שחדשים מקרוב באו מתפרש בפשטותו על פריצת גדר מקובלת, והרוצה להתעקש שאין זה הפשט אלא שכוונתם רק שאינו מנהג ותיקין - יתעקש.

ומה שכתבת שיש התעוררות לטובה אצל כל החוגים אינו נכון - ההתעוררות היא רק אצל בעלי התשובה שאין להם מסורת בזה וגם לא הבנה - והם אלו שאותם כותבי המודעות מצליחים לבלבל, אולם בתוך עמי אנכי יושב ורואה כיצד בני התורה המושרשים במצוות מגחכים על "התעוררות זו", וזכור שוב כמה קל להגיע ממטפחת לחצי מטפחת ולאין מטפחת, כמו שקורה אצל אחיותנו בנות ספרד, משא"כ כמעט ואין חובשת פאה שעברה לגילוי שער.

תגובה לקונטרס השטנה אפר תחת פאר

בס"ד, תענית אסתר תשס"ח

קראתי בתשומת לב את קונטרסך "אפר תחת פאר", וברצוני להגיב.

כשכתבתי את הקונטרס על היתר הפאה הנכרית הצנועה - כתבתי לעצמי ולמקורבי על מנת לברר אם יש לרבבות הנשים הצנועות בכל הנהגותיהן שבכל זאת חובשות פאה - מה שיסמכו כשחובשות פאה [ולמסקנא הסקתי שחובת דת יהודית מותנית בהנהגת הנשים הצנועות שבכל דור, ומאחר שבדורנו חבישת פאה צנועה מקובלת ככיסוי שער גם על נשים צנועות - הרשות לכל אשה לחבוש פאה ללא קשר לארץ מוצאה, והחילוק שיש אינו בין מטפחת לפאה אלא בין מטפחת ופאה שאינן גורמות להתבלטות לבין מטפחת ופאה שגורמות להתבלטות, ואף השבתי על טענות רבות כנגד הפאה כגון האם יש חשש מראית העין, האם הפאות בימינו חמורות יותר, ועוד]. אף שלא היה בכוונתי להפיץ את הקונטרס ברבים אך אברך ברכסים שמע שהסברתי את היתר הפאה, וביקש לעיין בחומר, ומאחר ולא היה בכחו להפריכו ביקש רשות לשולחו לכמה מראשי האוסרים בארץ ונענית לו כדי לשמוע היכן ובמה שגיתי, והוא הוסיף גם לשלוח קונטרס לך אף שאין אתה מורה הוראה. כוונתי היתה שיתרבה משא ומתן הלכתי מכובד עד לבירור אמיתה של תורה אך להפתעתי - רוב הנשלחים לא הגיבו, ותחת זאת קבלתי מטח טלפונים אנונימיים ומאיימים - וקיימו בזה את מה שכתבתי בקונטרס "הדיון בחבישת הפאה הנכרית מלווה בהבעת רגשות עזים... מצער שסוגיא זו יצאה מכלל סוגיא הלכתית והפכה לסוגיא פוליטית המלבה את אש השנאה הקנאה והכיתותיות", וזכיתי לשמוע חרפות וגידופים [אתה לא ירא שמים, אינך אפיקורס אבל אתה רשע גמור, תסמוך על רבך בגיהנום, סגנון כתיבתך הוא כשל עיתונאי ולא כשל מי שמורגל בהלכה, קודם כל הנחת מה שאתה רוצה ולאחר מכן תפרת את הסוגיות], ועכ"פ למדתי מדבריהם שאין להם מה ששייכו ענייני על הקונטרס. לאחר מכן זכיתי לטלפון ארוך מהרב ליפשיץ שליט"א - ראש המחדשים את איסור הפאה בדורנו, וכשסיפרתי לו על התגובות הבלתי הולמות שקבלתי אמר לי "אין לך מה לשמוע למי שצועק - הם כלל אינם מבינים את הסוגיא... כל רב נורמלי צריך להתיר את הפאה לפי הכלים המקובלים להורות בהם הלכה [אלא שהוא חידש כמה חידושים - שלפיהם הוא אוסר]", וממילא גם אתה בחברה טובה של אלו שלא הגיבו כראוי, ואף עליית עליהם בהלבנת פנים, הוצאת שם רע, רכילות, קללה, לא דנת לכף זכות, לא קיימת הוכח תוכיח... ולא תשא עליו חטא, לא אהבת לרעך כמוך, הוצאת לעז על רבבות נשים כשרות וצנועות ועל מורי ההוראה הרבים המתירים; אילו פנית אלי ישירות בצורה מכובדת הרי או שהיית משתכנע או משכנע אותי, ולפחות היה לך לנסות להשפיע עלי דרך רבני רכסים ולא להכשל באיסורי תורה רבים כל כך; אשר על כן מותר לי לרדת לחיך וכלל איני מחוייב למחול לך על הוצאת השם הרע. ככלל - שלחת לי משלוח מנות מכובד של זכויותיך, ונטלת ממני את עוונותי, ועל זאת תודתי נתונה. בדיוני עם הרב ליפשיץ הובהרו נקודות המחלוקת היחידות - אם חז"ל ראו בפאה שער ממש דאורייתא, ואם דת יהודית משתנה לפי מנהגי המקומות, אך באשר לא כתבת שום דבר על הנקודות האמיתיות היחידות הללו - אינני מחוייב ללמדך דעת בזה אלא אגיב רק על מה שכתבת, ומה כואב שכלל לא קראת בתשומת לב את מה שכתבתי [או שקראת והתעלמת מסיבות השמורות עמך] - ובכך הכנסת עצמך לביצה טובענית של הוצאת שם רע וכו' אשר עשיית תשובה על זה כמעט בלתי אפשרית לאחר ששלחת את החוברת לאנשים שונים.

אתחיל מההתחלה: "בסייעתא דשמיא" - קשה לי להאמין שיש סייעתא דשמיא למי שלוחם נגד מנהג מפורסם להיתר על פי רבים מחכמי הדור ומוציא לעז על רבבות הנשים הצנועות שחובשות פאה צנועה - ואף אמנם שיש מי שאוסר אבל למתירים יש הרבה על מה ועל מי לסמוך, והרי כבר למדונו חז"ל ביבמות ק"ב. "אם יבא אליהו ויאמר... אין חולצין בסנדל - אין שומעין לו שכבר נהגו העם", וביבמות ע"ב: הוכיחו שלא יתכן שכל הנשים עוברות איסור שהרי "לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה".

"שיצאו לבזות את כיסוי הראש במטפחת" - אין בקונטרסי שום ביזוי למטפחת כאשר היא צנועה ומכובדת ומכסה את השער כראוי, ובשום מקום לא המלצתי לא לחבוש מטפחת, אלא שציינתי שמצוי שהמטפחת תגלוש והשער יתגלה, וכן שבחבישת מטפחת מפסידים את מעלת הרדיד.

"להעמיד את הפאה הנכרית לסמל הצניעות" אף שהמנהג שגדולי ההוראה באירופה שהנהיגוהו - הונהג לאחר שהמוני נשות ישראל הלכו בגילוי שער והרבנים שאפו להציל את שנותר ומובן שאילו אפשר דרא לא היה נזקקים לזה, אולם המכחיש את המציאות וטוען שהנשים שחבשו פאה באירופה עשו זאת מתוך שיקולי פריצות - אינו אלא מוציא לעז וטועה אף אם מחבר ספרים חשובים הוא; כל המכיר את הקהילות באירופה יודע שחבישת הפאה היתה סמל לצניעות וחבישת מטפחת כלל לא נלקחה בחשבון גם אצל הצנועות ביותר, על

כן נכונים דברי שהפאה היתה סמל הצניעות באירופה, אלא שאתה הבנת מדברי שכאילו כתבתי שהפאה היא סמל הצניעות תמיד - אך לא כך כתבתי.

כל ציטוטיך מהדברי חיים והמהר"א פלאג"י ובעל ההפלאה אינם רלוונטיים שהרי לא כתבתי שיש להתיר את הפאה במקום שכולן נוהגות במטפחת וחובשת הפאה היא פורצת גדר, אלא דברי מתייחסים למקום ולזמן שלנו - לאחר שחבישת הפאה הפכה לצורת כיסוי השער המקובלת על רבבות נשים צנועות וממילא בחבישת פאה צנועה מקיימים את חובת דת יהודית שיסודה היא קיום מנהג הנשים הצנועות, וממילא הסקירה ההסטורית שלך מיותרת ומבלבלת.

הערוה"ש והחפץ חיים שהבאת צווחו על גילוי השער ולא על חבישת הפאה, ואדרבה - קבלה בידינו מהרב שך זצ"ל שאשתו של החפץ חיים חבשה פאה [ואין לחלק בין פאה של אז לפאה מודרנית כפי שהארכתי בקונטרס].

מה שהבאת מהרב וייסמנדאל רק מוכיח שלרבנים יש דעת וסייעתא דשמיא על מה להעמיד את הדת במקומם, במה ללחום וממה להעלים עין, ומה היו הסיבות שהביאו את ריבון העולם להחליט שהמציאות תשתנה וממילא הרבנים ישנו את תקנותיהם - היא בכלל במופלא ממך אל תחקור, אלא על הרבנים מוטל לקרוא את המפה בדורם ולהחליט מה וכיצד לתקן בכל דור ואינם מקובעים ללחום היום את מלחמת האתמול, ובכלל זאת גם העידוד הפעיל שעודדו את חבישת הפאה, וממילא חקירת סיבות הולדת הפאה אינן רלוונטיות שהרי ריבון העולמים הוא המחליט איזו רוח תשוב בעולם ובאלו נסיונות יש להעמיד כל דור.

"חוצפה ישגא... עצת הבעל דבר" - מי התיר לך לכנות בשמות אלו רבבות נשים צנועות בכל הנהגותיהן אשר ראו את סבתותיהן ואמותיהן ורבניותיהן ומורותיהן - כולן חובשות פאה באין פוצה פה ומצפצף, וממשיכות הן את מסורתן בחבישת פאה צנועה ומכובדת, האם באותה מדה יוצא אתה נגד השינוי בצבע ובגיזרת הבגדים שכיום נהוגים אצל הנשים הצנועות ולא היו מקובלים לפני מאות שנים, האם יוצא אתה נגד הסרת הרדיד, ונגד מה שנשים אינן כלואות בבית כפי שהיה בזמן הרמב"ם, האם אתה מעורר שלא תצאנה בחלוק לרחוב, האם יוצא אתה נגד לבישת חצאית הגורמת לגילוי צורת הרגל הגרוכה בגרב אשר לפני השמלה כיסתה את כל הרגל - ועוד, ומה נתפסת דוקא לפאה; אילו הייתי כותב להתיר את חבישת הפאה הארוכה והמתנפנת - ניחא אולם בפירוש סייגתי את דברי רק לפאות צנועות ומכובדות אז על מה הרעש ואיסורי התורה הרבים שעברת עליהם.

התמיהה המשולשת על אחב"י האשכנזים הטורחים באפיית המצות ומפרישים מהכשרים ולא שומעים לקול הגר"א הדברי חיים והחת"ם סופר היא תמיהה רבתי עליך שהרי או שחושב אתה את עצמך חכם ומבין יותר מכל עשרות רבני האשכנזים שהתירו בדור שעבר ובדורנו את חבישת הפאה, וכן חושב אתה את הנהגותיך צנועות יותר מהנהגות רבבות נשים צנועות - או שפשוט מעיד אתה על עצמך שאינך מבין מאומה בסוגיית הנהגת הדור ובסוגיית הפאה. בנוסף כבר כתבתי בקונטרס שדברי הדברי חיים והחת"ם סופר נכתבו בזמן שחבישת הפאה היתה פריצת גדר, ומדברי הגר"א כלל לא ניתן להוציא מאומה לגבי הפאה כפי שבעלי החבורות המתלהמות סילפו מקורות רבים, ואף הגדילו להוסיף לרשימת האוסרים את חלק מהמתירים להדיא, כפי שכתבתי בקונטרס.

"ביצד לא למדו מוסר מהתגלות איסור ע"ז" - מאז שניטלה הנבואה אין רשות לשום אדם לקבוע בשל מה קרה דבר מסויים, ולכן אין שום רשות לקבוע שהכשולן בשוגג באיסור תקרובת ע"ז נבע מאחר וה' רצה ללמדנו פרק בהלכות כיסוי שער, והדבר אף מתקבל בהסתייגות שהרי מאבקך הוא גם נגד הפאות הסינטטיות אף שאין בהן חשש איסור ע"ז, ומוטב היה לומר שה' רצה ללמדנו איזה כוחות יש בבנות ישראל הנפלאות שמסוגלות היו למסור את יופיין וממונן כדי שלא להכשל בחשש איסור ואז לא היית נכשל בהוצאת לעז, ואם גם נכשלת בשמחה לאיד כשהאיסור התגלה ולא בכית על הרבבות שנכשלו באיסור בשוגג - הרי שהראית בעצמך שלא רצון ה' הוא המניע את מעשיך, וד"ל.

"ביצד האשכנזים מעלימים עין מהרבנים הנ"ל" - התשובה פשוטה, הרי יפתח בדורו כשמואל בדורו, ומאחר ולא תמצא מורה הוראה מפורסם אשכנזי בדור שעבר ובדורנו שגזר נגד חבישת הפאות, ואדרבה הרב מבריסק, הגר"ע, הרב הירש, הרב כהנמן, הרב פיינשטיין, הרב סרנא, האדמו"ר מגור, הרב קמינצקי ועוד עשרות מורי הוראה שנשותיהן חבשו פאה הם עמוד חזק להשען עליו. מה שמצאנו התבטאויות של כמה מורי הוראה המצרים על התדרדרות הצניעות הוא רק הבעת מורת רוח אולם אף לא אחד מהרבנים האחראיים האלו לא גזר גזירה, ואף חלק מבנות ביתם חובשות פאה בעידוד הרב כפי שכתבתי בקונטרס, ומה לך להאשים את הנשים הצנועות בפריצת גדר.

"המחברת מרכסים באה להתיר את הפאה מאותן הטעמים של הגויות הפרוצות להרבות זימה ותועבה, מקעקעת מבצר הצניעות, עוקרת שרשי קדושה, חברת עם בלעם" - נראה שסילפת במזיד את דברי שהרי לא יתכן שבשוגג טעית בכוונתי אשר מודגשת לכל אורך הקונטרס, וכבר בהקדמה סיננת את אשר כתבתי "צורות לבוש והתנהגות הגורמים להתבלטותה אסורים בתכלית בפני גברים זרים וזה הנקרא פריצות... יש לודא שהפאה מהווה כיסוי צנוע - ולכן כאשר עשויה באופן שמעוררת תשומת לב או שגולשת על הכתפיים הרי נחשבת ככיסוי שער שאינו צנוע ואין להתיר חבישתה ברחוב", ולא על הגנת הפאות הפרוצות יצאתי להגן אלא על המנהג לחבוש פאות צנועות ומכובדות, וכן שאר הקונטרס שזור בנימא זו.

"ד"ר עזריאל הילדסהיימר..." - יש לקרוע קריעה על בזיון תלמידי חכמים, ומקיים אני בזאת מצות מחאה; ראה בשו"ת שרידי אש (א' ע"ז) שהורה לרב גרמני בצרפת להמשיך בהנהגה מסויימת "הוריתי להם שימשיכו את פעולתם עפ"י הדרך שהתוו להם גדולי אשכנז שהיו צדיקים גדולים וכל כוונתם היתה לשם שמים להציל את הנוער מסכנת הטמיעה שהתפשטה באשכנז בימיהם ועל ידי כן הצילו כמה נפשות מישראל והצליחו לקרבם לתורה וליראת שמים, וגדולי אשכנז היו בקיאים ומומחים בחכמת החינוך ולכן הצליחו במעשיהם להקים דורות שלמים של בעלי יראת שמים... מה שלא עלה בידי גאוני גדולי ליטא ופולין לפי שלא ידעו לכונן את החינוך עפ"י תנאי הזמן; וידוע מה שסיפר הגאון מהר"י סלנטר זצ"ל בשוכו מאשכנז ושם נזדמן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר זצ"ל וראה אותו מרצה שיעורים בתנ"ך ושו"ע לפני נשים צעירות ובתולות, וכה אמר: אם יבוא מי מרבני ליטא להנהיג כן בעדתו וודאי שיעבירו אותו מכהונתו, וכן הדין, מ"מ הלואי שיהיה חלקי בגן עדן עם הגה"צ ר"ע הילדסהיימר... רבני פולין ואונגהן שנתגלגלו למדינת צרפת רואים את המנהגים החדשים שהנהיגו חרדי צרפת עפ"י שיטת גאוני וצדיקי אשכנז והם מוחים נגדם בעוז... אולם אין הרבנים הנ"ל בקיאים בתנאי החיים השוררים במדינת צרפת" [וכתב בתשובה ל' שראוי לעשות יום זכרון למען ידעו הדורות הבאים מגדולת רבני גרמניה, שאילו היו במדינת אחרות היו רבבות משכימים לפתחם, ועשו את תואריהם כרקחות וטבחות לתורה והשתמשו בהם רק כלפי השלטונות וכלפי החילונים]; ומה שמצאת מי שכתב נגדו בדורו הוא בדיוק מפני מה שכתב השרידי אש הנ"ל, והמציאות המרה הוכיחה לכל יודעי ההיסטוריה שבליטא והונגריה כמעט ולא היה דור המשך ליהדות החרדית לאחר התפשטות נגע ההשכלה הארורה ודוקא בגרמניה הצליחה חכמת הרב הילדסהיימר והרב הירש להציל את דור ההמשך ולבנות דור ישרים - עד עליית הכורת הנאצי הארור, ומה שאתה אינך בקי בהסטוריה לא יפטור אותך מעונש נורא על הזלזול בכבודו של הרב הילדסהיימר גם אם מצאת תנא דמסייע לך. בנוסף - כל שהבאתי ממנו הוא שעדיף לסגור מלקטר, ושהרהור תלוי באיסור, ושדי ביכולת נשים להבחין שזו פאה כדי להנצל מחשש איסור מראית העין, ושיתרון לפאה על מטפחת בכך שאינה גולשת וממילא השער מוסתר יותר, וממילא לומר שאת ההיתר ביססתי על הרב הילדסהיימר אינו אמת, אלא שמצאת לך גימיק מענין להתלות עליו, וקיימת בעצמך "הרוצה להיחנק יתלה באילן גדול".

"הוצאת לעז על הרדיד" - היכן הוצאתי לעז, בסך הכל כתבתי תיאור מציאותי: "בזמננו לבישת רדיד מקובלת רק אצל הערביות ולא אצל נשות ישראל" והבאתי את הסוברים שאדרבה בחבישת הפאה יש יותר סיכוי לקיים גם את תקנת הרדיד משא"כ בחבישת מטפחת" והיכן הוצאתי לעז.

"פסל את המטפחת וכתב שהוא מלבוש יבנע מוזנח ולא מטופח" - היכן פסלתי את המטפחת? הרי כתבתי "בת המרגישה מסכנה כשרואה את אמה מוזנחת ולא מטופחת הן בבית והן בחוץ - הרי במקרים רבים נוצרת אצלה שאיפה חזקה לנהוג אחרת לכשתוכל, ולאחר נישואיה או הרבה קודם לכן פורקת היא עול וחובשת פאות פרועות ומתאפרת באיפור גס וכדו', רח"ל, ודוקא בת שראתה אמא שמשדלת להיות תמיד מטופחת ונאה אך בגדרי הצניעות הראויים, כלומר שאינה מעוררת תשומת לב - עשויה לשאוף לחקות את הנהגתה המכובדת והיפה, כנודע מתוך הנסיון" והיכן כתבתי שמטפחת היא מלבוש מוזנח.

"כל מחברתו הטמאה מלאה וגדושה מהם" - מענין מדוע לא השבת על כל המהלך שלי להוכיח שדת יהודית תלויה במנהג המקומות, ומהלך זה קצר שבחים אצל כל מורי ההוראה שדברתי עמהם, והגרנ"ק שליט"א אמר לי שיש מקום להתיר את חבישת הפאה אף למי שנהגו במקומה לחבוש מטפחת אלא שהיא חונכה במוסדות שהמורות חבשו פאות, וכן הסכים הגר"ק שליט"א.

"דברי הבלע שלו שחז"ל עודדו את האשה להיות יפה, לפי דעת המתעתע הזה עודדו את בנות ישראל להיות יצאניות" - הרמב"ם שכתב שיש לבעל להניח לאשתו לצאת פעם פעמים בחודש ובעתים אלו מחוייב לממן לה מלבוש כפי הנהוג באותו מקום - לא עודד את האשה להיות יצאנית, ואני רק כתבתי שבמציאות שלנו שהנשים מצויות ברחוב כחלק מהנהגת הדור על פי רבניו שהנשים הן המפרנסות והקונות ולומדות ומלמדות וכו' - יש להן להתלבש בהתאם לנהוג אצל הצנועות, וחזרתי והדגשתי "דברים אלו אמורים

לגבי טיפוח היופי הנשי כדי שלא תתנולנה, אולם שונה הדבר בתכלית כאשר מדובר בפריצות... מצוה לגרש אשה שאינה מתנהגת בצניעות... התנהגות הגורמת לגברים לתת לבם לנשים שעל ידי כך יצרו מתעורר - מוגדרת כהתנהגות בפריצות (רש"י סוטה מ"ח). וכן עוד כהנה לאורך הקונטרס.

"מדוע לא ציין את הגמרא ב"ק" - הגמרא שהבאתי הובאה כראיה ש"הצורך להיות יפה בעיניה בעיני בעלה ובעיני חברותיה הוא צורך וכח חזק מאד הטבוע באופיה של האשה", וכלל לא הובאה כראיה לגבי התייפות חוץ לביתה, ואת זאת הבאתי מאשתו של אבא חלקיה ומכך שלא אסרו את השימוש בתכשיטים ברה"ר (שבת נ"ט: יצאה אשה בעיר של זהב) ושבימי אבלה התירו לבוגרת להתאפר כדי שתמצא שידוך (ש"ע י"ד שפ"א ו') - שבוודאי הוא גם לעיני זרים, ושום בנין מבניני הצניעות לא נהרס; חוץ מזה - ציטטתי את גמרא זו כי רק שם כתוב "כדי שיהו תכשיטין מצויין לבנות ישראל".

"מנהגי הצניעות השתנו" - בסך הכל ציינתי עובדה היסטורית שמנהגי הצניעות השתנו, וקשה לי להאמין שבני ביתך יוצאות מבינתן רק פעם פעמים בחודש, והיכן התרתי ריבוי זימה?

"וצריך להוסיף גם בעיני הגברים שהן מצויות ביניהם" - זה בדיוק נמרץ מה שלא אמרתי, שהרי אמרתי שחז"ל החמירו בעונש מי שעושה מעשים המיועדים למשוך את תשומת לב הגברים, ושאינו נראה שלבת בית יעקב [שלא התקלקלה] יש כוונה כלשהי למשוך עיני גברים, וממילא כל כוונתה להיות יפה בעיני עצמה ובעיני חברותיה ואי אפשר לכנות זאת התנהגות בפריצות, ומה שהגברים הפרוצים צופים בנשים - הרי עושים זאת גם כאשר האשה חובשת מטפחת.

"לפי דברי המתעתע מה שציוו חז"ל שלא יהלך אחורי אשה ולא ירבה שיחה הוא דוקא לפני שד"ר הילדסהיימר שינה את מנהגי הצניעות... ומבוטל האיסור של ריבוי השיחה עם אשה זרה" - בסך הכל נתתי סקירת המציאות שכיום גדרי חז"ל אלו אינם מיושמים אף על ידי המדקדקים במצוות, ולא אמרתי שזה טוב, ואינני מאמין שאתה סופר את המילים שאתה אומר לאשה, ואם אכן אינך סופר הרי ברוריה היתה נוזפת גם כך לפי שיטתך (עירובין נ"ג:), וכן אינני מאמין שאתה נוהג ללכת אחרי ארי ולא אחרי אשה ברחוב (ברכות ס"א.); אגב - ראה בלבוש (מנהגים ל"ו [בסוף א"ח]) שכתב שאין נזהרין עכשיו מלברך שהשמחה במעונו במקום שאנשים ונשים רואין זה את זה כי עכשיו מורגלות הנשים הרבה בין האנשים ואין כאן הרהורי עבירה כל כך מתוך רוב הרגלן בינינו.

"בעל המחברת גילה מצפוניו שהוא בכלל האנשים הפרוצים ואסור לכל אשה להתייחד עם שנים דכוותיה" - איזה סיכון אתה נוטל על עצמך בניתוח אופי זה בלי לראותני וכלי לברר עלי מאומה, אבל כבר הקדמתי ששמחתי בזכויותיך ששלחת לי מתנה לפורים ובעוונותי שנטלת ממני.

"קוב"ה תבע ביקרת אשת אבא חלקיה... בכל אשר יפנה ירשיע לראות רק פריצות וזוהמא גם במעשה אשת אבא חלקיה" - עליה אני דן, ומאחר ומאחר וכך היא התנהגה (תענית כ"ג:): מותר לנו ללמוד ממנה שמותר לאשה לצאת מקושטת, ודוקא לגישתך היא התנהגה כאחת היצאניות רח"ל, משא"כ לגישתי אין בהנהגתה פסול, ומה שהיה משונה בעיני החכמים היה זה שיצאה לקראתו [ובכל זאת הוזכר לשבח עם שאר ההנהגות המשונות שהעידו על גדלות עושיהן] ולא זה שיצאה מקושטת לרחוב [שהרי אם הדבר לא היה מקובל ודאי שאותה צדקת לא היתה עושה כן].

"המתעתע הזה כתב שאם קמחית היתה לובשת פאה לא היתה נעדרת ממעלתה... ולפי דבריו חטאה קמחית שלא לבשה מטפחת" - הרי הנהגת קמחית היתה בביתה ששם לכל הדעות מותרת בחבישת פאה, ומדוע לא פשוט שגם אם בביתה היתה חובשת פאה היתה ממשיכה לזכות במעלתה שהרי אין בזה חשש איסור.

"להתריע נגד הפסק של הרב של המפלגה הספרדית שהתיר לנשים נשואות לילך בכמה אצבעות בשער מגולה ולא חשש לרביצת האלה של הזוה"ק" - מי התיר לך לחלוק בזלזול על רב שהיה מפורסם בהוראה עוד לפני שידעת לקרוא, ובנוסף - הרי כמעט ואין אשה בעולם שנזהרת ששום שיערה לא תתגלה בביתה [במכתב המקורי שכתבתי לדניאל ביטון חשבתי שתקף אותי על שאני זלזלתי בהגר"ע יוסף והשבתי לו שכלל לא כתבתי נגד פסק זה, ואח"כ התברר שתקף את הרב ולא אותי].

"ואתם תושבי רכסים אשר עברה עליכם רוח טהרה לבער את הפאה הנכרית מבתוכם וללבוש מטפחת" - מנין דברי נביאות אלו, הרי רוב רובן של הנשים הצנועות ברכסים עדיין ממשיכות ויוסיפו להמשיך לחבוש פאה, ומי שקובע את הנהגות רכסים אלו רבני המקום [ואינו ידוע לי על שום אחת מנשות הרבנים שהחליפה את פאתה למטפחת] - ולא אנשים שאין להם מסורת אבות ומושפעים מכל תעמולה של אלו שלא שימשו את גדולי הדור וממציאים הלכות והנהגות מדעתם הקצרה.

בברכה - יואל שילה, תמר 14 רכסים, 04-9847719

תגובת מחבר החוברת "אפר תחת פאר"

בס"ד, לסדר "להבדיל בין הטמא ובין הטהור", תשס"ח לפ"ק, בית שמש
אל מחבר המחברת מרכסים.

קבלתי את מכתבו, ואין כאן מקום לטוען ונטען ומשא ומתן בהלכה, כי כל דבריו הם גילוי פנים בתורה שלא כהלכה, והמבצבצים מתוכם קולות חירופין וגידופין המענים את נפש שומעם.

אין עצה אלא שיוציא מכתב התנצלות ויפרסם ברבים לאמר דברים שאמרתי לפניכם טעות הם בידי, ויבקש בתוכו מחילה על עלבון אשת התנא אבא חלקיה וקמחית, עי' מ"ב סי' תר"ו ס"ק י"ד [וצריך לילך לשם יחף... ואם חירפו לאחר מיתה א"צ לילך על קברו אלא מבקש ממנו מחילה במקום שביישו], אז טוב לו בזה ובבא.

ויחננו בורא כל עולמים דעה והשכל לעבדו בלבב שלם.

דניאל ביטון

נ"ב: ויפה שעה אחת קודם בהתבוננות הדק היטב ולשקול בפלס מאזני משפט מישרים טרם החרטה.

תגובה לקונטרס השטנה ותרזג הארץ

קיבלתי בחודש אייר תשע"א קונטרס שטנה אנונימי, המכיל גידופים רבים, המתיימר לפרוך את הקונטרס "ותשקט הארץ", ולאחר כחצי שנה הקונטרס הופץ וחולק ברכסים בתוספת שמי על עטיפתו; מחברו התהדר במבחר פניני לשון המתאימים לירודים שבאנשים כדי להכפיש את 'ותשקט הארץ' ואותי; בעל 'ותרזג הארץ' אף הביא ציטוטים שאמר שאמרתי לו, ואינני יודע כיצד ניתן לשקר במצח נחושה ולומר בשמי דברים שלא אמרתי; מחבר 'ותרזג הארץ' התאמץ למצוא סתירות ב'ותשקט הארץ' - אשר במעט התבוננות היה יכול להבין בעצמו שאין כאן כל סתירה, אלא רק חסרון ביכולת הבנתו; מחבר 'ותרזג הארץ' יחס ל'ותשקט הארץ' רעיונות אשר לא רק שאינם כתובים שם אלא אף מבואר שם ההיפך הגמור. תגובה לא נשלחה אליו מאחר וברור שלא תהיה בה תועלת, אולם כתבתי לעצמי הערות על דבריו למען יעמדו ימים רבים.

* (עמ' 2) בפתיחת הקונטרס כתוב שהוא יוצא לרפואת ראש ישיבה מפורסם, ומן הסתם המחבר אינו יודע שהרבנית תחי' וכל בנותיה חובשות פאה, וכמו כן בקונטרס מצוטטים עוד רבנים רבים האמורים לייצג את דעת בעל הקונטרס ~ ואינני מבין כיצד הוא מיישב את העובדה שגם נשותיהם חובשות פאה - האם לדעתו כל נשותיהם של אותם רבנים ממרות פי בעליהם?

* (עמ' 3) בהקדמה מבואר כיצד כלל לא עלה על דעתו להשיב על קונטרסי אלא שאינו יכול לשקוט כשמבזים כל חלקה טובה, והוא משתדל להשיב רק למען כבוד שמים, ואין כוונתו לבזות ולזלזל בכבוד מישהו אלא רק לכאוב את כאב הצניעות ~ ולא ידעתי מי התיר למחבר הקונטרס להדפיס ולפרסם קונטרס הגדוש בדברי נאצה ללא מתן אפשרות לקרוא את הדברים טרם הדפסתם ולהגיב או לתקן, ובפרט לפרסם בשמי דברים שלא אמרתי, וכיצד ניתן לעבור בשאט נפש על "אַרוֹר מִפֶּה רַעְהוּ בְּפִתְרָךְ" - מתוך כוונה לשם שמים.

* (עמ' 4) מחבר הקונטרס ייחס לי שכתבתי שהמנהג לכסות הראש במטפחת ללא רדיד הוא שינוי של דין הגמרא, וממילא מכאן שהוכרע שדת יהודית ניתנת לשינוי כפי מנהג המקומות, והארץ להוכיח ש'קלתה' היא כיסוי ללא חורים, וממילא חבישת מטפחת שאינה כמעשה רשת אינה בכלל העוברת על דת יהודית, וממילא אין להוכיח מכאן שדין דת יהודית השתנה ~ ולא ידעתי היכן מצא שהוכחתי מהמנהג לכסות במטפחת שדין דת יהודית משתנה, וכל שכתבתי זאת היה רק כשמניתי את נימוקי הגר"מ שטרנבוך כמונה מעות בעלמא, וכן כתבתי זאת גם בהמשך למש"כ שלפי פירוש מוסף הערוך לירושלמי [שהוצאת למבוי בקפליטין יש בה משום יוצאה וראשה פרוע, ופירש דמייירי כשיוצאת בפאה נכרית] - גם היא אסור לצאת בפאה למבוי בתקופה שלא נהגו כך, והוספתי שגם חבישת מטפחת ללא רדיד אינו מנהג דת יהודית המקורי - ופשוט שכוונתי היתה לפי אותם פוסקים הסוברים שחבישת מטפחת ללא רדיד היא בכלל העוברת על דת יהודית [כגון הבאר שבע, החת"ם סופר והמשנ"ב], ומה שהיה נראה למחבר הקונטרס שאין להורות כך למעשה אינו סותר שיש פוסקים שכך סברו - ולפי דבריהם המנהג הרווח להתיר לחבוש פאה ללא רדיד מוכיח שדיני דת יהודית משתנים, ומ"מ אני לא כתבתי את הוכחה זו מאחר ולענ"ד אינו מוכרע שדין הגמרא חייב חבישת שני כיסויים, ונמצא שההשגה אינה עלי אלא עליו.

* (עמ' 5) מחבר הקונטרס ציטט שכתבתי שהראשונים תלו את ענייני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות, והשיג שלא מובא בראשונים אלו שדינים אלו יכולים להשתנות לקולא ~ אף אני רק ציינתי שמלשונות הראשונים מבואר שדיני דת יהודית נובעים ממנהגי הצניעות שנהגו בנות ישראל, ורק בהמשך כתבתי שדינים אלו יכולים להשתנות ולא ייחסתי זאת לראשונים עצמם אלא רק כתבתי שמסתבר שאם אין כאן תקנות קבועות [שהרי דיני דת יהודית נכתבו במשנה העוסקת בטענות הבעל על אשתו ולא נכתבו תקנות בית דין] אלא במשנה רק מצויינות הנהגות הצניעות שהיו מקובלות בעת כתיבת המשנה - הרי שסביר שדינים אלו תלויים במה שנחשב כצנוע בכל מקום ובכל תקופה, ועשויים להשתנות הן לחומרא [כגון לחייב גריבת גרביים], והן לקולא [כגון גילוי החלק שבין המרפק לכף הדין]. עוד השיג שמהמקורות שהבאתי לשינוי דת יהודית מהמגן גיבורים ומהחקל יצחק רק מבואר שינוי מחייב לחומרא אולם אינו מבואר שם שינוי לקולא ~ נכון שהנידון שם הוא לחומרא, אך לא הבנתי מה ההשגה כי לא משם הוכחתי שדינים אלו משתנים לקולא, ואדרבה - לפי דעת מחבר הקונטרס הרי חבישת הפאה אסורה מדינא דגמרא ללא אפשרות לשינוי, וממילא אינו מובן מדוע המגן גיבורים רק הסתפק אם הוא בכלל דת יהודית.

* (עמ' 6) כתבתי שדין דת יהודית אינו תקנה קבועה שהרי הרמב"ם והמאירי כתבו שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות, והשיג מחבר הקונטרס שכוונתם היתה רק לחומרא כדי להרבות בצניעות ולא לקולא ~ לא הבנתי מדוע דבר שבתקופה מסויימת אינו נחשב כשינוי מדרך הנשים הצנועות יחשב כקולא בצניעות, וזו הערה

כללית על מחבר הקונטרס שהניח שחבישת פאה צנועה היא קולא בצניעות גם היכן שהדבר נהוג, ותחת לתמוך את קביעתו בטעמו האישי ובטעם חבריו לדעה - ניסה לייחס זאת לש"ס והראשונים אף שלא עלה על דעת חז"ל והראשונים לגזור גזירה כנגד חבישת פאה.

* בעל הקונטרס האשימני שייחסתי למהר"מ אלשקר שדת יהודית משתנה לפי המקום והזמן כי הנחתי שהמהר"ם אלשקר התיר לגלות שער שהיה אסור לגלותו בזמן חז"ל, וכתב שזו חוצפה נוראה שלא ראיתי את התשובה בפנים כי הרואה את התשובה במקורה נוכח שהמהר"ם אלשקר נשען על פירוש הערוך שגילוי שערות אלו היה נהוג גם בזמן הגמרא וממילא אין בגילוי זה שום איסור ומעולם לא עלה על דעתו להתיר את מה שהגמרא אסרה ~ ולא הבנתי מדוע פירש את מה שכתבתי "מצאנו שעניני הצניעות משתנים לפי מנהגי המקומות - ראה רמב"ם, מהר"מ אלשקר..." באופן זה, שהרי כל כוונתי היתה שבמקומות מסויימים נוהגים מנהגי צניעות שונים מבמקומות אחרים, וזה הרי כתוב להדיא ברמב"ם ובמהר"ם אלשקר, ולא כתבתי בפסקה זו שהמנהגים יכולים להשתנות מזמן התלמוד לימינו; ועוד, המעיין במהר"ם אלשקר יראה שהוא לא נסמך על פירוש הערוך אלא תלה את היתר גילוי שער הצדעיים במנהג שהנשים נוהגות בו "והעידו שנהגו לגלותו", והוסיף "ובודאי כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד", והוסיף את פירוש הערוך כדי לומר שיתכן שמנהג זה קדום עוד יותר "ואיפשר דאפילו בעודן על אדמתן בזמן שבית המקדש קיים... רב אמר בת צדעא... ופירש בעל הערוך...".

* הביא את מה שהבאתי בשם האגרות משה שכתב "שאיין להחשיב את היוצאת בראש פרוע בזה" כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה", והשיג שהנידון שדת יהודית משתנה לקולא אינו דומה לראיה מהאג"מ, והרי פשוט שנשים המגלות שערן אינן בכלל "נשים צנועות" ~ ברור שהראיה אינה מחייבת את הנדון ולכן אין מקום לקושיותיו, אולם לענ"ד משמעות מה שאינה נחשבת כפרוצה אף שעוברת ממש על דברי חז"ל היא שאין כאן תקנות קבועות; מ"מ אף שהאג"מ החשיב את מגלות השער כפרוצות אולם התיר לכתחילה לחבוש פאה (אה"ע ב' י"ב) וע"כ או שסבר שגם בזמן התלמוד היה מותר, או שסבר שהדין משתנה לקולא.

* (עמ' 7) הביא את מש"כ להוכיח שצורת הלבוש משתנה מכך שסוגי הבגדים המקובלים היום לא היו מקובלים בעבר, ואם צורת הלבוש שהיתה מקובלת בעבר היתה אסורה בשינוי - הרי שנאלצים היינו לגרש את נשותינו, והעיר: אם ללבישת בגדים צרים יש תוקף הלכתי מכיון שכך כולן הולכות קשה מדוע גדולי הדור אסרו בגדים נצמדים למרות שגם הצנועות הלכו כך, ומדוע אסרו חצאיות קצרות למרות שכולן הלכו כך, ומה שהשתמשתי בביטוי 'מנהגי ימי קדם' היא לשון של פורקי העול, ושפשוט שדברים שהם רק תוספת לצניעות מותרים בצניעות; ויש להשיב שהראיה היתה מכך שבעבר לבישת גזרות וצבעים הנהוגים היום כלל לא עלתה על הדעת, ובכל זאת היום השינוי התקבל למעשה, והמהפכה שהבגדים עברו בצבע ובגזרה היא מרחיקת לכת יותר מהתמסדות פאות צנועות שגם מחבר הקונטרס מודה שנחשבו כצורת לבוש מקובלת עכ"פ בחצר; ואין להשיב ממה שגזרו על בגדים צמודים וקצרים - שרשאים חכמי הדור לתקן תקנות כפי ראות עיניהם, ובנוסף - הרי פשוט שנשים הצנועות באמת לא הלכו בבגדים צמודים וקצרים, וממילא יש כאן 'מנהג הפרוצות' ולא 'מנהג הצנועות' - המתיר גם לאחרות להתלבש כמותן; ומה שהשתמשתי בלשון 'ימי קדם' אינו מעיד על רפורמה שהרי זו לשון מקובלת [לדוגמא אחת מני רבות תוס' יו"ט מגילה ד' א' "שנשתרבב המנהג מימי קדם"]; ומה שכתב שדברים שאינם תוספת לצניעות אלא פריצות גמורה אינם יכולים להשתנות כגון מה שנזכר להדיא בכתובות - ולא ידעתי מה ההכרח לחילוק זה הנובע ממה שהוקשה להם על שינוי המנהגים לגבי הרדיד המוזכר ברמב"ם אף שהרמב"ם ציין את הרדיד כדת יהודית, וגם אם החילוק היה נכון - עדיין לא ידעתי מנין מצאו בכתובות שחבישת פאה נחשבת להדיא כפריצות, ואם רצו ללמוד זאת מדוגמאות המשנה - הרי שיש להם ללמוד רק לגבי פאות פרוצות ולא לגבי פאות צנועות.

* (עמ' 8) כתבתי שמהות הצניעות היא ההנהגה הפנימית של בושה, וחסרון הצניעות מתעצם ככל שהיא חשופה ליותר גברים, ובעל הקונטרס הרבה להוכיח שעיקר חיוב הצניעות הוא שלא להכשיל ~ ויש להעיר שלא השכיל להבין את הכוונה, ההסבר דלעיל לא אמר שאין איסור בהכשלה, אלא רק באתי להסביר שככל שהאשה מכשילה יותר הרי היא יותר מתנהגת בדרך עזות, ולכן היא נחשבת כפרוצה, וממילא כל ראיותיו שעיקר הצניעות היא שלא להכשיל אינן נפ"מ למידי כי גם אני מודה שעיקר ההתקלות בנושא הפריצות היא בהקשר להכשלת אחרים, ורק כתבתי שהבעיה בזה היא הסרת מסוה הבושה שהיא גורמת לעצמה, ואין כאן כלל סתירה.

* (עמ' 9) השיג על מש"כ שאין איסור לחבוש פאה יפה, ומה שהפרוצים נכשלים בה - כבר אמרו חז"ל הלעיטוהו לרשע וימות, וכתב שמהמדרש שאמר שאין נותנים פרצה לפני הכשר, ביותר לפני הגנב - מוכח דלא

כדברי ~ ולא הבנתי כיצד הוא מפרש את הא דהלעיטהו לרשע וימות אם לא דמיירי באופן שהכשר נוהג באופן הרחוק מלהחטיא, והרשע מחזר אחר החטא, וגם המדרש הנ"ל הוא רק על צד המעלה, שהרי הלכה רווחת בישראל שגם הנשים הצנועות לבושות בתכשיטים גם בצאתן כמפורש לכל אורך פרק במה אשה ובשו"ע וכך ההוראה הרווחת להתיר, ובמה רואה חסרון בפאה יותר מאשר באיפור ובגדים יפים וצנועים שלובשות גם חובשות המטפחות [הסברא היחידה לחלק היא רק לומר ש"את המראה הזה התורה אסרה" - זו סברא ללא מקור שחודשה על ידי החסד לאברהם, אולם מאחר וגדולי אוסרי הפאה כגון היעב"ץ והבאר שבע שחיפשו את כל הצדדים לאסור לא כתבוה - ש"מ שאינה נכונה].

* (עמ' 12) מראית העין

* (עמ' 14) השיג על הגדרת הפאה המכובדת המותרת ~ בדבריו אינו מבאר מה מצא פסול בהגדרת הפאה המכובדת המותרת, ולא ידעתי מדוע חולק הוא על הנחיות הצניעות המקובלות שנוסחו ע"י בד"צ 'משמר התורה', ומ"מ ז"ל לעיל: "אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות, אולם בודאי שהפאה אינה שונה משאר פריטי הלבוש בכך שאין להשתמש בה באופן המעורר תשומת לב מיוחדת [צבע, התנפנות], תסרוקת שנחשבת לאינה צנועה לרווקה - פשוט שגם אין להתירה בפאה נכרית [כגון שער פזור הגולש על הכתפיים], יש לפאה להיות בדפוס המקובל לפאותיהן של נשואות ולא בדפוס המיוחד לרווקות [כגון צמה או קוקו], הנסיון לשוות לפאה מראה זהה לשער הראש הוא מאוס [מראה רטוב, וכדו'], ומקובל שלא להתיר חבישת פאות אשר אף מומחית מתקשה בהבחנה שזו פאה".

* השיג על מש"כ שכל גבר שליט על הרהוריו ולכן מסתבר שאין בחבישת פאה מכובדת אף איסור מסייע דרבנן, ועל זאת כתב "או שאתה חולה או שאתה שקרן" ~ מדייחס לי מחלה או שקר מוכח שהתחלף לו בין שליט לשולט, ודימה שכוונתי היתה לומר שכל גבר 'שולט' בפועל על הרהוריו ולכן האשה אינה בגדר מסייעת, ולכן השיג שאין זה נכון, ובאמת כוונתי היתה שלכל גבר יש את יכולת השליטה 'שליט' על הרהוריו, וממילא אם הוא הולך אחר עיניו אף כאשר היא לבושה באופן צנוע [כגון בפאה מכובדת] - אין עליה טענה כי ראייה זו היתה מבחירתו הרעה הבלעדית ולא מחמתה, בדומה למי שמושיט לחברו עוגה לאכול - והלה אוכל רק לאחר שהתמלאה בנמלים; הציטוטים שציטט לגבי יצרא דעריות אינם קשורים לענין מאחר ולא אמרו שאשה שמתנהגת כאשה צנועה הרי היא נענשת בעוון המהרהרים בה.

* (עמ' 15) האשים אותי בדרדור עגלת הצניעות וממילא פסק שעלי נאמר שאין מכניסים אותו במחיצתו... ~ אף שלא ידעתי מה מתרחש בדין שמים, אולם העובדות מוכיחות שחלק מקוראות 'ותשקט הארץ' משתכנעות לקצר את פאתן הארוכה, מה שלא היו עושות אם היו יודעות רק את דמגוגיית האוסרים שהכל אסור; ועוד מוכיחות העובדות שחלק מבעיות שלום הבית נפתרות כשהזוג יודעים שנושא הפאה אינו עקרוני כל כך; ועוד מוכיחות העובדות על מעוכבי שידוך שיכלו להקים בתים מאושרים ולא עשו כן רק בעקבות עקשנות בנושא זה.

* השיג שמה ש"מי שנענש חבירו ע"י אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה" הוא גם בגוונא שהמכשיל הוא אנוס, ויפה אמר, שכ"כ המהרש"א, אולם לא ידעתי מה יתרון יש לחובשות המטפחת בזה - שהרי גם בהן עלולים להרהר, ולא ראינו שהנהגתן היא להסתגר בביתן, ומ"מ אני כתבתי עפ"י החת"ם סופר.

* כתב שהבאתי את דברי 'ספר אחד' "לא אסרו לאשה שתתפפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן... וגם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמוותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן?" והסביר שכוונתו לבגדים פרוצים הגורמים לגירוי היצר הרע, וצווח את צווחת גדולי הדור המקוננים על הבגדים הפרוצים הגורמים לסילוק השכינה ~ וכאן שוב סילף את הדברים, מתחילה הסתיר שאלו דברי הרב משאש אב"ד ירושלים שהרי ידע שכשיכתוב מבטן מי יצאו דברים אלו יאבד את אמון קוראיו, ולאחר מכן הוסיף לחתוך את דבריו ולסלפם ולסלף גם את דברי, שהרי הציטוט המלא משו"ת תבואת שמ"ש הוא "שלא אסרו לאשה שתתפפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמוותרים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בכגד או בפאה - הוא כמלבוש על ראשה ומותר", וכוונת הרב משאש היתה להוכיח שלא יתכן שאסור לאשה ללבוש בגד יפה כפי שבודאי שמוותר לאשה יפה לצאת לשוק בלי לכסות את פניה, וה"ה שמוותר לה ללבוש בגדים יפים אם הם בגדרי הצניעות, וכלל אינו מדבר על בגדים פרוצים, וגם אני הבאתי את דבריו רק

בהקשר לאותו ענין "אין לאשה חובה להסתיר את אותם המקומות שדרכם להיות גלויים אף אם בכך מתגלה יופיה".

* (עמ' 16) מה שהביא בשם הגה"צ דן סגל שבחורים מתלוננים שרוב נסיונותיהם הם מחמת נשים חרדיות, ולכן יצא כנגד הביגוד האופנתי הנמכר בחנויות החרדיות ~ לא ידעתי מה קשורה השגה זו מאחר וגם אני הדגשתי שצריך לאסור לבוש והתנהגות שמושכים תשומת לב, ומה הקשר בין צווחת הצדיק לבין איסור חבישת פאה צנועה, ואגב - גם רעייתו של הגה"צ דן סגל חובשת פאה באישור בעלה שליט"א.

* מה שהשמיץ את הרב משאש, והגדיר אותו כדתי לאומי שאין לסמוך על הכרעותיו רק מפני חטאו שכתב שלא אסרו על האשה להתייפות, והוכיח זאת ~ על"פ, ויש למחות על בזיון ת"ח מפורסם שקוטנו עבה ממותנו של מחבר "ותרזגו הארץ"; אגב, משום מה השמיט את הציטוט מתוך 'תבואות שמ"ש': "ישנן היום הלוכשות כובעים או מטפחות על ראשן - הנאות בזה יותר משערותיהן, ויש בזה גירווי יותר מבשער - האם נאסור להן?".

* מה שהשיג שכל בעל מחשב יכול להוציא ממאגרי המחשב פסקים להיתר, ובודאי שבעל מח"ס 'וורד לאברך' עשה כן, וכו' שאר דברי בלע ~ והנה, עד כאן השמיט את שמי, אולם כאן מסר סימן זיהוי וממילא נכשל בלשה"ר, שהוא איסור חמור יותר מהעוברת על דת יהודית [נמפצי החוברת ברכסים קיימו את דברי חז"ל ש'עבירה גוררת עבירה' והוסיפו את שמי על העטיפה], ובנוסף - הדברים מעניינים כיצד לא הביט בסוף קובץ המחשב של חוברת זו [שלא נדפס בחוברת] וראה את רשימת 58 המקורות לעריכת החוברת מוקלדים ומנותחים, ובהם גם האוסרים המפורסמים והפחות מפורסמים; מה שהתפלא כיצד כל המתירים נעשו אצלי מקובלים, ודימה זאת לחובבי מצוות ישוב א"י ~ לא הבנתי כיצד ההין לפסול את הגר"ע הילדסהיימר, האג"מ, הגר"מ שטרנבוך, ועוד ועוד...

* (עמ' 17) מה שהתפלא מה המקור שלי שהמדרש שאמר שפגם לאשה לצאת בתכשיטין הוא או על צד המעלה ~ לא ידעתי כיצד נעלם ממנו פרק שלם במסכת שבת הדין בסוגי התכשיטין שגזרו בהם שלא תצא בהם לרה"ר בשבת, אך מותרת לצאת בהם, וגם הוא סימן שלם בשו"ע הלא הוא סי' ש"ג המבאר באלו תכשיטין יוצאת בשבת ובאלו יוצאת רק ביום חול; ומה שדמיינן שראיתי לכך שאין המדרש מדבר אלא רק על צד המעלה הוא מסוף המדרש שאומר שלא תצא לרחוב, אין הדבר כן אלא הראיה היא ממנהג כל הנשים לענוד תכשיטין - שהונהג ומקויים על ידי גדולי הדור; כך או כך אין מכאן תפיסה על מנהג חבישת הפאה שאושר ומקויים על ידי פוסקי הדור הלכה למעשה, וכך הם מורים למנהלי הסמינרים להורות למורות לחבוש פאות, ולכך גם מורים לתלמידות שפאה צנועה היא כיסוי ראש לכתחילה.

* מה שהשיג שנראה בעיניו רפורמי מש"כ שבזמננו הרגלי ההרחקות מנשים אינם מיושמים כלשונם שהרי אין אנו נזהרים מלומר אף מילה מיותרת לאשה, והוסיף לצטט מפוסקים שלא להרבות שיחה עם אשה ~ לא ידעתי מה ראה על ככה, שהרי גם אני לא כתבתי שיש מקור להתיר אלא רק תיארתי את מצב הדור שבו גם המהדרין אינם נזהרים ממילה מיותרת, וכתבתי ששינוי זה נוצר גם כתוצאה מכך שגדולי הדור שינו את הנהגת הדור וקיבעו מציאות שהבעלים ילמדו ככולל וכתוצאה מכך הנשים צריכות להמצא יותר חוץ לביתן לצורך הפרנסה והילדים, וממילא המציאות היא שנשים מטופחות יותר שהרי במשך זמן רב יותר אינן נמצאות בביתן, ומ"מ לא הבעתי דעה אם טוב הדבר [אלא השארתי לגדולי הדור לקבוע את הדרך הראויה לדור, ולא לתת לבעלי קונטרסים חסרי אחריות לקבוע מדיניות קנאית על פי ראייתם הצרה].

* (עמ' 19) מה שהשיג על הראיה שהבאתי מדברי תה"ד שבזה"ז איננו מוזהרים כ"כ מלילך אחר אשה כדי להתיר דיבור מיותר עם אשה ~ הקורא את ההערה שלי יראה שלא הבאתי שום ראיה להתיר מאומה, אלא רק כתבתי בשם כמה פוסקים שהמציאות שלנו איננה המציאות של חז"ל, ודוגמא זו טובה היא כדי להראות כיצד מחבר הקונטרס זייף את דברי בידעין או בלא דעת, ותקף אותי על פי שטותו, ואדרבה - המעיין בציטוטים שהביא יראה שהראיות שהביא דוקא מסייעות לדברי ולא לדבריו [כלומר - ההשגה היתה שלא ניתן להוכיח מהמקורות שמותר לפטט עם אשה, ואף אני לא ניסיתי להביא לזה ראיה אלא רק כתבתי מקורות לומר שהמציאות כיום היא שונה מבמי חז"ל]; מה שהמשיך לתקוף ולהוכיח מכך שבודאי לא נשתנתה מהות האיסור להרבות שיחה עם אשתו - לא ידעתי מה רצה, הרי ברור שמה שציוו שלא לפטט עם אשתו אינו מחמת צניעות אלא מחמת ביטול תורה, ומה הקשר בין זה לבין המציאות ששונתה על פי מנהיגי הדור שהנשים מצויות יותר חוץ לביתן; מה שהוסיף ללהג על חוסר האחריות שבזלזול בדברי חז"ל - גם לא ידעתי היכן ראה חוסר אחריות בתיאור המצב ובתיאור מה עמדת מנהיגי הדור לגבי המצב העכשווי, ואדרבה - מחבר הקונטרס מנסה ללמד את מנהיגי הדור את המוטל עליהם על פי ראייתו הצרה, וגם על זה יש להתריע.

* (עמ' 21) השיג על מש"כ שרש"י עשה עיקר מהפירושו השני, וממילא אין כאן טעמא דקרא אלא גזירת הכתוב, והשיג שהחסד לאברהם הוא היחיד שהבין שפירושו השני של רש"י הוא גזירת הכתוב, והביא מכמה מפרשים שמה שדרך בנות ישראל לכסות שערן הוא מפני הצניעות ~ ולא ידעתי מה השגה השיג, שהרי כל שכתבתי הוא שאף שהחסד לאברהם עשה עיקר מפירושו הראשון של רש"י - רש"י עצמו עשה עיקר מפירושו השני כמבואר בדבריו, ומה שמפרשים אחרים פירשו דלא כרש"י אינו השגה על רש"י; וכמה הטעיה יש במה שהביא את המפרשים שביארו את טעם הפסוק משום צניעות כראיה שיש לאסור לחבוש פאה צנועה - דבר שלא עלה על דעתם; אגב, מה שהביא את המהר"ם פרובנצאלו כמקור לפירושו השני של רש"י שטעם מצות כיסוי השער אינו כגזירת הכתוב אלא מחמת צניעות ~ אמנם עיי"ש שכך הניח השואל, אך המהר"ם עצמו לא הביע בזה דעתו, אלא כתב שאף שדעתו אינה נוחה מחבישת פאה כי דומה היא לשער באשה ערוה, אולם לאחר שנשים מקרוב באו נהגו כך - קשה לשנות המנהג, ולמנהג זה אין לחלק בין שער תלוש שלה לשער של אחרת, ומעתה אם המהר"ם פרובנצאלו אחז שהמנהג הונהג ע"י הפרוצות ואעפ"כ לא שינה את מנהגו - כ"ש לדין שהמנהג לחבוש פאות צנועות נוהג ע"י הצנועות בהוראת רבותיהן ק"ו שיש להניחן על מנהגן; ומה שהביא מהגרי"פ פערלא שהסיק שהאיסור אינו מפני הפסוק דפרע הכהן את ראש האשה אלא מפני עיור ~ כיצד לא התבונן שהגרי"פ פערלא טרח רבות לנסות למצוא כאן איזשהו איסור מאחר ובתנא דבי רבי ישמעאל משמע שיש בזה איסור, והרי בפסוק אין לכך משמעות - ולכן הסיק שכנראה שכוונת הגמרא רק לאיסור לפני עיור, ומעתה - האפשרות היחידה העומדת בפניו לאסור חבישת פאה מחמת פרועת ראש היא רק לומר שיש בזה לפני עיור ולא מפני ש'קישוט זה אסרה תורה', מי הוא שיהיה להכניס לאו דלפני עיור בדבר שפשט היתרו בכל ישראל על פי רבותיהם, ואם יופי הפאה הוא שגרם לו לקבוע שיש בחבישתה איסור תורה - כיצד לא אסר גם להתלבש יפה במלבושי הנשים הרגילים שהרי לא מראית השער היא האסורה אלא ההכשלה.

* (עמ' 22) מה שהאריך לצטט ציטוטים המראים שגילוי שער הראש הוא פריצות, והוא מכלל יופי האשה המרגיל להרהור, וכדו' ~ ברור שכוונתו לומר שהפריצות והנוי אינם מחמת חיבור השערות לראש אלא מחמת מראה השער, ולכן כתב לאסור נוי זה אף בשער תלוש, ומה נעשה שלרעיון זה כלל לא הביא מקור אלא רק 'סברא פשוטה', ותמהני כיצד מסביר את העובדה הפשוטה שהן מתירי חבישת הפאה לא חששו לסברא פשוטה זו, והן אוסרי הפאה לא הביאו סברא זו לחזק את האיסור.

* (עמ' 24) מה שהוסיף שכוונת התורה במצות כיסוי השער היא למעט את היופי המסוים של השער כדי שהיופי לא יגרום למכשול ~ בעל הקונטרס ממאן לקלוט שהיופי כשלעצמו אינו דבר מגונה, ואין גריעות בפאה יפה כלפי בגד יפה - שבזאת מפורש במשנה ובספרות הפוסקים, וכן המנהג, שיותר לאשה להתפוח אף כשיוצאת מביתה, ומה שיש לאסור הוא לבוש או התנהגות חריגים המושכים תשומת לב, וממילא יש להוקיע פאות ארוכות ומתנפפות וכדו', וכן כתבתי להדיא כמה פעמים בחוברת. בעל החוברת כותב "צנועות" ו"מכובדות" בסימני ציטוט המעידים על לעג ~ הרי לועג הוא להנחיות תקנוני הצניעות המקובלים בציבור החרדי על פי גדולי הדור, שהרי אלו ההגדרות שכתבתי לפאות צנועות ומכובדות, ומעולם לא כתבתי שכל פאות הדור הצעיר הן בכלל הפאות המותרות.

* טען הכותב כנגד מה שהתוכחתי עם הטוענים שכל שהתירו הוא רק בפאות העשויות מקש משא"כ בפאות העשויות משער טבעי אין להתיר, וטען שמעולם לא הכינו פאות מקש, וכל שאמרו הוא שהתירו רק בפאות שנראות כקש ~ אלו דקדוקי עניות, ואני לא כתבתי אלא כנגד הטענה הכתובה באחת החוברות, ואינני אחראי לדעת מהיכן לקחו טעות זו, ומ"מ התשורת ש"י דן בפאות העשויות מצומח.

* מה שהשיג על מש"כ שגם בעבר הפאות היו עשויות לנוי, והשיג שהנוי של פעם איננו מתקרב לנוי שיש היום ~ הנה כבר רש"י (סנהדרין ק"ב) הגדיר "פיאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי", ומהיכן שמענו שקו הגבול בין האסור למותר יעבור דוקא בין 90% נוי שהיה פעם לבין 95% נוי הנהוג היום, והרי אנו דנים על העקרון שא"ל שהתירו לחבוש כמותם - התירו גם בפאות העשויות לנוי, ולא הצריכו שהאשה תשתדל למעט את יופיה, וגם לא הצריכו שתמעט את יופי בגדיה, וגם לא הצריכו שתמעט את יופי כיסוי שערה, ומנין החילוק העקרוני בין הפאות הישנות לפאות המודרניות [כאשר הן בגדרי הצניעות, כלומר כשאינן מושכות תשומת לב].

* (עמ' 25) מה שפער פיו כנגד מו"ר שליט"א שהוא מגדולי הפוסקים אשר בארץ - הגדיל להחציף, ותחת אשר יכניע את תאוריותיו בפני דעת חכמי הדור - הגדיל לסלף ולהתריס; אף שציטט מכמה ספרים שכתבו

- כמסל"ת על כך שהפאות שהיו בזמנן לא היו יפות, אינני מבין מדוע חשב שכל המקומות וכל הפאות שוות, ומ"מ כבר כתבתי שקו הגבול בין האסור למותר אינו עובר בגבול בין פאה יפה ליפה מאד.
- * (עמ' 26) השיג שכל שהתירו הוא בפאות שאין בהן הרהור ובכך יישב מדוע גדולי עולם התירו ועודדו את חבישת הפאה ~ כאן הודה שגדולי העולם התירו פאות נאות, אלא שטען שאינן נאות כפאות של היום, ושוב ערבב את הגדרות יופי וצניעות, ותלה את האיסור בהרהור שלדעתו נובע מיופי ולא מגורם המשיכה שאינו תלוי דוקא ביופי, וממילא הפך לחוכא ואיטלולא את המנהג להתיר על פי רבותינו מכווני הדור המורים להתיר לכתחילה בפאות דידן כשאינן ארוכות ומתנפנות וכדו'.
- * (עמ' 27) הרבה להשיג על מש"כ שמותר להכין פאה משער שלה אף אם היא מותאמת לפנים, והשיג בציטוטים מחכמי הדור האוסרים פאות הדומות ממש לשער ~ ולא ידעתי מדוע התעלם ממה שהבאתי כמה פעמים את הנחיות בד"צ משמר התורה, שהוסמך ע"י חכמי הדור לקבוע תקנון מחייב, כגון מש"כ 'ובהנחיות בד"צ משמר התורה כתבו שיש להמנע מכל דבר שמטרתו לשוות לפאה מראה טבעי כגון שביל לבן, צבע הרשת כחיקוי לצבע הקרקפת ותסרוקות כדרך הנערות, וכן משמעות דברי הגרי"ש אלישיב שליט"א בשיעורו'.
- * (עמ' 29) מה שחידש שמה שכתבו הפוסקים להתיר כשהפאות ניכרות אינו אמור כשהן ניכרות לטובה כי הנדון אינו מפני 'מראית העין' של איסור אלא מפני ההרהור, ולכן השיג על מש"כ 'כבר העידו רבים שרוב הפאות המצויות ניכרות' ~ ומענין שהתעלם ממה שציטטתי ציטוטים רבים מפוסקים קדמונים ומאוחרים שדנו בטענת האוסרים הקדמונים לאיסור חבישת פאה [של ימי קדם] משום איסור מראית העין, וכתבו שאין בזה איסור משום מראית העין כי מורגלים בדרך היתר, או שכתבו שהפאות ניכרות; מ"מ 'מראית העין' המחודשת [כלומר - שאסרו להביט ולהרהר] אינה קשורה להגדרת 'מראית העין' שלזה די שתהא ניכרת, ואף אני לא כתבתי כן, ולא הבנתי מדוע כותב זה מתמיד לתקוף גם דברים שכתבתי בבירור כדבריו.
- * (עמ' 30) מה שחידש הכותב להמציא חשש שיחשדו את חובשת הפאה כאילו שעה אינו מכוסה וממילא ילמדו ממנה ללכת בגילוי שער ~ חשש זה אינו מקובל להלכה בזמננו שהפאות נפוצות מאד אצל הצנועות ואין לחוש שיחשדוה שמגלה את שעה, ראה מגן גבורים (א"ח ע"ה אלף למגן ח'), דת והלכה (א, להגר"מ שטרנבור), והוסיף באג"מ (אג"מ אה"ע ב' י"ב) שאם לא ידעו שהיא אשה כשרה ויחשדוה בגילוי שער - הרי לא יבואו ללמוד ממנה, ודומה הדבר למה שמקובל כיום להשתמש בשעון מעורר בשבת אף שפעם היה מקובל לאסור כדי שלא יחשדו שעריך את השעון בשבת, ומה שהביא 'מעשה נורא' בחרדית שפעילי ערכים רצו לרושמה לסמינר כי לא זיהו שחבושה בפאה - אינני מבין מה 'מעשה נורא' בזה, אין זו אלא עדות שפעיל ערכים זה אינו מזהה פאה נכרית.
- * (עמ' 31) מה שציטט את דברי שבט הלוי (הקדמה לחלק ב' אות כ"ה) שהיה פשוט לו שחבישת פאה מודרנית היא בגדר עוברת על דת יהודית שהרי גם הגויות הולכות כך בזה"ז ~ אודה שלא הכרתי את קטע זה, וכלל לא זכיתי להבין את דבריו, שהרי דת יהודית אינו קוד התנהגות שמייחד רק יהודיות ולא גויות, אלא קוד התנהגות המחייב יהודיות על פי דרך הצניעות, ומה בכך שגם גויות מסוימות בוחרות להתנהג כך בחושבן שכך נאה ומכובד יותר, וכי אם גם גויות הגונות תכסנה שערותיהן וזרועותיהן כמקובל בארצות רבות - האם זה יהפוך את הנהגת היהודיות ל'עוברת על דת'? והרי ידוע שהרבה יותר מספר הגויות הערביות המכסות את שערן במטפחת מאשר מספר הגויות המכסות בפאה - וכי מפני זה יהא אסור לחבוש מטפחת? וי"ל דאין זה אלא על דרך המוסר כפי שכתב השב"ל בתחילת דבריו.
- * מה שהוסיף ללעוג למש"כ שאין נפ"מ במטרת יצור הפאה כאשר היא נראית על החובשת אותה כצנועה ~ לא הבנתי את מקום הגיחוך, שהרי אין דין 'לשמה' בבגד, ופשוט שיש בגד הנראה כפרוץ על אחת אף שעל אחרת נראה צנוע, לדוגמא - פאה בלונדינית מושכת תשומת לב מרובה כשכושית חובשתה, ואילו אשה בהירה אינה מושכת בה כל כך תשומת לב.
- * מה שהמשיך ללעוג על מש"כ שאין נפ"מ בכך שהיצרן פרוץ ~ גם לא הבנתי את מקום הלעג, ראה בהערה הקודמת, ומ"מ אותם פרוצים גם מייצרים שמלות וחולצות ושאר פריטי לבוש, ואין מנהג לברר את שמו ואופיו של היצרן, אלא הצנועות בוחרות בגדים המתאימים להן, ואם צריך - עושות תיקונים נצרכים כדי שהבגד יראה צנוע עליהן, וכן בפאה - הצנועות קונות פאות המתאימות להן, ואם צריך - מקצרות ומסרקות בהתאם למקובל אצל הצנועות.
- * מה שתקף את מש"כ שמנהג חבישת הפאה הונהג ע"י הצנועות בהוראת רבותיהן, ותקף שמנהג זה היה לחבוש פאות שכיום אין הדרך ללובשן, והפאות 'הצנועות' היום נחשבו כפרוצות בעבר, וממילא אין

לחבישתן תוקף מנהג הצנועות ~ דברי נסוכו על טענת החוכרות שהמנהג החל מהפרוצות, ובקטע זה אין התייחסות לנדון של שינוי המנהג מתקופה לתקופה כי לא זה הנדון שם, ולא ידעתי מדוע כותב זה איננו מבין שגם צורת הלבוש איננה קופאת על שמריה, וכפי שהאופנה משתנה כך גם צורת הלבוש משתנה, ולא תמיד הכיוון הוא למטה, והחוש מעיד שלעיתים מודרני ללבוש בגד ארוך, ולעיתים בגד קצר יותר, וגם בצורות הפאות ישנן תנודות, לעיתים חובשות פאות קצוצות, ולעיתים קארה, ולעיתים ארוך יותר, לעתים השער מנופח ולעיתים הוא מושכב, וכלל הדבר הוא שיותר לאשה לחבוש פאות המקובלות על הנשים המוחזקות בצניעות במקומה ובתקופתה, וגם הרבנים קובעי התקנונים יודעים כלל זה ואינם קוראים בשם 'פרוצה' לאשה שחובשת פאה שלא היה מקובל לחובשה לפני עשרות שנים, ועובדה ידענא מכלי ראשון מאדם נאמן ששאלו את הגרשז"א זצ"ל מדוע התיר לאברך שאשתו תחבוש פאת קוקו אף שחתם על מכתב האוסר פאות אלו - והשיב שאותו אברך אמר לו שמחצית מנשות האברכים ככולל שלו חובשות פאות אלו, ולכן אמר לו שחבישת פאה זו מותרת שם.

* (עמ' 32) מה שהשיב על טענתי שאין לקשר בין מחלת הסרטן לבין חבישת פאה ללא בירור על ידי נביא, והשיב ששפת ההשגחה מורה לנו מה רוצים מאתנו ~ לא ידעתי מדוע לשיטתו לא תלה את מחלה נוראה זו בחובשות המטפחות שבד"כ גולשות כלפי מעלה ומגלות את שערן, ובנשים שלכתחילה משאירות כמה אצבעות גלויות, ובאלו שהולכות בחצאיות קצרות מדי, וכדו', ומדוע נתפס דוקא לפאות המכובדות אשר גירוי היצר שבהן הוא פחות מאשר בחצאיות קצרות וכדו'; דבריו מעלים רתיחה לאחר שאחי זצ"ל שהיה מבחירי האברכים בארץ - נפטר ממחלה זו לאחר ששערו נשר, וזאת אף שרעייתו תחי' חדלה לחבוש פאה ועברה למטפחת לפני שנים רבות.

* (עמ' 34) בעל הקונטרס שיקר ושם בפי דברים שלא יתכן שאמרתי; ציטטתי את מו"ר שליט"א שהוא מגדולי הפוסקים אשר בארץ שכתב במיוחד לחוברת זו שהמציאות במערב אירופה היתה שגדולי הדור עודדו את השימוש בפאה ככיסוי שער לכתחילה, ובמטפחת ראו כיסוי שער שאינו מכובד, ובעל הקונטרס שיקר וכתב שאמרתי לו שהדברים הוסקו מסברא, ושקר העיד; מו"ר שליט"א ואביו זצ"ל חיו בארצות אלו, חונכו שם, למדו אצל גדולי הדור, וחומו ומסרו במדויק את מה שהיה מקובל, ובעל הקונטרס ממאן בזה.

* מה שתקף את מש"כ שלא אסרו על האשה ללבוש בגדים יפים, וכתבתי שהנשים אינן לבושות שק בצאתן לרחוב, ותקף שמעולם לא לבשו שק, ולכן האשימי בתרגילים פסיכולוגיים, וכדו' ~ אכן מעולם לא היה מקובל ללבוש בגדי שק, והשתמשתי בדימוי זה כדי לומר שגם בתקופות קדומות שהקפידו על כיסוי מלא יותר - לא לבשו בגדים מכוערים כדי למעט את היופי.

* (עמ' 35) המשיך לתקוף את מה שכתבתי שבמערב אירופה החשיבו את כיסוי המטפחת ככיסוי שאינו מכובד, וטען שאימותינו הקדושות בודאי חבשו מטפחת בד ולא פאה, וכן כל שאר הנשים, ורק גילוי שער נחשב כבזוי וניוול, והניוול נובע מחמת שנחשב כפריצות, ולכן פשוט שפאה הדומה לגילוי צריכה להחשב מבוזה יותר ממטפחת ~ כאן עורר סערה בכוס מים, שאני רק כתבתי שבמערב אירופה כיסו את שערן בפאה ולא במטפחת, והחשיבוה לא כגילוי אלא ככיסוי, אלא שמקומו בבית, ולא היה מכובד בעיניהם לצאת בכיסוי בד פשוט, ומדוע טוען טענות פילוסופיות כנגד המציאות שהיתה, וגם אם נניח שהנשים שבכל הדורות חבשו מטפחות ולא פאות - אין זה סותר שבתקופה מסויימת על פי רבנים מסויימים המציאות היתה שחבשו בחוץ רק פאות; מ"מ לא טענתי שכיום יש איזושהי בעיה לחבוש מטפחת כך שיאלץ לשפוך קיטונות של בוז.

* הוסיף להשתלח בי ולייחס לי מטרה זדונית לצייר את חובשת המטפחת כפרימיטיבית שאינה מצליחה בחינוך הילדים ובשלום הבית, והשיב שהוא מכיר נשים צנועות רבות שמצליחות בכל ללא הפאה ~ ולא ידעתי מדוע התעלם מכך שכתבתי כמה פעמים שמטפחת נחשבת כיסוי שער לגיטימי, וכתבתי בשם כמה פוסקים שאוחזים שמטפחת עדיפה על פאה, אלא שעוררתי שלעיתים נכשלים בה בגילוי שער לאחר שמתרוממת, ושלעיתים חבישת מטפחת גורמת לבעיות בשלום הבית אם אין הסכמה בין בני הזוג, ושלעיתים חבישת המטפחת מלווה בשידור תחושת מסכנות העוברת לבנותיה וגורמת להן לפרוץ ולחבוש את הגרועות שבפאות רק כדי שלא להדמות לאמא שלה שביעיניה היא מסכנה, ולא עלה על דעתי לכתוב שחבישת מטפחת היא מתכון לכשלון.

* (עמ' 36) הוסיף לתקוף את מש"כ שבין חרדי גרמניה הפאה היתה כיסוי מועדף על מטפחת וסמל הצניעות, ותקף שאף שבמציאות שהיתה שנשים רבות גילו שערן - הרבנים עודדו לחבוש פאות [כאן הודה שכך היתה המציאות] אולם היכן מצאנו שעודדו שלא לחבוש מטפחות ~ ושוב לא ידעתי מה מקום לתקוף, וכי כתבתי

שלא לחבוש מטפחת, בס"ה תיארתי מציאות ששמעתי ממו"ר שליט"א שגדל וחונך במציאות זו - שהפאה לא היתה היתר בדיעבד אלא לכתחילה.

* (עמ' 37) מה שהוסיף לתקוף את מש"כ שבאירופה לא היתה מציאות שאשה 'תחמיר' לחבוש מטפחת, ותקף שהמרכאות מעידות שכוונתי שאין במטפחת יתרון הלכתי, וטען שזה סילוף כי תמיד פאה היתה שאלה הלכתית ואילו מטפחת היתה גלאט ~ אף שכוונתי היתה שונה במרכאות אלו, אולם גם לדבריו לא הבנתי כיצד נעלם ממנו מ"ב מפורש שהובא בחוברת שנתן יתרון מוחלט לפאה על מטפחת - שאת היתר הפאה תלה במנהג המקומות, ואילו חבישת מטפחת ללא רדיד החשיב כעוברת על דת יהודית.

* (עמ' 38) מה שהביא מכתבים מגדולי הפוסקים המשבחים את המחליפות פאותיהן למטפחות צריך תלמוד, שהרי ידוע שאותם רבנים עצמם הורו ומורים הלכה למעשה להמשיך לחבוש פאות צנועות, והוראה זו אינה רק לרבים באמצעות שואליהם מנהלי הסמינרים, אלא אף לבנותיהן וכלותיהן ונכדותיהן, ואת זאת ידענא גם משאלות ששאלתי ישירות, וכן מידיעה ברורה מכלי ראשון מבני ביתם וכדו', וכנראה שללא שימוש חכמים עמוק לא ניתן להסיק מסקנות מקטעי מכתבים ושמועות, ופשוט שההוראה שמורים למעשה לדור היא הקובעת.

* (עמ' 39) מה שפיקפק על מש"כ שחובשות הפאה התרבו בעקבות לחץ גדולי הדור, ושאל מנין לי שהם לחצו ועודדו לחבוש פאה, וממילא הסיק שכל זה פרי דמינוי וחלומותי, ומ"מ כתב שאין להביא ראיה מהנהגת נשות הרבנים באירופה ~ שוב חולק הוא על מו"ר שליט"א שהוא ואביו חיו בתקופה זו שם, והיו ברי דעת, וגם שימשו את גדולי הדור שם כדי לדעת מה הלך הרוח אצל הרבנים, וכל שהבאתי ראיה הוא שגדולי הדור דאז לא ראו בפאה את שיא הפריצות כפי שבעלי החוברות מנסים לתאר; מה שפיקפק בעדותו של הרב ש"ך על אשתו של החפץ חיים - זכותו תגן עליו, ועדות זו נאמרה כהוראה למעשה לאביו של ידידי רא"ט כפי שכתבתי בחוברת.

* (עמ' 40) מה שסיפר סיפור על פעילי ערכים שהחליטו שלא לומר לבעלות תשובה שיכולות לחבוש פאות כי הן סולדות מכך, והוסיף לפרש שהן הלא יודעות שגדולי ישראל מורים שמטפחות עדיפות, ושכך רואים בציורים שהאם היהודיה מכסה ראשה במטפחת, ושפאה היא פזילה לרחוב ~ גם אם התאוריה נכונה אולם דעת התורה אינה מצויה אצל בעלות התשובה, ובפרט לא בסמינרים, ויעידו על כך הרבנים די בכל אתר המתמודדים עם שטויותיהן של בעלות התשובה שכלל אין להן מושגים אמיתיים בדברים שבקדושה, וממציאות 'הלכות' מדעתן הצרה כפי ראות עיניהן, ומזלזלות במסורת ישראל.

* (עמ' 41) מה שהמציא שעיקר היתר הפאה מבוסס על רצוננו לשמור על בעלה, ותקף שזהו שקר כי הרי בד"כ לא בעלה זוכה לראותה בפאה אלא זרים ~ יש לדחות שטעם זה נכתב על ידי הרב משא"ש שהתיר חבישת הפאות אפילו במקום שאין נוהגים בזה כדי להוות שמירה לבעלה, אך במקום שחבישת פאה צנועה נהוגה - אין צורך בטעם זה כשם שאין צורך בטעם זה כדי להתיר לה לענוד עגילים. מה שהמשיך וטען שטעם זה כחו יפה לאברכים אך לא לבחורים שאין להם פת בסלם ונסיונותיהם רבים מחמת חובשות הפאה ~ לא ידעתי מדוע אינו מבכה את נסיונותיהם של הבחורים מחמת הרווקות ששערן הגלוי יפה, ומחמת לובשות מלבושי הכבוד והתכשיטין ששערן מכוסה במטפחת, וכיצד החליט שלולא הפאה בחורים אלו לא היו צריכים לשמור על עיניהם ומחשבתם, הרי גם בזמן הגמרא שלטענת התוקף חבישת הפאה לא היתה מצויה - עדיין הזהירו על שמירת העיניים, ובקידושין (כ"ט:): אמרו "אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך".

* (עמ' 42) מה שתקף את אשר כתבתי שבמקרים רבים חובשות המטפחת אינן מצליחות להקנות את הנהגתן לבתן, וכשהבת פורצת - אין לזה גבולות, משא"כ החובשות פאות צנועות על פי רוב מצליחות להנחיל זאת לבנותיהן, וטען שעיון באלבומי משפחה יוכיחו שיש גם חובשות פאה שבנותיהן חובשות פאה ארוכה יותר, משא"כ לגבי חובשות המטפחת, ועוד כתב שרבות הן חובשות המטפחת הגאות בהנהגתן ומנחילות זאת לבנותיהן ~ על זאת יש לנו לומר פוק חזי, ובד"כ המציאות איננה כך, שאל אשתך ותגדך מה קורה באגף הנשים בחתונות - לאיזו קבוצה משתייכות בד"כ חובשות הפאות הארוכות.

* (עמ' 43) מה שהזדעזע ממ"ש שכשמתיירים לחבוש פאות צנועות יש סיכוי שגם אם הבת תחבוש פאה ארוכה - יש סיכוי שלאחר כמה שנים תחליף לפאה צנועה משא"כ כשכלל אין מחנכים להיתר בגבולות אין להניח שביום מן הימים הבת תחליט להתלבש בצניעות, והזדעזע כי דימה לקרוא כאן לגיטימציה לפריצות במשך כמה שנים ~ אין כאן לגיטימציה אלא ראיית המציאות שאינה בשליטתנו, שהעובדות הן שפלות צעירות בפעמים רבות חובשות פאות ארוכות, וגם במקרים שאמן חבשה מטפחת, והמציאות מוכיחה שלאחר שהן

מתבגרות התאוה לפרוץ נחלשת, ואזי יש סיכוי סביר שהבת תחבוש פאה צנועה כמו שראתה אצל אמה שלה, משא"כ בבת שמאסה במראה המטפחת - הסיכוי קלוש ביותר שלאחר זמן לגמרי תוותר על פאתה הארוכה לטובת מטפחת.

* מה שהעיר שכשהתייחסתי לפריעת ראש דאורייתא יחסתי זאת למשנה, והעיר שמבואר בגמרא שדוגמת המשנה מיירי בפריעת ראש דרבנן, כלומר שכשיוצאת בקלתה לרה"ר ~ יפה העיר, אולם אין כאן טעות בהבנת הגמרא אלא רק קיצור לשון, והיה לי לכתוב שדיני דת יהודית נלמדים מ'מצא בה ערות דבר' - שהיא עשיית פעולות שגורמות לחוסר נשיאת חן בעיניו מחמת היותה חריגה לרעה משאר הנשים הכשרות, ובעוד שמן התורה יכלו ללמוד רק על היוצאת בגילוי ראש גמור - אך רבנן הרחיבו זאת גם לגילוי שאינו גמור.

* (עמ' 44) מה שהרבה לטעון שהפאה המוזכרת בחז"ל מיירי דוקא בקווצת שער המעורבת עם שערותיה, וממילא בודאי שלא יצאו בה לרה"ר, וממילא אין להתחשב בכל הוכחותי מחז"ל שיצאו בפאה גלויה לרה"ר ~ מגוחך לייחס לי שהכרעתי בין גדולי עולם שלמדו בחז"ל כמו השיטה המיוצגת על ידי המשיג, ובשום מקום בחוברת לא כתבתי שמוכח מחז"ל שמותר לצאת בפאה גלויה לרה"ר, אלא רק הדגשתי שבכל דברי חז"ל אין שום משמעות שאסרו לצאת לרה"ר בקישוט הנראה כשער, ואף הדגשתי שלענ"ד גם כוונת שלטי הגיבורים לא היתה שהפאה היא כיסוי על כל שערותיה, ומ"מ מה שכן ניתן להוכיח מחז"ל הוא שגם הפאה בזמנם היתה עשויה לנוי ודמתה מאד לשערותיה, ועוד מאחר שהבעל אינו יכול למחות באשתו העומדת לגלח את שיערה כי "אפשר בפאה נכרית" - לכן סביר לומר שהפאה כיסתה את כל שערותיה, ואת לשונות חלק מהראשונים שהפאה היא כיסוי חלקי ישבנו דהוא אליבא דסוגיא דערכין שמיירי בפאה המהווה כחלק מהגוף, אולם אין זה סותר שהיו גם פאות העשויות לנוי של כל השערות, ולא הבנתי כיצד כותב הקונטרס משים עצמו כמכריע בין גדולי עולם שצידדו להתיר חבישת פאה גלויה ברה"ר, וכך מורים גדולי הדור לכתחילה, ואם היה מיישב את המנהג באופן שונה - ניחא, אולם רק לזרות חול בעיני הנוהגים להתיר ולכנותם כפרוצים - לא יעשה כן. מ"מ חלק מלשונות הקדמונים אינן מחלקות שהפאה היא רק לבעלות מום, ראה באגור (הוצאת שבת תל"ו), בתשובות רב נטרונאי גאון (אופק, תנ"ז-תנ"ח) כתב: "פיאה נכרית: שיער שמביאין מבחוץ ומקלעין אותו יפה יפה ומניחין אותו בראשי כלות כל ימי חופתן", ברש"י (סנהדרין ק"ב), הובא בכס"מ ע"ז ד' י"ב) הגדיר "פיאה נכרית - גדיל של שערות דעלמא שעושין לנוי", וכן מעיד פירש"י בשבת (ס"ד): "צוברתה על שיערה" ולא אמר שמיירי כששערן דליל [נממילא אין סיבה לפרש את דברי רש"י "פיאה נכרית - קליעת שער תלושה, וצוברתה על שיערה עם קליעתה שתראה בעלת שער" שמדובר רק כששערה דליל ומעונינת לעבותו תחת המטפחת, אלא כוונתו שתראה בעלת שער נאה], וגם לשונות הראשונים "גדיל של שערות שעושין לנוי" ו"כמו מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער" - מעידות שמדובר בכיסוי המיועד להוסיף יופי ולא רק לכסות מום, שהיה מיועד לחבישה רק דרך עראי כשיוצאות לרה"ר.

תשובות למכתבים

לכבוד ידיד ותיק

הנדון: תגובה על מכתבך.

מכתבך רצוף אהבה לבורא עולם ולרצונו, וניכר שכאבו הוא כאבך, אלא שמדמה אתה שכאבך הוא כאבו גם כן.

אין טעם לויכוח בגוף הדברים מאחר והיסוד שדת יהודית הוא חובת האשה לנהוג כמנהג הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה ושאינה נחשבת כעוברת על דת יהודית עד שתחציף - מבואר באר היטב בראשונים שדנו בסוגיא זו, והטענות הסוגיות שנאמרו בדורנו לאחר התפשטות הפאות אינן חזקות.

א. לא אמרתי שאחוז גבוה של הפאות אינו כשר מאחר וב"ה איני בקיא בנעשה אצל הצנועות, ויכול אני לדון רק מהידוע לי, והידוע לי אינו כן, שהרי כדי שפאה תהיה טרפה צריכה להיות משונה במראיתה עד כדי שתמשוך תשומת לב, ואיני מכיר פאות רבות כאלו, ומה שכתבתי לדמות את הנהגת הצניעות של רווקות לאסוף את שערן ושמכאן מסתבר שאין להתיר פאה ארוכה פזורה - דייקתי לכתוב שאין להתיר, ונמנעתי מלכתוב שיש לאסור, מאחר ואנו דנים את הפאה כבגד ולא כשער, ולכן מסתבר שלא הרי גדרי צניעות השער הטבעי כהרי שער תלוש שהוא בדמיון שער, ובבגד יש לדון על כל פריט אם צנוע הוא. גם לפי הגדרתי איני מספק מכשולות שהרי הפרוצות פרוצות גם בלעדי, ולא מאמרי ימריץ אותן להוציא אלפי שקלים על פאה מיוחדת, ואילו היו הפרוצות מחובשות המטפחות - הרי שהיו נראות פרוצות גם במטפחת, שהרי אשה שלא קלטה שצניעות היא חוסר התבלטות - לא יעזור לה שתחבוש מטפחת כדי להיות צנועה, והיא תבלוט לעין כל בחלוק שתלכש ברחוב, ובפלפון שתרעיש בו, וכדו'. איני לוקח אחריות מיותרת על עצמי בכותבי מה מותר ומה אסור, אדרבה - היתרון בכתיבת האמת היא שמתאפשר לכל אחת לחבוש פאה צנועה, ואילו לא היו יודעות את גדרי ההיתר הרי שחלקן לא היו עומדות בלחץ החברתי והיו מצפצפות על כל הגדרים, וכדי להיות מחנך חכם צריך לדעת כיצד לשווק את ההיתר באופן שהחניך יחפוץ בו וימאס באיסור, ואילו בשיטת ההפחדה של בעלי המטפחות: הפורצות - פורצות את הגדרים. סיימת את הפסקה: "האם זה הוא רצון ה'" - רצון ה' מתגלה בתורתו, ובעומק עיון ההלכה, ובמנהג ישראל שדין הוא - ביחוד מנהג שנשפך עליו כל כך הרבה דיו ועודד על ידי רבני אשכנז במשך עשרות שנים - אכן זה הוא רצון ה', ויש לך לדעת שהיות האשה יפה הוא רצון ה' שטבע בבריאתה, והנסיגות להחניקו ובכך לדכא את רוחה ולהעכיר את שלום הבית בראות הבעל אשה מוזנחת ולא מטופחת [שהרי אשה שאינה מטופחת בחוץ - בדרך כלל גם אינה מטופחת בבית] הוא עבירה על רצון ה', ואם אינך מסכים לנאמר - אות הוא שלא שימשת את גדולי ישראל אדירי החינוך.

ב. מה שכתבת שניכר מדברי שמטרתו להוסיף היתר בדבר פרוץ הוא חוצפה ושקר והוצאת שם רע, וניכר שלא קראת את דברי או שלא הבנת אותם שהרי כל כתיבתי רצופה בהגדרת הפריצות המאוסה ובהגדרת הצניעות הרצויה.

ג. נכון שחסידות היא לא עברה אלא עשיית רצון ה', אולם חסידות בשלום בית, ובכין אדם לחבירו עם אשתו המרגישה נחותה מול חברותיה [היכן שכך המצב], ובסינגור על מנהגים שנוסדו על ידי גדולי ישראל - גם היא חסידות.

ד. איני זוכר למי התכוונתי שאמרתי [לטענתך] שלא אשלח חומר לרב מסויים כי אינו לפי שיטת לימודי, ובכל אופן גם אם אמרתי זאת הרי שלא הבנת את דברי - שהרי איני מכיר עוד אחר שבמקום לשלוח את כתיבתו למתירים כדי לקבל הסכמות שלח אותו לכל מי שהכיר בו שאוסר כדי לקבל ביקורת; מתאים לי הוא לומר על מישהו שאיני יכול לתקשר עמו כי שיטתו שונה - אינו מפני שסברתו או מסקנותיו הן אחרות, כי מאלו איני מפחד שהרי ממ"נ - או שאשכנע או שאשכנע, אלא אין טעם לשלוח למי ששיטת הסקת המסקנות שלו היא שונה כגון שאינו מחשבן סוגיות אלא שוקל במשקל את כמות ספרי הקיצורים שכתבו לכל צד ומכריע לפי הכמות הרבה יותר - עם אלו אין לי כלל בסיס לדיון ענייני, ולצערי רבים הם; ומה שכתבת שפוסקים

רבים הם טועים בשיטת הלימוד - ברור שלפי קבלת פוסקי ליטא בשיטת הסקת המסקנות הרי ששיטה אחרת היא פחות מדויקת ופעמים שבאה לידי טעויות, ומה שיש מהם שמשמשים בפועל כרבנים - ה' ירחם עליהם ועלינו.

ה. נכון שללא יראת שמים קשה להגיע לצניעות, אולם בלי לדעת ללמוד ובלי לשמש את גדולי ישראל אי אפשר לדעת מה היא צניעות; ומה שכתבת שמכשולים קורים עם הפאות שאינן צנועות - א' - הרי גם אני מתנגד להן ומה אתה רוצה ממני, ב' - אינני מכיר שום מכשול שהתפתח מחמת פאות שלא היה מתפתח מחמת מטפחת, ולידיעתך "מכשול" היינו מכשול של עבירה, וזה יתכן רק אם הגבר יחליט להנות מהסתכלותו ולא להסתפק בראיה בעלמא המותרת במקומות שרגילים להיות גלויים, ואם יטען הטוען שפאה מגרה אותו הרי: או שהוא שקרן, או שהוא חולה נפש, או שהוא פרוץ באופן מיוחד, וכיצד יסביר לי אותו "צדיק" כיצד הוא מתגרה מפאה ואעפ"כ אינו מתגרה משער הרווקות שבדרך כלל הוא יותר יפה גם מפאות מודרניות. מה שכתבת שלנתח נושא מבחינה הלכתית הוא מופרך מהתנא שאם אין יראה אין חכמה - מביא לידי בכי כיצד אברך שלומד הלכה כל כך הרבה שנים מסוגל לכתוב כך, ובנוסף - שפיל לסיפא "אם אין חכמה אין יראה".

ו. מה שנשים צריכות להיות נאות ומטופחות מוכח לכל אורך חז"ל, והאומר אחרת הוא מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, וגם ניכר שהוא... ודע לך שחובת האשה להצטנע אינה קשורה כלל לשמירת עיני הגברים, שהרי חובת הצניעות היא גם בחדרי חדרים, אלא שכשאינה מצטנעת מול גברים החוצפה גדולה יותר, ואם אינה צנועה ברה"ר ובדיוק קרה ששום גבר לא ראה אותה - אין עוונה הופך לקל יותר מאחר וחובת הצניעות היא עליה; חובת הגבר לשמור את עיניו היא חובה גמורה ולא חסידות, אך הני מילי במקומות המכוסים, וכשאמרו שלא יסתכל באשה נשואה במפורש אמרו: "באשת איש - אפילו מכוערת" - אלא שטעם הדבר מבואר בגמרא שהוא כדי שלא יבוא לטומאה בלילה, וקשה לי מאד להאמין שגם מי שאינו שומר על עיניו יבוא להכשל בטומאה בלילה בגלל שראה פאה ומסתכל בה כדי להנות.

ז. הקונטרס אינו מדרדר את המצב אלא מגדירו.

ח. ה' רצה מאז ומעולם שנרבה קדושה ולא רק בדורנו - שהרי אלקינו שונא זימה, ומה שיש טרגדיות רבות - בדורות עברו היו טרגדיות רבות עוד יותר - מגיפות נוראיות, תמותות נשים מזיהום לאחר לידה, מלחמות גורפות וכו' אלא שבדורנו כל זב ומצורע יכול להדפיס קונטרסים ומודעות כאוות נפשו ולהפיצם בזול, ולכתוב בהם את כל השטויות שעולות על רוחו, ותמימים כמוך קוראים הבלים אלו ומאמינים לכתוב בהם על דברי ה"נבואות" מפי חילונים, אוטיסטים, ושאר הבלים, וכך אתה מאמין לישועות המסופרות בעלונים אלו - פלא עליך כיצד אתה כזה תמים [יכולתי לכתוב לך צרות רבות שעוברות על חובשות המטפחת, אלא שמקוה אני שהבנת גם ללא זה] - אין הם מרבים קדושה אלא מרבים כסילות. העושה את רצון ה' וממשיכה את מנהג אימותיה על פי הנחיית רבותיה אינה צריכה לירא מעלונים מגוחכים אלו.

ט. "רצון ה' זה לא רק הלכה יבשה... חייבים להתחשב ברצון ה' בכלליות" - כדי לדעת את רצון ה' בכלליות צריך לשמש את גדולי הדור ולא להמציא המצאות על סמך קונטרסים רעשניים.

י. מה שכתבתי "אין מקום לאסור בימינו חבישת פאות צנועות" הוא אמת לאמיתה, ומה שכתבת שקשה למצוא מי שמתיר וכל המתירים התירו רק מדוחק - הוא חוסר ידע בסיסי בסוגיא זו. "ברור לכל מבין שה' שמח במי ששמה מטפחת" - למי אתה קורא "מבין" האם לבעלי הקונטרסים עמי הארצות או לעם שבשדות שלא זכו ללמוד סוגיא אחת להלכה? - ה' שמח במי ששומעת לבעלה בין אם בעלה מחסידי המטפחת או הפאה הצנועה. "איזו מצוה יש לשכנע נשים לשים פאה" - אינני משכנע אף אחת אלא רק מסביר את מקורות המנהג. חובשות הפאות הצנועות אינן צריכות אותי כדי להרגיע את מצפונן שהרי עושות הן את רצון בעליהן, אלא הבעלים הם שצריכים לדעת את מקורות סוגיא זו כדי שכותבי המודעות והעלונים לא יבלבלו את דעתם בשטויותיהם.

בברכה - יואל שילה

תמר 14 רכסים

04-9847719

בס"ד

תאריך: ניסן תשס"ח

לכבוד ידיד בן ידיד

[ר"י ברוכמן שליט"א]

הנדון: מכתבך היקר

מכתבך הגיעני, ומתוכו ניכר שעמל בתורה אתה, ויהי רצון שלאילנא רבא תתעבד.

יש לך לדעת שצורת הלימוד הישיבתית שונה מאד מצורת הלימוד המיועדת להסיק מסקנות למעשה, שכן צורת הלימוד הישיבתית שואפת להתפזר ולחדש סברות ופשטים משא"כ צורת הלימוד המיועדת להסיק מסקנות שואפת לצמצם את האפשרויות והסברות. בצורת הלימוד הישיבתית ניתן להעמיס שיטה על שיטה ולחשבנן יחד ובצורת הלימוד ההלכתית - אין לדבר מקום. בצורה הישיבתית מחויבים לסברות האחרונים ובצורה ההלכתית אין לנו אלא התעמקות בדברי התלמוד - דרך עיני הראשונים.

בכל סוגיא הלכתית יש להקדים את גדר הדבר - אם עסקינן בדאורייתא או בדרכנן או במנהג, ויש להגדיר כיצד חז"ל ראו את הדבר דרך עיני הראשונים.

הבא לאפוקי ממילתא דיש בה מנהג ברור חיב להוכיח דבריו באופן שיראה מדוע קודמיו שגו - וחייבת זו להיות הוכחה שאינה משתמעת לשתי פנים, כי אלמלא כן אמרינן פוק חזי.

ר"א ליפשיץ חידש חידוש דלא ככל פוסקי הדור והדור שלפניו באירופה שהורו באופן חד משמעי לנשים לחבוש פאה, והמרייתו ועודדו לזה, ובהכרח שלא ראו בה איסור כלל [אף אם היה זה כעין דיעבד לרגל המנהג לגלות השער - אולם איש מהם לא אמר להעדיף חבישת מטפחת]; וגם היום אף לא פוסק אחד [פרט לגר"י יוסף שליט"א - הארכתי בתשובה לדבריו במקום אחר] אוסר חבישת פאה צנועה - ודבר זה מחייב שהרוצה לחלוק עליהם יוכיח דבריו בצורה שאינה ניתנת לערעור.

חידושו מתבסס על כמה הנחות יסוד - חלקן מבוססות על סברת עצמו, חלקן טעות בהבנת קודמיו וחלקן על חיבור סברא לסברא ולסברא ולסברא התערובת על דברי הש"ס ועל דברי הקדמונים - כאשר הראתי בקונטרס ששלחתי לאביך.

כדי להוכיח את חידושו יש לו להוכיח אחת מן השתים - או שהפאה אסורה מן התורה וממילא אינו מועיל לזה מנהג, או שהפאה אסורה משום דת יהודית, ושפרטי דת יהודית אינם משתנים עם הדורות.

כדי להוכיח שהפאה אסורה מן התורה ציטט הוא כעשרה אחרונים הסוברים כן: חלקם אוסרים משום פריצות, חלקם משום בחוקותיהם לא תלכו וחלקם משום שסוברים שהתורה אסרה מראה שער ולא רק שער ממש. הטענה הראשונה אינה רלוונטית בפאה צנועה שאינה מושכת תשומת לב - שהרי יסוד "פריצות" היא משיכת תשומת לב מיוחדת, הטענה השניה אינה רלוונטית לאחר שגם מנהג הצנועות לחבוש פאה, ואת הטענה השלישית טענו רק שלשה אחרונים [ואף לא אחד מהם אינו מפורסם כמו רעק"א או החת"ס] - וממילא אין רשות לומר שזו הסברא הרווחת, ואף להלביש אותה על דברי הקדמונים, וביותר שאף לא אחד מהם אינו מבסס את סברא זו על התלמוד, ורק ר"א ליפשיץ ניסה לומר שמאחר ובמסכת נזיר הפאה מקבילה לשער כלפי הבעל כך גם כלפי איסור פרוצת ראש - דבר שמתאים רק לצורת הלימוד הישיבתית ולא להלכתית אשר מיד רואה את החילוק בין טענות הבעל המעוניין ביופי [וכלפיו אכן אין הבדל בין פאה לשער] לבין טענות ההלכה של דת משה שמחייבת רק כיסוי, וכל שהשער מכוסה/אסוף כבר יוצאים בזה את דת משה, והרוצה לדמות את שני הנושאים - עליו להביא ראיה; בזאת יצאתי ידי חובת ביאור הטעות הראשונה של ר"א ליפשיץ.

כדי לומר שהפאה אסורה משום דת יהודית יש להוכיח שבזמן חז"ל לא רק שלא הלכו בפאה ברה"ר אלא שאף אסור היה ללכת כך, שהרי ברור שאף שאין נשותינו נוהגות ללכת ברעלה על פניהן - הדבר אינו אסור, כך גם אינו די לומר שבזמן התלמוד/שלטי הגבורים לא הלכו בפאה גלויה ברה"ר אלא יש להוכיח שחז"ל אסרו לעשות כן, וממילא טענתי שמצדי לא אכפת לי שיוכיח ששלטי הגבורים מיירי בחצר בלבד [דבר שאינו נכון כלל] אך אין הוכחה שחז"ל אסרו לחבוש פאה ברה"ר. טענתו של ר"א ליפשיץ ששלטי הגבורים מיירי בחצר בלבד וממילא ברור שברה"ר אסור - היא הטעות השניה, ואילו אנכי הבאתי את כל הגמרות העוסקות בדיני פאה - והראתי שבשום אחת מהן אין הוכחה שחז"ל אסרו לחבוש פאה [ומאחר ולא הבאתם את פירוש מוסף הערוך לירושלמי כתובות כהוכחה לאיסור - פטור אני מלהביא כאן את אשר כתבתי עליו] - וממילא יצאתי ידי חובתי גם בכיוון הזה ואיני נצרך להוכיח שדת יהודית משתנה.

כדי להגדיל תורה יצאתי לטעון כנגד הנדון השלישי שלדעת ר"א ליפשיץ דת יהודית משתנה, ומאחר והוא ביסס את דבריו רק על "לא הנחת בת לא"א..." ולא על הרמב"ם בממרים - א"כ לא הוצרכתי לדון בזה, ולכן

כתבתי רק ש"הוכחה" זו צריכה להניח שבזמן חז"ל הלכו גלויות שער בחצר ומאחר ולהמשך התאוריה של ר"א ליפשיץ יש להניח גם שגם לבבלי גילוי שער אסור בחצר [ובכך מובן מדוע שלטי הגבורים "פסק" כירושלמי - דבר שגם אליו איני מסכים], ומאחר ושתי ה"הוכחות" אינן יכולות להיות מוכחות כי הן מבוססות על שני פירושים סותרים - הרי שבינינו נפל; בנוסף - לא הסכמתי עם הפשט שלו לגמרא זו מאחר וברור כשמש שתקנות דת משה יהודית הן מימוש זכותו של הבעל לכפות את אשתו שלא להכשילו [מאכילתו טבל] ושלא לביישו [מדברת באופן ששכנותיה שומעות על הענינים שבינו לבניה] וכן שלא לביישו על כך שהיא חריגה לרעה משאר הנשים, כלומר - אין כאן עונש על כך שהיא עבריינית אלא רק טענת הבעל על כך שמביישת אותו, וממילא טענתי שחובת דת יהודית היא שלא לגרוע ממנהג הנשים, ואילו התאוריה של ר"א ליפשיץ טוענת שחז"ל קבעו כאן תקנות קבועות ומחייבות - דבר שכלל אינו נכנס לדברי הראשונים וגם אינו מסתבר שחז"ל יקחו על עצמם לקבוע דיני צניעות שווים לכל הארצות ולכל התקופות, שהרי צניעות היא ההיפך מהתבלטות, והתבלטות תלויה במנהג שם ואז.

מאחר ואביך שליט"א הראה לי את הרמב"ם בממרים הוצרכתי להתייחס אליו וטענתי שכדי שתהיה שמץ של טענה מרמב"ם זה היה צריך עכ"פ להיות כתוב שם שמה שאין בי"ד רשאי לבטל דברי בי"ד קטן ממנו במילתא דסייג אמור גם בדת יהודית - כי אז היינו אומרים שחובת דת יהודית היא סייג כדי שלא יבואו לאיסור פריעת שער אולם מאחר וזה לא כתוב ברמב"ם הרי שאין שמץ הוכחה נגדי משם כי הרי לפי ההסבר שלי דת יהודית אינה סייג ואין עלי קושיא - ובזאת יצאתי יד"ח ביאור נושא זה [לא נחלקתי עליכם שחובת דת יהודית אינה משתנה אלא טענתי שהחובה היא שלא לחרוג מהנהוג אצל הצנועות - כפשטות דברי הראשונים, וממילא אין בעיה לומר שהפרטים משתנים עם שינוי התקופות והמקומות].

נעבור לדבריך: מה שטענת שבגמרא שלטי הגבורים למד כריא"ז וענין דת יהודית אינו משתנה נלמד מהרמב"ם - איני מסכים עם שני חלקי המשפט אך גם לדבריך אין זו דחיה לדברי כפי שכתבתי לעיל שרק באתי לאפוקי מדברי ר"א ליפשיץ שביסס את "הוכחתו" על הפשט שהבין בכתובות - שהוא סותר להמשך הוכחתו המתבססת על פשט אחר באותה גמרא, ולא התכוונתי לומר שהדברים אינם יכולים לעלות בקנה אחד אם היו לזה הוכחות אחרות.

מה שכתבת לדחות את דברי שאין אנו מגרשים אשה שזרועותיה מגולות ושמדברת עם כל אדם וכתבת שרק אין כופין אך אין זו חובה גמורה ומאחר וקשים גירושין לכן אין נוהגין כן האידנא, ולעתים זה מה שמתאים לבעל ירוד - כוונתי היתה שמאחר ואין נוהגים לגרש בהפסד כתובה ובכפיית האשה כאשר הבעל מעונין לגרש ומחפש טענות שיפטרו אותו מתשלום הכתובה ומהחובה לפייס אותה עד שתסכים להתגרש [כמחוייב מחרם דרבינו גרשום] ואין אומרים שיכול להפטר מכבליו אם יוכיח שהיא מגלה זרועותיה ומדברת עם כל אדם - מוכח שדבר זה משתנה בשינוי התקופות והמקומות [ניכר שלא עיינת בתשובת יביע אומר שציינתי - שזה הנדון שם].

לא הבנתי את טענתך השלישית, ומ"מ דע לך שדרך הרמב"ם והשו"ע להעתיק את דוגמאות הגמרא, וכשהרמב"ם הביא דוגמאות הרלוונטיות לתקופתו הרי שכתב על הרדיד ועל כיסוי הפנים לרווקה ועל תדירות היציאה החוצה.

מה שכתבת לדחות את "הוכחת" ר"א ליפשיץ שדת יהודית אינה משתנית ולאחר מכן להסבירה - אני הבנתי את כוונתו שאם דת יהודית לא היתה משתנית הרי מדוע הגמרא אמרה שהיה לנו לגרש את כל הנשים - הרי השתנה המנהג, וע"כ שמנהג אינו יכול להשתנות, והסברתי את פשט הגמרא שאילו היו נצרכות לקלטה בחצר הרי שהיה יוצא שכולן אינן בסדר והיו צריכים לגרשן - וזה הרי לא יתכן כי כשכולן כך הרי שאין משיכת תשומת לב ולא היו אומרים על זה שצריך קלטה - אלא ע"כ שבחצר מותרות בגילוי שער.

בברכת חילך לאורייתא - יואל שילה

תמר 14 רכסים

04-9847719

לכבוד ידיד אבי ידיד

אנסה להעלות על הכתב את תמצית שיחתנו ממוצש"ק פרשת אמור תשס"ח בענין דת יהודית: אתה טענת שחובת דת יהודית אינה משתנה שהרי דת יהודית היא סייג לפריצות, ומבואר ברמב"ם ממרים שכל תקנה שהיא משום סייג אינה יכולה להשתנות, ומה שאיסור חבישת פאה בשוק אינו מפורש במשנה - טענת שהוא ק"ו מקלתה שרק מקצת שערה נראה כ"ש הפאה שכולה כשער, ועל מה שטענתי שחובת דת יהודית אינה חובה לנהוג במנהגים מדוייקים אלא חובה כללית שלא לחרוג מתקן הנשים הצנועות שבדור - השבת שהמעייין בלשונות הראשונים יראה שאין זו ההגדרה. עוד אמרת שלכו"ע מהודר יותר ללבוש מטפחת.

כתוב בתורה שמצוה לגרש אשה שנראים בה טכסיסי פריצות שהם סרסורי זמה (מאירי גיטין צ'): "וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו פִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ", ופסוק זה הוא המקור למשנה בכתובות המלמדת על חובת דת משה ויהודית (ראה גיטין צ' וירושלמי ריש סוטה וסמ"ק קפ"ד) - וקבלנו מבט ראשון המלמד שהמשנה קמ"ל פרטים בהתנהגות האשה הגורמים שלא תמצא חן בעיני בעלה עד כדי כך שמצוה לגרשה.

תנן בכתובות (ע"ב.) "ואלו יוצאות שלא בכתובה - העוברת על דת משה ויהודית, ואיזו היא דת משה מאכילתו שאינו מעושר ומשמשו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת", ומסבירה הגמרא ש"מאכילתו שאינו מעושר" מדובר כשמכשילה אותו באכילת טבל בשקר, ו"משמשו נדה" מדובר כשהסתירה ממנו נדותה בשקר, וכן "לא קוצה לה חלה" מדובר כשהאכילתו טבל בשקר ואף שיכול להפריש אחריה אך אין אדם דר עם נחש בכפיפה, ו"נודרת ואינה מקיימת" הוא מפני שגורמת למיתת הבנים, ואף שיכול להפר לה אולם אין אדם דר עם נחש בכפיפה ~ והסביר המאירי שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה אינו כשנכשלת בעצמה אלא כשמכשילה את בעלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה, וה"ה בשאר מצוות כי אין אלו אלא דוגמאות למכשולות שדרך בני אדם לסמוך בהם על נשיהם; והב"ש (אה"ע קט"ו א') הוסיף שיוצאת בלא כתובה כשעשתה דבר פריצות דאז יש לחוש שמא תזנה תחתיו [ותאסר עליו], והביא את תשובת הרא"ש (ל"ב ח') שמפסידה כתובתה רק כשמכשלת את הבעל או שגורמת לו תקלה שבניו מתים, והוסיף הרא"ש שאם המירה דתה אין יוצאת בלא כתובה מאחר ואינה מכשילה אותו אלא שמ"מ יש תקלה לבעלה ולבנים שיהיה להם לעז גדול שאמם היתה בין הערלים [עפ"י הסבר הב"ש] וגם שאפשר שיהיה סכנה לבעלה לדור עמה במקום אשר המירה. מכל הנ"ל התבאר שהעוברת על דת משה שמפסידה כתובתה היא אשה שמכשילה את בעלה או שגורמת לו תקלה במצות הכתובות בתורה או הרמוזות בה.

עוד איתא במשנה של היוצאת ללא כתובה [שמכור היא פירוט התנהגויות הגורמות שלא תמצא חן בעיניו] "איזוהי דת יהודית: יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ומדברת עם כל אדם, אבא שאול אומר אף המקללת יולדיו בפניו, רבי טרפון אומר אף הקולנית ואיזוהי קולנית לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכיניה שומעין קולה", ומסבירה הגמרא ש"היוצאה וראשה פרוע" שמפסידה כתובתה היא אשה שיוצאת בקלתה לשוק [וכשיוצאת וראשה פרוע לשוק היא עוברת על דת משה (מאירי)], ו"הטווה בשוק" מדבר כשמראה זרועותיה לבני אדם או בטווה ורד כנגד פניה, ו"מדברת עם כל אדם" מדבר כשמשחקת עם בחורים [כגון שמדברת עמם דברים מיותרים כגון: "עולם הב לי פלך"], ו"המקללת יולדיו בפניו" מדבר כשמקללת את חמיה בפני בעלה או אפילו בפני בנו, ו"קולנית" מדבר כשמשיעה קולה על עסקי תשמיש ~ והסביר המאירי שדת יהודית נאמרה על מנהגים הנהוגים באומה מצד צניעות להיות בנות ישראל יתירות במדת צניעות על כל שאר נשים, וכל הפרטים שבדת יהודית הם ענינים של צניעות, ומדברי הפריצות יוצאים דרכים ושבילים לזנות, והיוצאת כשראשה פרוע עוברת על דת משה כשיוצאת לשוק כשראשה פרוע לגמרי, וכשאינה יוצאה לשוק בגילוי שיער לגמרי אלא שהניחה קלתה על ראשה עוברת על דת יהודית עד שיתכסה שערה במטפחת, ואם מגלה שערה בחצירה אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה; והטווה בשוק ומדברת עם כל אדם הוא כשעושה זאת דרך חוצפה כמנהג הפרוצות וכן כל כיוצא בזה לפי מה שעניני דיין רואות, וכן כוונת פיה"מ שהטווה בשוק היא דוגמא לפריצות ומיעוט הצניעות, והח"מ (אה"ע קט"ו ס"ק י') הביא כמה פירושים בטווה ורד וכתב שכל הפרושים עולים להלכה שכל שהוא עזות היא עוברת על דת יהודית; הוסיף בשיטמ"ק שה"קולנית" גורמת לו חרפה כשמסרבת בתשמיש עד שמרבה עליה רעים והקול נשמע. מכל הנ"ל מוכח שעניני דת יהודית הגורמים שלא תמצא חן בעיניו הם הדברים שאף שאינם כתובים ואין בהם איסור עצמי (רש"י במשנה ותוס' ר"ד כתובות ע"ב.) אך הם גורמים לבעלה הפרעה לחיי הנישואין בכך שאשתו מתנהגת בחוצפה [טווה בשוק, מדברת עם כל אדם, המקללת יולדיו בפניו] או שגורמת לו גנאי [יוצאת וראשה פרוע, הקולנית].

הראשונים תלו את ענייני דת יהודית במנהג הנשים הצנועות "שנהגו בנות ישראל" (רש"י על המשנה), "עוברת על מה שנהגו היהודים לנהוג בנות ישראל בצניעות" (ש"ת הרשב"א ה' רמ"ו), "מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל" (רמב"ם אישות כ"ד י"ב), "שלא נהגה כמנהג הצנועות" (רמב"ן גיטין פ"ט). - ויתכן שמקור הראשונים לתלות את חיובי דת יהודית במנהגי הנשים היה מכך שהגמרא הוכיחה שבחצר אין צורך ללבוש קלתה מכך ששום אשה אינה עושה כן - דמשמע שאם כך היו נוהגות הצנועות מנהג זה היה כלול בחיובי דת יהודית המוטלים על כל אשה, ואם הדבר מקובל להתיר - אינו בכלל חיובי דת יהודית ואינו יכול לגרשה אף שבעלה מתגנה בכך [כ"כ המאירי שכראשה פרוע בחצר אין עוברת על דת יהודית אף שהדבר מגנה]. ועוד יתכן לומר שהראשונים למדו כן מיסוד תקנות דת יהודית שהעוברת עליהן אינה מוצאת חן בעיניו - וברור שהחוצפה והעזות שגורמות שלא תמצא חן בעיניו ובעטיין מצוה עליו לגרשה הם רק כשעושה דברים שאינם מקובלים, וברור שנקבע הדבר לפי תקופה ומקום ואינו דבר קבוע.

מאחר וחיובי דת יהודית נתלו במנהג הנשים ולא נמסרו כתקנות קבועות אף לקולא [גילוי שער בחצר] ניתן להסיק שאם ביום מן הימים ישתנו הרגלי הצנועות מכפי שהיה בימי חז"ל - יקבעו מנהגים אלו כתקן מחייב לכל הנשים בין לחומרא [כפי שמצאנו ברמב"ם (אישות י"ג י"א) שבמקום שלבישת הרדיד נהוגה - חייב (אישות כ"ד ב') את הנשים לצאת ברדיד אף שאין ליה מקור בתלמוד], ובין לקולא [ראה אג"מ (אה"ע א' קי"ד) שאין להחשיב את היוצאת בראש פרוע בזה"ז כפרוצה כיון שהרבה מזלזלות בזה, ופירש שדין הגמרא שיוצאת בלי כתובה הוא רק כשחשב שתתנהג ככל בנות ישראל הכשרות (בזמן התלמוד) ולבסוף לא רצתה, או שאחר זמן קלקלה מעשה - משא"כ כשידע מראש (וממילא בזה"ז דומה לידע מראש שבזמן התלמוד)]. כל ההמצאה שיש שני סוגי דת יהודית - זו שמעוגנת במשנה או הנלמדת בק"ו מהמשנה והיא אינה יכולה להשתנות לעולם אף אם כך מקובל אצל כל הצנועות וגם הבעל מפוייס בזה, וזו שנוספה מחוץ לגדרי המשנה שרק היא תלויה במנהג המקומות - מביאה לידי תמיהה מנין דברי נביאות אלו, שהרי אין זה פשוט המשנה והרמב"ם.

וכן חייב אתה להודות שהנהגות הצניעות הראויות משתנות עם שינויי הדורות שהרי לא הרי סגנון וצבע הלבוש המקובל היום כהרי המקובל פעם, וברור שלפני מאות שנים היו מזדעזעים מהרעיון שחצאית לא תגיע עד הרצפה, ושהצבעים לא יהיו רק כהים ושהגזרות תהינה צרות מעט, והרוצה להחזיר את הגלגל לאחור יאלץ שלא להניח בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה שהרי כבר כתבו הראשונים שדוגמאות המשנה הן רק דוגמאות וה"ה כל כיו"ב; גם הצנועות ביותר היום לובשות חזייה בלי פוצה פה [סליחה על הדוגמא הבוטה אולם היא ממחישה ביותר את הרעיון] אף שלבוש זה מקורו בהחלט טמא שהרי מיועד להבלטה, ונכון שכוונתן רק כדי שיהיה נוח יותר ולא לשם פריצות אולם האם שונה הדבר מחבישת פאה על ידי מי שקבלה כך כמנהג כיסוי שער לגיטימי?

ובאשר לק"ו מקלתה - אם מתעלמים ממה שכתבתי ומגדירים את היופי כפריצות הרי הק"ו מצויין שהרי הפאה מייפה אותה יותר מקלתה, אולם אם מנתחים את דת יהודית של קלתה תוך זכירה שהתורה הנציחה את מנהג הנשים הנשואות לכסות את שערן [פירוש שני ברש"י] ודי היה לזה בכיסוי שאינו מלא [כפי המנהג הרווח להסתיר את הרגל בגרב דקה אף שמבנה הרגל נראה] - ובנות ישראל החמירו על עצמן שמקצת מגילוי זה לא יראה, ואין לנו שום רמז שלא ניתן לצאת ידי כיסוי זה בפאה יפה לולא ההמצאה מנזיר המתבססת על ההנחה השגויה שיופי זהה למשיכה, ומאחר והמצאה זו ליתא שהרי התורה לא אסרה יופי אלא רק פריצות הנובעת ממשיכה הרי שאין ביסוס לק"ו זה - ונשמט כל הבסיס למלחמה בפאות הצנועות המקובלות על אלפי נשים.

ועוד יש לך לדעת שגישת חלק מהלוחמים נגד הפאות נובעת מאחד מנגעי הדור החמורים ביותר - חוסר התבטלות למורי ההוראה המפורסמים שבדור, אלו שקבלו איש מפי איש כיצד לקבוע מה היא ההלכה וכיצד לנהוג למעשה, ובפרט נכון הדבר בדור בעלי התשובה המפלסים לעצמם דרך, ואף שמוכנים להקריב את נוחיותם ורצונותם למען קדושת השם אולם חוסר שימוש החכמים גורם לבזבוז כח מסירות הנפש לחומרות של מה בכך, והיצה"ר יוצא נשכר בכך שאת מסירות הנפש מבזבזים על מה שאינו נצרך כל כך וממילא לא נשאר להם זמן כח וחשק לדקדוק בדברים הנוגעים לעיקרי הדת כגון ענייני ואהבת לרעך כמוך - עזרה בבית, צדקה, ביומו תתן שכרו, זהירות בדיבור, וכו' וכו' [לא שאין מקום לחומרת אולם חומרא כדאית היא רק זו הנובעת מתוך לימוד עיוני של הסוגיא ולא מחיקוי חיצוני - והיא גם נעשית בשמחה ובקלות ואינה גורמת למתח ולחיכוכים עם הזולת]; הגורם לזאת הוא מפני שאינם משמשים כל צרכם - אם מפני שכמעט ואין את מי לשמש כי כמעט ואין רבנים שהם עצמם שימשו את גדולי מורי ההוראה או מפני שהראויים לשמשם אינם זמינים, והסיבה העיקרית היא חוסר התבטלות, ואף שאין מקום להתבטלות בלימוד ההלכה - אולם בקביעת ההנהגה למעשה מי שלא שימש כל צרכו הרי נשאר בגדר עם הארץ אף אם למד את כל התורה כולה. היה ליוצאים למלחמה כנגד הפאות לרטוט לנהוג אחרת מהמנהג

שהונהג על ידי גדולי אירופה ללא פוצה פה ומצפצף, ומנהג זה הומשך על ידי רבני זמננו, אלא שהגבילוהו שהפאה תהא ניכרת מעט ולא מודרנית מדי, וממילא ברור שהמחמיר לחבוש מטפחת סובל מתעוזה וחוצפה בכך שבטוח שמבין הוא את הסוגיא יותר מגדולי הדור; אילו המחמירים היו מחדשים חידושים שלא נתגלו לקדמונים עוד היה מקום לדיון אולם כל החידוש מסתכם בגילוי כתי"י של הפמ"ג, ובהמצאת פשט שגוי במקור חיים, ובחיבור שלטי הגבורים בכתובות עם דבריו בשבת ובנזיר - חידושים אלו אינם מעלים ואינם מורידים לעצם מקורות הסוגיא, ואם החידוש הוא המצאת הק"ו מקלתה, והמצאת הרעיון שפרטי הנהגות דת יהודית תלויים ברמב"ם בהלכות ממרים - הרי שאין חדש תחת השמש, ומאחר ולעשרות גדולי עולם באירופה הפאה היתה היתר פשוט להלכה ולמעשה וכהנהגת הדור - הרי שחוצפה גדולה היא לדחות דבריהם בגילא דחיטתא, ובודאי שהוראת "פוק חזי" היא ההוראה הראויה אף אם היה כאן מקום לספק.

עוד אמרת שלכו"ע מהודר יותר ללבוש מטפחת, ותמהני מאד שהרי אם נניח שמבחינת מצות כיסוי השער שניהם שווים - ברור שיש להעדיף את הפאה שמכסה את השער יותר, ועינים רואות שכמעט כל חובשות המטפחות אינן מסוגלות להשתלט על גלישת המטפחת וגילוי חלקים נרחבים משער הראש ואין זו רק מחמת חומרת הזוהר אלא פגיעה בעיקר דין כיסוי שער, וגם אם שערות מסויימות יצאו מהפאה - הרי שכלל אינן ניכרות; יתרון המטפחת הוא רק במיעוט היופי - אולם כשתעיין היטב תראה שכלל אין פגם ביופי אשה שניכר גם לאנשים אחרים והקפדת חז"ל היתה רק על משיכה והתבלטות ולא על יופי, וראה באג"מ (או"ח ד' ט"ו, ק"ב) שמאחר ואין הדרך לכסות את העינים והשיניים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו ולא כי שער הנשואות שונה מהותית משער הרווקות, ומה שנשואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן - ולכן הגישה הרווחת שפאה מושכת יותר אינה מתבססת על אמת אלא על פרסומת [ובשולי הדברים - משיכה נובעת ממקום ומן ולא מיופי, כפי שידוע שאשה בבגד ים בים אינה מושכת, ואותו בגד באמצע הרחוב ימשוך את תשומת לב כל הרחוב, וד"ל, והאברים הנחשבים כיפים הם דוקא הגלויים, והאברים המוסתרים הם המושכים אף אם אינם יפים]; לפאה יש יתרון חינוכי עצום כפי שכתבתי בקונטרס, ועינים רואות שרבות הבנות של בעלות תשובה שעברו למראה מוזנח כי פרשו מדרך אמותיהן משא"כ בבנות של נשים המקפידות על מראה יפה כמעט ואינן מצויות שבת תפרוץ, והתבונן בזה היטב, וזכור גם מי הורידה את כיסוי השער כשפרצה המדינה - האם חובשות המטפחות או הפאות.

בברכת חילך לאורייתא - יואל שילה

תמר 14 רכסים

04-9847719

בס"ד

תאריך: אייר תשס"ח

לכבוד ידידי הר"ר י.א. שליט"א

הנדון: דת יהודית

כששוחחנו העלת את מסקנתך שיש לפקפק על הנחת היסוד שלי שדת יהודית היא כלל חובת האשה להתאים את התנהגותה בכלל ואת צניעותה בפרט למנהג שונהגות הנשים הצנועות שבמקומה ובתקופתה, ובכך לא תמיט על בעלה חרפה, וממילא יתקיים רצון התורה שלא ימאס בה, ותשקט הארץ.

אתה טענת שמאחר ושלטי הגבורים נאלץ להוכיח את היתר הפאה מסוגיות בש"ס הרי שיש ללמוד או לדחות את היתר הפאה מהתלמוד ולא ממנהג הנשים - ואילו לפי דרכי הרי ממ"נ אם כך נהגו הרי שאין צורך בהוכחה, ואם לא נהגו כך הרי שאינו מועיל ראיות מהש"ס, ועל דרך זו הוכחת מהחולקים עליו, וכן מהמ"ב ומהפני יצחק ומהאג"מ ומהרב משאש שדברו על ראיות חשבוניות ולא על המנהג.

והנה - יש לך לדעת שלשיטתי כלל אינו קשה, שהרי אם מנהג הצנועות ביום מן הימים הוא לחבוש פאה - הרי שמותר לכל הנשים שעושות כן גם אם אין מהתלמוד כל סמך וראיה לכך, ובלבד שחז"ל לא גזרו על התנאות בשער תלוש הדומה לשער הטבעי, ואת זאת הוכחתי מכך שמשום סוגיא לא משמע שגזרו בזה.

ואם מנהג הצנועות לחבוש כיסוי בד - עדיין מקום יש לומר שיהיה מותר לנשים לחבוש גם פאה, שהרי אם יוכיחו שפאה נחשבת כיסוי גמור ואינה נחשבת כשער, ואם כיסוי זה לא יחשב כפרוץ כשיעשה באופן שאינו מושך את העין - הרי שלא צריכה להיות מניעה לחובשו גם היכן שאינו נהוג שהרי כלפי הבעל אינו נחשב כירידה בדרגה אם אינה מביישת אותו, וכלפי הרואים אותה אינו נחשב שאינו צנוע אם עשוי באופן שאינו מושך את העין, אלא שאכתי הרשות ביד רבני המקום לגזור שלא להשתמש בכיסוי זה במקומם אם יראה להם שיש בזה משום פירצה [כגון הדברי חיים], וכן הרשות בידם לעודד את כיסוי זה אם יראו בו הצלת הדור [כגון הרב משאש וכן רבני אירופה].

מסתבר שאם כולן חובשות בד ורק אחת מתפרצת לחבוש פאה - הרי שנחשיב אותה כפורצת גדר, אולם אם נשים רבות תעשינה כן - יתכן שרבני המקום לא יראו לנכון לגזור מאחר וסוף סוף מורגלים במראה כזה אף אם אינן רוב הנשים; לענ"ד כך היתה המציאות בזמן שלטי הגבורים שמיעוט נשים חבשו פאה מגולה [שלא היתה פרוצה], ורובן כיסו שערן בבוך, ובכך לא נחשבו פרוצות, אלא ששלטי הגבורים הוצרך לדון אם יש למנהגן "ראיה וסמך" או שכיסוי זה אינו נחשב כיסוי - ולא יכול היה לדון ממנהג הנשים הצנועות כי רק בימינו התחדש מנהג גורף כזה אצל רוב רובן של הצנועות [אגב - חזינן מכאן לאלו הדוקים נכנס כדי לסגור על נשים אלו, שמסתבר שלא היו מהצנועות ביותר, ולואי וכתבי החבורות היו לומדים ממנו לסגור].

החולקים עליו לא יכלו להוכיח שחז"ל אסרו לחבוש פאה, אלא שהניחו שלא יתכן שכיסוי משערות יהיה מותר מאחר ובהתאם למקומם כיסוי כזה היה כיסוי הנשים הפרוצות בלבד [ומסתבר שהיה עשוי בצורה פרוצה, כפי שגם היום אנו יודעים שיש פאות צנועות ביותר ויש פאות פרוצות ביותר], ומאחר שהניחו שיש לאסור את הפאה ממילא החשיבו אותה כפורצת גדר או כעוברת על דת יהודית או כעוברת על מראית העין או שעוברת על בחוקותיהם לא תלכו, וכו', ומה שהפני יצחק הסכים עם מנהג עירו הוכיח שבמקום [בחרצ] ובאופן שכיסוי זה מקובל - יש להתירו.

הפמ"ג והמ"ב שכתבו לתלות את ההיתר במנהג המקומות לא אמרו כן אלא כפשרה בין האוסרים למתירים [כל אחד מנימוקו הוא ומהנחות היסוד שלן] ולא התכוונו לומר שהאוסרים אסרו במקום שהיה מקובל להתיר, וגם לא אמרו שהמתירים התירו במקום שמקובל לאסור - אלא שאמרו זאת כפשרה שבמקום שההיתר מקובל - רשאים לנהוג כן.

לא קלטתי מה כוונתך באג"מ וברב משאש, ומסתבר שהכל על אותה דרך.

א. הגר"ק אמר סברא פשוטה שפיאה שנראית כשער ממש אסורה לצאת בה, ולמעשה אין כ"כ נפ"מ שרוב ככל הפאות של הכלות החדשות הן כאלו ~ א' - מה בכך הרי אנו דנים על העקרון, ב' - עדיין אין בזה כדי לאסור על הזקנות בנות שלושים שרואות בפאה כיסוי ולא מכשיר להפגנת יופי הנעורים שלהן, וגם הכלות הטירות תגענה לגיל זה, ג' - גם מבין חובשות המטפחות נפיש פרוצות ועדיין אין בזה כדי לפסול את המטפחות, ד' - בתי תחי' טוענת שהיא מבחינה כמעט בכל הפאות המודרניות שהן פאות.

ב. חילקת חילוק נבואי שמנהגי דת יהודית כגון מקללת יולדיו אינן משתנים אולם תוספות צניעות משתנות ~ א' - אינני מכיר חילוק כזה, והרמב"ם שאמר שמנהג הרדיד תלוי במקומות ובמקום אחר אמר שרדיד מחוייב על פי דת יהודית - לא גילה לנו את המצאתך של "תוספת דת יהודית", ב' - חוץ מסברת עצמך לא

כתבת לי ראייה לחילוק זה, ג' - אינו ידוע לי שמנהג בתי הדינים לכפות גירושין על פי תביעת הבעל אפילו בעוברת על דת משה כגון שאמרה שחכם פלוני טיהר לי הדם והפרוצה בנדרים והיוצאת בראש מגולה לרה"ר - וא"כ חזינן שכל משנה זו היא רק פרטים ב"אם לא תמצא חן בעיניו" שרשאי הוא לגרשה, ובמקומות ובתקופות שאין מתקיים בזה "אם לא תמצא חן בעיניו" אכן אינה נחשבת כעוברת על דת, וכ"ש לגבי דת יהודית של פאה שהחובשת פאה בעידוד בעלה כלל אינה נכנסת לגדר זה [ועדיין ניתן לדון אותה כפרוצה ולומר לה נו נו אך אינו ענין למשנה זו ולדינים אלו].

ג. כתבת שהתורה מעידה שגילוי ראש הוא פריצות וללא ראייה מוצקה אין לחדש שכיסוי שערות מותר, וגם המתירים לא תלו זאת בסברא אלא רק בראיות "מכאן סמך", ולתלות זאת בסברא הוא סילוף הסטורי ~ א' - מותר לכת"ר לאמץ מעט את כתר הענוה שהרי כל גדולי אירופה התירו זאת הלכה למעשה ולא השאירו לא בכתובים ולא בזכרון שומעיהם שום סמך שהוא רק היתר בדיעבד, ומן הסתם היו חכמים וצדיקים לפחות כמו ידידי היקר הגר ברכסים, ב' - חוץ משלטי הגבורים שכל חטאו היה בזה שהלביש את מנהג מקומו [שלא רצה לקטרג עליו] על גמרות לא זכיתי לראות שהמתירים יאלצו להביא ראיות תלמודיות, וגם מה שמקצתם התחבאו מאחורי הד"מ וכדו' הוא כדרכם לומר את מה שברור להם מסברא תוך התחבאות אחר פוסקים מפורסמים, כידוע למורגלים בפוסקי ליטא, אולם אין דרכם לשקול דעות במאזנים של משקל וכמות ולאמץ את הכף הכבדה, ג' - הפריצות של גילוי השער נובעת מכך שדרכו להיות מכוסה עקב איזה סיבה שתרצה, ושער הבתולות יוכיח שמותר בגילוי אף שבד"כ הוא יפה יותר משער הנשואות, וממילא אדרבה התורה לא אסרה את מראה השער כדי שנאסור גם פאה שדרכה להיות גלויה, ד' - לא זכיתי להבין מה שכתבת בהמשך ואולי התקיים כך בשעה 3 לפנות בוקר "כד ניים ושכיב רב אמר להאי שמעתתא".

ד. המצאת שבזמן שלטי הגבורים הנשים היו צנועות, ואם הוצרך להביא להן סמך משמע שלא הביא ראייה מהמנהג - היפך שילה ~ כבר כתבתי לעיל שמסתבר שהמציאות בזמן שלטי הגבורים היתה שמיעוט נשים חבשו פאה מגולה [שלא היתה פרוצה], ורובן כיסו שערן בבד, ובכך גם המתעטרות בפאה לא נחשבו פרוצות, אלא ששלטי הגבורים הוצרך לדון אם יש למנהגן "ראיה וסמך" או שכיסוי זה אינו נחשב כיסוי - ולא יכול היה לדון ממנהג הנשים הצנועות כי רק בימינו התחדש מנהג גורף כזה אצל רוב רובן של הצנועות, ואדרבה - מזה שלא דחה את מנהגן על פי טענותיך - מוכח איפכא.

ה. מה שהבאת מהמ"ב שהמחמירים החמירו גם במקום שכולן נוהגות להיתר ~ הגם שאול בנביאים, ואדרבה אם תלמד את האוסרים שהמ"ב הביא תראה שעיקר טעם הבאר שבע הוא מחמת מראית העין - וזה שייך רק במקום שהפאה נדירה ואילו גילוי הראש מצוי, כדכתב באג"מ שבמקום שהפאה מצויה אין חשש לחשד, ומה שהביא את טעם דת יהודית אינו עיקר טעמו, וגם יתכן שלא מיירי במקום שרובן חובשות פאה, והישועות יעקב אוסר מטעם פריצות כשאינו ניכר שאין זה שיערה. ולא מטעם דת יהודית

ו. מה שהבאת מהאג"מ ~ כנ"ל, אלא שהיה מעונין לדחות את דברי הבעל המחמיר על אשתו, ובמקום לומר לו שלא יבלבל לה במח - אמר לו שאשתו רשאית לסמוך על רוב הפוסקים ושכן נראה כמותן, והאג"מ עצמו לא הוצרך לכך מאחר וידע ללמוד וידע שמותר לאשה לנהוג כמנהג הנשים הצנועות.

ז. סברת הרב משאש התבארה לעיל, אלא שהוצרך לדון עם הגר"ע יוסף שליט"א ולכן נכנס לסוגיות. בברכה - יואל שילה

מכתב ב'

בס"ד, יום חמישי ז' כסלו תשס"ט

תמהתי עד מאד על שיחתנו הקצרה היום בבוקר. כיצד ניתן לחשוב שסוגיא שדשו בה במשך יותר ממאתים שנה ענקי עולם, הלכה למעשה לבנות ביתם ולנשות קהילתם - יכולים אתם לחשוב שיכולים אתם להכריע בעקבות פשט מסויים בגמרא, ואין זו גמרא נידחת שגיליתם אלא הגמרא העיקרית שבתלמוד על נושא זה. מאחר וחוץ מבעלי החבורות אינני מכיר מי שהסתייע מדיוק זה להוכיח את הרעיון שהנהגות הצניעות אינם נתונים לשינוי - הרי שמוכרח שפשט הגמרא אינו נהיר לכם. מאחר וכל בית ישראל נוהגים להתלבש בשונה

מהנהוג פעם, וברור שהבגדים הנוהגים היום היו נחשבים פרוצים לפני כמה מאות שנים - א"כ סוגיין דעלמא היא שהנהגות הצניעות משתנות.

אף אם יש מקום לפלפל אם גילוי השער והזרועות הכתוב במשנה יכול להפסיק מלהחשב "עוברת על דת" לאחר שגם הצנועות תפסקנה לנהוג בו במקום מסויים [מה שקרה רק לגבי גילוי השער ולא לגבי גילוי הזרועות], ואכן מצאנו אחרונים שכתבו בכה ואחרונים שכתבו בכה - אולם זה שמועילה הנהגת הצנועות כדי לקבוע באיזה כיסוי להשתמש כדי לכסות את מה שצריך להיות מכוסה - לא נחלקו, והויכוח שמצאנו הוא אם מועיל כיסוי שער משערות במקום שאין הדבר נהוג. המנחת ש"י הוא היחיד שראיתי שכתב שלא מועיל מנהג הצנועות כדי להתיר פאה וכלל אינו מביא ראיה לדבריו, פרט למה שדימה שהערוך למד בירושלמי שחבישת פאה אסורה - דבר שאינו נכון כדכתבתי בקונטרס.

בסוגיות רבות ניתן להניח הנחת יסוד מי הצודק, וממילא על השני מוטלת חובת ההוכחה, ומאחר וברור שהיתר הפאה אומץ על ידי רוב רובה של היהדות החרדית הכשרה, וכן מורים ובאים רוב רובם של המורים [אלא שחלק מהם מביעים משאלת לב שעדיף היה שלא ינהגו בהיתר זה הלכה למעשה] - לכן פשוט שהמוציא מההיתר המיושם הלכה למעשה עליו הראיה.

ללוחמה כנגד הפאות הפרוצות אין קשר להוראת ההיתר של הפאות הכשרות, ובירחון אור ישראל (כ"א) מצאתי קטע נפלא: "ושח לי אחד מחשובי המוצי"ם שליט"א שגם הוא בירר ענין זה להיתר ורצה לפרסמו בכתב וידידיו יעצו לו שכדי למנוע מלהיות מוחרם בחוגים מסויימים יעטוף את הדברים בתחילתן ובסופם ובאמצעיתם בדברי מוסר וקנאות על חורבן הפאות הבלתי צנועות, ונכנס לשאול בעצתו של אחד מזקני גדולי הדור זצ"ל שכל ישראל השכימו לפתחו לקבל הכרעותיו וברכותיו, והוא זצ"ל השיב כדלהלן: 'איני מבין למה כל מי שכותב בענין זה ונראה לו שמצד ההלכה אין איסור מוחלט בפאות מרגיש חייב לשלם מס כתיבה ולהוסיף איזשהוא גינוי לפאות הפסולות, זה נושא אחר לגמרי ואינו קשור משום צד לויכוח ההלכתי המתחייב בכל נושא הטעון בירור וכדרכה של תורה, וכמו שאין הרבנים והת"ח המתירים פתיחת מכסי בקבוקים בשבת אחראים לעמי הארצות או קלי הדעת הקורעים בשבת אותיות בשעה שפותחים שקית אוכל - כך אין הסבורים שאין איסור מצד ההלכתי לחבישת פאה נכרית אחראים על הלובשות פאות פסולות יותר מאשר אחראים לכך הסבורים שאסור באיסור מוחלט', ושאלו המו"צ שוב: 'אולי יש כאן סברת השפעה עקיפה', וע"ז השיב 'אדרבה יש מקום לומר שדוקא האיסור הגורף שקשה לו להתקבל על הלב גורם שלא יקחו כבוד ראש הראוי מוסר הנשמע בענין פאה נכרית'."

גם הטענה שפאות מביאות להרהור יותר משער הרווקות אינה נכונה, שהרי מוסכם בראשונים (רשב"א, רא"ש, מהר"ם אלאשקר, מרדכי, ועוד) שרק דבר שאין מורגלים בו עלול לעורר הרהור, אולם דרך הפאות בזמננו להיות מגולות, ואין על האשה שום טענה במה שמתייפה, ועל הגברים לשמור את עיניהם, כדכתבו השמ"ש מגן והאג"מ, וכן פשוט.

ועתה אחל להגיב פסקא אחר פסקא לפי סדר הדפים:

בהערה 1 - יש כאן מעט סלט, היו שפירשו שהרמב"ם המצריך רדיד כדת יהודית חולק על רש"י שדי לו בכיסוי מלא, ולדבריהם לרמב"ם הרדיד גם עוטה את הפנים וחלק מהגוף, וגם פנויות צריכות כיסוי שער אלא שאין צריכות צעיף זה, ולדבריהם תקנת הרדיד אינה מתקיימת במטפחת גלויה ללא כיסוי הפנים בצעיף נוסף - וכן כתב המ"ב כהחת"ם סופר, ולמנהגנו יש לומר ש"דת יהודית" [לשון הרמב"ם] של רדיד תלויה במנהג המקומות, או שנאמר שתוספת זו מיועדת רק כדי להוסיף צניעות לבנות ישראל שתהיינה שונות מהגויות שבזמנן גם כיסו את שערן משא"כ האידנא הגויות גלויות לגמרי ולבנות ישראל די במטפחת (כדכתב הרב שטרנבוך). אמנם הב"ח והפרישה הסבירו בדעת הטור שהבין שהרמב"ם אינו חולק על רש"י שמדת משה די במטפחת נקובה, ומדת יהודית די במטפחת מלאה, ומה שהרמב"ם הצריך רדיד במקום שנהגו - אין זה אלא מתוספת צניעות, ולדבריהם לא קשה מנהגנו להסתפק במטפחת מלאה, ונמצא שאם נקבל את המ"ב כמכריע הרי שיש לקבל שדת יהודית תלויה במנהג המקומות [או שנקבל את רעיונו המיוחד של הרב שטרנבוך] וממילא נאלץ לומר שמה שהמ"ב לא הצריך רדיד על פאה הוא מפני שסבר שבפאה מתקיימת תקנת הרדיד בהיותה כיסוי מובחר יותר ממטפחת מלאה.

בד"ה "בקונ"..." מה שכתבתי שהצניעות תלויה במנהג המקומות הוא פשוט, ורק עיור לא שם לב שהצנועות שלנו נחשבות צנועות אף שמתלבשות ומתנהגות שונה מהנהוג לפני דורות, ואינן מפסיקות להיות צנועות כפי שכיום כבר איננו אומרים שהעובר אחורי אשה אין לו חלק לעוה"ב מאחר והשתנו הרגלי ההליכה ברחוב; מה שכתבתי בדרך אפשר שגם גילוי השער והזרועות תלוי במנהג - בהחלט נתון לויכוח, אך אין זה רלוונטי לדיון

שלנו מאחר והפאה אינה גילוי שער אלא רק צורת כיסוי, ולא תמצא אף אחד שיאמר שבדורנו אשה שחובשת פאה נחשבת כהולכת בשער מגולה וגם לבעלה אסור לקרוא ק"ש כנגדה, וגם אם תמצא אחד כזה הרי שאין שום סיבה להורות למעשה כמותו לאחר הכרעת הרמ"א שמותר לקרוא ק"ש כנגד פאה.

מה שהסקתם מדברי "אם הדבר נהוג להתיר אף שיש בו מעשה פריצות אינו נכלל בחיובי דת יהודית" משובש בתרתי: א' - פריצות היא משיכת תשומת לב החורגת מהמקובל, וממילא דבר שפשט היתרו אצל הצנועות אינו יכול להוות פריצות, ויש סתירה במשפט ופשוט שאי אפשר לייחס לי דבר זה אלא זו הבנתך על אחריותך בלבד; ב' - "אינו נכלל בחיובי דת יהודית" אכן כך כתבתי במהדורות הקודמות אולם לאחר שראיתי שהבנת הקורא משתבשת - המשפט שונה כיד שבינו שאין מושג כזה "חיובי דת יהודית" אלא "העוברת על דת", ופשוט שעיקר ההקשר של זה הוא רק לגבי המצוה לגרשה, וברור שלא ניתן לכנות בשם "העוברת על דת" את מי שנוהגת כפי שמקובל אצל הצנועות שבמקומה.

בד"ה "ולאחר המחילה" "תקנה שקבלו בנות ישראל ואינה משתנה" - אף לו יצויר שאתם צודקים ואכן יש אחרונים (כגון הרש"ר הירש זצ"ל) שהבינו כך - אכתי היינו דוקא לגבי גילוי הגוף, אולם לגבי צורת הכיסוי בודאי שאין לכם ראייה שלא יועיל מנהג הצנועות כדי שלא תחשב עוברת על דת.

הערה 3 - לשון הש"ג "מכאן היתר" אלמא לולא כאן לא מצא היתר - זה אינו, וכוונתו שהמנהג הוא מנהג ואף יש לו סמך מהגמרא ודלא כמנהגים רבים שכלל אין להם סמך [כגון להשליך סוכריות על חתן שאין לו סמך מהגמרא אף שאין מערערים שיש מנהג כזה, ואין חושבים לבטלו אף שלא מצאו לו סמך בגמרא], ואגב לענ"ד אף שקשה מנין לו זה הרי פשוט שלפני שנזרה לא הלכה בשערותיה הגלויות ברה"ר כקושית היעב"ץ - נלענ"ד שכוונת הש"ג שמאחר והתירו לבעל להפר את נזירותה כדי שלא תתגנה בעיניו ולא אמרו לו שיתפק בכיסוי כפי שרגיל לראותה ברה"ר - מוכח שיש בעלים שכלל אינם מורגלים במראה נשותיהם בכיסוי אף ברה"ר אלא רק במראה שער [בחצר - בשער גלוי, וברה"ר - פאה (ומה שאמרו "אידי דזוחמא" הוא טענת בעל שכלל אינו מורגל בפאה אלא בכיסוי)].

באותה הערה "לכל שאר הראשונים הפאה רק תוספת לשער" - זה אינו נכון שהרי רש"י כתב כן בערכין שהפאה קשורה לשער מאחר ושם הנדון לגבי איסור הנאה משער המתה ואילולא שהפאה היתה קשורה לשער לא היתה הוה אמינא שנחשבת חלק מגופה ונאסרת בהנאה, ופשוט שזה מיירי באשה ששערה פגום כי מי שחובשת פאה מלאה לנוי אינה צריכה לקושרה [ועובדה ידענא באשה שבעקבות טיפולים כימוטרפיים שערה נשר ומדביקים לה פאה, והוצרכו לשאול על חציצה], וכי תימא שרש"י שכתב מה שפירש בישיבה (גי ט"ז) שחובשות את הפאה לנוי פריצות, ואכן בסוגיא דשבת דמיירי בשאר נשים רש"י לא כתב כן, וכן כיוונתי בדיוק זה לערוך לנר, וכן הבאתי מתשובת הגאונים שהפאה היא לנוי כלות, וכן פשטות דברי הרמב"ם "נאה והרבה" וכן לענ"ד כוונת המאירי שהפאה מיועדת למי ששערה לבן.

בד"ה "נמצאנו למדים" - אף שפשטות לשון רש"י והרן משמע כמותך אולם כבר כתבתי לך את פשט הגמרא, ואם תתקש על דיוקן שהוה לה למימר "והרי כולי נשי נפקין" אומר לך שכוונת הגמרא אינה יותר מאשר להקשות על ההבנה בדברי רבי יוחנן המצריך קלתה בחצר - שהבנה זו אינה אפשרית שהרי חזינן שאף אחת לא נוהגת כך, ואין כוונת הגמרא לגרושין, דאל"ה הרי כל הרבנים יראי השמים היו צריכים לגרש את נשותיהן החובשות פאה צנועה, ואף לא היה מועיל למחות בהן, אלא ע"כ שהמושג האמיתי הוא "עוברת על דת" ורק היא צריכה להתגרש, וממילא נפל בניןך; ועוד אתמה - וכי מפני שניתן היה לנסח את הגמרא אחרת נגרש את נשותינו הצנועות?

בהערה 5 - כבר כתבתי שנחלקו בזה, ודעת ערוה"ש והבן איש חי להתיר, ואף המ"ב כתב כן רק כי הצנועות ממשיכות לא להחשף, ומ"מ כל זה נוגע רק לגילוי עצמו ולא לצורת הכיסוי שאז לכו"ע מועיל מנהג הצנועות. מה שכתבת "שא"כ לא יהיו נשים אלו בכלל הצנועות" - זה אינו, שהרי פריצות היא חוסר התבלטות, ואם כולן נוהגות כך אין כאן התבלטות כפי שלא נאמר שאם מזג האויר ישתנה ולפתע כולן לא תחבושנה גרבים כפי שהיה נהוג במרוקו - שתחשבנה פרוצות. בהמשך ההערה "מנין פשיטא ליה שאין בלבישת פאה מעשה פריצות" - פריצות בודאי אין כאן דלא גרע משער הרוקות, וכשאין חריגה אין פריצות, ואין צורך לש"ג והפוסקים.

ד"ה ומה "מכאן ולהבא שיהא תלוי במנהג לא שמענו" - כת"ר מתעלם מהרמב"ם והמהר"ם אלשקר והפמ"ג והמ"ב וערוה"ש ואור לציון, ועוד ועוד ועוד.

בד"ה "ומה שהביא ראייה" - בפשטות הרמב"ם למד את חובת הרדיד מהירושלמי האוסר בחצר משום דת יהודית, ואעפ"כ תלה במנהג המקומות.

בד"ה ועוד ראייה - אינני מבין את הפלפול שהרי בס"ה טענתי שמי שעושה כפי המקובל אצל הצנועות אינה נחשבת עוברת על דת, ותו לא מידי, אם תאמר שפאה נאסרה הרי יש ראייה מהמתירין, ואם תאמר שלא נאסרה הרי בודאי מותר.

בד"ה ועוד - כלל לא הבנת את דברי, ומ"מ גם אני לא כתבתי זאת כודאי ולא בכך תליא ההיתר אלא במאות פוסקים שהנהיגו כך הלכה למעשה, ומותר לנו להיות קצת ענווים.

ד"ה וכ"כ וד"ה ואף - כל זה אינו קשור שהרי כל זה נוגע כאשר היא עוברת על דת ולא כאשר נוהגת כפי שכולן נוהגות - שם לא נאמרו כל הדברים האלו.

בד"ה ומה - מהרמ"א לבוש מג"א ועוד לא ניתן לומר את דבריך, ואם יש מקום לדיוק זה הוא רק מהפמ"ג ומ"ב - וגם בהם לענ"ד הדיוק אינו ומעיד שכלל יודע שבספרים אלו לא היתה כוונתם לכתוב בדיוק לשון כרמב"ם, ובהלכות רבות המ"ב הוא כמעתיק בעלמא פוסקים מפורסמים וכלל לא נחת לדיוקים שאתם מדייקים מדבריו. בסוף הדיבור - פאה במקום שנהגו אינה מעשה פריצות.

ד"ה בשו"ת באר שבע - אכן לבאר שבע לא הפריעה שהיא עוברת על דת יהודית אלא מראית העין במקום שלא היה נהוג לחבוש פאה, וחובת הרדיד.

בד"ה וכן מבואר "דמדומי ראייה" - אם כדבריך מנין המקור לחלק בין מקום שנהגו למקום שלא נהגו, אלא ע"כ תליא במנהג.

ד"ה וכן דעת הגרנ"ק - הגרנ"ק שליט"א מורה הלכה למעשה לחבוש פאות, ומי שקרא ושנה ולא שימש... "היא בכלל עוברת על איסור פרועת ראש" - דיוק זה אינו, אלא כוונתו שכשאינו משער טבעי ודאי מותר.

ד"ה וכ"כ - אכן כך כוונת התשורת ש"י אולם אינו מביא שום ראייה לכך, והמנהג הברור אצל מליוני נשים אינו כדבריו.

תשובת הגרנ"ק - מה ניתן ללמוד מתשובתו? היה לך ללמוד ממנו שכוונתו שבמקומנו מותר? ואצרף לך העתק מכתבו של הגר"א פולק לגר"ח קנייבסקי, ותשובתו: שלחתי מכתב... "אברך בן תורה מדקדק במצוות ובהלכה ומחמיר בכל אורחות חייו יותר מכפי חיוב ההלכה - האם ראוי ונכון שיבקש מאשתו שלא תלך בפאה נכרית אלא במטפחת במקום שאין הדבר גורם הפרעה לשלום הבית, והיא מוכנה לציית לו אלא אומרת שקשה לה לשנות ממנהג מקומה, אבל אם מבחינת ההלכה יש להחמיר אפילו שאין חיוב גמור - היא מוכנה לעשות ככל שיאמר מרן שליט"א, והבעל טוען שיש להחמיר מכמה טעמים א' - כיון שיש הרבה פוסקים האוסרים, ב' - י"א שגם המתירים לא התירו בפאות של זמננו שדומות לשיער, ג' - י"א שגם הש"ג לא התיר אלא בחצר", וענה לי בזה הלשון: "אין צריך להחמיר".

ד"ה וכן דעת שו"ת שבט הלוי "אלמא נמי ס"ל דליתא להאי כלל" - מותר לו שלא לנחות לזה, ומדוע תתלה בו בוקי סריקי.

בהערה 7 - א' - לא טענתי שרק אני צודק, ב' - אין מדבריו הוכחה שאיני צודק, ג' - הרי הוא התיר אפילו "לאאקן שייטעל" [פאה מתוללת] וכיצד אתה מסתייע מדבריו לאסור?

ד"ה "א. אפשר" - הני מילי לב"ח ופרישה אבל החת"ם סופר ועוד רבים למדו מהרמב"ם שיש חיוב בשני כיסויים.

ד"ה "ב. אף" - אין פריצות בכיסוי שכולן נוהגות בו, "פריצות" = פריצה, ובזה אין פריצה. ד"ה "נמצאנו למדים" - המצאתם שפאה היא פריצות ותפרתם על זה המצאות נוספות, והסקתם מה שהסקתם, והדברים מופרכים בהנחת היסוד.

לסיכום - אולם כל גדולי העולם שהתירו הלכה למעשה לא התרגשו מדיוק זה של הגמרא בכתובות - או שהבינו שאינו רלוונטי מאחר ואין כאן חשש לפגיעה בדת יהודית, וכדאי ללמוד קצת להתבטל לגדולי העולם.

מאחר ואם תשרבב את שמי או את השם "ותשקט הארץ" לקונטרסך אאלץ להכחיש שלא כך כוונתי והטעות היא אצלך, וגם תסתבך עם הוצאת שם רע בטפליך עלי מה שלא כתבתי - לכן עצתי לך שאם עדיין אין אתה מתבטל לגדולי העולם עכ"פ כתוב את דבריך בשמך כהרצאת דברים בלי לייחס זאת כהתקפה עלי. חושבני שהשקעתי זמן רב בשלשת המכתבים כדי שתבינו שמכבד אני אתכם על המאמצים, אולם אין בכך כדי להקנות לכם צדק, ומקצוע ההוראה למעשה הוא מקצוע שצריך להשתפשף בו זמן רב אצל בעלי המקצוע.

לכבוד שכני היקר

בס"ד

נראה שיש שלש טעויות בסיסיות שגורמות לעיוות בטענותיהם של המוחים על לבישת הפאה. והם: הרהור בדבר המצוי, השוואת השער לשאר חלקי הפנים, וטענת המכשול שבפאה נכרית. אם כוונתך לומר שהמוחים טועים - הרי שטועים הם גם בנייתוח הסוגיא, בחוסר שימוש חכמים, בגאווה גדולה בקטרוג, וגם בעוד כמה טעויות גסות ועדינות.

(עמ' 9) "מכאן ניתן ללמוד שמראה שרגילים בו ביותר אינו גורם להרהור": הגדרה זו צריכה ביאור. שהרי כתב הריקאנטי (ס' נו) שאף לשער הבתולות שרגילות להראותו יש דין ערוה להסתכלות וז": "והא דאמרו שער באשה ערוה היינו להסתכל בה אבל לקרות לא דמעשים בכל יום שאין אנו נזהרין מלקרות כנגד שער הבתולות כך פי' רבינו טוביה בשם ר"ת. וכן כתב ב"אגרות משה" (חלק א"ח א סימן מב ד"ה הנה בדבר), ולא מוזכר בדבריו שבא לחלוק על ההגדרה "כיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור" (מ"ב ע"ה ס"ק ב) שמוסכמת על הרבה פוסקים. א' - ראה מהר"ם אלשקר (ל"ה) "אבל דבר שדרכו להיות מגולה דלבו גס ביה מותר ואפילו לק"ש... וכן הסכים בעל המרדכי והרא"ש ז"ל והכל כפי המנהגות והמקומות... אבל פניה ידיה ורגליה ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן... הילכך אפילו לאותן שהיו נוהגות לכסותו בארצן ראוי להניחן לנהוג כמנהג הארץ אשר גרו בה [שלא לכסותו], ומעשה אמותן הקדושות בידיהן [שלא לכסותו] כמו שהוכחנו... ובכמה וכמה דברים הקילו רבותינו ז"ל כדי שלא תתגנה האשה על בעלה", וכן ברשב"א (ברכות כ"ד) "אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד, ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום ואפילו באצבע קטנה ובשערה...". ב' - וכך נפסק להלכה. ב' - כדי לדון בריקנטי יש להבין את הקשיים בדבריו, וז"ל (ס' כ"ו): "כתב הר"א ממיץ דאסור לקרות דבר שבקדושה בשמועת קול שיר של אשה ועת לעשות לה' הפרו תורתך הלכך אין אנו נזהרין מלשמוע שמועת שיר הנשים וטפח באשה ערוה היינו טפח שדרכו ליכסות ואע"פ שהיא אשתו, והא דאמרו שער באשה ערוה היינו להסתכל בה אבל לקרות לא דמעשים בכל יום שאין אנו נזהרין מלקרות כנגד שער הבתולות כך פי' רבינו טוביה בשם ר"ת, ושמא דאף טפח באשה ערוה ה"פ וכ"מ מספר המצות הקצר שכתב וכן טפח באשה ערוה אם היא מגולה שלא יקרא עד שיחזור פניו ממנה משמע כשמחזיר פניו שרי בלא הרחקה, וכתב הראב"ד דדוקא במקום צנוע שבה ודוקא לאחרים משום הרהור אבל לעצמה לא דהא קיי"ל האשה יושבת וקוצה לה חלתה ערומה", וקשה על דבריו: 1 - מהרא"מ משמע שקול באשה אמור גם לגבי ק"ש - והוא כדעת כמה ראשונים שהגמרא דטפח באשה אמורה גם כלפי ק"ש, ומדכתב עת לעשות לה' משמע שגם המשך דבריו "אין אנו נזהרין מלשמוע שמועת שיר הנשים" קאי על ק"ש ולא על שמיעה, 2 - המשך דבריו "וטפח באשה ערוה היינו טפח שדרכו ליכסות ואע"פ שהיא אשתו" ודאי קאי על ק"ש, כדעת כמעט כל הראשונים, 3 - מ"ש בשם ר"ת "והא דאמרו שער באשה ערוה היינו להסתכל בה אבל לקרות לא דמעשים בכל יום שאין אנו נזהרין מלקרות כנגד שער הבתולות" אינו מובן שהרי אסור להסתכל בשער - והוא פשוט שהרי אסור להסתכל אף באצבע קטנה, ואם מיירי בראיה לפי תומו - הרי אסורה רק במקומות המכוסין, אלא ע"כ דמיירי באשת איש שמגלה את שערה, ומה שהמשיך שלגבי ק"ש אין איסור בשמיעת קול הרי הוא כרי"ף רמב"ם ורא"ש אך סותר למה שלעיל החמיר בשמיעת קול בעת ק"ש לולא עת לעשות לה' כדעת הרא"מ, וראייתו משער הבתולות אינה מובנת שהרי דרכו בגילוי [ראה באו"ז (א' ק"ג)] שהביא לשון זו וכתב שהוא שער מגולה: "והא דאמר שמואל שער באשה ערוה שנאמר שערך כעדר העזים פי' מורי רבינו יהודה בר יצחק דלאו לענין ק"ש איירי וגם אין אנו נזהרין לקרות ק"ש לפני בתולות פרועות ראש"ן] ומה הצד לאוסרו בק"ש א"כ נאמר שאוסר לקרוא גם כנגד דבר שדרכו להיות גלוי [דלא כרשב"א - וא"כ אינו להלכה], 4 - ומה שהמשיך: "שמא דאף טפח באשה ערוה ה"פ" אינו מובן אם כוונתו שאסור להסתכל בו - והרי זה פשוט וא"צ לומר על זה "שמא" אלא שכוונתו לומר שמותר לקרוא כנגד טפח שדרכו להיות מוסתר - וא"כ הוא דלא ככל הראשונים [פרט למוחס לרי"ף] ואינו להלכה, או שכוונתו שמותר לקרוא כנגד טפח גלוי כמו שער הבתולות - ושוב אינו מובן דפשיטא שהרי לית מאן דאוסר לקרוא כנגד פניה, 5 - ומה שהמשיך: "וכ"מ מסמ"ק שכתב וכן טפח באשה ערוה אם היא מגולה שלא יקרא עד שיחזור פניו ממנה משמע כשמחזיר פניו שרי בלא הרחקה" שוב אינו מובן שהרי כוונת הסמ"ק לא לטפח שדרכו בגילוי שזה פשוט וא"צ החזרת פנים, אלא בדרכו להיות מכוסה שכעת התגלה וקמ"ל שאסור לקרוא כנגדו וא"כ הוא סיוע לאיסור ולא להיתר ושוב קשה מה התכוין "כן משמע" הרי לא הוצרך לסיוע לאיסור לקרוא כנגד טפח שדרכו להיות מכוסה שהוא ככל הראשונים, אלא שמשמע מדבריו שהביא סייעתא מדשרי רק בהחזרת פניו - וא"כ אינו מובן מה כוונתו "וכן משמע" שהרי כלל לא דן בזה לעיל, 6 - ומה שסיים "וכתב הראב"ד דדוקא במקום צנוע שבה ודוקא לאחרים משום הרהור אבל לעצמה לא דהא קיי"ל האשה יושבת וקוצה לה חלתה ערומה" הרי מיירי בק"ש כפי שסיים בקוצה לה חלתה, וא"כ הא דדוקא במקום צנוע שלה אתי

לומר שמותר לקרוא כנגד טפח ממקום שדרכו להתגלות ואסור כנגד דרכו להתכסות שהתגלה - והוא ככל הראשונים [פרט לר"ף]; בקיצור - פסקיו סותרים זה את זה. לענ"ד יש לישב את דבריו בשני אופנים: 1- יש כאן בסך הכל פסקי דינים ללא נסיון הכרעה אלא רק אוסף, וממילא איני יודע כיצד תוכל לשלוף את הרקנאטי כנשק כנגדי, ב' - אפשר שכל שהתכוון לומר שדין טפח שער וקול אינו כערוה גמורה ולכן מקילים בהם כמה קולות: שאין נזהרין מלשמוע שמועת שיר הנשים בעת הלימוד, שטפח שדרכו בגילוי מותר בק"ש, שמותר לקרוא כנגד שער הנשואות דאינו ערוה גמורה [יבאר בהמשך], גם לטפח מגופה אין דין ערוה גמורה שהרי הסמ"ק הסתפק בחזרת פנים ולא הצריך הרחקה [או הפניית הגוף], לאשה עצמה אין איסור לקרוא כנגד טפח מגופה; ומה שהביא מהמנהג לקרוא כנגד שער הבתולות שדרכו בגילוי יתכן שכוונתו לבסס שמותר לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות כדעת הרמב"ם והרי"ף מאחר והרי המנהג לקרוא כנגד שער הבתולות - וממילא אינו יתכן שיש בשער הנשואות איסור מן הדין כי אז לא היינו יכולים לחלק בין הנשואות לבתולות כי החילוק ביניהן אינו בעצם המראה, ונמצא שאינו מובן מה אתה מקשה מהרקנטי.

"וכן כתב ב"אגרות משה", ולא מוזכר בדבריו שבא לחלוק על ההגדרה "כיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור" שמוסכמת על הרבה פוסקים" ושוב לא זכיתי להבין מה הקושיא שהרי אני כתבתי "מראה שרגילים בו ביותר אינו גורם להרהור" וממילא הפאה אינה גורמת להרהור כיון שרגילים במראה זה, והיינו ההגדרה שאתה כתבת "כיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור", ובאג"מ שאל מדוע הוכיחו ששער באשה ערוה משיר השירים ולא מפרע הכהן את ראש האשה שגורם שאסור לגלותו וממילא הוא מקום מכוסה, ותירץ שהאיסור לילך מגולה לא היה עושה את השער בדין ערוה, ולכן הוצרך להביא קרא דמשבח לה בגוה שמזה ש"מ תאוה היא, וממילא התיר לקרוא ק"ש כנגד שער הנשואות שרגילות לגלותו מאחר ולא האיסור אוסר אלא הרגילות - והיינו מה שכתבתי שהרי מקום שמותר לקרוא ק"ש כנגדו כי נחשב מקום גלוי וגם מותר לצאת בו, ולכן אינו מובן מניין רציתי להחמיר שיש הרהור בפאה.

ופשוט הוא שאין דברי הפוסקים מופנים כלפי אלו המורגלים בראית נשים כדי שנאמר שרגילים לראותן, ועוד שאין מראה של אשה זו כמראה של אשה זו, וגם אין הרגילות של האשה להראות כך משנה עבור גבר שרואה אותה בפעם הראשונה. וצריך לומר שכוונם לומר שאין האדם טרוד בזמן ק"ש וכד' להתבונן ולהרהר אחרי המראה המצוי, למרות שראיתם מביאה לידי הרהור, והרהור שדברו בהלכות ק"ש (שם) הוא הרהור של מחשבה אחרי הדבר, גם כאשר עוצם את עיניו, ולא הרהור שבא כתוצאה מראיה אף כאשר אינו מתכוון להסתכל. (והדברים מדויקים בדברי הרשב"א בברכות כדא) גם כאן לא הבנתי בדיוק את ההשגה: א' - מה שבאת לאפוקי מההבנה שרגילות להסתכל בנשים הופך את הטפח לרגיל - פשוט אלא ברור שהנדון הוא אם הנשים רגילות לגלות מקום זה ולא אם הוא רגיל לראותו, ב' - מה שכתבת "אין הרגילות של האשה להראות כך משנה עבור גבר שרואה אותה בפעם הראשונה" הוא נכון אלא שהנדון כאן לא על שער של אשה מסויימת אלא שמאחר וגברים רגילים במראה מסויים [כגון כף היד ופאה נכרית] לא יביא אותם להרהור, ג' - ומה שחילקת בין הרהור בעת ק"ש להרהור סתם שהוא חמור יותר שבא להרהור אפילו במראה מצוי אינו מובן שאם כוונתך למקום מגולה הרי מותר בין בק"ש (רשב"א, שו"ע) ובין בראיה בעלמא [רק את העובר בנהר הזהירו להניס עצמו כשיש לו דרך אחרת ואף כשעוצם עיניו - משמע שכשאין חשש גילוי של מקום מוסתר אין צורך להזהיר ואין צורך לעצום עיניו], ואם כוונתך למקום המוסתר שהתגלה הרי אסור בראיה לכל הראשונים, ואילו בק"ש נחלקו עד כמה, אך הפאה הרגילה בגילוי היא כמקום מגולה שאין בו איסור בראיה לפי תומו וממילא אין סברא שלאשה יהיה אסור לצאת בה שהרי אין לגברים איסור לראותה.

(עמ' 12) "מאחר ואין הדרך לכסות את העינים... אף שהפסוק משבחם" - הלימוד מהפסוקים הכתובים בשיר השירים אינו נכון, וראוי ללמוד את שבח הפוסקים. ברכות כדא: אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר כי קולך ערב ומראך נאוה. אמר רב ששת: שער באשה ערוה, שנאמר שערך כעדר העזים; רש"י: קולך ערב - מדמשבח לה קרא בגוה - שמע מינה תאוה היא; מדברי רש"י אלו, שכתב "מדמשבח לה קרא בגוה" ולא כתב "מדמשבח לה קרא" בסתם, משמע שכוונתו למעט את שאר הפוסקים, "כפלח הרימון רקתך" "אפך כמגדל הלבנון" "עיניך יונים", שאין בהם שבח על המראה או הנעימות אלא רק דימוי רעיוני, משא"כ בפוסקים אלו שיש בהם שבח על יופי המראה ונעימות הקול; ומשמע מלשון הפסוק שמראה השער באשה הוא שמביא לידי תאוה, שהרי הכתוב שיבח את יופי מראה שער האשה ולא את מציאות השער. ולענין זה אין חילוק אם המראה הוא מחמת שער הטבעי או מחמת שער אחר, שהרי שבח הפסוק יכול להאמר גם באופן זה. ואין עוד שבח כזה, שלמדו ממנו שמעורר תאוה, על שאר חלקי הפנים. א' - טענותיך הן על האג"מ ולא עלי, ב' - עיין בפירושי הפסוק בפרוייקט השו"ת ותראה פלא - שכמעט כל הפירושים על שערך כעדר העיזים הן על דרך הדימוי הרעיוני, ג' - אם הייתה רוצה לבסס את טענתך ששער באשה מביא לתאוה היה לך פשוט להוכיח זאת מכך שהגמרא הביאה רק את שוק קול ושער ולא את הפנים הצואר והמצח כמקומות המביאים להרהור, אולם אם היית טוען כך הייתי עונה לך

שזו בדיוק ההוכחה שמדובר במקומות המוסתרים שלפתע מתגלים שרק בהם חז"ל אסרו את הראיה לפי תומו, ולחלק מהראשונים אסרו גם לקרוא ק"ש כנגדם, ולא אסרו לראות את הפנים המצח והצואר מאחר ודרכם להיות גלויים, ולא כי כך הם פירשו בפסוק בגמרא או ברש"י, וכך כוונת האג"מ שאין לאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הפרוצות מאחר ודרכן לגלותו אף שהתורה אוסרת לגלותו - כי את ההרהור מעורר גילוי הנסתר ולא עצם הנוי, ולזאת אמר שהפנים והעיניים הם עיקר הנוי והיופי, ד' - כוונת רש"י מתפרשת על פי היסוד שהסביר הב"ח (סי' ע"ה) שמקומות אלו הם מקומות שבעיקרון לא היו אמורים לעורר הרהור גם כשדרכם בכיסוי מאחר והשער והקול אינם עיקר הגוף, והשוק מלוכלכת בטיט וצואה, וממילא הסביר רש"י שהגמרא קמ"ל שאף בשער יש תאוה, ה' - מה שהסקת שהשער הוא מעורר התאוה הגדול ביותר - אין לך על מה שתסמוך לא בחז"ל ולא במציאות, ושער הבתולות יוכיח.

(עמ' 2) "מי בעקבות הפחדות מאש הגיהנום, ומי מחוסר יכולת כלכלית לממן פאה" הטעמים שכתבת הם של אלו המעוניינים בלבישת פאה נכרית ורק נמנעים מהסיבות האלה. אבל עיקר הטעם הרגשי של אלו המתנגדים הוא משום מכשול החטא בהתקלות בנשים עם פאות. רשימה זו היא של טעמים רגשיים **שאינם מבוססים על הלכה**, והאם כוונתך שצריך להוסיף ברשימה זו גם את הטעם שהפאה מביאה להרהור ובזאת להכריז שאין זה נימוק הלכתי?

ההטענה העיקרית היא, שכשם שהדבר פשוט בהבנת הלב שאסור לאשה ללכת עם בגדים צמודים לגופה למרות שלא מוזכר הדבר בחז"ל לאיסור ואין בכך משום גילוי ערוה מנין לך באמת שאסור ללא הוכחה מחז"ל, ואף שאנו מזהירים על זה אולם הוכחה מנין [והרי כבר אמרתי לך שאינני מבין מדוע הקיצוניים החרדיים אינם יוצאים כנגד אותו בגד שמתחילתו נועד להבליט, וממשיך להבליט אף לאחר שכל הנשים החרדיות לובשות אותו]? ויש נשים רבות שנהגות כך וגם כאלה שמנהג אימותיהן בידיהן אם בפרוצות עסקינן - מה התימא, ואם בצנועות עסקינן - אינני מכיר צנועה בת צנועה שתלך בכגד צמוד.

וכן גם פשוט שיש לאסור לבישת בדים מסויימים אף על פי ששנים צנועות נהגו כבר ללבושם פשיטות זו מנין? האם ממודעות הרחוב או מדניאל ביטון? כך הדבר פשוט שיש לאסור כל דבר שציבור גדול של יראי ה' אומר שהדבר גורם לו למכשול אולי יראי השם - אבל יתכן שהם עמי ארצות או שקרנים או פרוצים ודעתם אינה נחשבת כדי לבטל מנהג שנוסד על פי גדולים, ובכלל זה גם פאות המכשילות גם אם הן מכונות "פאות צנועות" "פאות צנועות" אינן גורמות מכשול למי שאינו משובש בענין שמירת העיניים שהרי לא גרעו משער הבתולות, ובטוח אני שגורמות רק לכעס ולא למכשול, ואגב - יש לך לדעת שחז"ל ניסחו את איסור ההרהור בצורה ברורה "...ויבוא לידי טומאה בלילה", ואם כך כלל אין מכשול, ואולי אתה קורא "מכשול" לכך שהעין נמשכת לראות את הצורה לפי תומו - א"כ כלל אינך מכוון להלכה.

ואין הרגישות של אלו שהורגלו בראייתן יכולה לשמש כמודד הילכתי לאלו ששומרים על עיניהם. אם כוונתך לומר שרק ידידיך שומרים על עיניהם - כנראה שלא שימשת חכמים בגדרי חיוב שמירת העיניים [להלן תמצית דעת מו"ר שליט"א בענין זה: "ידועים דברי הגר"ח מוולוז'ין המובאים בכתר ראש (קצ"ה) שככל שמתעסקים בשמירת העיניים היצה"ר מתגבר] "הסתכלות עריות ושיחתן אמר: זה הכלל כל מה שיגדור א"ע ויפרוש מראיה - אח"כ אם יראה ויביט יבער בו היצר כאש, אלא כשדעתו לילך בשוק יתפלל ויבקש רחמים לכל יכשל ח"ו בשום דנדוד חטא והרהור עבירה ר"ל"] אלא יש להתייחס לדבר זה כמאן דליתא, ומותר להסתכל בעיניה כדי לראות את התגובות, ושמירת העיניים צריכה להעשות בצורה שאינה מורגשת, וכך נהגו הגדולים שלא להתייחס וכלל לא לשים לב האם היתה זו שואלת או שואל, והמדד האם היה זה בכשרות הוא האם לאחר שתלך יוכל לדמיין את צורתה; והנה - המטייל בטבע ובכלל הטיוול עסוק בשמירת עיניו הוא בעל תשובה בדעותיו ועדיף שלא יטייל, ודומה הוא לאשה השוחה בים עם חלוק שעדיף שלא תשחה [דהדבר מסוכן וגם מבליט את גופה יותר כשיוצאת מהמים עם חלוק רטוב, וגם אילו היו גברים לא היה זה צנוע לשחות בחלוק] דאף שעל החוף ראוי להיות עם חלוק אך יש לה לפושטו סמוך למים, ובגד ים שאינו ביקיני מותר במים, ואף אם הולכת לים עם בתה, ובזמן חז"ל טבלו ערומות לעיני בתך, ובליטא רחצו בים בעירום מלא [נשים לחוד וגברים לחוד] ואף לא הרשו למי שרצה להיות לבוש בבגד ים; גם אם יש מציל וכה"ג מותר הדבר שהרי היא נמצאת במקום המיועד לנשים ואין לה לדאוג את דאגת המסתכלים כפי שלא מצאנו שאסור לאשה לכבס על יד הנהר אף שלעתים יעבור שם גבר, ועוד - המציל בים בודאי טרוד ביותר מכדי לתור אחר האיסור; כשהרב הורה לבי"ס בית יעקב לרוחץ בבגדי ים בבריכה שאין בה גבר: שנים לא שלחו את בנותיהם - האחד כי אשתו לא תסכים, והאחר כי הוא יודע שזה לא בסדר, וכשהרב הציע שישאלו את הגר"ק שליט"א השיב שהוא בטוח בעצמו ואין לו צורך לשאול. אסור להרהר באשה האסורה לו; פשוט שאיסור זה קיים בכל העריות, ולא בעריות בלבד אלא אף בחייבי לאוין אסור להרהר (עי' רמב"ם איסורי ביאה כ"א ג'); אפילו בפנויה אסור להרהר שמא יבוא לידי טומאה בלילה. אסור להביט ביופיה של אשת איש יבוא להרהר בה, ואפילו בפנויה אין ראוי להביט ביופיה שנאמר ברית כרתי לעיני ומה אֶתְבוֹנֵן עַל בְּתוּלָהּ; אמנם לבדוקה אם היא נאה בעיניו שישאנה מותר ואף ראוי לעשות כן. מותר לראות אפילו אשת איש אם אינו מתכוין כלל להכיר צורתה, במה דברים אמורים במקומות הגלויים שבה, אבל ראייה במקומות המכוסים אסורה אפילו בפנויה - לדלועם יש לחוש בכה"ג שיבוא לידי הרהור, כדמוכח מההיא דנשים העומדות על הכביסה (ב"ב דף נ"ז ע"ב); כל מקום שדרך הנשים הצנועות לכסותו נקרא מקום מכוסה ואסורה בו אפילו ראייה בעלמא; אמנם במקומות שדרך רוב הנשים לגלות את

שערן וכיו"ב אע"פ שבדאי עושות שלא כדין - יש מקום לצדד להקל לענין ראייה בעלמא"ן - ומתבאר כאן שדוקא המגזימים בשמירת עיניהם גורמים לעצמם הרהורי עבירה ואין מעשיהם מכוונים להלכה, וד"ל.

לכן הצגת הנושא רק במישור הטכני-הלכתי אינו הנידון העיקרי, כי הטיעונים ההילכתיים של המתנגדים יוצאים מתוך מחאת הלב אין לי עסק אלא עם שיקולים הלכתיים המאשרים או דוחים את המנהג שהונהג על פי חכמים. והדבר פשוט שאם ההתקלות בנשים עם פאה לא הייתה מכשילה באופן מיוחד, ההתיחסות אל הפאה הנכרית הייתה כמו אל כל שינוי אופנתי שאינו מעורר רעש רב. התיחסות זו עוררה רעש רב בזמן ובמקום שהיתה זו פרצה, ולפני שלשים שנה כלל לא עוררה רעש, עד שרבי שליט"א ור"א ליפשיץ הוציאו את השד מהבקבוק באמצעות שטיפת מח מסיבית, תוך עזרה נמרצת של הקנאים החרדיים שעבודת השם העיקרית שלהם היא לקטול את כל האחרים.

דת יהודית: כדי לקצר אתן דוגמא לבאר את כוונת דברי: ידוע שיש מצוה להיות עם תפילין כל היום. ואמר ר' יוחנן שלדידו חילול השם אם ילך ד' אמות ללא תפילין. האם שייך לומר בדורנו על גדול בישראל שאינו מניח תפילין כל היום שמחלל את השם ח"ו, ודאי שלא. שהרי יש סיבות ידועות שמונעות אותו. והאם נאמר שמשום כך אין יותר מצוה להניחם כל היום, ודאי שלא; כמו כן בענין דת יהודית שאלו ההנהגות של בנות ישראל, ובמשך הדורות נוצר מצב שחלקן לא קויימו. ודאי שבמצב כזה אין תביעה ממונית של האשה על הבעל לממן את ההנהגות שלא נהוגות (רדיד וכד') ומאידך אין תביעה של הבעל על אשתו שאינה צנועה (לגבי גט וכד') משום שלא מקיימת את ההנהגות שלא נהגו לקיימן. אבל ודאי שיש מצוה לקיימן מתי שיתאפשר הדבר, שטעם המנהגים לא השתנה, ונהגו בהם גם בזמן שביהמ"ק היה קיים ולא רק שנמצאו בקרב הגויים. כוונתך ברורה לך ולא לי - הרי או שלא קראת או שלא הבנת או שלא הסכמת למה שכתבתי בהערה להגדיר דת יהודית כמוך אלא בהגדרה שונה, ועל זה לא הערת מאומה, לדברי מבואר מהראשונים שחובת דת יהודית אינה החובה לשמור על פרטים מסויימים שאינם משתנים במשך ההסטוריה אלא החובה לנהוג כמנהגי הנשים הצנועות שבכל דור כדי שבעלה לא יתבייש ממנה, וממילא אין לנו אפילו מעלה בלבישת צעיף העוטף את כל גופה או בכיסוי הפנים כפי שהיה נהוג במקומות שונים, ובמקום שהדבר נהוג - מותר לחבוש מטפחת ללא רדיד וכן מותר ללבוש פאה צנועה כמנהג הנשים הצנועות, וכלל לא פרכת את הסבר זה.

(2) "בדורנו חוששים להזכיר שגדולי הדור באירופה בדור הקודם עודדו את השימוש בפאה, ואף ראו בה את **סמל הצניעות**

[כנגד גלויות הראש] - גם אם בעבר התפשט המנהג בכמה מקומות בהסכמת גדולי הדור אי אפשר ללמוד מכך לדורנו. שאפשר שהדבר התקבל מחמת אילוצי הדור כדי לעמוד כנגד פורקי העול למיניהם וגזירת המלכות, ובמיוחד במקומות בו נשים החלו ללכת בגלוי שער, וגם נשות הגדולים, וכדי לתפוש את הרע במיעוטו. ומובן שיחשבו כסמל הצניעות כנגד גלויות הראש. ואין ההיתר של שעת הדחק יכול לקבוע מנהג שלא בשעת הדחק (כך פוסקים המתנגדים להיתר המכירה), ובדורנו אין חשש שאם לא תתיר ללבוש פאה נכרית ילכו בגילוי ראש. הבנות אלו שמורות לגדולי הדור שבסמכותם לתקן תקנות ולאסור איסורים ולעמוד בפריץ, ולא שמענו שום פסק כתוב משום פוסק אשכנזי מפורסם שיש לאסור חבישת פאות מכובדות, ומה שכתבתי שגדולי הדור עודדו את הפאה וראו בה את סמל הצניעות הרי כוונתי מבוארת שאם חבישת הפאה היתה איסור הרי שלא היו מעודדים לחובשה וגם לשיטתך הדבר היחיד שניתן להתווכח עליו הוא רק אם כעת מספיק שעת הדחק כדי להשתמש בהיתר הזה, וכן משמעות הויכוח על היתר המכירה; וכשאני לעצמי סבור אני שהאידיא שעת הדחק לא פחות מאז - שאילו הגילוי שהיה מקובל אז היה לעין ערוך פחות מהיום שהגילוי מציץ מרוב המודעות ומתשדירי הפרסומת שאנו חשופים אליהם אף ברחובנו השקט, וכה"ג רבות, המציאות היא שגבר נורמאלי מוקף בגירוים מכל עבריו, ואם אשתו לא תהיה יפה בעיניו - מה יהיה עליו, וגבר שמתפעל מתעמולת הקנאים וגורם לאשתו להתכער - גורם לה נזק נפשי בד"כ וגורם לעצמו נזק אדיר בחושבו שתופש הוא מלאכים, וחכמת רבני אשכנז ישעה לתפוס את הרע במיעוטו, וכן הנהיג הרב משאש במרוקו מאותם טעמים, כך שהקנאים החרדיים גורמים קלקול גדול יותר מתיקון; ולא אמנע מלהזכיר לך שוב שאת איסור ההרהור חז"ל לא מנסחים כאיסור עצמי אלא כפתח לבא לטומאה בלילה.

(2) "ונשותיהם לבשו פאה בעידוד בעליהן [כגון הרב מברסק, הגר"ע, הרב הירש...]: אין להביא ראייה ממנהגן של נשות הגדולים. שכנגד

נסיון ריגשי כגון זה, שתראה שונה ופחותה בעיני חברותיה, גם לאשה חשובה קשה לעמוד, ודברי חז"ל "אין אשה מקנאה אלא בירך חברתה", ו"דעתן של נשים קלות עליהן" ו"בת ששים כבת שש" מכוונות גם כלפי נשות הגדולים, כמו ברוריה אשתו של רבי מאיר (רש"י ע"ז יח"ב) ואשתו של רב חסדא (מו"ק ט"ב), [ואין כוונה לזלזל בכבודן ח"ו, אלא שזהו אופיין של כל הנשים לצורך עבודת השם היחודית שלהן] וברור מדוע לא מיחו הגדולים בנשותיהן, ובמקום שהדבר נעשה מחמת אילוצי הדור אפילו עודדו אותן. וכמו שצוטטו דברי הרב משא"ש בטעם שבחר להיתר במקומו: "כדי להשוותן עם שאר נשים העושות באיסור שהלכו בגילוי שער, והצדקניות תעשינה פאה בהיתר ולא תהיינה בין הנשים ללעג" ובדורנו לא שייכת מציאות כזו בקרב ציבור שומרי המצוות. דברייך גובלים בחוסר הכרת המציאות, והפשוט והנכון יותר הוא שגדולי הדור אכן עודדו את השימוש בפאה ולא מחשבותיך כמחשבותיהם, וכי לפי דבריך לא היתה צריכה להיות לפחות קבוצת נשות גדולי הדור צדקנית

שחבשו מטפחת? הרי חובשות המטפחת היום עומדות היטב בלחץ החברתי של הקהילה האשכנזית [וכמה פעמים ראיתי את האור שנדלק בעיניהם כששמעו שאינן מחויבות להניח בד על ראשן אלא מותר להן להתעטר בפאה - וכי כל נשות גדולי הדור היו פחותות מהן?].

(6) "ברור שבחבישת פאה ניצלים מקללת הזוהר" – ההשתמשות בדברי הזהר כדי להתיר פאה נכרית הוא קיטרוג על חובשות הפאה, שכמעט כולן לובשות כיסוי אחר בביתן, ואילו קללת הזהר הקדוש אינה מחלקת בין גילוי שער בבית למחוץ לבית. אני לא אמרתי שאנו מחוייבים לנהוג כזוהר, ואדרבה כתבתי: "אינו מסתבר לומר שמרובות הנשים ששער ראשן כלל אינו מציץ מהכיסוי כדברי הזוהר, ואדרבה בענין זה לפאה יש יתרון בולט על המטפחת שהרי דרך המטפחת לזוז - ומעט משער ראשה החייב בכיסוי מתגלה לעתים (ש"ת הרב הילדסהיימר שם, דת והלכה א'), וכך השיב הגר"ח קנייבסקי שליט"א שהפאה מכסה את השער באופן הכי טוב; הפאה אף טובה ממטפחת בהסתרת שער היוצא חוץ לקישוריה [שמותר מן הדין (אף לזוהר - מהר"מ אלשקר ל"ה) אך יש המחמירים בזה (מקור חיים ע"ה ב')] - אך כלפי חשש זה יש גם פאות קצרות שמעט מהשער היוצא חוץ למקומו מתגלה בצדיהן. ברור שבחבישת פאה ניצלים מקללת הזוהר (תשובה מאהבה א' מ"ח, יביע אומר ה' אה"ע ה') אפילו כאשר הפאה עשויה משערותיה - שהרי הפאה היא כיסוי שער גמור ומלא" ולא השתמשתי בפאה כדי להתיר אלא אמרתי שאם היינו צריכים לבחור בין פאה מותרת לבין מטפחת - הרי שלפאה יש יתרון בכך שמכסה את השער באופן מלא ובד"כ אינה גולשת, דלא כמטפחת הגורמת לנשים רבות לגלות מקצת שערותיהן.

(9) "...הרי שלא גרעה הפאה ממקום גלוי...כפי שאין חוששים להרהור עבירה בשער הבתולות...": אין להשוות בין גדר הצניעות שנדרשים מאשת איש מאשר מפנויה. שכשם שיצה"ר כלפי אשת איש הוא יותר מאשר כלפי פנויה כך יש דברים שאינם מעוררים את יצה"ר בפנויות אבל מכשילים באשת איש. וכפי שכתב רש"י (ברכות כ"דא) שוק – באשת איש. דברי רש"י אינם מתפרשים כפי הבנתך לאפוקי מרווקה אלא כוונתו לאפוקי מכלפי ק"ש, ואמנם צדקת שגדרי איסור הרהור באשת איש חמורים יותר מברווקה, כמבואר בגמרא (ע"ז כ'). "וְנִשְׁמַרְתָּ מִפֶּלַי דְּבָרָה רָעָה - שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת... שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה", ויש לבאר זאת בכמה אופנים: או שנאמר שלא חששו בה לפריצות דקילא טפי שאינה באיסור אשת איש - כמבואר בפיה"מ (מהדרין ד' ד') שאיוב החמיר על עצמו שלא להתבונן על בתולה רק מחשש שימשיך בזה גם לאחר שתנשא אך אין איסור מן הדין להתבונן בבתולה, ומה שאסרו להסתכל על פנויה יפה הוא רק מחשש שיבוא לטומאה בלילה, ואילו על אשת איש אסרו להסתכל גם כשאינה יפה כי הרהור כלשהו אסור בה ולא רק מהחשש שעלול לבוא לטומאה, ונמצא שלטעם זה איסור ההסתכלות מחשש שעלול לבוא לטומאה שווה בפנויה יפה ובאשת איש, ובאשת איש נוסף איסור הסתכלות גם באינה יפה כי כל הרהור בה אסור, ומאחר וגילוי שער פנויה מותר מוכרחים לומר שלא מחמת שעלול לבוא להרהור טומאה קאתינא עלה אלא רק מחמת תוספת החומרא שיש באשת איש, ומאחר והסקנו שאין התוספת שיש באשת איש מחמת היופי אלא כי כך גזרה חכמת הבורא ששער אשה עלול להביא להרהור כלשהו - תו אין לאסור בשער שאינו מחובר לגופה דלא גרע משאר בגד יפה שמתירים לה להתנאות בו ואין חוששים שיבואו לטומאה, אלא אם נניח שמראה השער הוא הגורם את סוג ההרהור המיוחד שאסור רק באשת איש ולא יופי השער, ומראה שער יש גם בשער תלוש או סינטטי - אך חידוש זה שמראה שער שאינו יפה אסור בגילוי באשת איש צריך ראייה [גם בתשובת חסד לאברהם שחידש את חידוש זה לא הוכיח אותו ממקורות חז"ל]. ועוד יתכן לומר שאין בשער של פנויה חשש הכשלה כי היצר באשת איש חמור טפי דאמרו "ונשמרת... שלא יסתכל בפנויה נאה ולא באשת איש אפילו מכוערת" - ולדברים אלו שבאשת איש אסור להסתכל גם במכוערת כי יש בה יותר חשש שיבוא להרהור - יתכן שהטעם הוא משום שמים גנובים ימתקו, ולטעם זה לא חששו שיבואו להרהור בפנויה שאינה יפה מאחר ואין מצטרף הטעם של מים גנובים, ורק באשת איש שמצטרף טעם מים גנובים חששו להרהור [ובאשה יפה נוסף גם החשש שעלול לבוא לטומאה לאחר שיסתכל עליה]; מאחר וגילוי שער פנויה מותר אף כשהיא יפה הרי שאין בגילוי שער משום מים גנובים ימתקו, וכך הוא כאשר אשת איש מגלה את ראשה בהיתר כגון בבית - אין צריכה לחוש שיהרהרו בה כי בגילוי זה אין משום מים גנובים (וכ"כ בש"ת הרב הילדסהיימר א' או"ח ח'); ולכן יש לומר שאם אין ראייה שחז"ל אסרו לצאת בפאה הרי אין בזה טעם של מים גנובים כי גילוי זה מותר, ואינו דומה לאיסור לצאת בשער טבעי גלוי כי רק האיסור לגלותו יוצר מציאות של מים גנובים [אלא שלאיש אסור להסתכל עליה מ"מ]. עוד היה יתכן לומר שהתירו לה לייפות עצמה כדי שיקפצו עליה - אך בחידושי הוכחתי שלא זה הוא הטעם.

(14) "מסתבר שהפאות הצנועות מיוצרות עבור הסובלות מנשירת שער...": המציאות לא כך היא, הפאות מיוצרות כמלבוש אופנתי גם עבור נשים צעירות (ובמשפחתי הוה עובדא) שמחפשות שינויים כדרך של נשים. ומדוע שגוייה סובלת מנשירת שער תבחר דווקא ב"פאה צנועה"? וכי נשירת השער מעוררת אותה להרהור תשובה? התעלמת ממה שכתבתי "מסתבר

שהפאות הצנועות" שהרי גויה שפויה שמחפשת שיסתכלו עליה הרי לא תחבוש פאה צנועה, ואשה חרדית צנועה שפויה שמחפשת שלא יסתכלו עליה הרי תחבוש רק פאה צנועה, ולא באתי להגן על חבישת פאות פרוצות אלא על הפאות המכובדות המכבדות את האשה החובשת אותן, וממילא איני רואה מה השגת עלי.

(14) "כפי שלא נאסור ללבוש חציית בגזרה צרה המיוצרת במטרות פריצות לבת שהחציית נראית עליה צנועה": ביגוד ניתן להתאים לפי גודל שיראה צנוע, אבל פאה מותאמת למבנה הפנים כפי כוונת מי שייצר אותה וכוונתה של זו שלובשת אותה. ואין חילוק במראה הפנים בין גוייה שלובשת פאה לאשה יהודיה. לא הבנתי מה רצונך, אדרבה - פאה שאינה מותאמת לגודל וגוון הפנים היא בולטת וממילא מושכת תשומת לב בדומה לאתיופית שמחמצנת את שערה - היפך הצניעות, וצניעות אינה נקבעת על פי דעת היצרן [כפי שלא נאסור לאשה להיות מטופלת אצל גניקולוג הפרוץ ביותר במחשבותיו] אלא על פי המציאות - אם פאה זו על אשה זו בולטת או לא.

(14) "ובת המרגישה מסכנה כשרואה את אמה מוזנחת ולא מטופחת". כאשר גדרי הצניעות שווים בין כל הנשים אין תסכול ומרירות. כל הבעיה מתחילה כאשר חוגים מסויימים מתירים את רסן הצניעות ויוצרים קנאה, וגם כדי להשקית את מצפונם מטיפים לאחרות לנהוג כמותם. חוגים אלו לא התירו את רסן הצניעות אלא שמרו על מנהג אמותיהן, ואדרבא - דוקא החוגים האחרים העיפו את המטפחות כשהגיעו לארץ, ולולא בתי החינוך המיוסדים על פי חכמתם של חכמי האשכנזים שידעו מה לקרב ומה לרחק - לא היה נשאר ליהדות המזרח כל זכר, ולא היו יכולים כעת לידות אבן לבאר שינקו ממנה, ולגופו של דבר - גם אילו לא היו חובשות מטפחות אלא כולן היו חובשות פאות לא היו תסכול ומרירות; בנוסף - ההזנחה היתה גורמת תסכול גם אם כולן היו חובשות מטפחות, אלא שקל יותר להגיע להזנחה דרך מטפחת מאשר דרך פאה.

(14) "והמנהג לחבוש פאה נוסד על ידי שומרות המצוות אשר רוצות לנהוג באופן מודרני אך על פי התורה" - אלו שמשנות את גדרי הצניעות משיקולים מודרניים נקראות פרוצות גדר, ולא שייך לומר שרצו לנהוג על פי התורה אלא לפרוק עול תורה. טענות לניסוח זה בבקשה יש לומר לרב משאש לאחר מאה ועשרים שהוא אחראי לניסוח זה, והבאתי אותו מאחר ודבריו אמת, ומה נעשה לך בטעותך שמודרניות מוגדרת אצלך כפריצות, ואנחנו קבלנו שאין רע במודרניות כשאיננה זולה, אלא שלא צריך להיות הראשונים לאמץ אותה, שהרי משיכת תשומת לב היא פריצות ולא נוי הוא פריצות.

לכבוד הכותב בעלום השם

בס"ד

תאריך: יום חמישי ט"ו חשוון תשס"ט

הנדון: דברי השקר שהפצת עלי.

לתדהמתי גיליתי את קונטרסך מונח בביהמ"ד ברכסים - קונטרס המלא וגדוש בדברי שקר עלי, בהוצאת שם רע, לשון הרע ורכילות, בהפצת קונטרס זה עברת על ארור מכה רעהו בסתר, ואינני יודע כיצד תוכל לחזור על זאת בתשובה. אילו היית כותב קונטרס בו היתה תורתך החרשת, אולם כיצד לא תבוש לצטט ממני ציטוטים חלקיים ושקריים ולתקוף אותם. אילו מעט הגינות היתה בך הרי היית שולח לי את החומר שלך לפני הפרסום, כפי שעשיתי אני לר"א ליפשיץ, ולבי"ד של הגר"ע יוסף שליט"א, ולמח"ס "דבר השם" ששלחתי להם את החומר שלי לפני הפרסום כדי לקבל תגובה אשר או שתאפשר להם להסביר את עצמם או לחזור בהם. אולם אתה בחרת להתעלם מכללי ההגינות הבסיסית ומכללי שמירת הלשון, והפצת דברי שקר ללא אפשרות לתקן את דבריך כי אינך יודע מי קראם. קונטרסך מלא דברי זלזול וליצנות, ואשתדל לשמור על עצמי שלא להגדר אחר סגנוןך המרתית, והמבייש כל מי אשר בשם ת"ח יקרא.

א. "בקונטרס זה יצא לחדש היתר" לא באתי לחדש היתר אלא להסביר את אשר נוהגות בו כמעט כל

הנשים הצנועות האשכנזיות לא כ"היתר" אלא ככיסוי לכתחילה, כמנהג אמותיהן ורבותיהן.

ב. "מגמת החוברת להמציא דרך סוחפת לבנות ספרד" לא המצאתי דרך, אלא כשבאו לארץ בנות ספרד

- כמעט כולן הסירו את המטפחת, ורק בזכות האשכנזים וחינוכם - חלקן החזירו את כיסוי השער,

ובעקבות התעמולה מדמים שהפאה היא דבר חדש הבא מהפרוצות - דבר שהוא שקר גמור, וכן

הורו ובאו פוסקים ספרדים רבים לבנות ספרד, וכן ממשיכים להורות גם היום שחבישת הפאה

מותרת [אלא שחלקם אמרו שהמטפחת עדיפה].

ג. "בני ספרד היו מחמירים" - רוב רובן הסירו את המטפחת בארץ, וממילא בטל מנהגן, ובדברים

הקשורים לצניעות לא יעלה על הדעת שיהיה מותר לנהוג אחרת ממה שנהוג באותו מקום באותה

תקופה שהרי לבישת שאל ברכסים מושכת תשומת לב כפי שחבישת פאה בתימן היתה מושכת תשומת לב, והרי צניעות תלויה לא בכיסוי אלא בחוסר משיכת תשומת לב, וכ"כ במהר"מ אלשקר שכיסוי השער תלוי במנהג המקום גם לקולא.

ד. "כתב להדיא שאין צורך ואולי אף אסור להחמיר ללכת עם מטפחת" - שקר, שהרי בסך הכל הצבעתי על העובדה שבדרך כלל המטפחת גולשת, ושנחלקו אם מקיימים בה את מנהג הרדיד ושכפעים רבות חובשות המטפחת אינן מקפידות להראות בצורה מכובדת אלא מוזנחת, אולם אם המטפחת אינה גולשת ומקפידים שלא להיות מוזנחים - מה הבעיה, וכן כתבתי שמותר ללכת במטפחת אף שאין לה רדיד מאחר וכך מנהג נשים צנועות רבות, ודוקא כתבתי בשם הגריש"א שליט"א והגרשז"א זצ"ל שהעדיפו את המטפחת על הפאה [כמנהג ירושלים].

ה. "רבנים אנשי שם אמרו שאין צורך לכתוב מאמרי תגובה והחוכרת אינה ראויה לתגובה" - זה מביא לידי גיחוך מר שהרי אין להם מה לענות חוץ מאשר טענותיהם הרדודות שמאות פוסקים אסרו, ושהפאה מביאה לידי הרהור, ולחזור על הטענות בדבר כוונת שלטי הגבורים, וכדו', וכותב אני זאת לאחר שעברתי על תשובותיהם של...

ו. "הכותב רואה בשתיקתם הודאה לכן ראינו צורך לכתוב תגובות" - תגובות מהסגנון שלך קבלתי גם קבלתי, כפי שקבלתי טלפונים אנונימיים מאימים מאינשי דלא מעלי, ובכל זאת החשבתי שלא הגיבו על דברי כי כוונתי היתה לתגובה שיש בה ניתוח עמוק של החומר ולא לרדידות ושקרים.

ז. "מה שכתב שמנהג שבנות ישראל פחתו מגדר הצניעות יהפוך להיות בגדרי דת יהודית - אין בזה שום הגיון" - אכן אין בזה הגיון אבל לא זו כוונתי, אלא כוונתי היתה שכדי להחשיב אשה כעוברת על דת צריכה היא לנהוג בהנהגה הנחשבת כאינה מקובלת על הצנועות של דורה, והנהגה המקובלת על הצנועות של דורה אין הופכת אותה לעוברת על דת אף אם בזמן חז"ל לא נהגו בה, וכן המנהג הרווח ללבוש פרטי לבוש אף שברור שבימי חז"ל הלוכשת אותם היתה נחשבת כעוברת על דת בהיותה חריגה לגריעותא בצבע ובגיזרה.

ח. "לדעת רוב האחרונים שפאה נחשבת כפרועת ראש לא נהפך לדת יהודית" - מנהג אשכנז על פי גדוליהם הוא שלא לחוש לדעות אלו, וכך היה כיסוי השער היחיד שנהגו בו במערב אירופה, עד שהביטוי "שייטעל יידענע" [יהודיה של פאה] הפך לשם נרדף למי שמדקדקת במצוות, וממילא לומר שמי שחבשה פאה באירופה נחשבת עוברת על דת אינו נכון אף אילו התאוריה שלכם שהפאה הותרה בדיעבד כדי שלא תלכנה בגילוי שער היתה נכונה, אולם לאחר שזה היה כיסוי השער של המדקדקות - אי אפשר לכנות אותה "עוברת על דת".

ט. "לפי דעתו יוצא שאם יקלו גם בשאר דברים שאסורים משום דת יהודית פקע דין דת יהודית בזה... רח"ל מהאי דעתא" - נזהרתי מלקבוע בזה מסמרות מאחר ואיני יודע מה יקבעו גדולי הדור אז, ומ"מ "איסור חבישת פאה" אינו מתקנות דת יהודית וממילא אין בדיון זה חשיבות כלפי הנדון העקרוני דידן, ומ"מ ברור שהחובשת פאה במקום שהדבר נהוג אצל הצנועות אינה נחשבת עוברת על דת.

י. "ההיתר רק לסומכים על המתירים במקום שנהגו מוכיח שהאוסרים אסרו גם במקום שהתירו" - דיוק זה אינו נכון, והפמ"ג והמ"ב לא התכוונו אליו, והמעייין במקורות יראה שאין מקור להוציא דבר זה מדבריהם.

יא. "יסוד החוכרת הוא בניגוד לדעת המשנ"ב, והגרנ"ק שליט"א והגרר"ק שליט"א והגריש"א שליט"א" - דמגוגיה זו מביאה לידי כפי, שהרי אשת הח"ח חבשה פאה, וכן מורים ובאים שהפאה מותרת כל שאר הרבנים שציטטת.

יב. "דבר שלדעת רוב האחרונים ז"ל אינו בגדר צניעות יהפוך למנהג הצנועות?" אכן כן, שהרי "פריצות" היא חריגה מהמקובל אצל הצנועות, וכשהדבר מקובל אצלן אינו בגדר פריצות אף אם

בחלק אחר של העולם או בתקופה אחרת הדבר לא היה מקובל וראו לנכון לזעוק כנגדו לא כי הוא גילוי אלא כי אינו מקובל וממילא מושך תשומת לב.

יג. "אין צורך לחפש פוסקים לחסות בצילם" אילו הייתי כותב שאין צורך ברבנים אלא קבלו את דעתי - ניחא, אולם הדגשתי וחזרתי והדגשתי שכל הפוסקים במערב אירופה ובארה"ב, וכמעט כל הפוסקים האשכנזים בארץ מתירים הלכה למעשה.

יד. "כל האוסרים אסרו אף כשנתפשט המנהג" - פוסקים אלו קיימים רק בדמיון, ואי אפשר להמציא פוסקים על סמך דיוק במשנה ברורה או בחוט שני, שהרי מקורות הדין גלויים בפני כל אחד, ולא מצאתי אף פוסק קדמון שיאסור חבישת פאה במקום שזהו כיסוי השער המקובל על הצנועות [ש"ר שהפנית אותי לתורת ש"י שכתב אחרת, אתייחס בהמשך], ומה שהמ"ב כתב שיש לסמוך על המתירים ולא כתב שדעת עצמו להתיר - הרגיל בלשונו יודע שדרכו שכשהוא כותב דין שאין לו בו דעה עצמית - הוא כותבו בשם אומרו.

טו. "ואשרי מי שמדקדקת בצניעותה לכסות את ראשה על ידי מטפחת" אין לי התנגדות למשפטים אלו ואף כתבתי כן בשם הגריש"א והגרשו"א, אלא שאין בזה כדי לאסור את הפאה על מי שאינה מעונינת לדקדק בזה, ואילו בהנהגה למעשה הגרנ"ק שליט"א מורה ובא שתחבושנה פאה, וכן חיתן את כל בנותיו בפאה, כי הבין שאין להכניס אשה צעירה למערבולת רגשות להיות שונה מחברותיה אף אם הרבנית תחי' נוהגת כמנהג ירושלים.

טז. "סותר את דברי עצמו שהוא מודה שאסור לה ללבוש דבר המבליט ואילו לחילונים הפאה גורמת משיכה של עבירה" - אין לזה חשיבות לעצם הדיון שהרי מותר לאשה ללבוש מה שנהוג אצל הצנועות אף אילו הגויים והחילונים מביטים בה, אולם ראה כיצד שוב סילפת את דברי שהרי אני כתבתי שהחילונים מתלוננים שחובשות הפאה הן יפות וכוונתי לא היתה שחובשות הפאה גורמות להם גירוי יצר, שהרי מגוכח הדבר שהם שרגילים בצפיה בנשים פרוצות - כיצד יתכן שחבישת פאה תגרה אותם, אלא כוונתי היתה שמה שהם מתריסים כנגדנו הוא לפי הבנתם העקומה בתורת משה בחושבם שהתורה אוסרת על האשה להיות יפה וטעו לחשוב שדיני הצניעות מיועדים למעט את היופי - הם מתריסים כיצד נשותינו מטופחות, אולם מאחר ואנו יודעים שאין כוונת התורה למעט ביופי האשה כפי דעתם העקומה אלא רק שלא יהיה זה יופי מושך - אנו יודעים שאין בזה סתירה, ואדרבה פאה מוסיפה למכובדות.

יז. "גדולי הפוסקים צועקים שאין זה כיסוי כלל והוא אומר שהיא מכסה יותר, וכ"כ בבאר שבע ובמ"ב" - לא אמרתי שלא היו פוסקים שאסרו לקרוא ק"ש כנגד פאה אולם עם ישראל חי עם מנהגים, והמנהג הרווח גם אצל מתנגדי הפאות המודרניים הוא שלא לחוש לזה אלא קוראים ק"ש מול פאות, ואפילו ביביע אומר הסכים לזה, וממילא מקובל אצלנו להחשיב את הפאה ככיסוי, אלא שיש לדון אם הוא צנוע או לאו, ודיברתי לפי מנהגנו שהפאה נחשבת כיסוי מלא, ואילו רוב רובן של המטפחות הן גולשות ושער ראשה מתגלה [אינני זוכר כרגע לאיזו ראייה מהבאר שבע שפאה איננה כיסוי אתה מתכוון, ואינני בטוח שיש ראייה כזו].

יח. "כל גדולי הדור צועקים את הטענה הנ"ל" - חוץ מאשר ביביע אומר אינני מכיר מישהו מגדולי הדור שיטען שבת שתרגל לראות אמא במטפחת תמשיך את מסורת הצניעות, וכת שתראה אמא בפאה תחבוש פאה שאינה צנועה, וגם הדברים באופן כללי אינם נכונים, וברור שיש יוצאות מן הכלל, ומי שקצת מכיר את המציאות יודע שמטפחת מעידה בפעמים רבות על הזנחה, כפרט אצל בעלות תשובה שהחדירו למוחן שיופי הוא חסרון, ה' ירחם על בעליהן המסכנים שנתקלים בכל כך הרבה נשים יפות וכשחוזרים הביתה ממתנינה להם אשה מוזנחת, וכת של אשה זו בדרך כלל איננה נראית כמו אמא שלה [הייתי בשבע ברכות והתרעמתי מאד על כמעט כל הצעירות שהיו שם שפאתן היתה ארוכה ומושכת, בעוד שהאמהות של שתי המשפחות חובשות מטפחות], ואתה צריך להבין שבלתי ניתן לחנך בת שכל הפאות אסורות, ועם זאת להשפיע עליה שאם היא תפרוץ ותחבוש פאה הרי שהיא תהיה חייבת

לחבוש פאה צנועה - זה לא עובד, וברור שיש יוצאות מן הכלל שאמא שלהן מוזנחת והבת צנועה; וכמו כן לא אמרתי שכל בת שאמא שלה חובשת פאה צנועה בהכרח הבת גם תהיה צנועה, אולם לפחות הדבר בגדר אפשרי לחנכה לכך; ומה שהקשית שהסבתא לא חבשה את אותה הפאה שחבשה נכדתה - אודה ואבוש שתופעה מצויה היא שצעירות חובשות פאות שאינן צנועות אולם המשפט הנ"ל נכון גם לגבי חובשות המטפחות שמרבית נכדותיהן חובשות פאות של צעירות. מה שכתבת בהערה בשם האדמו"ר מגור והרב שטרנבוך נכון ביותר גם לגבי חובשות המטפחות שנכדותיהן חובשות פאות מודרניות. ושוב שיקרת שייחסת לי בהערה כאילו שהתרת את כל הפאות הארוכות. ומה שכתבת שהרב שטרנבוך אסר פאות משער טבעי - אין ספרו מצוי אצלי כדי לוודא שאינך משקר גם בזאת אולם גם אם כך כתוב שם הרי שהדברים אינם יכולים להיות כפשוטם שהרי כמעט כל הפאות עד המצאת השער הסינטטי היו משער טבעי באין פוצה פה ומצפצף, וכך גם היו הפאות שבימי חז"ל ומדוע שיאסרו, אלא כוונתו שכאשר מראה הפאה דומה ביותר לשער טבעי אין להתיר - ובזאת גם אני כתבתי כמותו.

יט. מה שכתבת שאינך מבין מנין שאבתי את המידע על מנהגי הגויות - להוי ידוע לך שכל סעיף זה ממור"ר הגר"י ברנדייס שליט"א רבה של קהילת רכסים, כפי שרוב המידע שבחוברת זו הוא ממנו, וחץ מזה הערתך מעידה שאתה מייחס לי שהתרת חבישת פאה שאינה צנועה, וכן כתבת להדיא בהמשך - הנה שוב שקר שהרי לאורך כל החוברת מודגש שכל ההיתר מיירי רק כלפי הפאות הצנועות, ואילו הפאות שאינן צנועות אסורות.

כ. להוי ידוע לך שכל הפאות שנהגו בהן רבניות ישראל במשך מאה השנים האחרונות היו "קאסטם" כי פירוש "קאסטם" הוא פאה שמיוצרת בעיקר בעבודת יד ומותאמת במדויק לראש [ובארץ התגלגל המושג לפאה יוקרתית], אלא שיש כיום אפשרויות לייצר את הפאה בדרגות שונות של פטנטים המקנים לפאה מראה הדומה ככל האפשר לשער טבעי הן על ידי צבע הרשת והשביל, והן על ידי כיוון צמיחת השערות, והן על ידי השטחת הצמיחה, וכמובן שמחיר הפאה בהתאם לשכלולה; ההוראה המקובלת היום אצל גדולי הדור היא שלא להתיר פאת קאסטם משוכללת שאי אפשר להבדיל בינה לבין השער, וחלקם מתירים קאסטם שפחות דומה לשער הטבעי הקרוי "סמי קאסטם" והמיוצר משער פחות משובח ושעובר תהליך הלבנה וצביעה, ויותר אחוזים ממנו מיוצרים במכונה ולא בעבודת יד, ונכון שצניעות אינה עומדת בראש מעייניו של היצרן אולם אין זה בהכרח שכל סוג פאה שמיוצר הוא פרוץ שהרי הפאות מיוצרות עבור מגוון נרחב של שימושים; ועוד להוי ידוע לך שניתן לחתוך ולעצב פאה כך שהמראה המקורי ישתנה לגמרי, ובהחלט ניתן להגיע לצניעות מסויימת גם בחבישת פאה מודרנית, אלא שקבעת לך למטרה לקטרג ולא לסנגר ולכן לא נחתת לידיעות פשוטות אלו.

כא. מש"כ עפ"י המאירי שהעוברת על דת יהודית מגנה את בעלה - לא הבנתי את חילוקך בין גנות של צניעות לגנות של בעלה - הרי בעל שאשתו נחשבת שאינה צנועה הרי מתגנה בכך, כפי שאמרו חכמים "בת דומה" על שם גנות אמה.

כב. "אין קשר להרגשת הבעל" לא כתבתי זאת כודאי אלא שיתכן לומר כך, ולא מצאתי בינתיים לזה פירכא, וגם אתה לא מצאת לזה פירכא, אולם אין לכך כל קשר להיתר הפאה היום שאינו תלוי בפשט זה או אחר בדת יהודית, אלא העיקר שכך נהגו בכלל קהילות אשכנז על פי רבותיהן, וכן נהוג אצלנו.

כג. מה שכתבת שבשו"ע מבואר שחייב לגרשה אפילו אם רוצה לקיימה - הוא שקר, דאף שבשו"ע שכתב "ואם רצה לקיים אותה אח"כ, אין כופין אותו להוציאה" יצא מהדין הקודם שאין לו עדים, ובשטחיות היה ניתן ללמוד שכשיש לו עדים חייב לגרשה, אולם פשוט שאין הדיוק נכון אלא היא מילתא באפי נפשה, וכ"כ הח"מ שם, וכן המנהג הרווח אצל הדיינים שבית דין אינו כופה בעל לגרש אשה העוברת על דת כאשר הבעל אינו מעונין לגרשה.

כד. "היש למדן המסוגל לבאר את המשפט המשונה" - כלל לא ידעתי מה הקושי במשפט הרי לפי היסוד שהנחתי שחז"ל לקחו את דוגמאותם כפירוט למה שהתורה כתבה שיגרשה כשמצא בה ערות דבר ולא תמצא חן בעיניו - לכן כתבתי שדוגמאות המשנה מעידות על הנהגה של חוצפה ועזות, וממילא נגרם שלא תמצא חן בעיניו, ועל זאת אמרו חכמים שמצוה לגרשה. ההשגה הבאה כבר התבארה לעיל.

כה. "אין שום קשר לכאן" קשור גם קשור, שהרי ההבנה שאין להחשיבה כפרוצה נובעת מכך שאין היא גרועה משאר הנשים, וממילא אינה מוגדרת "עוברת על דת", וניתן להבין זאת אם נקבל שהנהגות הצניעות המחייבות מותנות בתקופה ובמקום, כדכתבתי, והטעות שלך היא שאתה מפרש את המושג "דת יהודית" כמושג חיובי שצריך לעשותו, וממילא מפרש אתה שיש כאן אוסף תקנות, והאמת היא שהוא אינו מושג חיובי אלא מושג שלילי "העוברת על דת יהודית" - שיש לאשה להזהר שלא לעבור על הנהגות הנשים הצנועות, וממילא הכל מובן שכאשר אינה עוברת הרי אינו מגרשה.

כו. תינוי צערו של הגרשז"א זצ"ל אינו ענין לחוברת הלכתית המבארת את מנהגן של הנשים שנהגו לחבוש פאה על פי רבותיהן שלא הצטערו על כך כלל אלא עודדו את המנהג ואת נשותיהן לחבוש פאה, ובשום מקום לא כתבתי שרוח כל החכמים נוחה ממנהג זה, ואת דעתו ההלכתית של הגרשז"א ידענו גם ידענו שלא היתה כפי שבנו הגר"ש שליט"א מעיד בשמו, ונאמנים עלי הרב גנס והרב עזריאל אויערבאך, וכמה מידידי שלמדו אצלו, ונכדתו הרבנית שפירא שגדלה בביתו כיתומה והוא השיא אותה בפאה, ודעתו המבוארת בספר החדש חכו ממתקים.

כז. "על כן אני אומר בבטחה כל מה שהמציא בשם גאוני אירופה לא היה ולא נברא ואפילו לא משל" אם בבטוחות שלך טעית כל כך בגדול - על ספיקות שלך על אחת כמה וכמה, כל המידע שכתבתי כאן נאמר לי עשרות פעמים על ידי מו"ר שליט"א, אשר גדל במערב אירופה בימים ההם ובזמן הזה, אביו ורבו [הגר"מ סולוויצ'יק זצ"ל] למדו בליטא, אשתו למדה בגייטסהד ואחותו גרה באנטוורפן וקרוביו גרים בצרפת, ואת מנהגי גרמניה מכיר גם מכיר - כך שמפת מערב אירופה מכוסה על ידי ועל ידי משפחתו הקרובה, כל מה שכתבתי הוא אמת לאמיתה, וכן שמעתי שכתב בספר מנהגי אשכנז שהפאה אצל החרדיות בגרמניה היתה חק ולא יעבור. הסיבה שאין על זה שום תשובה כתובה הוא כי לא היה בזה שום צורך [כפי שהיום אין יותר תשובות על הכשר מצות המכונה - שהפכו להיות רווח, למרות שלפני כמה עשרות שנים היו מאבקים על כשרות, ואין יותר תשובות על היתר החצילים למרות שבזמן הב"י רבים פקפקו להחשיבם ערלה] - הנושא כלל לא היה בוער כפי שעשית ממנו אלא הנהגת חבישת הפאה היתה ההנהגה היחידה אצל הקהילות החרדיות, וכלל לא ראו בה "היתר" אלא לכתחילה שבלכתחילה, ואצ"ל שהחובשת פאה לא נחשבה עוברת על דת, ואדרבה הביטוי "יהודיה של פאה" ביטא משהו מעין "חזונאישיניקית" של היום כי חבישת הפאה היתה כרוכה במסירות לגבי קציצת השער שתחת הפאה, ולגבי המחיר האדיר שעלתה פאה אז [מקביל לכעשרים אלף שקלים של היום], את שמותיהם של טיפה מן הים של רבנים ידועי שם שנשותיהם חבשו פאה ציטטתי בחוברת, וכיצד כתבת לציבור שלא הזכרתי שמות כאשר פעמים כתבתי רשימה קטנה מתוך מאות הרבנים שהתאימו להגדרה זו.

כח. "המטפחת היתה כיסוי שאינו מכובד" - אכן כך היתה המציאות, והמטפחת היתה סמל הצניעות רק במקומות שאכן היתה כיסוי השער הרווח, כגון בארצות המזרח, אבל לא במערב אירופה ששם כלל לא עלה על הדעת שאשה תצא במטפחת לרחוב.

כט. "ההבדל בין להתיר בדיעבד לבין לעודד" - כמוכן שיש הבדל, אולם באירופה עודדו וגם עודדו ולא רק "התירו בדיעבד וסמכו על המתירים", ולא שימשת גדולי ישראל שבאו ממערב אירופה ובקייאם בזה.

ל. "כותב החוברת הוציא לעז על המטפחת" - כל שכתבתי הוא שדרך המטפחת לגלוש, ושיש שכתבו [כגון המשנה ברורה שצטטת] שלא מקיימים בה את תקנת הרדיד, וצינתי שבאירופה המטפחת היתה

נחשבת כיוסי שאינו מכובד, ובשום מקום לא כתבתי שמי שמכסה את שערה במטפחת שאינה גולשת היא בבעייה אלא אדרבה כתבתי שמאחר והשימוש במטפחת נפוץ גם אצל הצנועות לכן הרשות ביד כל אחת לחבוש מטפחת אף שלדעת המ"ב לא מקיימים בזה את תקנת הרדיד - והיכן הלעז והמומים.

לא. "בא לחלוק על גדולי הפוסקים מסברא תלושה ודחוייה שהמציא" לא אני חלקתי על כל גדולי הפוסקים אלא כך הוא המנהג הרווח שלא לחוש לדעתם, ואתה הוא המוציא לעז על אלפי נשים צנועות, ובהן נשות גאונים ויראים [כגון הגר"א פילץ, הגר"ד יפה, הגר"מ פרבשטיין, ועוד ועוד ועוד]; ובאשר לסברא התלושה - אדרבה הסבר נא לי אתה הגדרה אחרת לפריצות חוץ מאשר פעולה המיועדת למשיכת תשומת לב, או שמא אתה סובר שדבר הרווח מושך תשומת לב כמו דבר חריג לרעה - ואם כן תמהני כיצד אתה מתיר לרעייתך לענווד טבעת אשר מוסיפה לה חן?

לב. "לא שמעתי שהנ"ל הוציא..." אילו הייתי ממציא היתר הרי מי שם אותי להחליט שלא לחוש לפוסקים הסוברים שיש בזה איסור תורה, אלא שלא אני המצאתי את ההיתר אלא כך הוא המנהג הרווח וכך מורים להלכה כמעט כל חכמי הדור, וממילא כתבתי שאף שיש האוסרים מן התורה אולם לא בכל נושא חוששים לדעת מיעוט הסוברים שיש בדבר מסויים חשש איסור תורה, וגם את הדוגמא מהפרשת תרו"מ לא הבאתי כראיה אלא כדוגמא, ואם הדוגמא אינה מוצאת חן בעיניך רשאי אתה לחפש דוגמא אחרת, וחוץ מזה - שכמעט יחיד הוא החסד לאברהם שחשש לאיסור תורה, וגם הוא מודה שרש"י עשה עיקר מהפירוש השני דלא כדבריו, אלא שהוא חידש "טעמא דקרא", ולומר שיש חשש פריצות דאורייתא בפאה לאחר שהתפשט היתרה הוא משונה, וברור שהישועות יעקב לא היה כותב זאת במציאות שלנו.

לג. "טענות מגוחכות" - שוב לא ירדת לסוף דעתי, האוסרים הרי אסרו את הפאה איש איש מטעמו הוא, ולא הרי טעם זה כהרי טעם זה, וכלפי אלו שאמרו שיש כאן פריצת גדר כתבתי שדבריהם נכתבו במקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת וחובשות הפאה שינו מהמקובל, כלפי מנהגנו שהפאה מקובלת אצל הצנועות וכבר לא נחשבת פריצת גדר כתבתי שיש לפאה יתרון מסויים בכך שמכסה את השער טוב יותר, וברור שבמקום שחבישת הפאה אינה מקובלת אי אפשר לטעון כך, וכלפי הבאר שבע שחשש שיחשדו בה שאינה מכסה את שערה כתבתי שבדורנו אין זה תקף ככל חשש מראית העין שכאשר השימוש בהיתר נפוץ תו ליכא חשש, כדוגמת שימוש בשעון מעורר בשבת או אכילת שניצל סויה בחמאה, וכדו'.

לד. "חלק מהפוסקים צועקים במקום שכבר פשט המנהג עי' היטב בבאר שבע" את טענותיך על ניסוחו של הרב משאש אין לך להפנות אלי, וכל שהבאתי מדבריו הוא רק כסייעתא לגבי הנדון של פריצת גדר, וברור שהיו פוסקים שאסרו מטעמים אחרים; אינני מבין מה ראית להוכיח מהבאר שבע שמירי גם במקום שנהגו הרי אילו היה זה נכון הרי שלא היה חושש למראית העין בדבר מצוי; את תשורת ש"י זה לא הכרתי, והוא הראשון שראיתי כעת שחושש לפריצות אף כאשר כל הנשים הולכות כך, והוא מטעם "כי עושין כן ליראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש", ואינני מאמין שבזמננו אשה חרדית מצויה חובשת פאה כדי ליראות כאילו ראשה פרוע בשערותיה ממש, אלא חובשות את הפאה כדי להראות נחמד, וגם לא הביא ראיה לדבריו, והאיסור היחיד שמצא בפאה הוא הסבר הערוך שהירושלמי מיירי גם בפאה ויש לך לדעת שלא היה זה הערוך אלא מוסף הערוך [שהוא אחרון, וברור שמשקלו אינו נחשב כלפי הרמב"ם שפירש אחרת] והוא דלא כפירוש הרמב"ם הפני משה וקרבן העדה שפירשו את הירושלמי לגבי מטפחת ללא רדיד, וגם המנהג הרווח הוא דלא כתשורת ש"י, ומ"מ יישר כח על מראה המקום.

לה. "כבר יש לא מעט פאות בראשן של נשואות שגם נשים אינן מזהות" - על דא קא בכינא, אולם דרך הקיצוניים לא תוביל לשינוי מצב זה אלא רק תחמיר את הבעיה שכבר יהיה בלתי אפשרי לשכנע

להזהר מפאה פרוצה, או שכן תשכנעו אבל תצרו לחץ אדיר על נפשה המקנאת בחברותיה, ויתכן שיש לך להתייעץ עם אנשי חינוך.

לו. המראית העין המיוחדת שהמצאת אמנם נכנסת היטב למילותיו של המהר"י מינץ אולם במשך הדורות הורגלו גדולי הדור לפרש שכוונת הבאר שבע היתה לחשש שיחשדו בה, וחלקם חלקו עליו, וכן מסתבר שהרי בשום מקום בתלמוד אין הוכחה שחז"ל גזרו גזירה נגד חבישת הפאות, ומדוע לייחס למהר"י מינץ שהמציא מדעתו שחז"ל גזרו זאת.

לז. "מי אמר שפאה מקש היא כיעור - זה קישוט יפה מאד אך לעולם לא יטעו שזה שיערה הטבעי" - אכן כן, גם אתה מודה שהתירו פאות יפות, וגם אני מודה שאין להתיר פאה שאי אפשר להבחין שהיא פאה, וא"כ מה ההשגה?

לח. "לא נודע לנו מי הם גדולי אירופה..." - כל הרבנים במערב אירופה במאה השנים האחרונות עודדו לחבישת פאות, וזה היה כיסוי השער שייצג את חרדיות האשה, וזה שלא חילקו בין שער מפאה שלה לשל אחרת - זו עובדה, וזה שהתירו גם כשהפאה נראית כשער שלה היא גם עובדה הסטורית, אלא שמסתבר שבעבר לא היו פטנטים כל כך משוכללים שהפאה תראה בדיוק כאילו זה השער, והיום שיש פטנטים כאלו מצאנו שהרבנים יאסרו, ותו לא מידי.

לט. "פאה הנראית יפה היא רק היתה לשער הראש" - יופי אינו נובע רק מזהות לשער הראש אלא משילוב מוצלח של צבע, צפיפות ותסרוקת כפי ששמלה היא יפה לא מפני שהיא זהה לעור; מה שכתבתי שגדולי אירופה לא חילקו בין פאה לפאה אינו סותר שהנסיונות שהפאה תראה זהה לשער הם מאוסים, כי הפאות בזמנם לא היו זהות לשער ולכן לא הוצרכו לחלק.

מ. מה שלפילוסופיה שלי אולי אין שורש בפוסקים - זה יתכן אולם אינו רלוונטי מאחר ולא חידשתי בזה הלכה חדשה אלא רק הסברתי את המציאות, אולם מה שחידש הרב פאלק שהחובשת פאה כדי להראות כפנויה הוא מגונה - אין לו שורש בפוסקים - והרי זו קביעת הלכה חדשה, ולזאת התנגדתי אף שיתכן שזה נכון ברעיון, אולם אתה כלל לא הבנת את דבריו וממילא לא הבנת את ההשגה, שהרי כו"ע מודים שאין לאשה לעשות מאמצים כדי להראות את עצמה כמגולה שבזאת הרי נראית כעוברת איסור, אולם אין איסור לאשה להראות כפנויה שהרי אינה נראית כעוברת איסור, והנפ"מ בין שני הדברים הוא כאשר לדוגמא גם לרווקות תהיה מודה של כיסוי השער במטפחת ירוקה עם שושנה אדומה - הרי שגם לנשואה יהיה מותר ללבוש כן אף שנראית כפנויה, שהרי אינה נראית כמגולה, וממילא תבין שלא כתבתי שמותר לה להראות כמגולה אלא רק להראות כפנויה, שבמקרה בדורנו תיפוק ליה שאסור לה כי הפנויות הן מגולות; גם הציטוט מהגרשו"א לא הובן על ידך שהרי גם הוא מיירי במי שעושה השתדלות להראות כמי שאינה מכוסה ולא במנסה להראות כפנויה.

מא. "לצערנו הפאה אומצה יותר אצל הגויים" - אין בזה נפ"מ מאחר והצנועות קונות פאות שאינן מושכות תשומת לב, או שמתאימות את הפאה לדרישות ההלכה.

מב. "כל הצניעות היא מענה לאיש הרואה" - כאן שורש הטעות היסודית שלך, צניעות אינה מענה לאיש הרואה אלא חוסר התבלטות, ואין האשה אחראית על עיניו ועל מחשבתו של כל גבר אלא היא אחראית שלא לחרוג מהנהוג אצל הצנועות.

מג. "המציאות שצעירות נישאות לעתים אינן מזהות כנשואות" - נכון, ועל דא קא מצטערנא גם אנא, ולא כתבתי אחרת.

מד. כמה סלט איכא בדבריך - כיצד עירבבת מקומות ותקופות שונות, וכיצד לא לקחת בחשבון שלא כל המקומות ולא כל הזמנים שווים, שהרי גזירת הלבוש היתה ברוסיה על ידי הצאר ניקולאי בשנת 1851-1851 - ושם רק הצנועות חבשו פאה ורוב הנשים גילו שערן והצנועות ביותר נשאר בבית, הדברי חיים היה בצאנו אשר כידוע נמצאת בהונגריה - ושם בתקופתו רק הפרוצות חבשו פאה ושאר הנשים כיסו במטפחת, וגאוני אירופה שהתכוונתי אליהם היו במערב אירופה - ושם רק החרדיות ביותר חבשו פאה והשאר גילו שערן; ומה שהנהגה זו התפשטה מכח צוק העתים עדיין

לא הופך את הנוהגות כך לעוברות על דת אלא למדקדקות במצוות, וכך הן כיום, ורק לאחר התפשטות הדמגוגיה הצליחו לבלבל את הנשים שאין להן מסורת שחבישת הפאה אינה כיסוי לכתחילה, אולם השפעתכם תצליח לבלבל בעיקר את בעלות התשובה אשר מושגיהן אפסיים, ולגרום להן בעיות בשלום בית, ולגרום לבעליהן להביט באחרות, אולם את החרדיות האשכנזיות לא תצליחו לבלבל, אדרבה - הן ובעליהן מגחכים למראה הפרסומים שלכם שעושים מהסבתות שלהן פרוצות.

מה. "כל גדולי העולם לא חשבו על טענות גאוניות אלו" - הטענות הן טענות של אמת שהרי רק שקרן יאמר שהמטפחת לא גולשת ושניתן לחנך לצניעות מחושבת במטפחת יותר מבפאה מכובדת וצנועה, אולם ברור שלטענות אלו אין משקל במקומות שחבישת הפאה לא היתה מקובלת, אלא שבמקומנו היא מקובלת; היכן מצאת שהמ"ב כתב שלדעת רוב הפוסקים היוצאת בפאה נחשבת פרועת ראש - אצלי במ"ב כתוב דבמדינות שיוצאין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע, וארץ ישראל היום היא מקום שנהגו לצאת בפאה; מה שאמרת שגוף הפאה צריך כיסוי - אדרבה אילו היית פותח ספר משנה ברורה שבוודאי מצוי בביתך היית נוכח לדעת שמרן הח"ח אוסר בתוקף לצאת במטפחת ללא רדיד, ואילו היתר חבישת הפאה תלוי במנהג המקומות.

מו. "לא פשט היתרו" - מה שההיתר פשט הוא עובדה, ואפילו אם כל הרבנים היו מעודדים לעבור למטפחת אינו עושה שההיתר לא פשט, ואף אחד מגדולי הפוסקים היום אינו מכווה בגחלתו את חובשות הפאות הצנועות פרט ל... הלשונות החריפים לא הושמעו בדורנו בארצנו על ידי גדולי הדור, ומי שרואה את כמעט כל הרבניות שבישוב שלה חובשות פאה [כגון ברכסים] ומחליטה שהיא מחמירה יותר מהן הרי מראה בעצמה שהיא, שאתמול חזרה בתשובה והיום לובשת שאל בולט, טובה מהן, וממילא דברי המהרש"ל רלוונטיים ביותר. אילו הייתי אומר שחובשות המטפחת עוברות איסור היה לך מקום לומר שהוצאתי לעז על הראשונים, אולם בסך הכל אמרתי שדרך המטפחת לגלוש, ושפאה גורמת תחושת מכובדות יותר ממטפחת, ואם אין הדבר מוצא חן בעיניך - בעיני אלפי נשים צנועות ובעליהן ורבותיהן הדבר כן מוצא חן.

מז. "בשם הגר"מ לפקוביץ" - גם אני לא התייחסתי לזה יותר מלשמועה וכסייעתא למה שאני סובר, ואינני כאותם המלקטים כל דבר - בין שמבינים ובין שאין מבינים, אלא כתבתי מה שהבנתי, וכיסיתי עצמי מכמה כיוונים; ומה שאמרת שאין דעת הגריש"א שליט"א כן - מה בכך, הרי כבר אמרתי שיש בקביעת עדיפות הכיסוי לכתחילה הבדל בין הרבנים יוצאי מערב אירופה לבין רבני ירושלים, ואם את הגריש"א שליט"א ציינת - ראה נא את תרגום דבריו מידיש שכתבתי לך בסוף המסמך.

מח. במכתב א' שציטטת אין שום זכר לגזירה כללית נגד הפאות אלא רק כנגד הפאות הזהות לשער - מסכים; מכתב ב' מיירי בפאות המבליטת ולא מסתירות - מסכים, מכתב ג' הוא המכתב שהתכוונתי אליו שאינו אוסר פאות אלא רק מחזק את חובשות המטפחת, אלא שיש להבין מדוע הוראת הגר"מ שליט"א לבנותיו ולתלמידיו היא לחבוש פאה, גם מכתב ד' מעיד על חיזוק ולא על גזירה נגד הפאות - ומה ראית במכתבים אלו כנגדי; לעומת מכתבים אלו יש לך לערוך סבב ולדעת שרוב רובם של המורים מורים להשאר בפאה ולא להחליף - נא הסתובב למן ה... בצפון ועד... בדרום, אלא שאין בזה נפ"מ כי גם לי לא אכפת שאשה תחבוש מטפחת שאינה גולשת ושנראית מכובדת, ובלבד שיעזבו את חובשות הפאות הצנועות בשקט, ואם קשה לכם לשמור את עיניכם - אין הנשים היקרות קרבן.

מט. "רחשי הלב של גדולי הדור הם נגד החוברת" - מו"ר שליט"א ורבים כמותו אוחזים שהפאה עדיפה, והחוברת מחזקת את הנוהגים כך, ומי שמעוניין לנהוג אחרת - שיבושם לו, והוצרכתי לכתוב את החוברת כנגד התעמולה שלכם העושה מאלפי נשים חרדיות כשרות - כאילו הן עוברות על

דת; ואם תשאל את הגרנ"ק שליט"א והגריש"א שליט"א בעל פה כיצד להנהיג את הדור תופתע לשמוע שדעת התורה שלהם אינה תואמת לדעתך.

נ. "האשה צריכה להיות יפה גם ברחוב - רח"ל" אילו היית מצוי אצל אנשים גדולים והיית משמש אותם לא היית מזדעזע, וכן ההנהגה הרווחת לאפשר לנשים להתאפר וללבוש בגדים ותכשיטים יפים, ובלבד שלא ימשכו עין אלא יהיו מכובדים, אלא שכנראה אתה נמנה עם בעלי התשובה אשר לא ראו אנשים של צורה, ואינך יודע מה היא ההנהגה הראויה, ודברי החפץ חיים אינם רלוונטיים שהרי הוא מיירי לגבי גילוי שער שהוא קישוט של איסור ולא מיירי בקישוט של היתר, ומה היה החשבון שלו שלא הזכיר בגדר עולם את חבישת הפאה בשוק אינני יודע, אלא עובדה ידענא שאשתו של החפץ חיים חבשה פאה.

נא. "יש לנו הספרדים ללכת בעקבות מרן החיד"א" - מנין לך שהשתנתה ההלכה וכבר אין מורים שיפתח בדורו כשמואל בדורו, ובפרט במידי דתליא בדוכתא ובזימנא, ומי סני לך האור לציון והרב משאש והישכיל עבדי והרב עדס והרב מחפוד [שבנו שליט"א אמר לי שאביו אינו אוסר את הפאה אלא שהיא מגעילה אותן] ועוד ועוד ועוד, ומי יימר שדוקא יש לספרדים ללכת בחרב עובדיה יוסף שליט"א ותלמידיו הרב מזוז והרב טהרני והרב מוצאפי והרב משה לוי ועוד ועוד, ומי אמר שאין הם יכולים ללכת בחרב רב הישוב או הקהילה או השכונה שלהם גם אם במקרה הוא אשכנזי.

נב. "רע עלי המעשה" - מדוע שיהיה משנה לאיש מה שרע עליך, והדמגוגיה שלך גורמת לבנות ספרדיות רבות שלא להנשא מאחר והן מתעקשות דוקא על מטפחת, וממילא ההיצע קטן מאד, ומי שכבר מוצע להן - רמתו הרוחנית והלימודית ויראת השמים שלו בפעמים רבות קטנה מאד בייחס למי שהיו יכולות להנשא לו אילו לא הכנסתם להן שטות זו אלא הייתם מאפשרים להן לנהוג במורותיהן וכרוב הרבניות שבישובן, וכן לא הייתם הורסים בתים על רקע זה.

נג. "כל דברי החוברת..." - דברי שקר ולשון הרע והוצאת שם רע ומזלזל ברוב חכמי ישראל, ומאחר ואינו מסתבר שאתה מתכוון לחזור בתשובה על כך על כן מודה אני לך על זכויותיך ששיגרת לי ועל חובותי שנטלת ממני.

נד. "זה עתה שמענו להדיא דעת הגרי"ש אלישיב..." אילו היית מבין יידיש היית שומע שאף שאסר את הפאות הנראות ממש כשער - דבר שמקובל לאסור הרי שלא אסר את כל הפאות באופן גורף, וגם אמר שמותר לפאה להיות יותר יפה מהפאות של פעם.

בברכה - יואל שילה, תמר 14 רכסים, 04-9847719

לכבוד מחבר קונטרס "זה לא זה"

אם כי השתדלת לכתוב באופן שמשמע ממנו שאין אתה מייחס גדולה לעצמך ואינך ראוי לחלוק על גדולים ממך אולם דברייך מהווים התרסה על המנהג שהונהג על פי גדולי אירופה משך עשרות שנים בעידודם המלא, ואף שהיו מקומות שהנהגת הפאה לא התקבלה בהם אולם אין זה סותר שבמקומות שהנהגה התקבלה - עשו זאת לא הפרוצות אלא דוקא אלו שכנועות לרבני המקום אשר קטנם עבה ממתנינו עשרת מונים, ומי שהיה חי שם העיד לי שלא היה זה כהיתר בדיעבד מאחר ורבו גלויות השער אלא חינוכו לזה כהיתר לכתחילה, עד שהביטוי "שייטעל יידענע" הפך לכינוי לאשה שמדקדקת במצוות, ולא נותר לנו אלא להבין כיצד למדו הם את הסוגיא, בלי להתיימר שאנו מבינים טוב יותר מהם, כפי שמשמע מקונטרסך.

נכון הדבר שעל סמך ההיתר הרווח אצל רבות מצדקניות הדור משתמשות גם צעירות רבות בפאות שאינן צנועות - אולם אין לך להוציא לעז על הנשים הרבות החובשות פאה צנועה, אלא יש לך למקד את חיציק בפאות שאינן צנועות, כפי שלא נאסור לגלח את הזקן בסם אף שיש המסירים אותו במכשיר חד.

ראוי לכל מי שאינו ממונה על הציבור שלא יביע דעתו בקולי קולות בראש כל חוצות, ובפרט לאור ההתבוננות בעובדות הפשוטות שפוסקי הדור הגדולים נמנעים לכתוב ולדבר בסגנון שלך, ודי להם להביע את ספקותיהם בספריהם, והלכה למעשה הם מורים לשואלים שמותר לחבוש פאות צנועות כידוע למי שבייר את

דעת הגדולים באמת, ומודעות הענק הצעקניות הן בדרך כלל מזויפות ושקריות כידוע למי שמורגל בשקרים שהציבור מופצץ בהם השכם והערב.

כשעברתי בין בתרי קונטרסך ראיתי שהנחת שההיתר מתבסס על הגמרא בשבת ועל השלטי גבורים, ושעבדת את השלטי גבורים ואת שאר האחרונים להבנה שכל שהתירו היה רק בחצר או לגבי ק"ש או בפאה מכוסה [כדעת שו"ת באר שבע] - הרי שכשהרביית להקשות על זאת דימית שכאילו הפרכת את כל היתר חבישת הפאות, וזאת כלל אינו נכון כפי שעוד אכתוב, ודומה הדבר לאותו שו"ת שנשאל בדבר כשרות הלולב הקנרי וערך תשובה מבוארת להוכיח שאין נפ"מ בכך שהדקל ממין זכר - ופיספס את הנדון המרכזי שהוא אם הלולב הקנרי נחשב בכלל מין לולב.

דע שדברי הרמ"א אינם מותנים בהבנה זו או אחרת בדברי שלטי הגבורים שהיה בן דורו ואינו מחוייב לו מאומה, והביא את דבריו רק משום שהש"ג דיבר על הנושא, וכלל אין חשיבות למיקום המדוייק שעליו ש"ג מיירי [וכד מעיינת שפיר בש"ג תראה שבפשטות מיירי כאשר רוב שיערה מכוסה בכיסוי ורק על מקום הצמות ישנה פאה, וממילא נחלץ מקושיותיך, ופשוט שאם היינו צריכים אותו כראיה להיתר הפאה - לא היה די בזה].

עוד ביססת את דבריך על הטענה הנושנת שאילו הפאה היתה גלויה לא היו חוששים שמא תסירנה, ואף שלאור מה שהתבאר לעיל אין נפ"מ באם היתה מכוסה או גלויה, אלא שבכ"ז אומר לך דאיכא לתרוצי: מתחילה סברתי שהחשש שתשלוף אמור ברווקות ששערך דליל החובשות פאה כשיוצאות לרה"ר ואין להן מעצור והרגל להשאר בשער גלוי, וכ"כ בפמ"ג (במיוחס לו בספר אם לבניה ערך "כתובה") ובעצי ארזים (אה"ע כ"א ב') - אך בשלטי הגבורים דחה זאת שהרי אמרו שהתירו את חבישת הפאה בחצר כדי שלא תתגנה על בעלה, אך ראיתי בשו"ת הרי בשמים (ל"ו) ובשו"ת יביע אומר (ה' אה"ע ה' ד') שהעמידו בארוסה המותרת בגילוי שער; עוד י"ל שאולי החשש היה רק שתשלוף בשעות שרק נשים מצויות ברחוב כגון בעת התפילה שהגברים בביהכ"נ שבשדות - וגם את זאת יש לדחות שהרי לא אסרו לצאת בדבר שאין חשש שתשלפנו כגון כיפה של צמר מגולה - ואם היתה שולפתו כשרק הנשים מצויות היו גוזרים [אמנם ראה רמב"ן (שבת ס"ד): שמשמע ממנו שלא היו אוסרים לה גם לחבוש את הפאה ברה"ר ולא רק בחצר שמא תתגנה עליו ללא הפאה - אלמלא היה נהוג אז שאינו מצוי שיראה אותה ברה"ר (ולפירוש הסבא קדישא [ב' או"ח א'] אינו רואה את הפאה כי הפאה מכוסה ברה"ר), ומשמע ששונים הרגליהם מהרגלינו]; עוד יתכן שדרכך של אלו שיצאו בפאה מגולה היה לחבוש גם כובע בד קטן תחת הפאה [כליא פרוחי (רש"י שבת נ"ז):] - שאף כשתסיר את הפאה לא תשאר חשופה (וכ"כ בתפארת ישראל בעוז שבת ו' א'), ובכך מיושב גם מדוע בפאה חששו שמא תשלוף ולא חששו שתסיר את הכבול התפור לשבכה (כמבואר ברש"י שבת נ"ז, ס'). שיתכן שהנשים שלא יצאו בפאה הלכו בכבול התפור למטפחת ולא היה חשש שתסרנה אותו עם המטפחת כדי שלא להתגלות, אך כשיש כובע קטן תחת הפאה - הרי עלולה להסיר את הפאה כי אינה חוששת מלהתגלות, ואין להקשות מהסוגיא בערכין (ז'): שמשמע שהפאה היתה קשורה לשערות (ראה שו"ע יו"ד שמ"ט ב') שהרי שם מדובר דווקא באשה בעלת מום שחובשת פאה כמעט כל הזמן [ולכן הפאה נחשבת כגופה] אך בשבת רש"י לא פירש שמדובר בבעלת מום וגם לא פירש שקושרת את הפאה לשער אלא שצוברתה על שיערה - ויתכן שחבשה כובע קטן תחתיה; עוד י"ל שאין להקיש מהמורגל בזמננו עליהם [כדוגמת החשש של סרך בתה (נדה ס"ז): שאינו רלוונטי היום] שהרי כשהיו רגילות ללכת בשער מגולה בחצר ברור שהמחסום מפני השליפה היה קטן יותר, וכ"כ הרמ"א (ש"ג י"ח) שהשתנו הרגלי השליפה לגבי חשש שליפת תכשיטים - אך יש לדחות שהרי מוכח מחז"ל והראשונים שלא חששו שתשלוף כאשר השער יתגלה; בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו) כתב שהמשנה לא כתבה היתר ברה"ר כי במשנה מדובר גם בפאה עם שבכה שבה יש לחוש שתשלוף את הפאה מתחת השבכה, אבל בפאה ללא שבכה מותר אף ברה"ר; עוד יתכן ששלטי הגבורים דן על פאות שמכסות רק מקצת הראש שאם תשלוף אותן הרי שכמעט כל שיערה ישאר מכוסה [וכן מדוייקת לשונו: "היוצאות בכיסוי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נשאות שערות חברותיהן" (וכ"כ הרב ברוך אהרן הוס בירחון אור ישראל מ"א), ואף שדן רק על פאה חלקית שהיתה במקומו - מ"מ היתר הוא גם בפאה מלאה שהרי טעם היתר שלטי הגבורים הוא שפאה אינה ערוה] ובהן לא חששו שתשלוף מאחר וגם אם תשלוף ומקצת שיערה יתגלה הרי אין בזה איסור תורה; בתבואות שמ"ש תירץ (במאמר בספר הזכרון להגר"י פרנקל) שמוכח (ב"ק צ"ג, רש"י שבת ס"ה, ר"ן שבת ע"מ 57, מאירי שבת נ"ז, ועוד) שכל מה שלא חששו שתשלוף כשתתגנה הוא רק באופן שתתגנה מחמת עצם הגילוי, אולם בהחלט יתכן שכאשר אינה מתגנה בעצם הגילוי עלולה לשלוף אף שתעבור על איסור גילוי השער - מפני שתשכח עצמה או שלא תקפיד על גילוי של כמה רגעים.

מבין בתרי כתיבתך [כגון מה שכתבת שאם הפאה מעידה שהשער שתחתיה הוא פגום הרי שלא תהיה מעונינת לחבושה כדי שלא ידעו ששיערה הטבעי פגום (ודעתי שרעיון זה כתוב גם בחלק מהראשונים, אך זו רק דוגמא)] הבנתי שמתיימר אתה להבין את סברות

הנשים מלפני מאות שנים, ותמוה הדבר שהרי גבר נורמאלי כלל אינו מסוגל להבין לחוש ולחשבן את המניעים של הנשים, מה חשוב להן ומה מניע אותן, כפי שאין אנו מבינים כיצד הן משקיעות זמן במריחת קרם ובהסרת שערות כך גם אין אנו מבינים מדוע הן מתלהבות מלבישת בגד אופנתי, וכיצד אתה מתיימר לחשבן על פי דעתך את דעת הנשים - מה מסתבר שעשו ומה אינו מסתבר, ובפרט שהמציאות השתנתה מאז כליל, וכפי שהמציאות שאשה לקחה את בתה כבלנית וממילא חששו לסרך בתה - אינה מובנת לנו כך ברור ששינוי התחושות שנלוו לזה אינו נתון להבנתנו, ולכן פשוט שתחושות הנשים בתקופה שרוב היום היו בחצר, ולרה"ר יצאו רק פעמיים בחודש כשהן עטופות, ובחצר היו גלויות שער, והיו רגילות ברדיה, וכדו' שאר שינויים - פשוט שאין לך להתיימר לחשבן מה היה להן להרגיש וכיצד היה להן לפעול.

כל שניתן להוכיח מהסוגיא בנזיר הוא שהפאות בזמנן היו יפות, וממילא אינו נכון לטעון שהמתירים לצאת בפאה לרה"ר התיירו זאת רק בפאה מכוערת משא"כ בדידן [לכאורה אין הכרח להבנה שלך שבהכרח מיירי כשחובשת פאה בחצר כי הרי בגמרא מדובר בבעל שהפאה מנוולת בעיניו ובדאי שאינו מניח לאשתו לחובשה גם היכן שמותר, ולכן רגיל הוא שבשוק אשתו עטופה בשבכה - ובחצר היא גלוית שער, וממילא מעוניין להפר את הנזירות כדי שתראה בשערה עכ"פ בחצר שנמצאת בה רוב היום, ולא דנו כאן כלל על השוק, ואילו ת"ק לא התיר להפר את נזירותה כי סבר שהגילוח אינו ניוול מאחר ויכולה לעשות פאה שהיא כשערה (קרבן העדה בירושלמי מיר י"ט). כדי לחובשה רוב היום בחצר וכשיצאת לשוק. גם אם נפרש כדברך שהיתר הפאה אמור כאן רק בחצר ולא דנו בחבישתה בשוק - הרי עכ"פ דאי ניתן ללמוד מכאן שלר"מ מותרת בגילוי שער בחצר שהרי מחמת כן מעוניין היה להפר את נדרה, ומסתבר שת"ק לא נחלק עליו בכך (וכן משמע שהרי אמר "אפשר בפאה נכרית" שמשמע שבד"כ לא חבשה פאה) וא"כ מוכח בבבלי שגילוי השער מותר בחצר דלא כירושלמי (לפירוש ריא"ז) שבחצר צריכה לחבוש קפלטין, וא"כ העין משפט שמצא מהסוגיות בנזיר ובשבת היתר לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן - מסתבר שכונתו לא היתה רק להתיר לחבוש פאה בחצר שזו משנה שאינה צריכה שהרי בבבלי מותרת אף בגילוי שער, אלא כונתו היתה להתיר את חבישת הפאה אף בשוק, דלא כדעת ספר דת משה וישראל שכתב שהעין משפט היתר פאה מגולה רק בחצר; מה שכתבת שאם הפאה אינה ממש כשער הרי שהבעל היה צריך למחות - נעלם ממך שאין סיבה שהבעל ימחה באשתו כאשר היא נראית טוב יותר בפאה מבשערה הטבעי, כמו שהוא בד"כ].

עוד הנחת שהפאות שלנו חמורות יותר - והנה אינני דן על הפאות המודרניות הארוכות והמתנפנפות והרטובות ושאר מרעין בישין שאותן אין מי שמתיר מאחר והמציאות היא שהן מושכות תשומת לב, אולם הפאות שאינן מושכות תשומת לב אלא כל חטאן הוא שהן עשויות יפה, וממילא האשה נראית בהן יפה אינן גרועות מהפאות של פעם שגם הן היו יפות שהרי אין להניח שאשה רצתה לכער את עצמה בדור מן הדורות אלא בודאי שהנשים השתדלו להיות יפות, והמעייין בסוגיא דנזיר ובראשונים יווכח שגם בזמן חז"ל הפאה היתה תחליף לשער, וכן מפורש בגמרא ובראשונים שיצאה בחוטי שער משער שלה או של חברתה ובתוס' רי"ד (שבת נ"ג.) פירש שחוטים אלו מכסים את שערה החייב בכיסוי [ומכאן למדו המג"א והגר"א את היתר הפאה ברה"ר], וכן מוכח מרוב האחרונים שדנו בפאה החל משלטי הגבורים והמהר"י מיניץ לפני כחמש מאות שנה ועד האחרונים המאוחרים - שכולם הגדירו את הפאה כתכשיט כקישוט וכנוי, וחששו שהאשה נראית כמגולת שער כי הפאה נראית כשערותיה ו"אין אדם יכול להבחין אם בשיער עצמן או בפאה נכרית היא מתקשטת" (תורת שבת ש"ג י'), ושעלולים לבוא להרהר בה, ושהפאות מעוררות את קנאת הגויים, וכן בזמן גזירת הלבוש השוטרים הרוסים לא נטפלו לחובשות הפאה מאחר ודימו שמגולות שער הן [ראה בשו"ת שנות חיים (שט"ז) וקנאת סופרים (ע"ב) למהרש"ק שכתב על הפאות שבזמן הגזירה "הרי הרואה לא ידע ויסבור דשלה הוא", "אי אפשר להכיר בלי הבחנה אם הוא השער שלה או של אחרת", ובסתרי ומגיני (מ"ד) כתב: "הפאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי" ואין לחוש שיחייבו עליה ותבא לשולפה בשבת... "לחוש שיסבור הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה דכיון שידעין העולם שיכולין עתה לעשות הפאה נכרית יפה כל כך שתראה כשערות עצמה"], וכבר העיד לי מו"ר שליט"א שאמו וסבתותיו וחמותו ואמה [לפני כמה שנה] חבשו פאה צנועה משער טבעי שנראתה יפה [ואף סיפר על ראש ישיבה מפורסם שלא אכל בביתם עד שאמרו לו שהאם חובשת פאה, כי הנהגתו היתה שלא לסמוך על אשה גלוית שער - ומכאן שגם לפני ששים שנה לא היה נראה הבדל בין פאה לשער, וידוע שהפאות אז היו מיוצרות משער טבעי בעבדת יד לפי התאמה מדויקת לראש (היום נוהגים לכנות פאות אלו "קאסטום")]; יש לדעת שהניילון הומצא רק לפני כשבעים שנה וממילא פאות סינטטיות באיכות טובה לא היו קיימות לפני כן, ובודאי שלא הכינו את הפאות הרגילות מקש אלא משערות טבעיות, ויתכן שהתמונות הקדומות של פאות שנראות רע הן של פאות שלא היו את האמצעים לשמרון ולסדרן ולכן לאחר זמן היו נראות מוזנחות. מ"מ היתר חבישת הפאה אינו תלוי דוקא בכך שהפאה נראית רע ומנין שהמתירים לא היו מתירים גם פאות צנועות מודרניות, וכך כתב בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ח) שאין לאסור חבישת פאה מפני שנעשתה במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - שהרי לא אסרו לאשה שתתפפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור

עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם ישנן היום הלוכשות כובעים או מטפחות על ראשן הנראות בזה נאות יותר מבשערותיהן - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין - בין אם תכסה בבגד או בפאה הוא כמלבוש על ראשה.

בדברייך מוכח שאין לאשה להיות יפה כי הרי היא צריכה להיות צנועה וממילא הפאות היפות אסורות אף כאשר אינן מושכות תשומת לב - ויש לך לדעת שתפיסה זו - שגיאיה בסיסית גרמה לה, שהרי ניתן להוכיח שהגדרות "צניעות" ו"פריצות" אינן מקבילות ליופי וכיעור אלא לחוסר התבלטות ולמשיכת תשומת לב, וממילא צורת לבוש שאינה חריגה אצל הנשים שמוחזקות בצניעות באותו דור נחשבת התנהגות צנועה אף אם בדורות אחרים ובמקומות אחרים לא היתה נחשבת צניעות, ולכן אשה שבארצות אירופה ואפריקה לפני שבעים שנה לא גרבה גרבים לא היתה נחשבת פרוצה, והיום כן תחשב פרוצה, וכן על דרך זו בשאר פרטי הלבוש, והפאה אינה שונה במהות משאר פרטי הלבוש שהרי השער אינו מקום גירוי יותר משאר דברים [טפח באשה שער באשה וקול באשה הם חידושים שאפילו הם יש בהם גירוי ולא שהם עיקר מקומות הגירוי כידוע מהראשונים ומהמצאות].

המעייין בסוגיא בכתובות שהבאת יראה שהגדרת דת יהודית אינה תקנון צניעות אלא מכלול ההנהגות שבהעדרן יכול הבעל לומר שאינו מעונין באשה חריגה כזו ולכן מגרשה בלי כתובה, ואף שיש לדון אם המגלה זרועותיה במקום שהדבר מקובל - היא בכלל העוברת על דת יהודית שהרי סוף סוף חז"ל עמדו על זה והחשיבוה עוברת על דת, אבל פשוט שפאה אינה בכלל זה שהרי היא כיסוי ולא גוף, ולגבי כיסוי בודאי שאין תקנה קבועה אלא תלוי במנהג המקומות כדאיתא בספרים רבים, וכן הדבר פשוט; מה שר"א ליפשיץ הכניס את עניני פאה למשנה דדת יהודית בק"ו מקלתה - אינו מתחיל, כמבואר למעייין בסוגיא.

מאחר ונחתנין לכך שדין "עוברת על דת" הוא דוקא כשהיא חורגת מהמקובל אצל הצנועות - ממילא פשוט שאין שום נפ"מ אם הפאות שהוזכרו בחז"ל היו כעין שלנו או שרק היוו כיסוי על פגמים, ואין נפ"מ אם הן היו מכוסות או לאו, וממילא תבין שאין שום נפ"מ בכך שגילית את תוס' ר"י הזקן שכתב שסוגיא דשבת מיירי בפאה תחת השבכה; מאחר וגם הש"ג לא התכוין לחדש דין אלא רק מצא סמך להנהגת הנשים שהכיר לכן אין טעם לומר שאילו היה רואה את תוס' ר"י הזקן היה חוזר בו, שהרי לא בנשים עבריות עסקינן אלא בנשים כשרות, וגם אם לא היה לו סמך למנהגן מהגמרא בשבת - מה בכך, ולא על זה ההיתר יקום או יפול אלא על כך שכן הוא מנהג הנשים הצנועות בדורנו, וממילא מי שעושה כמותן אינה בכלל "העוברת על דת".

לגבי טענותיך שהפאות שלהן לא היו עשויות כשלנו אלא או משערות בודדות מעורבות עם השער שבודאי לא יצאו עמן לרה"ר או ככובע מעין שטריימל - חיברת יחד את רש"י בערכיך עם הסוגיא בשבת ויצא לך שגם לגבי יציאה לרה"ר כל שהתירו היה רק בפאה דלילה, ואין ללמוד ממנה לדידן - אמנם, בסוגיא בערכיך הנדון הוא לגבי איסורי הנאה ממת, וחז"ל אמרו שהפאה נחשבה כמתוברת בה כאילו היא גופה, ולכן שם פירש"י שמדובר במקרה מיוחד של אשה בעלת שער דליל שקושרת את הפאה לשערה, ולא פירש כמו שפירש במסכת שבת (ס"ד:): שהפאה היא קליעת שער הצבורה על שערה ובשבת גם לא פירש שמדובר בבעלת שער דליל, וכ"כ בבנין ציון (ק"ד), וממילא ניתן לפרש שבשבת מיירי בפאה העשויה לנוי, כפאות דידן.

מה שבשער צילמת קטעי חז"ל וראשונים - הרי זו דמגוגיה, ונבדוק אותם אחד לאחד: מ"ש בסוטה הרי מיירי באשה שעושה פעולות למשוך תשומת לב גברים, וכל המכיר את המציאות יודע שטענה זו אינה שייכת בנשים החרדיות אף אם פאותיהן מושכות תשומת לב שהרי כלל אין כוונתן לגברים אלא רק להיות יפות מאד ואין זה בכלל [והטענה על הסוטה אינה מחמת שהניחה קישוט במקום השער אלא שהשתמשה בזה כדי למשוך את תשומת לב הגברים בחבשה דבר המעורר דמיון, משא"כ במי שחובשת פאה רגילה ומצויה], וכן לגבי מה שהבאת מישעיה; מה שהבאת מברכות בסה"כ אומר שיש משיכה בשער קול וטפח ולכן חיישינן שבעלה יהרהר בק"ש, או שאחרים יהרהרו בה, אך עי' ברשב"א, וכן נפסק להלכה, שכל זאת מיירי באופן שבאופן רגיל מכוסה, וכעת מתגלה שאז הדמיון מתגבר כידוע לכל גבר, אולם אין הדברים אמורים במראה שמורגלים בו, ולכן שער הרווקות וקול דיבורן וטפח במקום הרגיל להיות גלוי - אינו אסור בחשיפה, ורק על הגברים מוטל שלה לשים לב לזה ביותר, וממילא מאחר ומורגלים אנו בפאות הרי שאין לה איסור לצאת בה; מה שהבאת ממדרש רבה לא הבנתי מה הקשר לפאות; מה שהבאת את כל הפרסומות לפאות - לא טענתי שיש לנשים ללכת שולל אחר כל מעצב אופנה, אולם דוקא לשם יש להסיט את המאבק ולא לאותן הנשים הצנועות בכל הנהגותיהן שחובשות פאה צנועה כמנהג אמותיהן וסבתותיהן ורבניותיהן.

עוד יש לך לדעת שגם אלמלא היה המנהג אצל הנשים הצנועות להתיר לחבוש פאה, אולם אין לך להתבטא כל כך בזלזול על דין שנכתב להיתר על ידי הרמ"א (או"ח ע"ה ב'), אפי זוטרי (אה"ע כ"א), לבוש (או"ח ע"ה ב'), מגן אברהם (ע"ה ה'), כנה"ג (אה"ע קט"ו ט'), פרישה (או"ח ש"ג י"ט), א"ר (ש"ג י"ח), הגר"א (מוכח מביאורו לרמ"א או"ח ע"ה ב'), חורב (עמ' 377), שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו), שבת של מי (שבת ס"ד:), פמ"ג (ע"ה א"א ה'), מגן גבורים (או"ח ע"ה שה"ג ב'), שו"ע הרב (או"ח ע"ה ד'), שלחן שלמה (או"ח ע"ה ב'), מנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב), בית יצחק (או"ח י"ד), מ"ב (ע"ה ט"ו), יד אהרן ([אלפאנדארין] ע"ה), כף החיים (ע"ה י"ט), ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז), תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ז-קל"ח), אור לציון (או"ח א' י"א), אג"מ (אה"ע ב' י"ב, אה"ע ד' ל"ב י'), הליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב), דת והלכה (סי' א', וכ"כ בהלכות הגר"א ומנהגיו [ע"ט]), חוט שני (שבת ג' ביאורים באה"ע י"א עמ' רע"ב) - הרי כמעט כל אלו פוסקים וגדולי הדורות אשר כל בית ישראל ילכו לאורם בכל דיני התורה כולה, ודבר שיש לו מתירים כאלו אפילו באלף אינו בטל, וכך מורים רוב רובם של מורי ההוראה הותיקים בארץ [האשכנזים, וגם ספרדים רבים], ויש לך לחוש שמא הם הבינו מעט יותר טוב ממך את הסוגיא, וגם היתה להם אחריות ציבורית מלאה, והשתא שזכינו לזה תו אין צורך לעקם גם את כוונת הש"ג, הרמ"א המ"א הפמ"ג שו"ע הרב והמ"ב כמו שאנסו את כוונתם כמה ממחברי זמננו שהתאמצו לגרד איסור מתחת האדמה לאחר שהניחו הנחות יסוד מוטעות. מה שכתבת שאינך מבין את מחברי תקנון משמר התורה - הוא לפי הנחת היסוד שלך שהמ"ב אינו מכריע בדין דאורייתא, אולם לאור מה שהתבאר הדברים הם פשוטים.

מה שהתקפת את עז והדר לבושה - אין כוונתו שכל מצוות כיסוי השער היא כדי להבדיל בין נשואה לרווקה אלא כוונתו שהחובשת פאה ונראית כפנויה נראית כמזלזלת במצוות כיסוי השער וגם גורמת שיביטו בה כפי שמביטים בפנויה לצורך שידוכים, ואף הסביר שאיסור הפאות הארוכות והמתנפנות ובעלות השביל הלבן והפאות שכיוון צמיחתן כשל שער טבעי הוא כי נראית כפנויה, ואף אם הורגלו שם בחבישת פאות הרי ככל שהפאה איכותית יותר עלולים לטעות בזה יותר ולחשוד שהיא פנויה ושראשה אינו מכוסה ~ והיה לך להשיב שלחשש זה אין שום שורש בפוסקים הקדמונים [שוב מצאתי באפי זוטרי (אה"ע כ"א) כתב שיש לנשואות לכל הפחות לכסות מקצת מהפאה בצעיף כדי שיוכלו להבחין בינה לפנויה] וברור שהנשים המכסות שערן בפאה של צעירה אין מתכוונות לזלזל במצוה או להראות כפנויות או להראות כגלויות שער אלא רק להראות יפות יותר - ואין בזה איסור כמו שמצאנו בגמרא שהוצרכו לאסור לזקנה לצאת בשבת בחוטי שער של צעירה אף שהוא שבח לה מפני החשש שתסירם [מכאן שביום חול דרכן היה לצאת בזה], ומה שאין מתירים פאות ארוכות וכדו' אינו מפני שנראית כפנויה אלא מפני שמושכת תשומת לב וממילא נחשב כפריצות, אלא שלעתים הנסיון לשוות לפאה מראה צעיר מהווה פגם בצניעות.

ואסיים בברכה מרובה לך ולכל בני ביתך.
יואל שילה, רכסים.

מקורות הסוגיא

125.....	יד אהרן.....	120.....	ישועות יעקב.....	112.....	הזוהר.....
125.....	כף החיים.....	120.....	מגן גבורים.....	112.....	רש"י.....
125.....	שבת של מי.....	121.....	תורת שבת.....	112.....	רמב"ם.....
125.....	שרידי אש.....	121.....	שנות חיים.....	113.....	תוס' רי"ד.....
126.....	שערי הלכה ומנהג.....	121.....	פני יצחק.....	113.....	מאירי.....
127.....	יביע אומר.....	121.....	חורב.....	113.....	שלטי גבורים.....
127.....	תבואות שמ"ש.....	121.....	ר"ע הילדסהימר.....	114.....	תרומת הדשן.....
128.....	אגרות משה.....	122.....	חסד לאברהם.....	114.....	מהר"מ אלשקר.....
129.....	אור לציון.....	122.....	תשורת ש"י.....	115.....	רמ"א.....
129.....	שבט הלוי.....	122.....	שו"ע הרב.....	115.....	לבוש.....
130.....	אור ישראל.....	122.....	מנחת שבת.....	115.....	באר שבע.....
130.....	הליכות שלמה.....	122.....	בית יצחק.....	116.....	מהר"מ פרובנצאלו.....
130.....	דת והלכה.....	123.....	הגרי"פ פערלא.....	116.....	אפי זוטרי.....
131.....	הלכות הגר"א.....	123.....	משנה ברורה.....	117.....	מגן אברהם.....
131.....	דרכי החיים.....	124.....	חקל יצחק.....	117.....	מקור חיים.....
132.....	חוט שני.....	124.....	הסבא קדישא.....	117.....	שבות יעקב.....
132.....	בד"צ משמר התורה.....	125.....	שלחן שלמה.....	117.....	שאלת יעב"ץ.....
132.....	הגרי"ש אלישיב.....	125.....	עצי ארזים.....	118.....	עטרת זקנים.....
		125.....	סתרי ומגיני.....	118.....	פרי מגדים.....
		125.....	מהרי"ל דיסקין.....	118.....	תשובה מאהבה.....
		125.....	כנסת הגדולה.....	120.....	אליה רבה.....

הזוהר

הזוהר (פרשת נשא דף קכ"ה:) "א"ר חזקיה תונבא ליתי על ההוא בר נש דשבק לאנתתיה דתתחזי משערה דרישה לבר ודא הוא חד מאינון צניעותא דביתא, ואתתא דאפיקת משערא דרישה לבר לאתתקנא ביה גרים מסכנותא לביתא וגרים לבנהא דלא יתחשבון בדרא וגרים מלה אחרא דשריא בביתא מאן גרים דא ההוא שערא דאתחזי מרישה לבר, ומה בביתא האי כ"ש בשוקא וכ"ש חציפותא אחרא ובגין כך אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך; אמר רבי יהודה שערא דרישא דאתתא דאתגלייא גרים שערא אחרא לאתגלייא ולאפגמא לה בגין כך בעיא אתתא דאפילו טסירי דביתא לא יחמוץ שערא חד מרישא כ"ש לבר; תא חזי כמה בדכורא שערא הוא חומרא דכלא הכי נמי לנוקבא; פוק חמי כמה פגימו גרים ההוא שערא דאתתא, גרים לעילא גרים לתתא גרים לבעלה דאתלטייא גרים מסכנותא גרים מלה אחרא בביתא גרים דיסתלק חשיבותא מבנהא, רחמנא לישזבון מחציפו דלהון, ועל דא בעיא אתתא לאתכסייא בזיותי דביתא ואי עבדת כן מה כתיב בניך כשתילי זיתים - מהו כשתילי זיתים, מה זית דא בין בסתווא בין בקייטא לא אתאבידו טרפוי ותדיר אשתכח ביה חשיבות יתיר על שאר אילנין כך בהא יסתלקון בחשיבו על שאר בני עלמא, ולא עוד אלא דבעלה מתברך בכלא בברכאן דלעילא בברכאן דלתתא בעותרא בבנין בבני בנין, הדא הוא דכתיב הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' וכתוב יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חיך וראה בנים לבניך שלום על ישראל" [תמצית: הזוהר מחמיר מאד בפגם הנגרר מגילוי שער האשה אפילו בביתה, וכ"ש חוץ לביתה, ושגרתמ מכר מסכנות לביתה, והברכה באה למי שזהירה בכך. וכן כתבו הב"ח והחת"ם סופר, אולם באגרות משה שדא בה נרגא. מסתבר שאף לדעת הזוהר אין פגם כשמגלה שער ל צורך הנאת בעלה או לצורך רחצה וכדומה דלא גרע מגילוי כל גופה שמותר באופן זה; המהר"ם אלשקר כתב שאין כוונת הזוהר לשער שרגיל להיות גלוי].

המקורות מהראשונים

רש"י

רש"י (כתובות ט"ו:) "בהינומא וראשה פרוע - איצטייכליד"ה שערה על כתיפיה - כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה" [יתכן ללמוד מכאן שלבתולה מותר ללכת בשער פזור על כתיפיה, וממילא אין לאסור פאה המגיעה על כתיפיה].

תב"ם

רמב"ם (שבת י"ט ג') "לא תצא אשה...לא כפאה של שיער שמנחת על ראשה כדי שתראה בעלת שיער הרבה... שמא יפלו ותביאם בידה או תחלוץ ותראה לחברותיה" [מוכח שאין חשש ביום חול לצאת עמה לרה"ר]; (אישות י"ג י"א) "מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד... כדי שתצא בו" [כלומר - הנהגת כסוי השער תלויה במנהג המקומות]; (אישות כ"ד י"ב) "ואיזו היא דת יהודית הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אע"פ ששערה מכוסה במטפחת, או שהיתה טווח בשוק וורד וכיוצא בו כנגד פניה על פדחתה או על לחיה כדרך שעושות הגויות הפרוצות, או שטווח בשוק ומראה זרועותיה לבני אדם, או שהיתה משחקת עם הבחורים" [חובת חבישת הרדיד

נחשבת כדת יהודית, ומאחר ולעיל נתבאר שחובת הרדיד תלויה במנהג המקומות לכן יש להוכיח שהנהגת דת יהודית תלויה במנהג המקומות או שיש לחלק בין רדיד על כיסוי מלא - שתלוי במנהג המקומות, לבין רדיד על כיסוי שאינו מלא שהוא חובה (פרישה).

תוס' ר"ד

תוס' ר"ד (שבת נ"ז.) "דהני דתני ולא תטבול טעם בא ליתן על מאי דאמר לא תצא אשה לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן דלדילמא שלפא ומחויא ליכא למיחש שאין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות, ואין הטעם אלא דילמא מיתרמי לה טבילה של מצוה כו' - מפני שאמרו חכמים בחול לא תטבול בהם עד שתרפה, וכיון דבחול לא תטבול בהן עד שתרפם בשבת לא תצא בהם דילמא מתרמי לה טבילה של מצוה ושריא להו ואתיא לאתווינהו ד' אמות בר"ה - פירוש שאחר שתתירם בשעת טבילה שוב אינה רשאית לקלע בהם שערה בשבת." (שבת ס"ד:) "בחוטי שער ליכא למיחש למישלף ואחזויי דגנאי הוא לה לגלות שערה" [מוכח מדבריו שחוטי השער הנדונים הם רבים ואינם מכוסים, ובכך ניתן לומר שהם מסתירים את השער, ולכן לא חששו שתשלפם "שאיין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות", וכ"כ בהמשך "דגנאי הוא לה לגלות שערה"; בקונטרס 'ותרגו הארץ דייק את הכתוב בסוף דבריו 'אינה רשאית לקלע בהם שערה' - דמייירי כשרק קושרת בהם את השער, כעין גומיה, וממילא בודאי מייירי שכל השער מכוסה תחת שבכה, וממילא פירש שכוונת "שאיין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות" - היא שכדי להסיר את הגומיה תאלץ להסיר את השבכה, ולכן לא חיישינן שתעשה זאת].

מאירי

מאירי (שבת ס"ד:) "פאה נכרית כמו מגבעות ידבקו בה שער נאה והרבה ותשים אותם האשה על ראשה דרך עראי כדי שתתקשט בשער... וענין פאה נכרית היא קליעת שער עשויה משער חברתה אם מפני ששער שלה מועט אם מפני שהוא לבן" [מוכח שהפאה אינה עטופה לגמרי, שהרי אילו היתה עטופה - מה צריך כלל את הפאה כדי להסתיר את השער הלבן, והמחמירים מעמידים זאת בחצר - ששאר נשים גילו שערן, והאשה ששערה פגום חבשה פאה יפה מגולה אך ברה"ר כיסו אותה בשבכה].

שלטי גבורים

שלטי גבורים (שבת כ"ט.) "יראה מזה להביא ראייה וסמך לנשים היוצאות בכסויי שערות שלהן כשהן נשואות אבל במקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן שקורין קרינאלו מההיא דשנינו שהאשה יוצאה בפאה נכרית בשבת, ופירשו כי פאה נכרית היא מגבעת ידבקו בו שער נאה והרבה ותשים אותו האשה על ראשה כדי שתתקשט בשער, והתם באשה נשואה מייירי מתניתין מדקאמר דהטעם משום שלא תתגנה על בעלה - הרי דבנשואה מייירי, והרי פאה נכרית הוי ממש כעין אלו הקרינאל, ומשמע להדיא שמותרות בנות ישראל להתקשט בהן דשער באשה ערוה דקאמר לא הוי אלא בשער הדבוק לבשרה ממש ונראה גם בשרה עם השיער אבל שיער המכסה שערה אין כאן משום שער באשה ערוה וגם לא משום פרועת ראש, ונראה דל"ש שערות דידה ל"ש שערות של חברתה כל עוד דעבידי לכסוי השער והן תלושות אע"פ דקישוט הוא לה כדי שתראה בעלת שער אין בכך כלום וש"ד, ואע"ג דאמרי' סוף פ"ק דערכין דפאה נכרית המחוברת לשער ממש דהוי כגופה ממש - מ"מ לא נאסר בשביל כך לצאת בה ולהתקשט בה דהא על כרחך אותן הצדקניות דקאמר התם היו מתקשטות בפאות ההם, ובנשואות מייירי התם דקאמר תנו שערי לבתי, ואין לומר שהיו משימות צעיף או מידי על הפאות נכרית דא"כ מאי אהני ההוא קשוט הרי כל עצמו של אותו קשוט לא הוי אלא בשביל שתראה בעלת שער, אלא פשיטא דמייירי שהולכות בשערות מגולות, ולכשתעייין סוף פ"ק דערכין ופרק מי שמתו בדברי רש"י שם ובדברי הרא"ש תמצא דאין איסור בשער אשה משום ערוה אלא במחובר לבשרה וגם שהבשר נראה עם השיער כדאוקימנא"; וכ"כ הוא עצמו בעין משפט (נייר כ"ח:) "נ"ל היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהן" [תמצית: שלטי הגבורים למד ממנהג התלמוד לחבוש פאה להתיר לנשים לכסות את שערן באמצעות שער תלוש ולצאת בו כי הניח שהפאה המוצרכת בתלמוד היתה גלויה שהרי עשויה לקישוט ושמדובר בנשואה שהרי חששו שתתגנה על בעלה, והסביר שרק השער המחובר לבשרה הוא הנחשב ערוה ויש בו איסור פרועת ראש, והתיר גם פאה משער תלוש שלה שעשויה לקישוט כאשר עשוי לכיסוי השער, ואין לתלמוד לאסור לצאת בפאה ממה שהיא נחשבת כגופה לגבי איסור הנאה ממת. החולקים עליו הקשו: א'- ניתן להעמיד את הסוגיות בחצר שמותרת בגילוי שער אך ברה"ר הפאה היתה מכוסה ואז מובן מדוע חששו שתסיר את הפאה (המתירים דחו: מייירי בארוסות המתורות בגילוי, חבשו גם כובע בד קטן תחת הפאה, גזרו גם על הנשים שחבשו פאה גלויה אף שאין חשש שתסירנה אך חשש השליפה הוא רק בנשים שפאתן מכוסה, השתנו הרגלי השליפה מתקופתן שגילו שערן בחצר על המורגל אצלנו שמכוסות אף בביתן וממילא מתיישות ביותר, לשון שלטי הגבורים מדויקת שדן דוקא בפאות שמכוסות רק מקצת הראש שגם אם תשלפנה הרי שרוב שערה ישאר מכוסה, לא חששו שתשלוף כשמתגנה מחמת עצם הגילוי אך יתכן שעלולה לשלוף כשאינה מתגנה מהגילוי עצמו), ב'- מה ההכרח משבת שמייירי אף ברה"ר (המתירין דחו: ההוכחה היא מתוך הטעם שהתירו לה להתנאות בקישוט זה אף שמצויים עוד אנשים בחצר כדי שלא תתגנה בעיניו, ומה שלא התירו לצאת בפאה לרה"ר בשבת הוא מחמת שאינה מצויה שם עמו כל כך אך בחול שאין חשש חילול שבת - לא אסרו לה להתנאות בפאה כשיוצאת עמו; עוד הסבר: מאחר וגם בחצר יש איסור דת יהודית נס"ל למג"ג שהבבלי מודה לירושלמי לענין איסור] ובכל זאת פאה מותרת ש"מ שיש חילוק בין פאה לשער - וא"כ יהיה מותר לחבוש פאה אף ברה"ר; עוד הסבר: אם הפאה היתה אסורה ברה"ר מטעם פרועת ראש מדוע הוצרכו לטעם שלא תתגנה כדי להתירה בחצר הרי א"צ לחוש שתצא בה לרה"ר כשאינה רגילה בה בחול, ג'- מה ההכרח מנייר הרי לא יתכן שר"מ התכוין שהבעל ירצה ששער אשתו הנזירה יתגלה ברה"ר (המתירין דחו: מאחר ואינו מסתבר שהבעל

הקפיד רק שתהיה גלוית שער בבית אך בחצר תהיה קרחת ותתבייש לעיני חברותיה - הרי שמירי שחובשת פאה בחצר אך שאר נשים שערן גלוי, וא"כ אין לנקוט כירושלמי שגילוי שער אסור בחצר - וממילא בטלה האוקימתא ששלטי הגבורים מיירי רק בחצר כי חשש לירושלמי, מה ההכרח מערכין (המתירין הסביר: שלשית שלטי הגבורים הרי כשחובשת פאה - היא מגולה, ומאחר והמשנה מיירי בהרוגי ב"ד - א"כ מיירי שיוצאת בפאה למקום ההריגה שבדאי אינו בחצר), ה' - לא יתכן שתהא נראית באופן שיחשדו בה בפריעת ראש (המתירין דחו: אין חשש שיחשדו בה במקום שכל הנשים נהגו כן כי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית), ו- חובת הרדיד מחייבת כיסוי על הפאה (המתירין דחו: שחובת הרדיד תלויה במנהג המקומות).

תרומת הדשן (י) "כובעים שהן קלועין מקש חשיבי כיסוי לראש להתפלל בהן... ונראה להביא ראיה... לגבי גילוי ראש דאשה... דמדאורייתא בקלתה על ראשה שריא, ... ואע"ג דשמא יש חילוק בין גילוי הראש דהתם להכא דאמרינן התם דבחצר האשה אינה צריכה שום כיסוי וגילוי הראש לענין ברכה קפידא אפילו בבית - י"ל דודאי איסור גילוי הראש דהתם איננו אלא משום פריצות דגברי והיכא דלא שכיחא רבים כגון בחצר אין קפידא, אבל איסור גילוי ראש דהכא משום קלות ראש כלפי שמיא דמדכר שם מקום ב"ה שלא באימה וביראה ואין לחלק בין בית לרשות הרבים דמלא כל הארץ כבודו" [חובת כיסוי השער היא כדי למנוע פריצות; המחמירים למדו מדבריו שהיא מעין גזירת הכתוב שכל דבר שמרבה את יופיה הרי גורם לאותו נק שגילוי השער גורם ולכן אסור לחבוש פאה מן התורה, ואמנם דבריהם אינם מסתברים שהרי לאחר שנהגו לכסות את שער הנשואות (אף של גויות) אז שער האשה היה במקום מוסתר שנהגו להסתירו ואסור לגלותו כדי שלא לעורר פריצות, אולם שער שדרכו להיות גלוי אינו בכלל זה כגון שער הרווקות, שער היוצא מצמתן ופאה נכרית במקום שנוהגים לגלותה; בספר כפתור ופרח הוכיח זאת מכך שהלבוש (אה"ע קט"ו ד') כתב את טעם תה"ד ואעפ"כ התיר חבישת פאה, וכן הוכיח מכך שלרוב הפוסקים ארוסה אינה חייבת בכיסוי שער]. (רמ"ב) "פריך תלמודא פרק המדיר הלכה בשוק וראשה פרוע דאורייתא היא דכתיב ופרע את ראש האשה כו', פרש"י אמאי קרית ליה דת יהודית דת משה היא, ויחוד אשת איש נמי דאורייתא כדאיתא פ' אין מעמידין, ואע"ג דרמב"ם כתב דאינו אלא מדברי קבלה הא איהו נמי כתב דפריעת ראש באשה אינו אלא זהירות מדרבנן כדמוכח מלשוננו, ומסתמא ס"ל הא דפריך תלמודא דאורייתא ר"ל רמז דאורייתא יש לה" [לדעת רש"י חובת כיסוי השער היא מן התורה, ולרמב"ם אינה אלא זהירות מדרבנן שרמז דאורייתא יש לה].

מהר"מ אלשקר (כ"ה) שאלת ממני הידיד אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו... אין בית מיחוש לאותו שער כלל כיון שנהגו לגלותו ואפילו לק"ש, וההיא דשער באשה ערוה לא מיירי אלא בשער שדרך האשה לכסותו דומיא דטפח... לא צריכא לאשתו ולק"ש פירוש דאם טפח מגולה בה לא יקרא ק"ש כנגדה... ואיכא מאן דמפרש דכל הני נמי לענין ק"ש אמרינן להו... ואיכא מאן דמפרש דלא איירי לענין ק"ש אלא טפח דוקא... והני אחרוני אסור להו לגבי אשת איש... אבל רש"י ז"ל אף על גב דקא מוקים להו באשת איש כתב דהוא הדין נמי באשתו לק"ש דדבר ערוה באשת איש אסור באשתו לק"ש, והר"ף ז"ל השמיט כל זה מענין ק"ש... דאפשר דמשום דאמרינן לעיל עגבות אין בהם משום ערוה סבור הרב ז"ל דכ"ש טפח ושוק ושער וקול... אשתכח השתא דלדברי כולם אין באותו שער שום חשש איסור כלל דמאן דמוקים להו באשת איש אנן לאו באשת איש עסקינן, ומאן דמוקים לה באשתו לא נאסר אלא לק"ש ודבר שדרכו להיות מכוסה דמקפיד עליה ואתי לידי הרהור - אבל דבר שדרכו להיות מגולה דלבו גס ביה מותר ואפילו לק"ש... וכן הסכים בעל המרדכי והרא"ש ז"ל והכל כפי המנהגות והמקומות... אבל פניה ידיה ורגליה ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן... התירוהו בפירוש ואפילו לק"ש והעידו שנהגו לגלותו ובודאי כי כן היו נוהגות בנות ישראל בימי חכמי המשנה והתלמוד ז"ל ואפשר דאפילו בעודן על אדמתן בזמן שבית המקדש קיים... וזה המנהג בעצמו הוא מנהג הנשים היום שהאשה קולעת כל שערה ומשיירת שער הצדעים יורד על פניה... וכל מה שתמצא בספר הזוהר מקפיד על גלוי שער האשה אפשר דבשער שדרכה לכסותו משתעי דבגמרא סתמא נמי קאמר ואמרינן דלא איתמר אלא במה שדרכה לכסות ולק"ש, ואם יש דבר אחר אנן אתלמודא ואמנהגא סמכינן - ובואו ונצווה על אלו האוסרים אותו שער לאשה בתוך ביתה מההיא דשער באשה ערוה בבלי דעת באי זה שער אמרו ולמאי הילכתא איתמרא בגמרא ואלא מעתה לפי דרכם שער גבות עיניה נמי היה להם לאסור דשער קרייה רחמנא... ואי לא איירו אלא באשת איש ובמסתכל ליהנות אטו באשת איש וברשיעי עסקינן... אלא שדברי אלו בטלין הם דלית בהו מששא כלל... דכיון שנהגו לגלותו מימי עולם ומשנים קדמוניות ברוב תפוצות הגולה שתחת יד ישמעאל ואין בידו למחות איך עלה בלבו לאוסרו, ואף אם היה אסור דאפילו באיסורא דאורייתא אמרינן הנח להם לישראל מוטב שיהו שוגגין ואל יהו מזידין... והשתא אם בדאורייתא ובדרבנן אמרינן הנח להם כל שכן בדבר המותר שנהגו בו היתר שכל המוכיחן בזה לא בדעת ידבר ונמצא מכשילן ח"ו ועתיד ליתן את הדין... ואלמלא דמסתפינא הוה אמינא דאפילו אותן הנשים שבאו מגורשות מארצות הערלים שהיו נוהגות לכסותו כשהיו שם אין להזהירן שלא לגלותו כיון שקבעו דירתן בכאן... וגדולה מזאת כתב הרא"ש ז"ל בפסקיו דאפילו שהולך ממקום שמחמירין למקום שמקילין ואפילו

דעתו לחזור יש לו לנהוג כקולי המקום שהלך לשם ואל יחמיר כמנהג מקומו מפני המחלוקת בדבר שיש בו שנוי מנהג ע"כ, וכל שכן באלו הנשים דליכא למימר בהו דעתן לשוב לארצם... וכל שכן דאפילו בארצן לא היו מכסות אותו משום איסור אלא שלא היה מנהג ארצן לגלותו דאפילו רוב הגויות לא היו נוהגות לגלותו, הלכך אפילו לאותן שהיו נוהגות לכסותו בארצן ראוי להניחן לנהוג כמנהג הארץ אשר גרו בה [שלא לכסותו], ומעשה אמותן הקדושות בידיהן [שלא לכסותו] כמו שהוכחנו מההיא דפרק חזקת הבתים דלעיל, ובכמה וכמה דברים הקילו רבותינו ז"ל כדי שלא תתגנה האשה על בעלה [תמצית: אין חשש בגילוי השער שנהגו לגלותו מחוץ לצמתן להתנאות בו אף לק"ש, כי דבר שדרכו להיות מגולה אינו ערוה מאחר ולבו גס בו אפילו לק"ש, והכל כפי המנהגים והמקומות, וכן נהגו בנות ישראל בימי חכמי המשנה לגלות שער זה, והמוכיח בדבר המותר שנהגו בו היתר לא בדעת דבר ונמצא מכשילן ח"ו ועתיד ליתן את הדין, וגילוי זה מותר אף לנשים שבאו ממדינות שנהגו לכסותו וקבעו כאן דירתן, ובכמה דברים הקילו רבותינו ז"ל כדי שלא תתגנה על בעלה. בצמח צדק (אה"ע קל"ט, ברכות פרק ג' ד"ה ע"א) חלק על המהר"ם אלשקר: הכנה"ג (אה"ע כ"א ז, הובא בשו"ת מים רבים [אה"ע ל'] כתב שמעולם לא ראה מנהג הוצאת השערות ואף רעה עליו שימת משי שחור בפדחת מפני הטועים שאלו שערותיה, ויסוד המהר"ם אלשקר מבוסס על דקדוק חלוש מלשון הרשב"א והרי מפורש ברש"י (שבת ס'). ששער היוצא חוץ לקשוריה מוסתר תחת השבכה לצניעות כי שער באשה ערוה, ואין לדחות שמדובר שם במקום שנהגו שלא לגלות כלל את השערות כי אז לא היו מתבטאים שהשער הוא ערוה, ותדע דא"כ מדוע צווח ישעיה הנביא - הרי כך נהגו, וגם ראיית המהר"ם אלשקר מהרשב"א אינה כי רק לגבי בעלה שיערה שחוץ לצמתה נחשב כפניה וידיה ומותר לקרות ק"ש אף ברואה כי אינו טרוד כלל אך לגבי מי שאינו בעלה השער נחשב ערוה ואסור להסתכל כלל, לכן אסורה לגלות קצת שיערה. לענ"ד אין הכרח לדחיית הצמח צדק שהרי יתכן שבזמן הגמרא כולן לא הוציאו מקצת שערות אך במקום שנהגו בכך אין מזה הרהור כי מורגלים בכך וממילא אינו ערוה לא כלפי בעלה ולא כלפי אחרים כי לאחרים נוסף רק איסור בראיית מקום שדרכו להיות מכוסה או בהסתכלות לשם הנאה אף ממקומות הגלויים - ולא בראייה לפי תומו של מה שרגיל להתגלות, והנביא צווח מאחר ובזמנו לא היה זה מנהג הצנועות אלא מנהג הפרוצות כדי למשוך תשומת לב].

המקורות מהאחרונים והפוסקים

רמ"א (ע"ה ב) "שער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו... אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר, הגה: וה"ה השערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן, וכ"ש שער נכרית אפילו דרכה לכסות", וכ"כ בדרכי משה (ש"ג ו) "מותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה לא שנא אם היא עשויה משערותיה או משער חברתה דאין שער באשה ערוה אלא דוקא שערותיה המדובקים בבשרה אבל לא בתלושין עשויות לכסות שערותיה האחרות אע"ג דעבדה לקישוט שתהא נראית בעלת שער", וכ"כ בדרכי משה (ע"ה ג) "שערות תלושות שלובשות נשים שתהיה נראית בעלת שער אינן ערוה" [בספר דת משה וישראל דייק בדבריו דיוקים שכל כוונתו להתיר לגבי ק"ש ושאין בפאה משום חומרת קמחית ושהיתר הפאה אינו אמור בפאה גלויה ברה"ר כדעת החקל יצחק ודלא כחבל אחרונים שלמדו שהרמ"א התיר חבישת הפאה ברה"ר כשלטי הגבורים, ובהשגות על הספר דת משה וישראל דחיתי ראיותיו].

רמ"א

לבוש (או"ח ע"ה ב) "שער של אשה שדרכה לכסותה אסור לקרות כנגדה אפילו באשתו, אבל בתולות שדרכן ללכת פרועות הראש - מותר, וה"ה שערות של נשים שדרכן להיות מגולין כגון שערות הרגילות לצאת חוץ לצמתן - מותר, וכ"ש פאה נכרית שאינה שלה אפילו דרכה לכסותו - מותר"; (אה"ע קט"ו א) "לא מפסידין כתובה אלא היכא דעבדה חציפות בבעלה או שיש חשד זנות"; (או"ח קט"ו ד) "איזו היא מנהג הצניעות... ואם עברה... היוצאת לשוק או למבוי מפולש או בחצר שרבים בוקעים בו וראשה פרוע... והוא שרגילה בכך... או שהיתה תובעת בתשמיש בקול רם מבעלה עד ששכנותיה שומעות אותה מדברת על עסקי תשמיש, שכל אלו דברי פריצות הן והבעל בוש ממנה" [בפשטות הלבוש התיר חבישת פאה ולא חלק על הד"מ, וכוונתו "שאינה שלה" היא רק להגדיר מה היא פאה ולא התכוון לאסור פאה משערות שלה, וכן הבינו בפמ"ג ובהגהות הגר"ב, אמנם העט"ז הבין שכוונתו לאסור פאה משערות שלה, ובספר דת משה וישראל הבין מכך לאסור את כל הפאות שמותאמות לאשה דהוו כאילו היו משער שלה; בספר כפתור ופרח הוכיח מכך שהלבוש הביא את טעם תה"ד שכיסוי הראש משום פריצות ואעפ"כ התיר חבישת פאה - ש"מ שאין הנדונים קשורים].

לבוש

באר שבע (י"ח) "מצאתי כתוב בכתיבת יד הרב המובהק מהר"ר יהודה ז"ל קצנאילנבוגין (המהר"י מינץ) שכתב עליו [על שלטי גבורים] לא זה הדרך ולא זו העיר שהנחילו לנו אבותינו חכמי המשנה והגמרא והמפרשים והפוסקים ז"ל מפני שהדבר פשוט הרבה יותר מביעתא בכותחא דמה ששנו היתר להתקשט ולצאת בפאה נכרית ככולי גמרא מיירי דוקא בפאה נכרית אלא דוקא הנשים שהיה שערן מועט וכדי שלא ירגישו בעליהן במעוט שערן שהוא ניוול לנשים היו רגילות לקשור בשערן פאה נכרית כדי שתראה בעלת שער הרבה, אבל הנשים שהיה שערן הרבה לא היו רגילות בה כלל... דכשם דשיער עצמה הדבוק לבשרה ממש מכוסה תחת השבכה ועל ראשה רדיד כך פאה נכרית זו הקשורה בשיער עצמה היתה מכוסה עמהן תחת השבכה ועל ראשה רדיד... נראה

באר שבע

מדבריו שהבין מה שאמרו בשביל שתראה בעלת שער ר"ל שהשערות של פאה נכרית יהיו נראות לחוש עין הרואה להטעות אותו להחזיק הפאה נכרית לשיער עצמה הדבוק לבשרה ממש רחמנא ליצלן מהאי דעתא כי איך יעלה על הדעת שיהיה מותר להראות עצמה כעוברת על דת משה דהא לצאת בשיער עצמה מגולה אסור מן התורה... והלא הרבה דברים אסרו חכמים לנשים מפני מראית העין, ועוד דהא כתב הרמב"ם ואיזו היא דת יהודית... יוצאה לשוק... וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים אע"פ ששערה מכוסה במטפחת... היאך יעלה על הדעת שיהא מותר לצאת בפאה נכרית מגולה לחוד טפי ממטפחת דעביד ביחוד לכסוי השער וגם הוא מכסה לגמרי השערות... ואולי חשב החכם הנזכר שהיו רגילות בפאה נכרית כל הנשים הגם ששערן היה הרבה כדי להוסיף קשוט כמו כובע של שער... ולא כדפרש"י... ומה שהביאו לטעות ושבוש זה הוא הפירוש... הוא סבר דהאי מגבעת תשים אותו האשה מגולה על ראשה כדי להוסיף קשוט כמו כובע של שיער... וזה ודאי לא עלה ולא יעלה על דעת שום בר אוריין דא"כ מאי קמבעיא ליה... לענין עיר הנדחת פאה נכרית של צדקניות מהו אי כגופה היא וניצול או כמלבושה היא ונשרף פשיטא כמלבושה היא... וא"כ על כרחך צריך לומר שהיא מכוסה כמו שער עצמה... ואפילו אי הוה יחבין ליה להחכם הנזכר טעותיה דמה ששנו היתר להתקשט ולצאת בפאה נכרית בכל הני מקומות הנזכרים מיירי בפאה נכרית מגולה לגמרי אפ"ה אינו יכול להביא ראיה ואפילו זכר לדבר ליכא להתיר לנשים נשואות לצאת בפאה נכרית מגולה בשוק או בחצר דבקעי ביה רבים... מפני שאפשר לפרש דמה ששנו היתר להתקשט ולצאת בפאה נכרית מיירי דוקא בחצר שאין הרבים בוקעין בו וא"כ בחנם טרח כל הטורח הזה החכם הנזכר דהא אפילו בשערות ראשה ממש מגולות מותר לה לילך בחצר שאין הרבים בוקעין בו ואינו אסור אפילו משום דת יהודית דהיינו מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל... ואפילו אי הוה יחבין ליה להחכם הנזכר כל טעותיה דמיירי בפאה נכרית מגולה ואפילו בחצר דבקעי ביה רבים אפ"ה אינו יכול להביא ראיה ולא אפילו זכר לדבר מהמשנה דשבת שבנה עליה עיקר יסודו מפני שיש לפרש האי יוצאה אשה בכבול ובפאה נכרית בחצר דקאמר היינו משום לתא דשבת אין כאן איסור אבל לעולם אסור דת משה ויהודית במקומו עומד... על כן אומר אני לא תאבה לו ולא תשמע אליו כלל ועקר בכל מה שכתב" [תמצית: לא יתכן שיהיה לאשה להראות כאילו מגלה שער ועוברת על דת משה, וגם לא יתכן שפאה (שלהבנתו היא שערות מחוברות לשערה כרש"י) עדיפה על מטפחת העשויה לכיסוי השער ואעפ"כ זוקקת רדיד, ולכן י"ל שהיתר הפאה אמור רק בפאה מכוסה או רק בחצר או שכלל אין היתר והגמרא עוסקת רק בדיני שבת. המ"א כתב שדבריו דחויים, ובמגן גבורים הסבירו את הדחיות וגם אמרו שהמהר"י מינץ גדר פירצה, אולם אחרונים רבים חיזקו את דברי המהר"י מינץ ונקטו כמותו].

מהר"ם פרובנצאלו (א' צ', הש"ל [1570]) על אשה שגלחה את ראשה קודם שתכנס לחופה ועשתה משערותיה מה שקוראים בלע"ז קרינאל"י [פאה] - אם יכולה לתת אותו על מצחה אחר שנשאת אם לאו, מי אמרינן כיון ששערות הן - ראשה פרוע מקרי ואזהרה לבנות ישראל שלא תצאנה בפריעת הראש כבכתובות פרק המדיר, או דילמא כיון שמכסה ראשה אין בכך כלום ושרי משום דלא שייך ביה טעמא דנוולא [כלומר - פריעת ראש האסורה היא כשהיא מתנוולת בזה, וממילא חבישת פאה העשויה משערותיה איננה נחשבת פריעת ראש דאינה מתנוולת, ולכן מותרת], דהא מהאי טעמא אסור כיון דמקרא דופרע את ראש האשה גמרינן ליה - וההוא כדי לנוולא כדמוכח מלישנא קמא דרש"י [מדעבדינן לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה - מכלל דאסור] ור"ן שם וממ"ש במדרש במדבר רבה פ"ט היתה מכוסה לבנים מכסה שחורים וכו' כדי לנוולה - כשם שלא חסה על כבוד המקום כך אין חסין על כבודה; גם אי טעמא משום צניעותא כדמוכח מלישנא בתרא דרש"י ור"ן שם - מאי פריצותא איכא הכא. תשובה: הקרינאל"י כולם הנעשים משער אשה אין דעתי נוחה מהם מפני שאם אינם ערוה ממש כאמרם שער באשה ערוה - הרי הן דומים לה ויש להתרחק מן הכעור ומן הדומה לו, אלא שנהגו אותן הנשים השאננות מקרוב באו לא שערום אמותיהם, וקשה לשנות המנהג; אבל איני רואה הבדל באותן השערות אחר שנתלשו בין שלה לשל זולתה דתלוש ולבסוף חברו הוי תלוש ולא מקרי שער ראשה, ואע"פ שלענין שחיטה אסרו לכתחילה - לאו משום דהוי כמחובר דא"כ אפילו דיעבד נמי אלא גזרה אטו מחובר מעיקרו, ולא גזרו כן בקרינאל"י לפי המנהג שא"כ כבר היו כולן אסורים לכתחילה כדרך שאסרו שם בשחיטה כל מחובר אחר תלישתו אפילו נעץ סכין וכיוצא בו; כלל העולה שהדין בכללן שווה אצלי [תמצית: שאלה: אם חבישת פאה העשויה משערותיה נחשבת פריעת ראש כי עשויה משערות או שנחשבת ככיסוי המותר כי אינה מתנוולת בה (כלומר - פריעת ראש האסורה היא כשמתנוולת, ומשמע שהבין שהטעם שצריכה כסוי הוא כדי שלא תתנוול), וגם אם טעם הכיסוי משום צניעות - הרי אין פריצות בפאה העשויה משערותיה; תשובה: אין דעתי נוחה מפאות העשויות משערות דאף שאינם ערוה כי רק שער באשה ערוה - אולם הם דומים לה ויש להתרחק מן הכיעור, אלא שהנשים מקרוב באו נהגו לחבושה, וקשה לשנות המנהג, ואין הבדל בין עשויה משערותיה לעשויה משערות אשה אחרת דתלוש שחיברו הוא תלוש ואינו שער ראשה, ולא גזרו אטו שער מחובר מעיקרו].

אפי זוטרי (אה"ע כ"א, תקנ"ו [1796], איטליה) "הש"ג כתב דדוקא שער המחובר לגופה אסור שעל ידי גילוי שעה מתגלה בשעה והוא ליה מקומות המכוסים שבגופה, אבל שערות התלושים בפאה נכרית - אפילו תהיה עשויה משערותיה שרי אע"ג דקישוט הוא לה הוה ליה כשאר תכשיטין, אלא שהרב באר שבע כתב בשם גדול אחד שמיחה על קדקוד סברא זו והעלה לאיסור ע"ש, וכבר נתפשט המנהג בכל איטליה כדברי השה"ג... ולפי האמת ודאי דדבר מגונה הוא ללכת אחת בתולות ואחת נשואות [באותו אופן] אף כי שער נכרית הן [הנשואות] מניחות, אכן מפני הרואים היה להן [לנשואות] לכל הפחות לכסות מקצת ראשן לשים על הפאה נכרית איזה מין צעיף או כיוצא למען תהיה הפרש בין בתולות לנשואות, ואילו איישר חילי אבטליניה למנהג הרע הזה".

מגן אברהם (ע"ה ה') "וכ"ש שער נכרית... וכ"כ בש"ג דמותר לכתחלה כדאיתא במשנה פ"ו דשבת יוצאה אשה בחוטי שער... דלא כב"ש שחולק עליו והאריך בסוף ספרו בדברים דחיים" [בספר דת משה וישראל פירש שהתיר רק לגבי ק"ש ושאינן בפאה משום חומרת קמחית ופשוט שהיתר הפאה אינו אמור בפאה גלויה ברה"ר, ובהשגות על הספר דת משה וישראל דחיתי ראיותיו, ופשוט שהפמ"ג למד שהמ"א התיר ברה"ר].

מקור חיים (לבעל החוות יאיר [ע"ה ב]) מביא שמקור הרמ"א הוא בשלטי הגבורים ושמפורש שם שמותר גם בשער שלה כשנתלש, ומה שהרמ"א כתב שאפילו כשדרכה להתכסות לא מפורש בשלטי הגבורים, ושגם בספר מוסף הערוך מביא ירושלמי שהפאה מותרת אך המהר"י מינץ אוסר להתקטט בפאה ואפילו בבגדי משי הדומים לשער [בספר דת משה וישראל טעה בדבריו וסבר שמדהביא את הירושלמי ש"מ שהבין ששלטי הגבורים מיירי רק בחצר, אולם כונת המקור חיים רק שבמוסף הערוך כתב שקפליטין (שהירושלמי מתיר) הוא פאה, ולא ידע שהירושלמי התיר קפליטין רק בחצר ולא במבוי].

שבות יעקב (א' ק"ג) "אי לאו דמסתפינא מפרש"י והרמב"ם הייתי מפרש גם סוגיא דכתובות דהא דקאמר יוצאת וראשה פרועה היינו שסותרת קליעת שעה ומקשה פריעת ראש דאורייתא היא אם סותר את שעה לזה שפיר משני הש"ס דאורייתא קלתה שפיר דמי פי' מדאורייתא שאסור לבנות ישראל לילך פריעת ראש בשוק היינו ששערותיה סתורות אבל קלתה מלשון קליעת שער שפיר דמי אבל דת ומנהג יהודית אפילו קלועין שעה ג"כ אסור לילך בגילוי באשת איש ובעולת בעל, נמצא דהרמב"ם שלא כתב רק מה שאסור מדינא ולא מצד המנהג לכן כתב לא ילכו בנות ישראל פרועת ראש בשוק אחת פנויה וכולי דהיינו אם שערותיה סתורות ולא קלועים דאסור אפילו בבתולה לילך כך בשוק" [מפרש שאיסור התורה הוא כששערותיה סתורות, אף לפנויה, ומן התורה מותר כשאסופות, ודת יהודית לאסור, וכ"כ במג"ג (ולענ"ד כן פשוטו סוטה ח'. שהרי מ"ופרע את האשה" למדו שהכהן יגלה את גופה ולא למדו שיגלה את שעה, ומ"ראש" למדו את סתירת הקליעה ולא אמרו שצריך לגלות את שעה, ואם גילוי השער היה בכלל גילוי הגוף היו טורחים להשמיע משמעות כזאת), אמנם בשרידי אש הוכיח מספרי (נשא י"א) שפרועת ראש היינו מגולה ולא סתורה].

שאלת יעב"ץ (א' ט') "מצאתי בגמרא דנזיר דנדפס בגליון היתר מכאן לשערות שנשים נשואות נותנות בראשיהם, ולא נהירא לי היתר זה ולא ידענא מאי דעתיה - אי בבית וחצר ודאי שרי, ואי בר"ה תחת קישוריה - נמי פשיטא, אלא ודאי לר"ה ובגלוי למעלה מקישוריה איירי דשרי, ואיני רואה מהיכן למד פשיטות היתר זה - אי מדאמרינן הכא אפשר בפאה נכרית מנ"ל דבר"ה מיירי דעל כרחך לא קמיירי בהכי דהרי לרבי מאיר אטו בשעה מי איכא למימר דשריא למיפק ביה לר"ה, אלא ודאי ה"פ דאשה מגולחת היא נמאסת קצת לבעלה מפני שלפעמים בביתה שאינה יכולה להזהר כל כך מגילוי שעה כשראשה נגלה ונראית קרחת היא מתגנה עליו - ולזה קאמר ת"ק דאפשר לה לעשות תקנה לזה שלא תתגנה על בעלה ע"י קרחתה ולעולם בשוק יש איסור אפילו בפאה נכרית בגלוי, וכן עיקר לענ"ד דלא עדיפא פאה נכרית מקלתה"; (ב' ב') "פירוש משובש הוא" [חולק על השבות יעקב שמן התורה די שהשערות אסופות], (א' ט') "לא נהירא לי היתר זה [של שלטי גבורים]... אי בבית וחצר ודאי שרי דלא גרע מקלתה... ואי ברשות הרבים ותחת קישוריה נמי פשיטא, אלא ודאי לר"ה ובגלוי למעלה מקישוריה... ואיני רואה מהיכן למד פשיטות היתר זה... אי מדאמרינן הכא אפשר בפאה נכרית - מנ"ל דבר"ה מיירי, ותדע דעל כרחך לא קמיירי בהכי דהא לא אתינן להכי אלא משום דלא מצי בעל למימר אי אפשר באשה מגולחת, וא"כ לרבי מאיר אטו בשעה מי איכא למימר דשריא למיפק ביה לר"ה הא פריעת הראש דאורייתא, אלא ודאי הכי פירושו דאשה מגולחת היא נמאסת קצת לבעלה מפני שלפעמים בביתה שאינה יכולה להזהר כל כך מגילוי שעה כשראשה נגלה ונראית קרחת היא מתגנה עליו לפי שהשער נוי הוא לאשה כדבר הכתוב בשיר השירים - ולזה קאמר ת"ק דאפשר לה לעשות תקנה לזה שלא תתגנה על בעלה ע"י קרחתה, ולעולם בשוק יש איסור אפילו בפאה נכרית בגלוי וכן עיקר לענ"ד דלא עדיפא פאה נכרית מקלתה דבשוק אסורא ממדת יהודית"; (שם ב' ז') "...בד"מ שהביאו [את שלטי הגבורים] לא כיפי תלי ליה... ובש"ע לא קבעו להלכה כלל לא בא"ח ולא בא"ע שהוא מקומו... ומ"ש ידידי יצ"ו מחוטי שער נתלה בקורי עכביש ונשתבש, כי מי נסתפק בזו דיוצאת לרשות הרבים משמע ודאי אבל מה זה ענין לפאה נכרית: חוטי שער ד"א הוא שקשורין בשעה

מגן אברהם

מקור חיים

שבות יעקב

שאלת יעב"ץ

ויוצאין תלוין החוץ מבעד לצמתה... משא"כ בפאה נכרית שבמקום שערה ממש עומדת ונאסרה בה ברה"ר [אמנם בתוס' ר"ד (שבת נ"ז.) כתב שחוטים אלו הם במקום השער "לדילמא שלפא ומחויא ליכא למיחש שאין דרכה של אשה לגלות שערה משום פריצות" (מכיון שתוס' ר"ד הסביר ששליפת החוטים מהוה גילוי שער הנחשב כפריצות - מוכח שהבין שחוטים אלו מסתירים את השער החייב בכיסוי)] ... ובש"ג נסתבך בזה מאד לא זכה בדינו הלזה ולא יזכה בו לעולם"; (שם ב' ח') "...פאה נכרית שבמקום שערה עומדת הרי היא כשערה ממש... ומ"ש שהד"מ קבע כן בש"ע א"ח סע"ה לא היא... והמ"א חולק ע"ד הגדול שהביא בב"ש בשפת יתר ודבר שפתים... וידעתי בני כי המג"א היה בעוכריך בדבר הזה שארג לך בית עכביש מחוטי שער ואינן נאין למי שאמרן ומגדלין צער" [תמצית: חולק על שלטי הגבורים וסובר שפאה נכרית המונחת במקום השער הרי היא כשער, ולא הותר לצאת עמה לרשות הרבים, וגם סובר שהרמ"א לא התיר להלכה].

עטרת זקנים (או"ח ע"ה) "וכ"ש שער נכרית כו' כל זה כתב רמ"א על פי הג"ה באלפסי פרק במה אשה פסק עפ"י בסי' ש"ג שלא אמרו חז"ל שער באשה ערוה אלא דוקא שערות הדבוקים לבשרה ממש אבל בנחתכו אין בהם משום שער באשה ערוה וגם לא משום פריעת ראש, וי"א אפילו פאה נכרית אסורה משום פריעת הראש ושער באשה ערוה דמה ששנינו היתר לצאת בפאה נכרית בכולא גמרא מיירי דדוקא מכוסה תחת השבכה (ב"ש) - ולפ"ז אסור לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית, ואף דברי בעלי הגה מהרמ"א כאן שמתיר בפאה נכרית אבל שער של עצמה אף אחר שנחתכו וחברה בראשה כדי שתהא נראה בעלת שער אסור לקרות ק"ש (מהרמ"א), ובד"מ סי' ש"ג כתב מהרמ"א בהדיא דמותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה ל"ש עשוי משערותיה או משער חברתה כו' וע"כ כתב בהגה סתם - א"כ חולק מהרמ"א בזה על בעל הגהת" [תמצית: הבין שהד"מ התיר לצאת ולקרוא ק"ש כנגד פאה אף משער שלה, ושלב"ש אסור לצאת ולקרוא כנגד פאה, ושהלבוש חלק על הרמ"א ואסור לקרוא ק"ש כנגד פאה העשויה משערות של עצמה. בהגהות מהגר"ב פרענקל ז"ל כתב שבלבוש אין מבואר מדבריו כמ"ש העט"ז משמו, וכ"כ בפמ"ג אך כמה אחרונים העתיקו את העט"ז].

פרי מגדים (ע"ה א"א ה') "עיינ מג"א דפאה נכרית אפילו משערותיה התלושים אין הרהור ויוצאה לרה"ר כך אפילו בשבת, ועי' עטרת זקנים [בשם באר שבע שההיתר לצאת בפאה נכרית הוא רק במכוסה תחת השבכה, ולפ"ז אסור לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית] וכפי דעתי ההדיוטית מה שכתב הלבוש פאה נכרית שאין שלה היינו תלושים ומאי שנא משערותיה או מחברתה שרי, ובאר שבע חולק ואמר דפאה נכרית מותר כשראשה מכוסה ולא חייש שמא משתלפי, ומ"מ במדינות שיוצאין בפאה נכריות מגולה יש להם לסמוך על השו"ע [אולי כוונתו לרמ"א] כאמור, וקצת דמדומי ראייה מכתובות ע"ב וראשה פרוע ד"ת ולא מוקי בפאה נכריות ודת יהודית ש"מ דלית בה דת יהודית ושרי" [בספר דת משה וישראל הביא שהפמ"ג חזר בו בכת"י "אם לבינה" ואסר חבישת הפאה מטעם שיש מראית עין כשאין סימן מובהק שאינו משערה, וכשאינה מכוסה כשאר נשים הוי דת ישראל אלא אם כל בני המדינה הנהיגו ללכת כך מקדמת דנא מקודם מתן תורה ועד עתה ומטעם בחוקותיהם כשמתכוונת להראות אינה יהודיה, ואמנם אינו ברור שכת"י זה מהפמ"ג, ומשמעות לשונו שאוסר במקומו דהוה מקום שלא נהגו בפאה (שהרי בפמ"ג תלה את ההיתר במנהג המקומות), וגם הוא מודה שדת יהודית משתנית אלא שהצריך שהמנהג יהיה מקדמת דנא].

תשובה מאהבה (א' מ"ח) "מה שהנשים מקילין בפאה נכרית מגולה אין זה דבר חדש אלא כבר היה לעולמים כן נראה מפשט לשון הש"ג שכבר נהגו להקל משנים קדמונים טרם אשר הש"ג מצא להם היתר וכא זה ולימד על זה זכות על נשים צדקניות שבאותו הדור עפ"י ראיותיו וכן נכון הדבר לעשות ולכפר וללמד זכות על נשים כשורות ובפרט בדורות הראשונים אשר מסרו נפשיהו על ק"ה אילו היו בכלל עוברות על דת יהודית גדולי הדור לא החרישו ושרים לא היו עצרו במלים ובשטים שלא תהיינה עוברות על דת; הש"ג פירש במתניתין בכבול ובפיהא נכרית לחצר ראה ע"ז להביא ראייה שהאשה יוצאת בפאה נכרית בשבת... והגאונים הנ"ל חולקים עליו ואומרים שהדבר פשוט דמתניתין מיירי דוקא בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה ועל ראשה רדיד... ולענ"ד אין הדבר פשוט כ"כ כי הנה המתניתין נקטה תרי בבי לא ראי זה כראי זה בבא הראשונה יוצאה אשה בחוטי שער בין משלה ובין משל חברתה... ודאי מיירי בשערות שעושין תחת השבכה... מדהוכיח דאינו חוצץ ע"כ מיירי שהשערות מעורבבות ומקושרות עם שערותיה... ומיירי תחת השבכה ויש בזה קצת קישוט לנשים והולכות בהן בכל עת ובכל שעה, ולכן לא חיישינן שתשלוף בר"ה, ובבא דסיפא פאה נכרית... מביין פירושי רש"י והרמב"ם יחדו נראה לומר דמיירי שבקליעת פאה זו שערות תכסה שער ראשה אבל אינה נושאת אותה בכל עת כי הוא זה קישוט נאה בזו יש לחוש שמא שלפא אלא חכמים הקילו בזה בחצר שלא תתגנה על בעלה ואי גם בבא זו מיירי תחת השבכה מה בין רישא לסיפא דברישא מותר אפילו לר"ה ובסיפא אינו אלא לחצר כי לא על חנם נקט הרמב"ם ותשים אותו האשה על ראשה דרך עראי; אמנם בשביל הא לא ארי' די"ל היא גופא אתי לאשמעינן דבפאה נכרית כזו שנראין השערות לכל אף שאינן שערותיה לא התירו אלא בחצר דוקא... לענין שבת מיירי ולא לענין דת יהודית בדיני פרוע ראש אם כן ממילא בטלי' גם דברי הש"ג דהמתני'

עטרת זקנים

פרי מגדים

תשובה מאהבה

לענין דיני שבת מיירי ולא לענין דת משה ויהודית... עכ"פ הך מתני' לא כדברי הש"ג כי לא נשמע פה היתר לנשים נשואות לצאת בפאה נכרית כמ"ש ולא כדברי באר שבע דהך בבא בפאה נכרית מיירי בפאה מגולה, עכ"פ נראה שכבר נהגו נשים בפאה נכרית... לכך אני אומר רישא וסיפא שערו תחת השבכה ומה שלא התירו בסיפא אלא בחצר מיירי במה שעושים כמיני קליעות שערו משערות נכריות ויוצאות חוץ לצמתן ולכך נקראות בשם פאה נכרית... ואף שבשערות עצמן יאות להחמיר מאד אף באילו שיוצאות חוץ לצמתן... וגם בזוהר... היינו בשערות עצמן הדביקות לבשרן ולא בפאה נכרית היוצאה חוץ לקשורים... בעל ש"ג לא התיר אלא בפאות היוצאות מבין קשוריה... פאה נכרית של צדקניות מאי... היינו נמי שנעשתה הפאה ע"ד שכתבת... המטפחת שנקט הרמב"ם היא נמי מעשה רשת כמו סל ומטפחת וקלתה אחת היא שאינם מכסים כל הראש והשערות נראות מתחתיהן... ומעתה נחזי אנן הנה לכאורה יש להביא ראיה להקל אם תכסה כל שערות ראשה בשבכה הנעשתה מקולעות שערו תלושות כי לא גרע כסוי זה ממה דאיתא בש"ע (צ"א ד) כובעים הקלועים מקש חשיבא כסוי... דמשני מדאורייתא בקלתה שפיר דמי ודת יהודית אפילו בקלתה נמי אסור ולא משני פאה נכרית מדאורייתא שפיר דמי ודת יהודית בפאה נכרית נמי אסירי ומצאתי שכוונתי בזה להגאון בעל פרי מגדים (א"א ע"ה ה) והוכיח מזה דפאה נכרית שרי לגמרי ואין בזה משום דת יהודית... אמנם מכל זאת לענ"ד אין ראיה מספקת להתיר הא כתב בעל אליה רבה כובעים הקלועים מקש חשיבא כסוי וה"ה פאה נכרית אך מפני מראית עין יש לזוהר... כי בזה נראין כאלו הן עוברין על איסור תורה כאלו יוצאות בשערות ראשן פרוע פרעות בלי כסוי כלל ויאות לעשות גדר בזה כי בסוף ילכו בשערות ראשן פרוע פרעות בלי כסוי כלל וגדר בזה אם השבכות מעשה שבכה והרדידים מעשה רשת והמטפחות והחריטים שנראין שערות ראשן והאיסור הוא מפאת דת יהודית ואפילו בשערות היוצאות בין קשוריה יש להחמיר... ויש להקפיד בזה מבית ומבחוץ... מה עשית שזכית לכך אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שער, והזוהר כתב עוד שם... כ"ז לענין שערות עצמן אפילו אותו שיוצאין חוץ לצמתן או אפילו שערות תלושות אם עושין כעין פאה נכרית ונראין כפרועי ראש, אבל אותן הלוכשות איסתמא למטה מן השבכה ועושין נמי כמין קליעת שערות משערות זרות דוגמת פאות ראש האיש בזה אפשר שבעל באר שבעל לא החמיר מעולם... וגם בעל שאילת יעב"ץ לא החמיר אלא בגובה הראש למעלה במקום שער דשייך פריעת ראש אבל למטה מן השבכה כעין פאות על צדעי ועל פדחת אינן אלא כשאר תכשיטין של חוץ, ובפאה נכרית כזו מקיל המג"א וכן משמעות רמ"א שם וגם בעל פרי מגדים שהבאתי אפשר לא הקיל אלא על פאה נכרית כזו... אבל לעשות קלעי שער אפשר גם הש"ג לא מצא סמך היתר... אם כן כל הפוסקים בחדא מחתא ולא פליגי כולם שפה אחת ודברים אחדים, לכן לעשות קלועים משערות מכסין כל הראש ונראין כפרועי ראש אין דעתי נוטה כלל להקל והוא עכ"פ כדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור... אבל לעשות כמין פאות סביב ראשן תחת שתי שבכות נלע"ד להקל... אם יסכימו עמי ב"ד של שלשה בעלי תורה ובעלי יראה... את זה כתבתי לדינא מה שנלע"ד אבל כבר הוכיח הנביא בהיותן יושבין על אדמתן ואמר יען כי גבהו בנות ציון ושפח ה' את קדקד בנות ציון ביום ההוא יסיר המטפחות והחריטים והצניפות והרדידים... אנו בתוך הגולה וכל הגירוש עד היום הזה מצרפת ספרד פורטוגאל וכדומה מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר כלן היה מפאת הקנאה שמעוררות עלינו שלא ניכר בחוצות וברחובות בין איש יהודי לאחד השרים היושבים בראשונה במלכות"; (תשובה אחרת סי' א' מ"ז) "נשאלתי אם אמת הדבר שאין איסור לנשים נשואות לקשט את עצמן בפאה נכרית... אף אם נקטינן שאין איסור גמור בזה מ"מ לא יאות לנשים נשואות מבנות רחל ולא להעשות כן במקומינו כי אין זה מדרכי הצנועות ולא בשביל נשים כאלה נגאלו אבותינו ממצרים והן הנה בעוכרנו להאריך גלותנו... מקור הדברים נובעים מפי הרב שלטי הגבורים... והרב בעל באר שבע כתב שכל זה איירי בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה ולא שהן בגלוי, אבל גדול האחרונים המגן אברהם חלק על הבאר שבע... ואני איני רואה בעיני מדוע קרא הרב מג"א לדברי בעל ב"ש דברים דחיים דמה שכתב דכל זה איירי בפאה נכרית מכוסה תחת השבכה נלענ"ד מוכח מהש"ס נזיר דהא חכמים דומיא דר"מ דאוסר בתגלחת שער עצמן שלא תתגנה על בעלה והא וודאי אין ר"מ מתיר שהלכה בשערי ראשה מגולה... וא"כ היינו נמי שאמרו ות"ק אמר לך אפשר בפאה נכרית היינו תחת השבכה... הן אמת שגם אנכי רואה ראיה להיפך מזה דע"כ איירי המתני' בהולכת בפאה נכרית מגולה דהא אמרין שם בגמרא ובלבד שלא תצא ילדה בשל זקנה וזקנה בשל ילדה והטעם הוא דמחכי עלה ואתיא לשלפי ואי כבעל ב"ש דהיינו תחת השבכה ובזאת תראה כבעלת שער... איך שייך דמחכי עלה... ובאמת לאחר בחינת הדברים נכונים יותר דאי כפשוטה שהולכת מגולה בשער מדוע גזרו בילדה וזקנה איך שייך לימר דמחכי עלה ואתיא לשלופי ואם הילדה בחרה בכך לצאת בשל זקנה או איפכא הרי סברת וקבלת ולא מירתת דמחכי עלה [לא הבנתי את הראיה שהרי יתכן שחכמים חששו שיצחקו עליה בניגוד לתחזיתה] ועל כרחך כדעת הבעל ב"ש שהיא מכוסה תחת השבכה ולא נראית ושפיר חיישינן דלמא יעתק

ממקומה ועי"כ נראית השער ואז מחכי עלה ואתיא לשלופי... ובכל זאת מי יכול לדון את מי שתקיף ממנו בעל מגן אברהם ז"ל ודעמיה וגם רבינו הרמ"א כתב בפירושו שיותר לצאת אשה בשערות גלויות בין אם שערות עצמה בין של חברתה וגם הגאון בעל הלבושים מסכים עם הרמ"א שיותר לצאת לאשה בשערות גלויות פאה נכרית אלא שמחלק בין שערות עצמן אחר שנתלשה לשערות חברתה - וא"כ לפ"ז יש לסמוך עליהן כעל יתד התקוע כי מבארן אנו שואבין ומפיהן אנו חייין ועיני כל העדה עליהם והן המה עמודי הוראה... העולה מן המקובץ שאין ראייה נכונה להתיר... דשער המת אסור בהנאה... ומדוע נקל במקום שיש גדר שגדרו חכמים בפריצות וגלוי עריות ודת יהדות, לכן דעתי אם יש ביד ב"ד למחות דהיינו שידברו על לבם דברי תוכחת מוסר ויניעו לבבם לשמע מוטב ואם אין יניחו להם כי יש להם על מה שיסמוכו דהיינו הרב שלטי הגבורים וארי שבחבורה הרב מגן אברהם בעיקור הדין... לכן אין דעתי שיוסרו אם אין שומעין לדברי תוכחת וה' יגל אבן מעל לבבינו ויסור עון עמו ויגאל אותנו בזכות נשים צדקניות השומעין לדברי תוכחת מוסר ויולכנו אל ארץ נושבת אשר עיני ה' דורש אותה ושם נעבוד באימה וביראה את ה' אלקינו כל הימים" [תמצית: המנהג להקל בפאה הוא עתיק ונכון ללמד זכות על נשים כשרות; ההיתר לצאת בפאה עוסק בדיני שבת ולא בדת יהודית; יש לומר שאף השלטי גבורים התיר רק שערות היוצאות חוץ לצמתן ולא בעשיית קלעי שער; יש להביא ראייה להקל כשתכסה כל שערות ראשה בשבכה הנעשית משערות תלושות אך עדיין יש להזהר מפני מראית העין שיחשדו שיוצאת פרועת ראש; אפשר שגם המתירים התירו רק בפאה שלמטה מן השבכה - כעין פאות על צדעי ועל פדחת שאינן אלא כשאר תכשיטין; נלענ"ד להקל בפאות סביב ראשן תחת שתי שבכות אם יסכימו עמי ב"ד; הגירוסים היו מפני הקנאה שמעוררים עלינו שאנו נראים כמו שרים. אמנם אף אם נקטינן שאין בפאה גלויה איסור גמור מ"מ לא יאות לנשים נשואות לעשות כן במקומינו כי אין זה מדרכי הצנועות, אמנם מי יכול לדון את מי שתקיף ממנו הרמ"א המ"א והלבוש שיש לסמוך עליהן כעל יתד התקוע כי מבארן אנו שואבין ומפיהן אנו חייין ועיני כל העדה עליהם והן המה עמודי הוראה... אלא שאין ראייה נכונה להתיר פאה משער מת].

אליה רבה (ש"ג י"ח) "כתב בשלטי הגבורים שיותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה אפילו עשויה משערותיה דאין שער באשה ערוה אלא המדובקים בבשרה אבל לא בתלושין דעשויים לכסות שערותיה האחרות אף דעבדה לקשטה שתהא נראית בעלת שער עכ"ל, ולא דמי לחוטי צמר אף דהני שערות מחוברין בדבר ויש בו משום חציצה - דהך פאה נכרית הוא כמלבוש דאינה הולכת זולתה אי נמי בשעת טבילה מניחן בביתו" [לתירוץ הראשון אינה הולכת ללא פאה, ומסתבר שלמד זאת מלשון הגמרא "עילא ונפקא"].

ישועות יעקב (או"ח ע"ה ג' [לשונו מתומצת ומעובדת]): איני יודע מדוע הרמ"א כתב שדברי הבאר שבע דחויים כי הרי בניזיר בודאי מדובר במקום שגילוי השער מותר, ובשבת מדובר כשהפאה תחת השבכה, אלא שכוונת שלטי הגבורים היא שמאחר וגזרו שלא תצא לרה"ר בפאה - ש"מ שבחול דרכה לצאת בה [ומפלפל בכונת שלטי הגבורים שאם היה אסור לצאת בפאה גלויה לרה"ר הרי היו מתירים לצאת בפאה גלויה לחצר ובכך לא תתגנה על בעלה ולא היו חוששים שתצא כך לרה"ר, אך היו אוסרים לצאת לחצר בפאה מכוסה שמא תצא בה כך לרה"ר ותשלפנה, וכן דן בענין איסור הנאה משערות מת], ומסיק שמאחר ואיסור יוצאת וראשה פרוע הוא מטעם פריצות, ומכיון שאינו ניכר אם הוא שער שלה או פאה לכן במגבעות של שער אין חשש איסור אך כשהשערות ארוכות ויוצאות חוץ למגבעות יש להחמיר; ויש להתיר לקרות ק"ש כנגד פאה נכרית דחשוב כיסוי; ומה שאמר הש"ס שהיוצאת כשחבושה בקלתה עוברת על דת יהודית בלבד ולא הוסיפו גם את היוצאת בפאה נכרית - היינו דממ"נ או שאף אינו דת יהודית [במגבעת] או שיש איסור תורה [כשהשערות ארוכות ויוצאות] [תמצית: הביא את הב"ש והסביר גם את שלטי הגבורים, ולמעשה אסר באופן שאינו ניכר אם הוא שער או פאה כי אז הוה פריצות מן התורה והתיר כשניכר שאינו שער שלה כגון במגבעת של שער].

מגן גבורים (או"ח ע"ה [לשונו מתומצת ומעובדת]) (שה"ג ב') הרמ"א הסביר שהיוצאת בהינומא וראשה פרוע הוא כששערה קלוע, ואיסור פריעת ראש של פנויה הוא כששערה אינו קלוע, וקשה מדוע צריך לנשואה קלתה ולא די שתקלע שערה וי"ל דלא כדבריו שרק לגרושות ואלמנות יש חובת כיסוי ולא לבתולות [ומפלפל בדין כיסוי ראש לארוסה]. (שה"ג ג') ראיית שלטי הגבורים היא שמאחר וגם בחצר יש איסור דת יהודית [ס"ל שהבבלי מודה לירושלמי לענין איסור] ובכל זאת פאה מותרת - ש"מ שיש חילוק בין פאה לשער, וא"כ יהיה מותר לחבוש פאה אף ברה"ר, וגם אין מקום לגזור משום מראית העין [נראה שכוונתו רק בחצר], אך עדיין ראיות הש"ג אינן ראיות כי בחצר תלוי במנהגן - ונהגו לאסור שער ולהתיר פאה, אולם ברה"ר יתכן שגם פאה אסורה, אמנם יתכן שיש ראייה משם כי אם הפאה היתה אסורה ברה"ר מטעם פרועת ראש [כתב"ש] מדוע הוצרכו לטעם שלא תתגנה כדי להתירה בחצר הרי א"צ לחוש שתצא בה לרה"ר כשאינה רגילה בזה בחול; גם מה שחשש הב"ש למראית העין אינו שייך כשכל הנשים נהגו כן כי איך אפשר שכולן תעבורנה על דת משה ויהודית, וכ"ש שלמאן דס"ל דהוא דאורייתא הרי כולם ישפטו שזו פאה; גם מ"ש הב"ש שהפאה אינה מצילה מגינוי כי הבעל יודע שאינו השער שלה - אינו קושיא דאינו תלוי בידיעתו אלא במראה כפי שמראה פאה מציל מגנאי הגילוח... ומותר לצאת בפאה וכך

אליה רבה

ישועות יעקב

מגן גבורים

היה מנהגם; וראיית הב"ש מכך שנשים אינן שחורות ראש אינה ראייה דמיירי בגוף השער ולא בתכשיט הנראה כשער שחור, ויפה כתב המ"א שאין דברי הב"ש מחוורין, אך ודאי שיש לאסור משום מראית העין במקום שאין המנהג לחבוש פאה ואולי הוא גם כן בכלל דת יהודית, בפרט בפאה הקשורה בשערן, והמהר"י מיניץ האריך לשם שמים כי ראה שנפרץ וכוונתם היתה לדמות לגויות ועל כן ליבה רוח טהרה לעורר מדנים על זה. (אלף המגן ח') ראיות הבאר שבע אינן מכריעות אלא שמצא בקעה וגדר וראוי להחמיר, אלא שכתב הלבוש שכל זה בפאה נכרית אבל שער של עצמן שנחתך וחובר בראשן אסור דלא כנראה מדרכי משה, ועי' עט"ז [תמצית: אין להוכיח כשלטי הגבורים אולם גם ראיות הב"ש דחיות, ובמקום שאין מנהג להתיר יש לאסור משום מראית העין ואולי גם מטעם דת יהודית; כתב כעט"ז שהלבוש אסור (ראה לעיל שאין זו כוונת הלבוש)].

תורת שבת **תורת שבת** (ש"ג י') וכן הוא אצל פאה נכרית דנשי דידן שאין אדם יכול להבחין אם בשיער עצמן או בפאה נכרית היא מתקשטת.

שנות חיים (שט"ז [למהרש"ק]) הרי הרואה לא ידע ויסבור דשלה הוא. **קנאת סופרים** (ע"ב [למהרש"ק, תר"ז]) אי אפשר להכיר בלי הבחנה אם הוי השער שלה או של אחרת.

פני יצחק (ו') מתחילה הביא שפוסקים רבים חלקו על היתר שלטי הגבורים וממילא המנהג להקל הוא טעות, אך כתב שאף שיש לבטל מנהג טעות אולם באיסור דרבנן אין לבטלו, ולאחר מכן מנה את רשימת הפוסקים שהתירו כדעת שלטי הגבורים, וגם שלטי הגבורים עצמו היה דוחה את החולקים עליו אילו היה בחיים, וממילא ניתן להשאירן על מנהגן; אמנם מאחר והמנהג בעירו היה לחבוש פאה רק בחצר הרי שמנהג זה צריך להיות מוסכם לכל הדעות, ושיתכן שאף שלטי הגבורים התיר רק מחצר לחצר אלא שמה יעשה וכל החולקים עליו לא הבינו כן בדבריו [תמצית: אין לבטל את מנהג חבישת הפאה, אף שיתכן ששלטי הגבורים מיירי רק בחצר כמנהג דמשק אולם החולקים עליו הבינו שהתיר גם ברה"ר].

חורב (לרש"י הירש, עמ' 377) על האשה לראות את עצמה כי היא שייכה בשלמות אל בעלה ואל ביתה, עליה להתקשט ולהתיפות רק בעבור בעלה, ואדיר חפצה יהיה רק למצוא חן בעיניו, גם החוג היקר והנאמן לפעולתה אתה דרוש להיות למענה בקרב הבית פנימה, ועדיה ותפארתה עליה הן המה באמת ענות חנה תום דרכה, ומנהג בת ישראל - האשה אל תתראה בפני אנשים זרים בשערות גלויות, ובמקום שהמנהג ללכת במצנפת ומעולפת בצעיף ואם גם בראש מכוסה - אל תלך בלי אלה, להתלבש בבגדי פאר רק למצוא חן בעיני אנשים ולהראות את יפיה התגלות מערומי הגוף למרות חוק הצניעות, לבוא בחשק לבב ללא נדרש בחברת גברים, להיות בלתי צנועה בדבר שפתייה, לבזות את משפחת בעלה ועוד ועוד - כל אלה הוא למורת רוח "אשת ישראל" ומנהג "בנות ישראל", ולעולם לא יוכל הטעם הטוב [מודה] להתיר דברים כאלה שהמה מאבידים ומפסידים את צניעות הנשים; כסוי שער האשה בנשאה על הראש פאה נכרית משערות זרות או משערותיה הכרותות הוא מנהג קדום ובלתי אסור.

שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (אה"ע ב' ל"ו) "לאקקען שייטעל [פאת תלתלים] הנהוג עתה אצל הנשים אף הנזהרות בדת יהודית... אהפך בזכותן, וכן נכון הדבר לעשות וללמד זכות לנשים כשרות ולאבותיהן אשר בתוכן גדולי ישראל כאשר נודע לי ומדשתקי אודויי אודו להו דליכא איסור דת יהודית ח"ו והדין עמהם לענ"ד... וע"ד רדיד שהצריך הרמב"ם הנה בהגהות מימוניות (אישות כ"ד ו') פירש שהוא צעיף... ובודאי דת וצניעות יהודית בארצות הקדם שלא להיות פני הנשים מגולות והרמב"ם ממה דחזי פירש, ועתה היחמיר ג"כ להצריך לכל הנשים צעיפים ורדידים לכסות פניהן? ... יסוד הדבר דקלתה וכן מה שקרא הרמב"ם מטפחת היינו מעשה קליעה באופן ששערה עצמה נראין עוד לחוץ בין הקליעות וזה מותר מה"ת, דרך פריעת שער ממש אסרה התורה כמו שנעשה עם הסוטה דפרעו אותה לגמרי, אבל מגדר דת יהודית אף בזה אסור עד דמכוסה מכל וכל, אבל אם מכוסה מכל וכל אף במה שקורין לאקקען - שייטעל אין בזה דת יהודית. והמחמיר חומרא גדולה כזו עליו להביא ראיות מוחלטות... ועתה פשתה ההיתר בזה והלואי שיאחזו הכל בזה שלא להיכשל בפריעת ראש דאורייתא; עתה אני שואל איזהו גבול ישימו בארוכת ורחבת השייטעל אתמהה - ואם כי הנשים נראות עי"ז כיוצאות בפרוע ראש ממש חלילה, הנה נודע כי כל אשה ובתולה מיד רואה ההפרש הגדול בזה וגם האנשים הפרוצים הצופים בנשים בודאי יראו החילוק והנשים בעצמן יודעות כי כבר נודע הדבר, א"כ צריכין אנו להפך בזכותן במה שאין שום מקור איסור בש"ס ופוסקים לענ"ד, וא"כ מה שרצה לומר כי הלאקקען שייטעל גרועה יותר ויותר ממטפחת באמת לא נראה כן אלא עדיפה יותר ויותר שמכסה כל הראש במכסה גמורה... המשנה איירי בכל אופן ונקט חצר משום פאה נכרית עם שבכה ובאמת בלא שבכה גם ברה"ר מותר דלא שלפה... לענ"ד כל קושיותיו על שלטי הגבורים יש לדחות... ואין דבריו לנגד הנהוג כבר גם בבנות גדולי ישראל ונשי צדיקי עולם והנח להם לישראל" [תמצית: מלמד זכות על הפאה הנהוגה אצל הנשים הצנועות וכן נכון ללמד זכות

תורת שבת

שנות חיים

פני יצחק

חורב

ר"ע הילדסהיימר

והדין עמה, דת יהודית מצריכה כסיו מלא ודי בפאה לזה וההיתר פשה; חלילה להיתר אם הנשים נראות כיוצאות בפרוע ראש ממש - אולם די שנשים וגברים פרוצים יוכלו להבחין מיד שזו פאה, ולכן צריכין אנו להפך בזכותן במה שאין שום מקור איסור בש"ס ופוסקים לענ"ד והמחמיר צריך להביא ראיה; הפאה עדיפה ממטפחת שמכסה כל הראש במכסה גמורה; המשנה לא כתבה היתר ברה"ר כי מיירי גם בפאה עם שבכה שבה יש לחוש שתשלוף את הפאה מתחת השבכה, אבל בפאה ללא שבכה מותר אף ברה"ר; יש לדחות את הקושיות על שלטי הגבורים; אם מצד מהיות טוב אולי טוב יותר שלא לשנות כלל אך הנח לנהוג כבר גם בבנות גדולי ישראל ונשי צדיקי עולם].

חסד לאברהם (אה"ע פ"ז [לנכד התיבות]) "יש בזה איסור דרבנן וחוששני עוד גם מאיסור דאורייתא... מראית העין היא שתחשד שעוברת על איסור תורה... מה שאסור משום מראית העין שפיר הוי בכלל דת משה לבאר שבע שפאה בשוק הוא משום מראית העין... ולענ"ד יש בזה איסור תורה מפירש"י בכתובות כמו שעשתה להתנאות על בועלה... מה לי שער עצמן או שער נכרית שעשויות באופן שנראה שער עצמה - תורה אחת להם ואסור מן התורה, ואין מקום לחלק בין שערות עצמן לפאה שנראין כשערות עצמן הואיל וקישוט זה אסרה תורה אם לא שנתפוס פירוש שני של רש"י בכתובות שהיא רק גזה"כ שלא תלך בפרוע, ולולא פירש"י שסיים שהפירוש השני עיקר היה נראה שהראשון עיקר דרשינן טעמא דקרא - אלמא דאסור לגלות שעה, ולפירוש זה נראה דפאה אסורה כמו שערות עצמן דשניהם דומין זה לזה ואין היכר כלל בין פאה לשערות וזהו האיסור שאסרה תורה... לחומרא לכו"ע דרשינן טעמא דקרא... הרמ"א לא הביא את הש"ג לגבי יוצאת מאחר ולא רצה לסמוך להקל לפרוץ גדרן של ישראל דעכ"פ לא עדיף מדת יהודית שיוצאת בלי כתובה אף כשיוצאת בקלתה" [תמצית: לפירוש הראשון של רש"י שיש איסור בשער משום שכך התנאתה על בועלה לדרוש טעמא דקרא ולאסור גם פאה].

תשורת ש"י (תק"ע) שאלה: נשים הצנועות ונוהגים סלסול בעצמן שלא ליתן על ראשן פאה נכריות אם מותרין בפאה סינטטית העשוי מאיזה צומח בארץ לא משער רק דומה ממש לשער? תשובה: לענ"ד אינו סלסול אלא מדינא אסור אף דנחלקו הפוסקים בזה... תמהני שכולם לא הביאו ירושלמי... ופירש הערוך קפליטין בלשון רומי שער ותלתלים ופאה נכריות... ומאן ספין לחלוק על הירושלמי בדבר שאינו מוכח ההיתר מש"ס בבלי, וכיון דאיסור פאה נכריות משום פריצות דמדמין עצמן לנכריות שהולכין בשערין ועושין הישראליות כן ליראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש - ממילא יש בה משום פריצות ודת יהודית אם לא ניכר שאינן שערות אף דמשום מראית עין ליכא אם כל נשים העיר עושין כן - כיון דידועת מ"מ משום פריצות יש ועוברות על דת יהודית, ועוד כיון דפרועות ראש בשערותן ממש הוא איסור דאורייתא יש לחוש משום מראית עין משום אורחים דעוברים ושבים... [תמצית: גם פאה סינטטית אסורה משום פריצות כי עושין כן ליראות כאילו ראשן פרוע עם שערותן ממש אף במקום שמקובל לחובשה ואין חשש מראית העין (ספר זה הוא היחיד שמצאתי שטוען שיש חשש פריצות גם כאשר ההנהגה התפשטה אצל הצנועות, והמנהג הרווח אינו כמותו, וגם אין לו הוכחות פרט למוסף הערוך [שהוא אחרון, ואין זה הערוך]).].

שו"ע הרב (או"ח ע"ה ד'): "ופאה נכרית אפילו דרכה לכסותה מותר לקרות כנגדה וגם מותר לגלותה ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש".

מנחת שבת (הלכות שבת פ"ד ס"ב, תרנ"ז) "בשדי חמד הנ"ל הביא עוד הרבה גדולים מה שצווחו ככרוכיא על דבר לבישת הפאריקין הנ"ל אף בחול, והנה במדינתנו [פולין] פשט המנהג ללבוש הפאה נכרית אפילו בין הנשים הכשרות והלואי שכל הנשים ילבשו הפאה נכרית הנ"ל ולא יבואו לגלות שערותיהם כמו שפשטה המספחת בעוה"ר בין הרבה נשים שבזמנינו שאפילו הנשואות הולכות פרועי ראש ר"ל".

בית יצחק (או"ח י"ד ט"ז, תרס"א, גליציה) מקשה על פירושו הראשון של רש"י מדוע צריך לפרוע את שעה לפי רבי יהודה, שהרי לדבריו אם הוא נאה - לא היה סותרו, ואם אינו נאה - הרי לא התנאתה בו לבועלה, ותירץ שמן התורה גם שער נאה צריך פריעה, וחכמים עקרוהו את דין הפריעה כששעה נאה, ועוד כתב שרבי יהודה אינו דורש טעמא דקרא לקולא להקל על מי ששעה אינו נאה שתלך בגילוי אלא רק לחומרא שלא ילכו בפרוע; משמעות המשנה שיוצאים בפאה נכרית לחצר הוא לכל חצר אף שהרבים בוקעים בה דדמי לעזרה דהוה כחצר לגבי טלטול המותר למרות שרבים בוקעים בה, ולענין שער אין חילוק בין חצר שרבים בוקעים בה לבין רה"ר - ומוכח שפאה אינה כשער ממש ולכן מותרת אף ברה"ר, ובכך מובנת הוכחת שלטי הגבורים מסוגיא דשבת שחבישת פאה מותרת ותמהו עליו שבחצר אף שעה מותר, אמנם יש לדחות דמיירי בפאה מכוסה אבל במגולה אסור אך אינו נראה כי אם כולה היתה מכוסה לא היו חוששים שתשלוף דשמואל מתיר בטמון, ומאחר וברה"ר אסרו פאה - ש"מ שכשהתירו בחצר מיירי אף כשאינה טמונה, ואף רב חולק על שמואל רק בכבול ולא בפאה, ואם מקצת השער מגולה [שם איתא 'מכוסה' - ונ"ל דהוא ט"ס] ומקצתו נגד המצח מכוסה כמו שהולכות הנשים הכשרות - מותר, ואף כשכולה מגולה מוכח משמואל שמוותר, ורב אינו חולק עליו; תוס' רי"ד חידש שמה שחוששים ברצועות שבראש שתסירם בטבילה - אינו מחשש שתשלוף כי לא חיישינן שתגלה

ton
לאברהם

תשורת ש"י

שו"ע הרב

מנחת שבת

בית יצחק

את שערה משום פריצות אלא חיישינן רק שתטלטל לאחר טבילה במקרים שלא תהיה רשאית לקולעם, אך הרי"ד מתיר לסתור את הקליעה כי אינו סותר על מנת לבנות - והוא דלא כתוס' שאוסר אף לסתור קליעה, וממילא לפי הרי"ד האיסור מחמת שמא תסיר בטבילה הוא רק בדבר שיהא אסור לחזור וללבושו, ולפ"ז ע"כ שהחשש בפאה ברה"ר לא היה מחשש שתטלטלנה לאחר הטבילה - כי מותרת לחבוש את הפאה לאחר הטבילה, אלא משום דילמא שלפא ומחויא, ומאחר ובחיטין לא חששו שתשלוף כי לא תגלה שערה - ע"כ בודאי דמיירי בפאה מכוסה שעלולה להסירה, ויש לדחות שהרי נוהגות לחבוש הפאה על שבכה; בעירובין האיבעיא היא אם הפאה היא כגופה ממש - ולכן מקשים תפשוט מהכא שנאסר בהנאה, דאם אסור במת - ודאי הוה כגוף ממש, ומשני כי קא מיבעיא ליה דתליא בסיכתא כלומר שהיא באמת לבושה אך הפאה לא קשורה בגופה - ולא הוינו כגופה ממש, ובסנהדרין הכוונה שכעת אף איננה לבושה בפאה, והסוגיות נחלקו אם המלבושים נשרפים, ובסנהדרין הסתפקו רק אם הפאה כלבוש - והנה ברור שאף שיוצאים במלבושיהם מעיר הנדחת היינו דוקא במלבושים המוכרחים מפני כבוד הבריות או מיראת הצינה דדרכיה דרכי נעם, אך במלבוש יותר מהצורך ודאי עוברים משום ולא ידבק בידך, וממילא ברור שהפאה היתה גלויה כי אם היתה ברה"ר תחת הסבכה ובחצר הולכת בה רק לקישוט כי מותרת אף בגילוי שער - הרי שהפאה רק לקישוט והיה אסור לחבושה, אמנם יש לדחות, ומסוגיות אלו אין ראייה מוכרחת לשום צד, אך מסוגיא דשבת כבר כתבנו דעתנו להתיר; מה שרצו לאסור פאה לפירושו הראשון של רש"י דמוכח שפירוע ראש אסור, וה"ה קישוט בפאה הדומה לשער - הסברא נכונה אם נדרוש טעמא דקרא להחמיר, אך לפ"ז הוה לן לאסור גם לחבוש פאה בחצר ומדמתירים בחצר ש"מ שאין דורשים הטעם להחמיר בדבר שלא נאסר בתורה, ואין לחלק שאין פריצות בחצר כי לא שכיחי בה רבים משא"כ בפאה - שהרי מדתירים בשבת פאה כדי שלא תתגנה על בעלה - מוכח שמותר להתקטש בפאה, והעונש בסוטה הוא רק על שהלכה בשערותיה, וכ"ש שמותר כשמקצת ראשה מכוסה והפאה אינה על כל ראשה - דאינו דומה לסוטה שגילתה כל שערותיה; לדינא מהראוי להזהיר בנות ישראל שלא תלכנה בפאה נכרית, מלבד שיש לחוש לדעת האוסרין והם גדולי האחרונים והמורים, וגם נכשלים שרבות תלכנה בפאה משערות של עצמן, וגם מכמה טעמים ראוי לגדור ולעמוד בפרץ, וה' יפיץ אורו על אחב"י לשמוע דברי חכמים בנחת - וילכו בדרך הצנועות [\[תמצית\]](#): משמעות המשנה היא שיוצאים בפאה נכרית גם לחצר שהרבים בוקעים בה

דומיא דעזרה, ומוכח שהפאה שונה משער שאסור גם בחצר שרבים בוקעים בה, ומובנת הוכחת שליטי הגבורים שפאה מותרת מסוגיא דשבת, וגם דעתנו להתיר, ואין לדחות דמיירי רק במכוסה כי לא חששו שתשלוף בטמון, וכ"ש שמותר כשחלק בפאה וחלק מכוסה; לתוס' רי"ד החשש שתיסיר ותטלטל לאחר הטבילה הוא רק במידי אסור לחזור וללבושו לאחר הטבילה, כגון כשאסורה לקלוע, ולפ"ז אי אפשר לומר שהחשש בפאה היה שתטלטל לאחר הטבילה אלא רק לשלפא ומחויא, אך מדחששו שתשלוף ותראה אין להוכיח דמיירי בפאה מכוסה כי אולי מיירי כשיש שבכה מתחתיה; בעירובין דנו לאוסרה כגופה ממש, אך הסתפקו בתליא בסיכתא - כלומר שהפאה איננה קשורה לגופה אלא רק לבושה בה, ובסנהדרין הסתפקו אם הפאה כלבוש - והנדון איננו בפאה שלבושה בה, ויש להוכיח דמיירי בפאה גלויה, כי פאה מכוסה היא מיותרת והיתה נשרפת, ויש לדחות; מדמתירים פאה בחצר ש"מ שפאה אינה כשער, ומוכח שאין דורשים טעמא דקרא להחמיר, וכ"ש להתיר כשמקצת ראשה מכוסה ומקצתו בפאה; לדינא ראוי להזהיר שלא לחבוש פאה מחשש לאוסרים, ושמה תחבושה פאה משערותיה, וראוי לעמוד בפרץ - וילכו בדרך הצנועות].

הגרי"פ פערלא (על הרס"ג עש"ן צ"ו - תמצית) הרמב"ם לא מנה את איסור פריעת הראש במנין המצוות דאינו מונה לאוין שאינו מפורש בפסוקים לאו או עשה, וכ"ש הכא שאין אפילו דיוק בפסוק שלא תלך בפריעת ראש; מה דאמרו שפריעת הראש דאורייתא לא נפקא מדכתיב ופרע את ראש האשה דלשני פירושי רש"י אין בפסוק מצוה שלא לעשותן; מה שהיה משמע לחז"ל שיש איסור בדבר - לפירוש הראשון של רש"י אפשר לומר שמכיון שהעונש מפורש בקרא הרי כאילו האזהרה מפורשת, אבל רש"י כתב שהפירוש השני העיקר, וקשה וכי משום שכן נהגו בנות ישראל נאמר שיש בזה איסור - שמא אינו אלא מנהג שנהגו בו מדעתן, ולא הזכרת המנהג בתורה הופכו לאיסור כמו בעל שבעל בנכסי מלוג של אשתו הוא רק תקנתא דרבנן אף שנזכר בפסוק - ולכן אף שנזכר בפסוק אינו אלא מנהג ולא חובה או איסור, ואכן לשון הספרי (נשא י"א) מעידה שאין בו איסור - ופרע את ראש האשה - לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה, ואולי י"ל שמה שמבואר בתלמוד שלמדו מהפסוק שיש בזה איסור - לא למדו כן מפסוק זה אלא מכיון דשמעינן מקרא דדרך בנות ישראל בכך ש"מ דדבר פריצות הוא ומביא לידי גילוי עריות, וא"כ ממילא יש בו איסור דאורייתא דהו"ל בכלל לאו דלפני עור לא תתן מכשול, ולכן הרמב"ם לא מנאה כי אינה איסור עצמי אלא רק לפני עור.

משנה ברורה (ע"ה ט"ו) "קרי נכרית להשער שנחתך ואינו דבוק לבשרה וס"ל דע"ז לא אחז"ל שער באשה ערוה וגם מותר לגלותה ואין בה משום פריעת הראש, ויש חולקין ואומרים דאף בפאה נכרית שייך שער באשה

ערוה ואיסור פריעת ראש, וכתב הפמ"ג דבמדינות שיוצאין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע, ומשמע מיניה שם דאפילו שער של עצמה שנחתך ואח"כ חברה לראשה ג"כ יש להקל, ובספר מגן גבורים החמיר בזה [בפאה משער שלה] עיי"ש, וכתב עוד שם דאם אין מנהג המקום שילכו הנשים בפאה נכרית בודאי הדין עם המחמירין בזה משום מראית העין עיי"ש; ובבה"ל (ע"ה מחוץ) "לענין עיקר איסור גילוי שער דאשה כתב המ"א בשם התוס' דכתובות דדוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש... אבל בזוהר החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג עכ"ל המג"א, ודע דענין זה לא שייך כלל להדין דשער באשה ערוה האמור בסעיף זה ואפילו בביתה ובחדרה אסור לכו"ע לקרות כנגדה הואיל דדרכן לכסות בשוק אית ביה משום הרהורא והוי ערוה... כיון דכבר קבלו עלייהו אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצים ישראל לאסור בזה א"כ ה"ל דין גמור שקיבלו עלייהו כהך דיעה האוסרת... וכ"ז לענין חצרה וחדרה אבל לילך בשוק וחצר של רבים לכו"ע אף אם תלך במטפחת לבד לכסות שיערה מיקרי עוברת על דת יהודית עד שתלך ברדיד מלמעלה ככל הנשים כן מבואר שם בסי' קט"ו (בחתי"ם סופר או בבית שמואל)" [בספר דת משה וישראל כתב שכוונת המ"ב רק להתיר לקרוא ק"ש כנגד פאה ולא לצאת בפאה לרה"ר וזה אינו מאחר והמ"ב התבסס על הפמ"ג שתחילת דבריו "פאה נכרית... ויוצאה לרה"ר"].

חקל יצחק

חקל יצחק (פ"א [לשונו מתומצת ומעובדת]) נשים מקרוב החלו לפרוץ ולחבוש ברחובות קריה מין זשיאאן העשוי משערות מכוסות מכסה דק שהשערות נראות, ועד עתה נהגו לכסותו במטפחת, והדברי חיים אסר אף בדומה לשער, והחת"ם סופר אסר ללא שני כיסויים, וכיון שאבותינו נהגו לאסור נעשה דת יהודית, הב"ש הסביר ברמב"ם שצריך שני כיסויים, ונראה שלמד זאת מהירושלמי שפירשו המפרשים שקפליטין היא מטפחת דקה, וכדי שלא לאפושי פלוגתא בין הבבלי לירושלמי צ"ל שגם לבבלי הא דאינו די בקלתה הוא גם כשעשוי ככיסוי גמור דמאחר ומעולם נהגו ברדיד הוה ליה דת יהודית ללא שני כיסויים ויש לו בית קיבול, והמשנה עובר על בחוקותיהם לא תלכו; בערוך פירש שקפליטין היא פאה, והא דהבבלי נקט קלתה - ק"ו לפאה שנראית כשער שלה, ועוד י"ל שהבבלי לא נקט פאה כי יש בזה איסור תורה משום פריצות כמו בראש פרוע או משום בחוקותיהם, וכוונת הישועות יעקב שיתכן שאין בזה אף איסור דרבנן - הוא במגבעות של שער [וצ"ל שאין האומות לובשים מלבוש זה] אך בהאאר שייטל יש איסור תורה, ומה שהאחרונים אסרו רק מדרבנן מיירי כשאינה דומה ממש לשער גופה; התשובה מאהבה כתב שהדעת אינה סובלת שהרמב"ם הוסיף מדעתו כלי בתוך כלי ושיהיה מיוחד לכיסוי אלא שיי"ל דהעוברת על דת יהודית מיירי במטפחת מנוקבת, ולענ"ד מוכח (מכלים כ"ד י"ד) שמטפחת היא בגד עבה, וא"כ מוכח שגם לבבלי וגם לירושלמי בעינן עוד כיסוי אף שהתחתון הוא כיסוי גמור, ומה שבעינן כלי תוך כלי הוא מאחר ושער האשה הוא ערוה וגם איתא בזוהר שהוא איסור חמור; תוס' שהבינו שבחצר מותר גילוי שער למדו כהערוך שקפליטין היא פאה, ומאחר ומותר בחצר אף שנראה כשער - ע"כ שגם גילוי שער מותר, וממילא נדחית ראיית שלטי הגבורים מהסוגיא דשבת שפאה מותרת ברה"ר מאחר וגילוי שער מותר בחצר; הד"מ שמתיר פאה הוא דוקא בחצר [אבל גילוי שער אסור אף בחצר כדעת הסמ"ג] ונפליתי על הפמ"ג שהבין שהד"מ התיר אף ברה"ר, אבל אחרים אסורים לקרוא ק"ש כי הפאה אסורה משום פריצות; לסיכום - חבישת פאה הדומה לשער אסורה מן התורה משום פרועת ראש כהישועות יעקב או משום בחוקותיהם כהב"ש והדה"ח, וחבישת מגבעות אסורה מן התורה אם היא כדרך הגויים, וחבישת הזשיאאן אסורה ואינו מועיל מטפחת תחתיה מאחר ודומה לשער - אלא אם תחבוש מטפחת מעליה [ואז מותר אף שנראה קצת אצל המצח כיון שאינו נראה להדיא], וחבישת כפה ללא רדיד או מטפחת אסורה משום דת יהודית [תמצית: מאחר שאבותינו נהגו לאסור חבישת בגד העשוי משערות שהשערות נראות נעשה דת יהודית; רדיד נצרך כדת יהודית גם מעל כיסוי גמור; הבבלי לא הוצרך לכתוב שבפאה יש דת יהודית כי יש בזה איסור תורה משום פריצות כמו בראש פרוע או משום בחוקותיהם, ורק במגבעת של שער יתכן שאין בה אף איסור דרבנן; הד"מ התיר פאה דוקא בחצר].

הסבא קדישא (ב' או"ח א') אם כשלטי הגבורים שהפאה גלויה - מדוע חששו שתשלוף ברה"ר, נראה שפאה היא תחת השבכה דומיא דכבול שיש להוכיח שהוא תחת השבכה, וכן מוכרח לפירוש"י במהות הפאה, ולכן שלטי הגבורים נטה מפירוש"י וכתב את פירוש הרמב"ם, וגם לפירוש זה אין ללמוד היתר כי מוכרחים לומר שהמגבעת מונחת על שבכה, ואילו היתה על השער ממש - לא היתה מצילה מאיסור פרועת ראש, וא"ת מדוע חששו שיחייכו עליה כשהפאה מוסתרת - י"ל שהחשש אינו שתסירם ברה"ר אלא שתסירם בעת הטבילה ותשכח ותצא כך, ומ"ש שלטי הגבורים שהפאה גלויה דאל"ה מה הועיל קישוט זה - זה אינו ששם מדובר בבית או בחצר לבעלה ולקרובותיה ולא להראות עצמה בעלת שער לכל העולם שיבואו לידי הרהור ומכשול, וכן מוכח מהרמב"ן שרק בבית חששו שתתגנה על בעלה ולא בחצר וברה"ר, דברה"ר אף בעלה אינו יכול לראותה מפני הכיסוי שעל ראשה [לענ"ד הפירוש "ברה"ר אינו רואה אותה" הוא את האשה מפני שאינה מצויה שם ואין הכוונה לפאה כי היא

הסבא קדישא

מכוסה ברה"ר שהרי הרמב"ן רוצה להסביר מדוע לא הוצרכו להתיר לחבוש פאה גלויה ברה"ר כי אינו רואה אותה ולא שייך שיתן כטעם את המסקנא]; עוד יש לאסור מפני מראית העין כדכתב בב"ש, ואפילו בחצר שהחשד משום איסור דרבנן צריך להציל עצמו מן החשד, ולא אומרים שאין גוזרים מדעתנו, ובמקום שרבו המתפרצים יש לאסור טפי ולכן במקום ששכיחי המתגלחים בתער יש לאסור גם במספריים כעין תער, ויתכן שיש איסור תורה להחשד שעובר על איסור תורה [תמצית: אם הפאה גלויה מדוע חששו שתשלוף; נראה שהפאה היתה תחת השבכה; קישוט הפאה הוא בבית או בחצר לבעלה ולקרובותיה ולא להראות עצמה בעלת שער לכל העולם שיבואו לידי הרהור ומכשול; יש לאסור מפני מראית העין, וצריך להציל עצמו מן החשד אפילו בחצר שהחשש רק שחשדו משום איסור דרבנן].

שלחן שלמה (או"ח ע"ה ב') "צריכים הנשים לזיזה מאוד שלא יצאו קצת שערותיהן, ובתולות שדרכן לילך פרועות ראש וכן שערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן או פאה נכרית דהיינו פארו"ק ואפילו דרכם לכסות מותר, ונשים הבאות ממקום שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן מותרין לגלותן אם אין דעתן לחזור, ולענין לקרות ק"ש כנגדן נ"ל שמותר אפילו דעתה לחזור, ונשים שבאו ממקום שדרכן לגלות למקום שאין דרכן לגלות לא יגלו אפילו אם דעתם לחזור, ואסור לקרות ק"ש כנגדן אפילו אם דעתן לחזור" [מוכח שהבין שהיתר חבישת הפאה אינו רק כלפי ק"ש אלא גם להתיר לצאת בה, ובמקום שדרכן לגלות את הפאה - מותר גם לנשים שבאו ממקום שדרכן לכסותה].

עצי ארזים (אה"ע כ"א ב') הביא את העין משפט (נזיר כ"ח) שהתיר לצאת בפאה נכרית, וכתב: וטעה בזה טעות גדול דלדבריו תיקשי לרבי מאיר שיכול לומר אי אפשר באשה מגולחת - הרי אינה יכולה לגלות שיערה - ואטו מי לית ליה לרבי מאיר דת משה ויהודית, אלא ודאי דמיירי כשהיא בבית בפני בעלה, אם כן אין ראייה מזה להתיר פאה נכרית, וכן אין ראייה ממתניתין דשבת יוצאה אשה בחוטי שער וכו' דיש לומר דמיירי בפנויות שדרכן לילך בגילוי הראש, לכן נראה לי פשוט דאסור לאשה נשואה להתקשט בפאה נכרית, והמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין.

סתרי ומגיני (מ"ד): "הפאה נכרית נעשית עתה בהדרת היופי וליכא למיחש דמחכו עלה ולא אתי למשתלפה... לחוש אחשדא שיסברו הרואים שהיא שערות עצמה היא חומרא גדולה דכיון שיודעין העולם שיכולין עתה לעשות הפיאה נכרית יפה כל כך שתראה כשערות עצמה אמאי נחשוד אותה - הא מאן דבעי למיהוי חסידא יקיים מילא דאבות לדון את כל האדם לכף זכות... זמן לא כביר אשר דרש רב אחד בקהלה גדולה בענין זה במדינת פולינית ושפך כוס חמתו על אותן הנשים המכסות ראשן בפאה נכרית ולא במצנפת כמו בימים הראשונים, וקרא עליהן ראשי חדשים לעמך נתת זמן כפרה ר"ל, וכשמעו זאת השליכו הרבה נשים את הפאה נכרית מראשיהן באמרן אם גם זאת לא די למה לנו להכביד את ראשינו בשייטעל, והולכין עכשיו בלי שום מכסה על ראשיהן... והמתמיר יחמיר לעצמו כמו שהחמיר ג"כ מרן החת"ם סופר בצוואתו לבני ביתו".

מהרי"ל דיסקין (שו"ת קונטרס אחרון רי"ג) וז"ל ע' בשלטי הגבורים פרק במה אשה דבשער תלוש שרי, ונ"ל דדוקא בגוונא דניכר לכל שלא נעשה משער של עצמה, אבל בלאו הכי ודאי אסור כדקיי"ל לאסור בדם דגים ובכמה דוכתי משום מראית העין, ובפרט לענין איסור ערוה שהוא חשש הרהור; גם בלאו הכי יש לומר דשם רק לחצר אמרו ובאינה מעורבת, אבל לרשות הרבים עדיין מנלן.

כנסת הגדולה (אה"ע קט"ו ט') ואיזוהי דת יהודית - יוצאה וראשה פרוע כו' נ"ב הנשים היוצאות בכיסוי שערות שלבם ובמקום קליעת שערן נושאות שערות חברותיהן שקורין קרינאלו בלע"ז אין בזה משום יצאה וראשה פרוע לא שנא שערות דידה ולא שנא שערות חברתה כל עוד דעבידי לכסוי השער והם תלושות אעפ"י שקשוט הוא לה כדי שתראה בעלת שער אין בכך כלום - שלטי הגבורים [מוכח שהבין את שלטי הגבורים לגבי רשות הרבים שהרי הביא את דבריו לגבי דת יהודית ולא לגבי דת משה].

יד אהרן [אלפאנדארין ע"ה] "אבל בתולות שדרכן פרועות וכו' - נ"ב וה"ה שערות של נשים שרגילות לצאת מחוץ לצמתן, וכ"ש פאה נכרית אפילו דרכן לכסות... וכ"כ בשלטי הגבורים דמותר לכתחילה ודלא כבאר שבע שחולק עליו והאריך בדברים דחויים".

כף החיים (ע"ה י"ט) "וכ"כ בש"ג דמותר לכתחלה כדאיתא במשנה פרק ו' דשבת יוצאה אשה בחוטי שער וכו', דלא כבאר שבע שחולק עליו והאריך בדברי דיחוי - מ"א [יד אהרן בהגהת טור], וכן היא הסכמת האחרונים להתיר כדברי הרמ"א ז"ל".

שבת של מי (שבת ס"ד): "יוצאה אשה בחוטי שער... פירש"י בין משלה = תלושים... מהיכי תיתי דלא תצא? ויש לומר דאתא לאורויי לן דמתניתין מיירי באשה נשואה דאסורה לצאת בשערותיה המתחברות דשער באשה ערוה ולא התירו אלא כשהן תלושים וכמ"ש הרב שלטי הגבורים והביאו הרב אליה רבה בסי' ש"ג ושאר אחרונים".

שלחן שלמה

עצי ארזים

סתרי ומגיני

מהרי"ל דיסקין

כנסת הגדולה

יד אהרן

כף החיים

שבת של מי

שרידי אש

שרידי אש (א' ע"ח) "שער של אשה שדרכה לכסות אסור לקרות כנגדו אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש מותר, בדין זה יש מבוכה גדולה בין הפוסקים, הללו מתירים גילוי ראש בבתולה ואוסרים בפנויה שאינה בתולה והללו אוסרים גם בבתולה, ראיתי שמחלוקת זו תלויה בעיקר בחילוקי דעות בביאור לשון הגמרא... הרמב"ם: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחד פנויה ואחד אשת איש". וכבר שאלו הב"ח והגר"א (אה"ע כ"א י"א) מניין לו להרמב"ם להוסיף אסור גם בפנויה? וביאורו, שהרמב"ם הוכיח זה מלשונו של תנא דבי רבי ישמעאל מדקאמר לבנות ישראל ולא קאמר לאשה, ומבארי השו"ע נתקשו שזהו סותר את הדין המתיר לבתולות לילך פרועות ראש ולפיכך כתבו שכוונת הרמב"ם והשו"ע לאסור רק בפנויה שהיא אלמנה או גרושה, אבל בתולה מותרת לילך פרועת ראש כמוכח מדברי המשנה יוצאת בהינמא וראשה פרוע והמג"א יצא לחדש שפרועת ראש היינו שסותרת קליעת שיערה והולכת בשוק זה אסור אף בפנויה, משא"כ גילוי השער אסור רק בנשואה ונראה שמפרש את הכתוב ופרע את ראש האשה - שהכהן יסתור את שערותיה המקולעות, ולפי שביאור זה בלשון המקרא הוא נגד הגמרא בכתובות שהוכיחו מפסוק זה את האיסור לילך בגילוי הראש לכן העלה שאמנם האיסור לילך בגילוי הראש הוא רק בנשואה, דקרא לא איירי בפנויה, ומה שכתב הרמב"ם לאסור גילוי הראש בין בנשואה בין בפנויה בתולה - מידת צניעות היא; אולם הרב בעל שבות יעקב מפרש את המקרא במובן של סתירת קליעת שער ומתיר עפ"י ד"ת לנשואה ללכת בגילוי הראש אם שערותיה מקולעות שקלתה הוא מלשון קליעת שער... אחר העיון יש לומר שפירוש בעל שבו"י אינו מכוון אל האמת, וצדקו בזה פירושי רש"י ורמב"ם; עצם הדין לאיסור גילוי שער ראש באשה יוצא מפורש מדברי הספרי (נשא י"א): "ופרע את ראש האשה - כהן נפנה לאחוריה ופרועה, כדי לקיים בה מצות פריעה דברי רבי ישמעאל ד"א לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן, ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ותקח תמר אפר (=סוטר) על ראשה", אמנם יש לומר שתמר כסתה את ראשה לאחר שנאנסה, עכ"פ הדבר מפורש שהאיסור הוא בגילוי שער ולא בסתירת קליעת השער... נתברר לנו דעת חז"ל בביאור תיבת ופרע שמשמעותה היא גילוי... כל מקום שבו באה מלת פרע בתורה אפשר לפרשו במובן של פריקה וגילוי או במובן של גידול שער אבל בשום אופן לא במובן של סתירה ופריצה והריסה והפרה כמו שהורגלו בזה רוב האנשים... לא באתי לברר כאן אם יש לדין זה של כסוי שערות ראשה של האשה הנשואה דין תורה מפורש או מנהג תורה, למעשה סובר אני שגם מצד המוסר היהודי ראוי שהאשה הנשואה תכסה את ראשה - בכך היא מראה שאיננה להוטה למצוא חן בעיני אנשים זרים ומתנגדת לכך שאנשים אחרים יפסעו אחריה, כל כבודה בת מלך פנימה - בביתה ובחוג משפחתה ודרכן של נשי ישראל הכשרות שהן בוחלות שאנשים זרים יתנו בהן עין חומדת, כסוי הראש של האשה הנשואה קשור בדרישותיה של היהדות לצניעות פשוטות וטהרה מוסרית שהן מופנות לכל ישראל לאנשים ולנשים" [תמצית דבריו - פריעת הראש היא גילוי השערות ולא סתירת קליעתן, וכן מפורש בספרי (ולענ"ד פשוטות סוטה ח'. אינו כך אלא כדעת השבות יעקב שמן התורה די בשער אסוף שהרי מ"פרע את האשה" למדו שהכהן יגלה את גופה ולא למדו שיגלה את שיערה, ומ"ראש" למדו את סתירת הקליעה ולא אמרו שצריך לגלות את שיערה, ואם גילוי השער היה בכלל גילוי הגוף היו טורחים להשמיע משמעות כזאת)].

שערי הלכה
ומנהג

שערי הלכה ומנהג (שניאורסאהן ד' אה"ע נ') ומ"ש אודות החילוק בשייטל וכיסוי על ידי מטפת - הנה פשוט הוא שכשכיסוי הראש הוא במטפת ופוגשים במכירה או ידידה חפשית - הנה לפעמים תכופות נשמטת (גליטש ז"ך אראפ) המטפת או שגם נעלמת כליל בכיס, משא"כ בשייטל שאי אפשר לעשות זה, וממילא סוף סוף הרגל נעשה טבע שני (תשט"ו); במ"ש אודות כיסוי הראש כבר גיליתי דעתי זה כמה פעמים שכיסוי במטפת בעוונותינו הרבים בדורותינו אלה אינו מחזיק מעמד כיון שבכל פעם ופעם עומדת האשה בנסיון אם לכסות כל שיערה או רק חלק מהם או כו', מפני ש[לא] תתבייש מפני המלעיגים [אף שאינם אלא בדמיונה או לפעמים גם במציאות] מה שאין כן בלבישת שייטל הרי אי אפשר להסיר השייטל כשנמצאים במסיבה וכיו"ב, ובפרט כפי שכותב שתגלח השערות ושניהם מסכימים על זה - הרי זוהי הדרך היותר נכונה, ומה שתלך בהשייטל מגולה הרי כבר איזה דורות שאין מקפידים כלל על זה - אלא שכמובן צריך לברר הענין במקומם אם אין זה בגדר פרצה ח"ו, אבל הענין מצ"ע [מצד עצמו - כנ"ל] מובן שהסדר לגלח וללבוש שייטל לא בערך טוב מאשר אופנים אחרים (תשי"ח).

ישכיל עבדי (ז' אה"ע ט"ז) טעם ההיתר דקים לרבנן דאין היצר שולט אלא בדבר הדבוק בגוף האשה עצמה דאין שליטה ליצה"ר אלא בדבר שיש לו נפש חיונית ולכן בנתלש מגוף האשה פקע ממנו אותה הערוה שהיתה עליו בזמן שהיה דבוק בגוף האשה... כל גופי נרתע בראותי דברים קשים של הבאר שבע נגד השלטי הגבורים וגם עינינו הרואות דברים וגם שלמים נהגו היתר בכך אף נשי רבנים וגאונים ואדמו"רים ואף אחד לא פוצה פה ומצפצף וכנראה שהבאר שבע לא חדר והעמיק להבין טעם הדבר ויסודו... ואשר לטעם משום מראית העין פשוט שבמקומות שאין רגילים ללבוש פאה יש מקום לחוש מפני מראית העין וגם השעה"ג לא כתב להתיר אלא

במקומות שנהגו בכך שכולם יודעים שהיא פאה... בצ"צ הסיק שיש גם ענין פריצות דאינו ניכר אם היא פרועת ראש - פריצותא מיהא הוי, עכ"פ במקום שנהגו ודאי דאין בכחנו לאסור להם [תמצית: כשהשער נתלש פקע ממנו שם ערוה שהיה עליו בעודו מחובר, כי אז היצר אין שולט, וכנראה שהבאר שבע לא חדר לטעם ההיתר, ונשי רבנים נהגו בהיתר בלא פוצה פה, וחשש מראית העין הוא רק במקום שאין רגילים לחבוש פאה, ובמקום שנהגו אין בכחנו לאסור משום פריצות].

יביע אומר

יביע אומר (ה' אה"ע ה'): אין חשש הוצאת לעז על הראשונים מאחר שרוב הפוסקים אוסרים הדבר בהחלט; מכיון שאין שום היכר בין הפאות המודרניות לשערות הטבעיות ודאי שיש לחשוש בהן משום מראית העין שיחשבו אותן לפרוצות ההולכות בגילוי שערות ראשן ברה"ר; לא אומרים שמוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין אלא כשידוע לנו בודאי שלא יקבלו; אין חוששים למנהג שנראה לחכם בעל הוראה שיש בו צד איסור והרי כתבו כמה אחרונים שהמנהג נתפשט ע"פ אפיקורסים, והמתחדשים הפורצים גדרות ישראל; מ"מ אין למהר לגרש אשה שמסרבת לחבוש מטפחת אלא ישתדל לפייסה בדרכי נועם; איתא בירושלמי שהיוצאת בקפליטין לחצר שרבים בוקעים בתוכה יש בה משום פרוע ראש ופירשו המפרשים שמייירי במטפחת, וביאר הב"ח שהמטפחת שקופה ושערה ניכר עדיין כעין קלתה, אולם מוסף הערוך פירש שקפליטין היא פאה נכרית - וממילא מוכח שאסור לצאת בפאה נכרית לרשות הרבים; שלטי הגבורים התיר לנשים לצאת בפאה גלויה וכ"פ הרמ"א המ"א והפמ"ג, ולדעת ב"ש המשנה מייירי בפאה נכרית תחת השבכה ועליה רדיד או בחצר שאין הרבים בוקעים בו בלבד וכ"פ היעב"ץ והחת"ס סופר; כתב בשו"ת שנות חיים שהמג"א דיבר בזמן שרוב הנשים היו כשרות וצנועות ולא היה דרכן לצאת בגילוי שער שלהן כלל, לפיכך כשאחת הולכת בפאה נכרית מידע ידעי שאין אלו שערותיה ולא יבואו לידי הרהור, אבל בזה"ז שבעוה"ר רבות בנות פרוצות הולכות בגילוי ראש ברה"ר הרי גם ההולכת בפאה נכרית גורמת להרהורי עבירה, כי מאין ידע הרואה שפאה נכרית בראשה, והוא יסבור כי שערותיה הן, ויבאו לידי פריצות והרהורי עבירה הקשים מעבירה, ששער באשה ערוה ומכל שכן בדורות הללו שעושים הפאות נכריות במומחיות רבה עד שלא ניכר כלל אם האשה הלזו הולכת בשערותיה הטבעיות או בפאה נכרית, ובודאי שיש בזה פריצות; בעצי ארזים כתב שהמורים היתר חדשים מקרוב עתידים ליתן את הדין ובשו"ת דברי חיים כתב שנשתרבו המנהג להקל ראש בזה ע"י האפיקורסים; עיקר המנהג של פאה נכרית יצא ע"פ הגוים באופנות המתחדשות חדשים לבקרים ובודאי שיש בזה ובחקותיהם לא תלכו הואיל ויש בו פריצות וחציפות; אין להתפעל כל כך ממה שענינו הרואות כמה נשי רבנים ואדמו"רים שמקילות בזה כי שלא ברצון חכמים עושים; מצוה רבה לפרסם האיסור ברבים, ובפרט לספרדיות שנהגו לאסור מימות עולם ומשנים קדמוניות, ורק כעת התחילו ללמוד מאלו המורות היתר לעצמן שלא ברצון חכמים.

תבואות
שמ"ש

תבואות שמ"ש (אה"ע קל"ו [נכתבה במרוקו]) פריעת ראש לענין ערוה תלויה ברגילות שמותר כשרגילה בפריעה, ללא קשר אם פורעת בהיתר כגון בחצר או באיסור כגון בחוץ - דלגבי ק"ש הכל תלוי ברגילות, ונשים הרגילות לגלות ראשן אינן אוסרות בק"ש, כדעת הבן איש חי; אבל לענין איסור פריעת ראש אינו תלוי ברגילות ומה שנהגו לגלות ראשן בחוץ הוא מנהג של איסור; חבישת המטפחת בחוץ תלויה במחלוקת הפוסקים ולמקילים יש על מה שיסמוכו כי הסוגיא שילדה לא תצא בשער של זקנה דלמא מחכו עליה - בפשטות מדברת ברה"ה, ובפרט שכל האחרונים ראו את המחמירים ולא חשו לה, וכן כל החסידים לובשים פאה גלויה בשוק בלי כיסוי, וכן נ"ל נכון לעשות כך שנשי הרבנים והת"ח לא יהיו שפלים ובזוים משאר העם - רק שהם מגלים באיסור והם יגלו בהיתר, ובכך הבעלים לא יביטו על שאר הנשים, וגם על ידי זה נוכל למשוך את שאר נשים העושות באיסור שיוכלו לעשות בהיתר על ידי פאה, אך אם נחמיר אזי מעולם לא ילכשו מטלית על ראשן שהוא מנוולן וישארו כל ימיהן באיסור, וההיתר הוא אף אם הפאה עשויה משערותיה, והרוצה להחמיר על עצמו לכסות גם פאה נכרית תבא עליו ברכת טוב. (קל"ח) בעלותי ארצה ראיתי שבשו"ת יביע אומר אוסר את חבישת הפאה שהרי הפאה נעשית במומחיות וגורמת להרהורי עבירה - והנה הלא לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל רק שיהיה בהיתר, ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, והרי יש כמה נשים יפהפיות שאפילו תכסנה ראשן במטפחת ובצעף הרי מחמת רוב יופין יש גירוי יצה"ר - האם נאסור עליהן לצאת לשוק או שנצריכן לכסות פניהן כדי שלא יביטו בהן האנשים? וגם ישנן היום הלובשות כובעים או מטפחות על ראשן הנאות בזה יותר משערותיהן ויש בזה גירוי יותר מבשער - האם נאסור להן? גם צורת המלבושים של היום השתנו ואף שמתירים על פי הדין אך יש בהם גירוי יצר כי מייפים את האשה מאד - האם נאסור להן? אלא ודאי כל מה שהוא מותר על פי הדין בין אם תכסה בכגד או בפאה - הוה כמלבוש על ראשה, ואין לנו ליכנס אם הוא מייפה אותה או לא כי זה הוא ענין הגברים שחובתם שלא להביט; נראה ברור שבמגולות הראש אין תוספת הרהור לאחר חתונתן כי לא נראה שום שינוי בגופן שיעורר הרהור, ואף שאין בזה כדי להתיר שלא יכסו ראשן

כי זהו מדינא דתלמוד אבל דיינו להחמיר שתכסנה את שערך אך לא להוסיף חומרות בלי טעם שכיסוי בפאה לא יועיל רק משום שהיא מתייפה יותר, ואין להחמיר לנשים צדקניות המכסות ראשם בפאה, ולכן אדרבה יש להקל לנשים צדקניות לעשות פאה כדי להשוותן עם שאר נשים העושות באיסור והצדקניות תעשינה פאה בהיתר ולא תהיינה בין הנשים ללעג, וגם לגבי הבעלים ראוי לחוש שיהיו נשיהן מלובשות בהיתר כפי רוח הזמן כדי שלא יפסיד בכך שהוא ת"ח וגם כדי שלא יבוא לחשוב ולהביט באשה אחרת; ונראה שגם כל המחמירים לא צעקו אלא בזמן שהיו כל העם מכוסים והתחילו לעשות פאה שמא פריצת הגדר תפשוט ותבאנה לגלות לגמרי - אך לא כן היום; ומה שכתב ביביע אומר שהאדמו"רים אין מוחים בנשותיהם - הרי ידוע שהחסידים האמיתיים לא יוכלו לסבול לראות נשיהן עושות שלא כדין, וידוע שהנשים הצדקניות עושות כל עניניהן בשמחה על פי הדין; ומה שכתב ביביע אומר שהמנהג נוסד על ידי הפרוצות - י"ל שהפרוצות אינן חובשות פאה אלא מגלות שערן, והמנהג לחבוש פאה נוסד על ידי שומרות המצוות אשר רוצות לנהוג באופן מודרני אך על פי התורה, ומזה ילמדו גם שאר העם ויעשו בהיתר ולא יכשלו בגילוי שער; ובגילוי השער אין לא עשה ולא לאו אלא איסור דאורייתא כחצי שיעור, ובפאה אפילו לאוסרים אין אלא איסור דרבנן כי דומה לשערה - וממילא הוה ספק דרבנן להקל [תמצית: פריעת ראש לענין ערוה תלויה ברגילות אך לענין פריעת ראש אינו די ברגילות; חבישת המטפחת או פאה בחוץ תלויה במחלוקת ולמקילים יש על מה שיסמוכו אף אם הפאה עשויה משערותיה, וכן נראה נכון לחבוש פאה בחוץ כדי שהבעלים לא יביטו על שאר הנשים וגם נוכל למשוך את שאר נשים העושות באיסור, והרוצה להחמיר; לא אסרו לאשה שתתיפה כל מה שתוכל ועל האנשים לשמור עצמם שלא יביטו בהן, וברור שבגילוי הראש אין תוספת הרהור, ונראה שהצועקים צעקו בזמן שהפאה היתה פירצה].

אגרות משה (אה"ע א' ק"ד) "בדבר אשה שאינה רוצה לכסות שערך בזה הזמן שבעוה"ר רוב נשים אף משומרי תורה מזלזלין בזה אם מחוייב לגרשה, הנה בזה"ז שאין מגרשין בע"כ אין נוגע זה למעשה דבשביל זה לא נתיר לגרשה בע"כ ולא לישא אשה אחרת, וממילא אין נוגע זה גם לענין כתובה דהא יצטרך הבעל ליתן לה כל כך מעות עד שתתרצה לקבל הגט; ובגוף הדבר כיון שבזה"ז אין להחשיבה פרוצה בזה כיון שהרבה מזלזלות בזה אין להפסידה כתובתה, ואם ידע הבעל מתחלה כשנשאה שאינה רוצה לכסות השער ומ"מ נשאה וכתב לה כתובה - אף אם היה זה בזמן שרוב הנשים היו מכסות שערן כדין נמי היה צריך ליתן לה כתובה כיון שידע ונתרצה ונתחייב לה הכתובה, ודין הגמרא הוא רק כשלא ידע שחשב שתתנהג ככל בנות ישראל הכשרות ולבסוף לא רצתה, או שאחר זמן קלקלה מעשיה בזה ואינה רוצית שוב לכסות שערך - בזה אמרו שיוצאה בלא כתובה, ובזה"ז אם לא אמרה לו קודם הקידושין שתכסה שערך לא היה יכול לסמוך על חזקת כשרותה שתכסה שערך והווי זה כידע ונתרצה שאין שייך כלל לדון להפסידה כתובתה; ובמכסה שערך אבל מניחה מקצת מהן מגולות לענין אמירת דבר שבקדושה, הנה בזה"ז שיש טעם גדול שהשער אינה ערוה לענין ק"ש ודבר שבקדושה אף להסוברין דשער הוא ערוה גם לק"ש אף שראוי להחמיר, וגם מחמת שמקצת שערות יש שמתירין לגמרי - לכן יש להקל כשמגולה לצד פניה ערך שתי אצבעות בגובה שהוא חצי טפח, אבל יותר יש לאסור דהרי רוחב פניה הוא ערך שני טפחים ויהיה זה ביחד בשיעור טפח". (אה"ע ב' י"ב) "אף שאיכא מאן דחושש לאסור פאה נכרית משום מראית עין עיין בעטרת זקנים (או"ח ע"ה) מ"מ רוב רבותינו וגם מאלו שסומכין עיקרי ההוראה עליהם מתירים והם הרמ"א והמג"א והפמ"ג, וכן משמע גם מהגר"א, וכמעט שמוכרח מהגמרא שאם איירי דיוצאה בפאה נכרית דוקא במכוסה לא היה שייך לומר דעל שערות זקנה לילדה ניחוש למחכו עלה, שכיון שלא מצינו בגמרא שאסרו - אין למילף ממקומות אחרים שאסרו משום מראית עין דאין למילף חדא מאידך ולכן נאמר איסור מראית עין ביחוד בכל דבר שאסרו, ובפאה נכרית ודאי הא אין למילף חדא דאין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה... ועוד משום שברוב הפעמים ניכר שהשערות הם מפאה נכרית, ואף אם אינו ניכר לאנשים שאין מסתכלין כ"כ בנשים עד שיכירו מ"מ לנשים ודאי ניכר ברובא דרובא ואולי גם כולן ניכרות, ולכן בשביל מה שנזדמן לפעמים רחוקות שלא ניכר לא אסרו; וכעין ראיה לזה מהא שמותר להתגלח הזקן במספרים כעין תער ולא אסרו משום מראית העין אף ששם הוא מאיסורי לאוין אלמא דלא בכל דבר אסרו, וא"כ כ"ש באשה שעיקר היא נמצאת בין הנשים שהן מכירות שהיא פאה נכרית שאין לאסור בשביל שיטעו אנשים שאין מכירין זה - דנחשב כידוע גם להם; ויש עוד טעם גדול במה שלא אסרו בפאה נכרית דכיון דידוע לכל שיש ללבוש פאה נכרית שתהיה נדמית כשערות האשה עצמה אין לאסור דמה"ת יחדוהו הרואים מרחוק ואלו שאין מסתכלין כ"כ בנשים שהשער הנראה הוא משערות האשה עצמה כיון שהיא מוחזקת לאשה כשרה ויודעין שמקורב ודאי מכירין שאינן שערותיה והרואים אותה בקרוב ומסתכלין הרי ברוב הפעמים יכירו שהיא פאה נכרית, ואין לומר שבמדינתנו זו בזה"ז שנתפרצה שרוב נשים בעוה"ר אין מכסות ראשן שלכן יאמרו גם עליה שהיא מהפרוצות בזה, שלכן אף שלא אסרי רבנן אנן יש לאסור, חדא דאנן אין מחדשין איסור מה שלא אסרו מתחלה בגמרא והגאונים, ועוד הא אי אפשר לחוש שיצא קלקול

מזה דלהמכירין אותה לא יהיה שום חשד כיון שידועין שהיא אשה כשרה, ולהאין מכירין אותה ויאמרו שגם היא מהפרוצות בזה הרי לא ילמדו ממנה יותר משאר הפרוצות שהן הרבה בעוה"ר, ולא מצינו שאסרו בכה"ג, וטעם זה הוא גם על מה שלא אסרו לגלח במספרים כעין תער ובסם; ולכן לדינא אין כתר"ה יכול למחות ביד אשתו הרבנית החשובה מללבוש פאה נכרית, שאף אם כתר"ה רוצה להחמיר אינו יכול להטיל חומרותיו עליה שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדין שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם - אינו יכול להחמיר עליה אף אם לא תכסה כלל הפאה נכרית, וכ"ש כשרוצה להלביש כובע עליה שיכסה רוב מהפאה נכרית שאין לכתר"ה להקפיד כלל. ואם כתר"ה הוא מהנהגין להתגלח בסם ומספרים כעין תער ולא חש על עצמו למראית עין שהוא רק מטעמים שבארתי ודאי לא שייך שיחמיר עליה בפאה נכרית שהרי הוא כסותר הנהגת עצמו". (אג"מ אה"ע ד' ל"ב י')

והא דכתבתי באה"ע ח"ב סימן י"ב לענין פאה נכרית שאין הבעל יכול למחות ביד אשתו מללבוש פאה נכרית הוא משום שדין שלה הוא ולא שייך זה למנהג הבעל, וגם בפאה נכרית ליכא מנהג ברור כל כך מאחר שהוא כמעט בלא טעם כדכתבתי שם. (אג"מ או"ח ד' קי"ב) מה שנסוואות מכסות שערן אינו מצד ערוה אלא רק מצד דין התורה לכסות שהרי פנויות אין מכסות שערן. (אג"מ או"ח ד' ט"ג, קי"ב) ומאחר שאין הדרך לכסות את העינים והשינים והשפתים והצואר והראש והאף ואת שער הרווקות מותר לקרוא ק"ש כנגדם אף שהפסוק משבחם ואף שהפנים והעינים הם עיקר הנוי ויופי, ומה שאסור לקרוא ק"ש כנגד שער הנשוואות הוא רק מפני שדרכן לכסותו ולא כי שער הנשוואות שונה מהותית משער הרווקות. (אה"ע א' נ"ח) האיסור מנוסח "שלא יצאו בפרוע ראש" ולא "אזהרה שלא יצאו בשערותיהן מגולות", משמע שתלוי בחשיבות פריעה על הראש, וגם פשוט שאין ללמד מהפסוק רק מה שהכהן צריך לפרוע - שהוא מה שמהווה ניוול לה שלכל הפחות הוא חלק גדול מהראש, וממילא אין לאסור גילוי פחות מטפח שהרי ראייה שלא בכוונה ממקומות המכוסים באשתו, ונראה להתיר עד טפח אף באשה אחרת אף ל"א שברמ"א שבאשה אחרת אפילו בפחות מטפח הוא ערוה שהרי שער הבתולות כולו גלוי וגם בביתה אין איסור לגלותו ורק האיסור עושה אותו כמכוסה ואין להחשיב ערוה בפחות מטפח ואינה ערוה ממש שהרי ההיתר מפקיע משם ערוה, והרי האיסור גם לגבי אחרים הוא רק מחשיבות מקום המכוסה; מה שלאחרים אסור להסתכל בה בכוונה אינו מצריכה לכסותם שהרי איסור זה יש גם על מקומות הגלויים כפניה וידיה ולא הצריכה לכסות; החת"ם סופר (או"ח ל"ו) פירש שצמת הוא בגד אחר נוסף לכובע שאינו מניח לשום שערות לצאת רק מעט שא"א לצמצם - ורק את זאת התיר הרשב"א ~ ותמוה לפרש שהיו על ראשן שני בגדים שהרי היה די בבגד אחד שצמצם רק עיקר השערות לא מבעיא לרש"י ותוס' שדי בכיסוי אחד אלא ואף לרמב"ם מנין שצריכה שני בגדים הרי פשוט שדי בבגד מלא ללא נקבים; ולדינא ודאי שראוי שהנשים יחמירו לכסות שערן לגמרי מאחר ויצא מפי גאון גדול כמותו אבל פשוט שהמקילה אינה נחשבת לעוברת על דת יהודית ח"ו, ואין להמנע אפילו לת"ח ויר"ש מלישא אשה כזו אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות - אבל הוא רק ערך ב' אצבעות בגובה שהפנים הוא ערך אורך ב' טפחים ויהיה בצרופ פחות מטפח, ויותר אסורה. מה שהחמיר החת"ם סופר להצריך מטפחת מדת יהודית אפילו בחדרה ~ הנה בכל המקורות שציין איתא חצרה - שהוא מקום פרוץ ואין הדרך ליטול רשות להכנס שם וכן בש"ג כתובות בשם הסמ"ג איתא שאסורה בחצר ומנא ליה לאסור גם בחדרה, ואין להביא ראייה מהרמב"ם (סוטה ג' ה') שהסוטה עומדת וכיפה שעל ראשה כמו שהאשה בתוך ביתה כי כוונתו רק למה שרגילות ולא לקבוע דין, ולא מצאנו מי שיאסור בחדרה כהחת"ם סופר ואדרבה משמע שכו"ע מתירין, והפרישה והט"ז (ס"ק ה') מתירים שער גלוי אף בחצר יחידי, ואף הד"מ (אות ד') סובר כן אלא שכתב שבבית הוא צניעות דקמחית; ולדינא ודאי שראוי שהנשים יחמירו לכסות בבית מאחר ויצא מפי גאון גדול כמותו וגם מפני מעלת צניעות דקמחית אבל פשוט שהמקילה אינה נחשבת לעוברת על דת יהודית ח"ו, ואין להמנע אפילו לת"ח ויר"ש מלישא אשה כזו אם היא יראת שמים ומדקדקת במצות ובעלת מדות [תמצית: מדינא אין לאסור גילוי שער הראש של שתי אצבעות - שהוא שטח טפח על טפח ואין לאסור גילוי שער בבית, אלא שיש להחמיר משום שכך יצא מפי החת"ם סופר, אין צורך במטפחת כפולה אלא די שכל השער יהיה מכוסה].

אור לציון (או"ח א' י"א) משמע מהרמ"א שמתיר לצאת בפאה לרה"ר במקום שרגילות, וכ"כ בפמ"ג, הב"ש דחה אך נראה לי שב הרמ"א שכל שלמד משלטי הגבורים הוא שהחובשת פאה אינה פרועת ראש מן התורה, אות חובת דת יהודית תלה במנהג המקומות על פי רש"י שדת יהודית היא מה שנהגו בנות ישראל, והרמב"ם שכתב שהיוצאת במטפחת ללא רדיד עוברת על דת יהודית ובמק"א כתב רדיד על כפה תלויה במנהג המקומות, ונראה שדיוקן מהמשנה שהמשרה את אשתו על ידי שלישי חייב לתת לה כפה, ולא הוסיפו לחייבו גם ברדיד ש"מ שתלוי במנהג המקומות, וכ"כ בשו"ע; אלמנה וגרושה מחוייבת רק בכיסוי חלקי כפי חיובי דת משה של אשת איש.

שבת הלוי (הקדמה לחלק א' וחלק ה' אה"ע קצ"ט) "המ"א (ע"ה ג') כתב שאיסור פרועת ראש הוא כשותרות קליעות שערך והולכות בשוק, ואסור בנשואה מן התורה ובפנויה הוא מדת צניעות, והקשו האחרונים מכתובות שכשיצאה וראשה פרוע הוא סימן שהיא בתולה ופירש"י ששערה על כתפיה - ולפענ"ד מכיון ששם מדובר שרוב ראשה מכוסה בהינומא אינו נחשב סתירת שער; כבר כתבתי בהקדמה שגם נשואות ההולכות בפאה נכרית אסורות שתהיה הפאה סתורת שער כי עצם הסתירה היא דבר פגום ופריצות גדולה ולית דין ולית דיין דאיסורא גמורה הוא לא מפני איסור גילוי שערות בלבד אלא עצם ההליכה בשערות מסותרות הוא פריצותא שאין כמוהו ונלקח מן הירודים שבאנושות גם כשהולכים בפאה דאין הנדון גילוי השער אלא צורת השערות באופן שמהווה דופי בצניעות [כלומר - גם כאשר אין איסור בגילוי השער כי חובשת פאה - אבל אכתי פאה סתורה היא דופי בצניעות]; ובעצם המנהג של היום שהנשים שלנו יוצאות בפאה נכרית חלילה לי לתקוע עצמי בזה - דרוב הפוסקים אין דעתם נוחה בזה ויש מהם שאסרו זה מדין דת יהודית ממש, ואמנם היות כי מדברי הרמ"א ומג"א מוכח דהרבה היו מקילין בזה, וכן נהגו מדינות שלמות אפילו לצאת לרה"ר כאשר העיד לנו הפמ"ג וכבר מדורות רצו לשנות זה ולא עלה בידם רק בחלקו אבל עדיין מדינות שלמות החזיקו בזה - ע"כ אין לנו כח הכרעה בזה, אך ידוע דגם בזה יש דרגות דלכתחילה אסור לצאת אם לא שיש עוד כסוי על ראשה וכן שלא יעשו הפאה משערותיהן עצמן אלא משער נכר, וכן שתהא הפאה עשויה שלא תראה ממש כהולכת בשערה אלא ניכר שהוא גוף זר עליה" [תמצית: שערות סתורות אסורות בנשואה מן התורה ובפנויה הוא מדת צניעות, וכמו כן פאה סתורה אסורה אף שהשער מכוסה]. (הקדמה לחלק ב' אות כ"ה) "פשוט אצלי כי פאות נכריות המודרנים בזמן הזה הם בגדר עוברת על דת יהודית לצאת כן ברחובות קריה בלי כסוי ראש, והא ראייה שאינו דת יהודית דהא גם הגויות בזמן הזה הולכות כן לשם נוי שלהם - א"כ מה דת יהודית בזה, ונתקיים בדרך מליצה פאה - נכרית" [כלל לא הבנתי את דבריו, שהרי דת יהודית אינו קוד התנהגות שמייחד רק יהודיות ולא גויות, אלא קוד התנהגות המחייב יהודיות על פי דרך הצניעות, ומה בכך שגם גויות מסוימות בוחרות להתנהג כך בחושבן שכך נאה ומכובד יותר, וכי אם גם גויות הגונות תכסנה שערותיהן וזרעותיהן כמקובל בארצות רבות - האם זה יהפוך את הנהגת היהודיות לעוברת על דת? והרי ידוע שהרבה יותר ערבויות מכסות שערך במטפחת מאשר כמה גויות המכסות בפאה - וכי מפני זה היא אסור לחבוש מטפחת? וי"ל דאין זה אלא על דרך המוסר כפי שכתב בתחילת דבריו].

אור ישראל

(ירחון אור ישראל כ"א) ושח לי אחד מחשובי המוצי"ם שליט"א שגם הוא בירר ענין זה להיתר ורצה לפרסמו בכתב וידידיו יעצו לו שכדי למנוע מלהיות מוחרם בחוגים מסויימים יעטוף את הדברים בתחילתן ובסופם ובאמצעיתם בדברי מוסר וקנאות על חורבן הפאות הבלתי צנועות, ונכנס לשאול בעצתו של אחד מזקני גדולי הדור זצ"ל שכל ישראל השכימו לפתחו לקבל הכרעותיו וברכותיו, והוא זצ"ל השיב כדלהלן: "איני מבין למה כל מי שכותב בענין זה ונראה לו שמצד ההלכה אין איסור מוחלט בפאות מרגיש חייב לשלם מס כתיבה ולהוסיף איזשהוא גינוי לפאות הפסולות, זה נושא אחר לגמרי ואינו קשור משום צד לויכוח ההלכתי המתחייב בכל נושא הטעון בירור וכדרכה של תורה, וכמו שאין הרבנים והת"ח המתירים פתיחת מכסי בקבוקים בשבת אחראים לעמי הארצות או קלי הדעת הקורעים בשבת אותיות בשעה שפותחים שקית אוכל - כך אין הסבורים שאין איסור מצד ההלכתי לחבישת פאה נכרית אחראים על הלוכשות פאות פסולות יותר מאשר אחראים לכך הסבורים שאסור באיסור מוחלט", ושאלו המוצ"צ שוב: "אולי יש כאן סברת השפעה עקיפה", וע"ז השיב "אדרבה יש מקום לומר שדוקא האיסור הגורף שקשה לו להתקבל על הלב גורם שלא יקחו בכובד ראש הראוי מוסר הנשמע בענין פאה נכרית".

הליכות שלמה (תפלה כ' הערה י"ב) פאה נכרית אע"פ שהתירו לצאת בה מ"מ חלק ניכר מהפאות המצויות היום המשוונות בצורתן ובבליטתן אין היתר ללובשן כי הן נוגדות לגמרי את רוח הצניעות וכללא דמילתא שאין זה מדרך הצניעות שיהא המראה דומה לפנויה אלא צריך שיהא ניכר בקלות שאין זה שער טבעי [לא יתכן שכוונתו שיהיה ניכר שאין זה שער טבעי - כי פאות משער טבעי הותרו כבר בגמרא, אלא כוונתו שיהא ניכר שזו פאה]. **מנחת שלמה** (ב' נ"ג) "מה שנתפשט ההיתר של פאה נכרית חושבני שסומכין על זה שרוב אנשים יודעים בזה להבחין, אף שהרבה פעמים אני אינני יודע להבדיל".

הליכות שלמה

דת והלכה (ס"א א' [הגר"מ שטרנבור]) לדעת התשובה מאהבה מ"ח נצרך כיסוי רדיד נוסף מפני שהשערות נראות דרך קלתה, ולדעת הבאר שבע והחת"ם סופר או"ח ל"ו הסיבה היא כי צריך שני כיסויים, ומקור החומרא הוא בירושלמי שלא די בקפליטין, ונראה שהטעם הוא כי המטפחת עלולה לזוז והשער יראה ולכן פאה עדיפה; עוד טעם שהרדיד נצרך הוא כדי להפריד את הנשים היהודיות מהגויות שכיסו את ראשן בכיסוי אחד, ולכן לנו די במטפחת לחוד כי הגויות כלל אין מכסות את שערן, ומכאן שדת יהודית היא תוספת צניעות; דת יהודית תלויה בזמן ולכן בימינו גם חלק מהאוסרים יודו להתיר; לנו אין איסור משום מראית העין כי רבו הנשים החובשות פאה ולא יחשדו שמגלה את שערותיה; חלק מהאחרונים אסרו את חבישת הפאה משום

דת והלכה

הרהור אך זה לא שייך בזמננו שמורגלים במראה של נשים פרועות ראש, ויתכן עוד שפוסקים אלו אסרו משום הרהור דוקא את הפאות המסולסלות שהיו נפוצות אז - שכוונתה להביא את ארס ההסתכלות על שערותיה ואינה מתנהגת כדת יהודית, אולם לא היו צווחים כל כך כנגד פאות צנועות, ואי אפשר לקבוע בזה כללים אלא העיקר שלא תעורר תמהון ולא תתבלט בתיקון שערותיה כדי שישתכלו עליה דוקא; שער היוצא במקום הראש ממש - אסור, ומדינא צריכה לכסותו, וכשמכסה שיערה במטפחת מצוי חסרון שקצת משערותיה מתגלות וזהו איסור חמור; המהר"ם אלשקר ל"ה הקיל בשער היוצא חוץ לצמתן מהצדדים, ובצמח צדק אה"ע קל"ט מחמיר בזה [לא מצאתי סימן כזה], ומנהג הספרדים לאסור כל גילוי שער הוא חמור, ומעולם לא שמעו שאשה תפרוץ גדר בזה; פוסקים אשכנזים רבים אסרו בתוקף את חבישת הפאה, ויש מקום לומר שחלק מהפוסקים שאסרו - אסרו את חבישתה אף אם יתפשט להיתר, אלא שהגדולים בזמננו הסכימו להתיר לאחר שההיתר התפשט בין הצנועות, אבל לבני ספרד ולתימנים הרי חבישת הפאה היתה נחשבת כפריצות כי בנות הערבים היו מכוסות לגמרי [ולא הוצרכו פוסקיהם לאסור זאת בפירוש מאחר ולא היה שייך לחבוש פאה בארצות ערב] משא"כ בימינו טעם הפריצות אינו שייך וגם אינו פריצת גדר, ויש צורך להתיר לבנות ספרד את חבישת הפאה מאחר ואם נאסור להן הרי הצעירות יגלו את ראשן למחצה ולשליש ושער ראשן יתגלה - וזה איסור חמור, ומי שאוסר את חבישת הפאה מצד הדין אינו מחמיר אלא מיקל שהרי המטפחת אינה מכסה את כל השער תמיד ויש בזה חשש לפגיעה בדת משה, וגם יש בזה שינוי ממנהג הרדיד - משא"כ בחבישת הפאה יתכן שא"צ רדיד כי אינו שייך שהפאה תזוז ושערה יתגלה, והמחמיר להצריך מטפחת יצריך שני כיוונים - ואין לחלק בין אשכנזים לספרדים בדינים אלו; מסקנות: מן הדין אין איסור בפאה לאשכנזים ולספרדים, היום מטפחת אחת מותרת מן הדין ובלבד שתכסה כל שערותיה, לפאה מעלה שמכסה תמיד את כל שערותיה, הפאה מותרת רק בצניעות, אם קיים מנהג קבוע בעירה - אין לה לשנות ממנו.

הלכות הגר"א ומנהגיו (ע"ט [להגר"מ שטרנבוך]) ברמ"א כתב שלפאה נכרית אין דין שער באשה ערוה, והגר"א בביאורו (ע"ה ב') הביא ראייה לרמ"א מהמשנה שאשה יוצאה בחוטי שער, ומשמע שהסכים שמותר, ובעוד שהרמ"א הביא דין זה לענין ק"ש אך הגר"א הוכיח שאינו ערוה מדמותו לצאת - ומוכח שלדעתו מותר לצאת בה, ואף שבשנות אליהו כתב שמדובר פאה מכוסה אולם דבריו בביאורו הם המאוחרים והם עיקריים מאחר שנכתבו על ידי עצמו ולדינא, משא"כ ביאורו למשנה הוא על ידי תלמידים, וכן אנו מקובלים מתלמידיו שהתירו, ורק כשלוש את הפאה דרך פריצות כגון בשערות ארוכות או בסריקה משונה פשוט שאסור; הנוהגים במטפחת לחוד אינו די כמבואר בשו"ע שצריך רדיד על מטפחת אף שמכסה הכל משני טעמים - שהמטפחת עלולה לגלוש ומקצת שערותיה יראו, ועוד - גם אצל הגויות נהגו לכסות השער ובנות ישראל הוסיפו רדיד לצניעות, ויש מנהג ותיק בירושלים לכסות תמיד במטפחת ורדיד, וכשם שצוועקים שאין לשנות ממטפחת לפאה שזוהי פרצה לא ידעתי מדוע לא הביאו שגם אסור במטפחת ללא רדיד, ולפי זה יש לצדד בהיתר הפאה מכסה את כל השערות וכבר אין צורך ברדיד מאחר ואינה עשויה לגלוש משא"כ במטפחת, אולם אם הטעם הוא להוסיף צניעות על הנהגת הגויות הרי שהיום שהגויות מגולות נהגו שדי במטפחת או פאה, ואף שהתורה אינה משתנה אולם עיקר דת יהודית הוא מפני הצניעות ונהגו רק שיהיה יותר מהדור, ואין לערער על המנהג שהתפשט אצל היראים, והעיקר להזהיר שכל השערות תהיינה מכוסות ולא כמראים עצמם פנחס ומצטדקים לכסות במטפחת, ומגלים טלפיהם מלפנים ומאחור בשער מגולה; דעת הגר"א נראית כמתירין ועל סמך זה נהגו בפאה בליטא ורוסיה ופולין, ומאחר ודת יהודית דרבנן סמכו על המתירים, אבל במקום שהמנהג היה להחמיר כגון בכמה קהלות בירושלים ובהונגריה וגליציה יש לומר שנאסר באיסור חמור שעשו כן משום שייג לצניעות ואינה מועילה התרה גם לבניהם אחריהם, ובקהלות שקבלו על עצמם לאסור אין לשנות אבל אין לדיין אלא מה שענינו רואות ויש מקומות שהחומרא אתי לידי קולא שיכסו במטפחת ולא לגמרי, ולכן ההכרעה מסורה לכל רב בקהילה, והעיקר להוסיף בגדרי הצניעות; הארכתי בזה לא להקל בפאה אלא בזמן האחרון נוספו מחמירות שלובשות מטפחת אבל אינה מכסה הכל ומקצת שערותיה מגולות - וזה גרוע יותר מפאה נכרית, ואם רצונה בצניעות כדין יש לה לדקדק מדינא שהשערות כולן תהיינה מכוסות כראוי דוקא [תמצית: הגר"א הביא ראייה לרמ"א המתיר לקרוא כנגד פאה מהמשנה שאשה יוצאה בחוטי שער ומשמע שהסכים שמותר לצאת בה, ודבריו אלו הם המאוחרים ונכתבו על ידי עצמו לדינא משא"כ ביאורו למשנה שכתב שהפאה מכוסה, ועל סמך זה התירו בפאה בליטא ורוסיה ופולין, ויש לאסור רק כשלוש את הפאה דרך פריצות או במקום שנהגו לאסור, החובשות מטפחת חייבות לדאוג שהשער לא יראה ועל סמך זה נהגו בפאה בליטא ורוסיה ופולין, וההכרעה מסורה לכל רב בקהילה, והעיקר להוסיף בגדרי הצניעות, אם לובשת מטפחת אבל אינה מכסה הכל ומקצת שערותיה מגולות - זה גרוע יותר מפאה נכרית].

דרכי החיים (חלק ב' [לבניו של הגרמ"י לפקוביץ]) שאלתי למורי ורבי שליט"א קיימת אצלנו הרגשה להעדיף את המטפחת מאשר לבישת הפאה מה דעת מו"ר שליט"א בזה לכתחילה? והשיב לי - לכתחילה ילכו כל אחד כמו שנהגו אבותיו ורבותיו וכפי שנהג עד עתה [דהיינו עם פאה] כדי שלא להיות יוצאת דופן ושלא יראה כאילו ההולכת בפאה היא עוברת על דת יהודית, וחזן מזה אי אפשר ללכת נגד כולם - רק יש מאד מאד להזהר לא להגרר אחרי ההמון אף ממשפחות יראי השם, ולשמור ללכת רק עם פאות צנועות ומכובדות, ואם באמת יקפידו מאד ויזהרו ללכת רק עם פאות כשרות - ידעו שרק זה מותר, ולא יגיעו למצב שההולכות בפאה יפרצו גדרו של עולם.

חוט שני (שבת ג' ביאורים באה"ע י"א עמ' רע"ב) "נראה דהא דבעינן שני כסויים לשער שבראשה היינו דמלבד הקלתא שעל ראשה בעינן נמי רדיד עליה - אין פירושו שיש דין שיהיו שערותיה מכוסים בשני כסויים אלא הפירוש שבכיסוי אחד נראית עדיין צורת השערות, ובזה סגי לדת משה אבל דת יהודית היא שלא תראה אף צורת השערות אף שהן מכוסות, ולכן אם יש עוד כסוי עליהן לא נראית גם צורת השערות, ולפי זה אם הכיסוי שער הוא באופן שלא נראית כלל גם צורת השערות וכגון אם המטפחת נפוחה וכיו"ב - סגי בהכי, ודוקא כשכל השערות מכוסות היטב, וכן לפי"ז אשה הנוהגת לילך עם פאה נכרית - כיון שהפאה מעובה סגי בכיסוי זה של הפאה ודוקא בתנאי כשכל השערות מכוסות היטב... כתב בפמ"ג שבמדינות שיוצרין הנשים בפאה נכרית מגולה יש להם לסמוך על השו"ע ומשמע מיניה שם שאפילו שער של עצמה שנחתך ואח"כ חברה אותם לראשה גם כן יש להקל, ובספר מגן גבורים החמיר בזה... אשרי מי שמדקדקת בצניעותה לכסות את ראשה לפי כל הדעות, בימינו שיש פאות משער סינטטי - אם ניכר שאינן משער טבעי זה אינו בכלל איסור של פריעת ראש [כלומר - בזה אין אפילו המגן גבורים לא היה מחמיר (כנ"ל כוונתו)]... מקום שיש בו משום מראית העין שיחשדו שהולכת עם שערותיה - לכו"ע אין לילך בפאה נכרית".

חוט שני

הנחיות בד"צ משמר התורה (בברכת הגר"ע אויערבאך, הגרמ"ש קליין, הגר"י סילמן, הגר"י גנס, הגר"ב נוסבוים, הגר"ב שרגא, הגר"י דרוז): הנוהגות לחבוש פאה צריכות להקפיד: שלא תראה ח"ו כפנויה אלא יהיה ברור וניכר לכל שהיא נשואה [אינו נראה שיש חובה להראות נשואה (כמבואר בעמוד 18) אלא צריך רק שלא להראות כאילו שער אינו מכוסה] על כן יש להמנע מכל דבר שמטרתו לשוות לפאה מראה טבעי כגון: שביל לבן או צבע הרשת כחיקוי לצבע הקרקפת ותסרוקות כדרך הנערות; שלא תראה הפאה פרועה וכן לא ארוכה - שעל זה התבטאו גדולי הדור שזו פריצות: מאחור האורך המכסימלי לא יותר מכיסוי הצוואר ובשום אופן לא יעבור את קו הכתף, מצד הפנים השערות לא תכסנה את הלחיים; הנוהגות לחבוש מטפחת צריכות להקפיד ולהזהר מפני הפרצות המצויות: מטפחת "בנדנה" בד"כ קטנות ואינן מכסות את השער כדין; ישנם כובעים שאינם אטומים דיים וממילא אינם מכסים את השער כדין [כגון בד מרשת ללא בטנה] וכובעים ארוכים שמפאת משקלם נוטים להמשך לאחור וממילא מתגלה השער קדימה; בחבישת המטפחת או הכובע מעבר לאוזנים מתגלה השער הסמוך לאוזן.

הגר"ש אלישיב שליט"א (בשעורו מיום כ"ח בתשרי תשס"ט): אף שיש חילוקי דעות אם מותר או אסור אבל בודאי אם הולכים כמו פרועת ראש כמו שיש כאלו שהולכות - צריך לדעת שזה איסור גמור, זה ממש כמו ערוה [אין כוונתו שאסור לקרוא ק"ש כנגדן שהרי גם כנגד שער ממש לדעת הב"י הוא רק זהירות לכתחילה ולד"מ הוא רק בגדר חשש איסור, אלא כוונתו לאסור לצאת בה כבשער גלוי], כל הנדון הוא אם הולכים כמו הפאות שלפני מאה שנה זה בודאי מותר, ואפילו קצת יותר יפה [מכאן שמותר לפאה להיות יפה], אבל שלא יהיה כמו שהולכים היום; כל אלו שהולכות כיום "כמו שצריך" זה נראה כמו שיער שלה - בודאי זה איסור [כלומר - האיסור הוא רק כאשר נראה שאינה מכוסה והבעיה איננה מחמת היופי אלא מחמת שאינו נראה כיון], פאות כאלו אף אחד לא התיר; (השואל) הרי פעם גם היתה מחלוקת? (הרב) פעם היתה מחלוקת, (השואל) למרות שזה היה ניכר שאין זה שלה? (הרב) הם טענו שיש בזה גזירה, אבל לכל הפחות זה היה ניכר, (השואל) אבל בגמרא משמע שלקחו את השער של האשה בעצמה והניחו עליה וזה בודאי יותר 'טוב [=יפה]' מהפאות הגרועות [=היפות] של היום? (הרב) אינני יודע על מה אתה מדבר זה היה חתוך או לא? אם חתכו את השער הרי זה כמו שער של בהמה, אם היא חותכת את שערותיה היא יכולה לעשות מזה פאה נכרית [אולי כוונתו שאין לחלק בין שער שהיה שלה לשאינו שלה אלא החילוק הוא בין ניכר לשאינו ניכר]; (השואל) הרבי אומר שפאות שיש היום ברחוב זה איסור חמור ללכת? (הרב) אני לא אומר על כולן [כלומר - פאה שניכר שהיא פאה - מותרת (די בהיכר לנשים ואין צורך שגם גברים יוכלו להבדיל - אגרות משה)], (השואל) אני שואל הרי בזמן הגמרא הפאות היו כמו הפאות הגרועות ביותר של היום שהרי את הפאה שבגמרא עשו משער של אשה שיש לה שער נאה [כדמוכח במיר כ"ח: שהבעל אינו יכול להפר מירות אשתו בטענה שאינו מעונין שתתגלח מכיון שאפשר בפאה נכרית שאינה מהווה ירידה ביזפיה] ואפילו משער עצמן? (הרב) אבל היה ניכר, אבל הפאות של היום זה ממש ערוה, זה נראה כמו שער של עצמה ואין שום נפקא מינה [=זה נראה כמו שער שלה בלי שום הבדל] [כלומר - פאה יפה מותרת, ובתנאי שיוכלו להכיר שהיא פאה ולא

בד"צ משמר התורה

הגר"ש אלישיב

תהיה זהה לשער] ועל זה אין שום היתר שהתירו אז את הפאה נכרית, (השואל) עוברת על דת יהודית תצא בלי כתובה? (הרב) כן, (השואל) כן? (הרב) התירוץ הוא כשהבעל מתנהג כמו שצריך... אם הבעל הוא גם כן כמו שהיא..., (השואל) יהודי כשר צריך לגרש את אשתו כשהולכת בפאה נכרית כזו? (הרב) הוא לא צריך לגרשה, הוא צריך לומר לה שאסור ללכת כך [כלומר - גם כשאשתו חובשת פאה פרוצה אין לריב עמה אלא רק להוכיח (כי זו המצוה שלה ולא שלו - אגרות משה)] [תמצית: אין לאסור את כל הפאות הנהוגות היום אלא רק את אלו שאין להכיר שהן פאה אלא חושבים שהן שער. יש להוסיף כאן את ששמענו מהרב אפרתי שליט"א שהגריש"א שליט"א מעולם לא אסר פאות באופן גורף אלא אסר רק את הפאות המודרניות - אלו שאין ניכר ההבדל בין לבין שער, וכן אמר לנו הגר"ק שליט"א שיש לאסור רק כאשר כלל אינו ניכר הבדל בין הפאה לבין השער - דבר שאינו נכון כלל וכלל לגבי הפאות של הנשים הצנועות אלא רק לגבי צעירות שעדיין לא התגברו על היצר למשור; עובדה ידענא שבעלה של נכדתו של הגריש"א שליט"א היה מעונין שרעייתו תחליף את הפאה למטפחת בהסכמתה - וכד אטו לקמיה דמרן שליט"א אמר להם שבשום אופן לא יעשו כן אלא יחפשו חומרא אחרת, כי חומרא זו מביאה לידי מתח ועצבנות כאשר פגה ההתלהבות, ורק לאחר שהפצירו בו במשך שנתיים הסכים להתיר להם להחליף למטפחת מאחר והוכח שאין זו התלהבות רגעית העתידה לדעוך].